

Historiske livsstudier

af

Niels Windfeld Lund

1995

Indledning.....	1
Vejen til en problemstilling.....	2
syntese-problemstilling.....	3
kulturhistorie - en væsentlig historie ?	12
Den sociale deling af historien.....	17
lokal og regional historie	19
Annales-skolen	26
Lucien Febvre, Marc Bloch og Annales d'histoire Économique et Sociale.....	33
La longue durée og L'unité des sciences humaines: EHESS og Fernand Braudel.....	36
Problemstilling	41
Enevælde	42
Herremandskab	43
Den midtjyske situation	43
Det sociale perspektiv.....	45
En teori om historisk liv	50
når ordner brydes - et teoretisk grundlag	53
Praksis	53
orden	60
En tese: historie skabes, når ordner brydes	68
1. Et indfald.....	68
ordentlighed - et historisk livsformbegreb	69
dominans - latens	89
delorden.....	98
Træghed - radikalitet.....	99
Når ordner brydes i samfund som helhed	107
En metode.....	111
En fremstilling.....	117
Kildemateriale	119
Historien om det herremandsagtige lag i Bording sogn	121
Etableringen af det herremandsagtige lag.....	121
Begivenhederne i november-december 1674.....	121
Herremandskabet - et resultat - en radikal ny orden i Bording sogn..	125
Fra naturens hånd.....	125
Udnyttelsesformer	126
bebyggelser.....	127
hovedgårde - strøgods - ejendomsforholdene	128
Handel og kommunikation - købstæder - møller og veje	130
Den enevældige samfundsorden	130
Herremandskabet - et tegn på det enevældige samfund	135
Herremandskab bliver et familieanliggende.....	138
To herremandspar - et livshistorisk perspektiv.....	143
Erik Pedersen og Kirsten Nielsdatter.....	143
Christen Nielsen Elkær og Anne Sophie Balling	145

Sammenligning mellem de to herremands-par.	146
Et herremandsagtigt lag er etableret	148
Stabilisering af det herremandsagtige lag.....	152
Hvordan klarede man sig som Herr og Madame i Bording sogn.....	152
præsterne.....	154
møllerne	160
bønderne	162
1759 - fælles problemer - holde på jorden.....	168
Relativ stabile ordner	170
Lagets glansperiode	172
Hedekolonierne.....	172
1767 - et eksemplarisk år	175
Den rette kombination af delordner skaber den rette ordentlighed.....	185
livshistorier	213
Laget kommer i krise.....	214
Lagets centrale aktører - resultat - tegn - konsekvens.....	214
Thomas Thomsen.....	216
Bodil Bredahl.....	224
Rønkilde- og andre bønder	226
Rasmus Nislef.....	229
Koloniernes folk	234
Anders Christensen Moeslund.....	237
Buscherne	239
Jens Hansen og Maren Christensdatter	250
Herremandsskabet i opløsning - selveje og bureaukrati på vej	254
Opløsning af laget.....	254
Fra herremandskab til selvejerskab	255
Præsterne bliver gejstlige embedsmænd.....	257
møllerne bliver møllere.....	258
Det offentlige bliver adskilt fra det personlige	259
Et udskiftet samfund	259
Historiske livsstudier.....	260
En herremandsagtigt ordentlighed - en blandt flere ordentligheder	260
Det enevældige samfund - et overgangssamfund.....	261
Kilder.....	262
Litteratur	263

Indledning

Hvorfor drage til Paris for at arbejde med et dansk sogns historie ? Dette spørgsmål rejsste lokalhistorikeren Per Gammelgaard i sin anmeldelse af en antologi vedr. nye strømninger indenfor dansk lokalhistorie.¹ Spørgsmålet var specielt møntet på mit bidrag, hvor jeg skrev om hvad dansk lokal- historie kunne hente i den franske historievidenskabelige tradition ved navn Annales-skolen.

Man kan sige at den nærværende afhandling er et forsøg på svar til Per Gammelgaard. Jeg vil gennem denne afhandling søge at vise hvad jeg fik ud af ikke alene at følge den danske tradition for historievidenskabelige studier, men også at hente inspiration fra den franske måde at drive historievidenskabelige studier på.

Afhandlingen er disponeret således at den giver et indblik i en del af arbejdsprocessen i dette projekt og dermed i hvordan en historiker arbejder med et historisk stof.

Første del handler om hvordan den endelig problemstilling for Bording-projektet blev til med vægt på de historografiske forudsætninger for den endelige formulering.

Anden del af afhandlingen handler om de teoretiske, metodiske og fremstillingsmæssige overvejelser, som ligger til grund for den konkrete analyse af livet i Bording sogn. I stedet for at andre, specielt historiografiske forskere, skal fremanalysere den teori, metode og fremstillings-struktur, som er anvendt i det følgende studium, vil jeg med det samme søge at lægge kortene på bordet og eksplicit fremlægge hvad jeg mener er mit teoretiske og metodiske grundlag og mine principper for fremstillingens opbygning. Så kan man bagefter diskutere om jeg i den konkrete analyse lever op til dette grundlag og tager den fulde konsekvens af det teoretisk-metodiske oplæg eller "falder i" og ubevidst bruger andre teorier og metoder.

Tredie del omfatter den konkrete analyse af det herremandsagtige lag i Bording sogn i perioden 1674 til ca. 1800.

I en fjerde og afsluttende del vender jeg tilbage til det principielle spørgsmål om hvordan man efter min mening bedst kan drive historievidenskabelige studier. Jeg vil med udgangspunkt i den fremlagte analyse af det herremandsagtige lag, argumentere for **historiske livsstudier** forstået som historievidenskabelige studier af menneskers liv i deres fulde mangfoldighed.

¹Per Gammelgaard i Fortid og Nutid bd.XXX, hft.1, 1983 p.54

Vejen til en problemstilling

Det hele startede med at jeg kom til Bording som stor dreng og blev optaget af sognets historie, ikke mindst inspireret af St.St. Blicher, Jeppe Aakjær, H.P. Hansen og Hugo Matthiassens skildringer af livet på heden i det sorte Jylland.

Men en ting er at være personlig interesseret i en lokalitets historie, noget andet er at gøre det til en for historievidenskaben interessant problem-stilling.

Både H.P.Hansen og Hugo Matthiassen har nærmet sig den historievidenskabelige arbejdsform gennem deres forskellige arbejder om livet i det midt- og vestjyske område.² Men samtidig har deres arbejde i danske historiefaglige kredse været vist relativ lille interesse. Det hænger for det første sammen med, at deres arbejder både af dem selv og af andre er blevet defineret som kulturhistorie og dermed væk fra de emnefelt, som har været centrale i dansk historieforskning. For det andet og måske lige så vigtigt er både H.P. Hansens og Hugo Matthiassens fremstillingsform anderledes end de fleste historiefaglige fremstillinger. Den er dramatisk fortællende og søger at holde sig til en bestemt samlende figur som f.eks. Skovlovringer, Hyrden, Hærvejen, den Sorte Jyde og Snapsetinget. For det tredje har det lokale og regionale perspektiv indtil fornylig, spc. når det gælder det vestlige Danmark, ikke haft den helt store interesse blandt faghistorikere. Alt dette har gennem de sidste 10-15 år ændret sig væsentlig, men da jeg startede med Bording-projektet for 20 år siden var det ikke vejen frem for en dansk historiker.

²Se H.P.Hansens og Hugo Matthiassens arbejder i litteraturliste

syntese-problemstilling

Når jeg taler om Den danske historievitenskabelige tradition er det både rigtigt og forkert. Der findes naturligvis flere traditioner for historievitenskabelige studier i Danmark, men ligesom landet historisk og socialt er meget homogent, så er den tradition, som J.C. Manniche har karakteriseret som den "radikale" tradition, mere eller mindre ensbetydende med den danske historikertradition som helhed.³ Om ikke andet, kan man ihvertfald karakterisere den radikale historiker-tradition som den alt-dominerende og den, som har været i stand til at modstå mange udfordringer og overleve i bedste velgående frem til i dag siden dens begyndelse i slutningen af 1800-tallet.

På grundlag af en omfattende analyse af såvel teori som praksis hos udøverne af den radikale historiker-tradition konkluderer J.Chr. Manniche at den syntetiserende retning har lidt nederlag til fordel for den objektivistiske tendens. Den kildekritiske special-afhandling er dermed blevet idealet i dansk historievitenskab i stedet for den sammenfattende syntese.⁴ Som grunde til denne udvikling nævner Manniche 1. det materielle kildebegreb, 2. professionalisering- og specialiseringsbestrebelse, 3. de ny-kantianske fremhævelse af værdi-elementer i al videnskabelighed og 4. det aftagende behov for legitimerende historieskrivning på grund af den social-liberale ideologi's sejrsgang. Samtidig fører denne udvikling i retning af stigende objektivisering blandt positiverne til en forbrødring med historikerne om den minutiøse kildekritiske analyse.⁵

Denne generelle "afvisning" af syntesen som mål og en integreret del af historievitenskaben blandt førende danske historikere har haft nogle alvorlige konsekvenser for dansk historievitenskab, som Manniche med flere har påpeget. Det er nemlig ikke det samme som at dansk historievitenskab har manglet synteser, men snarere at man har haft et næsten "traumatisk" forhold til det, som Inga Floto har formuleret det⁶. Et af de største problemer har været, at man på den ene side ikke har kunnet forsvare syntesen som en del af historievitenskaben og samtidig ikke har kunnet lade være med at kaste sig ud i synteseagtige fremstillinger. Det er således også karakteristisk at nogle af de historikere, som har forsøgt sig udi det syntetiserende projekt i praktisk historieforskning, også er nogle af de

³ Jens Chr. Manniche: Den radikale historikertradition, Aarhus 1981 med den sigende undertitel: Studier i dansk historievitenskabs forudsætninger og normer.

⁴Jens Chr. Manniche: Den radikale historikertradition p. 399

⁵Jens Chr. Manniche: Den radikale historikertradition p.399

⁶Inga Floto: Erik Arup og hans kritikere, H.T. bd.78, hft.2

centrale historikere, når det gælder mere teoretisk-metodiske refleksioner over historievitenskaben og dens problemer.

Jeg vil i det følgende prøve at se på nogle af dem som gennem det 20. århundrede har markeret sig teoretisk omkring syntese, teori og standpunkt i historievitenskaben.

Fra Erslev til H.P.Clausen

Selvom det moderne gennembruds mænd foretrækker at karakterisere sig selv som meget anderledes end forgængerne, så var en vis indgroet skepsis overfor syntesen ikke helt ny. I Ellen Jørgensens fremstilling af dansk historievitenskab i det 19. århundrede står der: "en Sky for store Ord, en vis Tynge hos de mange stille folk. De løftede sjældent Vingerne til dristig Flugt." ⁷ og "Vore Folk havde altid deres Styrke i den omhyggelige Undersøgelse, den fine, lille Studie, men veg tilbage fra Synthesen". ⁸ Alligevel kan man nok sige at inden det moderne gennembrud med den kildekritiske analyse var den historiske syntese ikke på samme måde et problematisk foretagende for historikerne, som det senere blev. Man tillod sig og følte sig undertiden nærmest forpligtet til at fremstille historien ud fra et overordnet synspunkt, til at vise historiens gang frem til nutiden.

Selvom Erslev må siges at være den centrale ophavsmand til den kildekritiske analyse, kan man ikke der af lede, at han var negativ indstillet overfor den historiske syntese. Hans store problem var tværtimod, at hans egen opfattelse af videnskabelighed forbød ham at inkludere den historiske syntese i den videnskabelige del af historiefaget, således som det fremgår af hans skrift om historieskrivning . Syntesen i form af en større helhedsforståelse hørte nemlig hjemme i historieskrivning, som var mere kunst end videnskab. Men som Manniche har dokumenteret, så er Kr. Erslev's afhandling "Valdemarernes Storhedstid" en syntetiserende afhandling.

Det er således ikke så meget synteser, der mangler i dansk historievitenskab, men derimod en anerkendelse af syntesen som en væsentlig del af historievitenskaben. Kr. Erslev selv veg udenom dette problem ved at henvise det syntetiserende arbejde til **historieskrivningen**, som han forstod som noget **anderledes** i forhold til **historievitenskaben**. Det hang paradoksalt sammen med Erslevs egen indsats for den kildekritiske undersøgelse. Den betød nemlig en risiko for at den dramatiske historie- fremstilling skulle forkastes på grund af dens mangel på 100 % dækning i kilderne. De relativ skræppe krav, som Erslev principielt stillede til den historiske dokumentation var det ikke muligt at honorere fuldt ud hvis man skulle fremstille historien i al sin mangfoldighed. Derfor måtte han nødvendigvis sætte et skel mellem den

⁷Ellen Jørgensen: Historiens Studium i Danmark p.160

⁸Op.cit. p.158

historievidenskabelige undersøgelse og den historiske fremstilling og bryde en lanse for sidstnævntes "frihed".⁹

Det behøvede den samtidige historiker Johannes Steenstrup ikke at gøre. Han kunne tillade sig at sige at historikeren gerne må "stræbe efter en skøn Fremstilling" og det oven i købet er hans store pligt.¹⁰ Men samtidig siger Steenstrup: "Historikeren har et Maal, som han aldrig kan fravige, om det saa end sker på ukunsterisk Maade".¹¹ På denne måde kan Steenstrup uden videre tillade sig at forene fremstillingen af historieskrivning og historievidenskab i sin afhandling fra 1915. Det hænger også sammen med at Steenstrup var en eksplicit modstander af logikkens rolle i historie og i studiet af historien. Han siger således "Han bør vel vogte sig for at lade sig føre ad Logikkens strænge Baner. Slutninger ad analogisk Vej kunne let føre vild."¹² Steenstrup understregede historiens mangfoldighed og anbefalede at inddrage de andre videnskabers viden om forhold, der havde betydning for menneskers handlinger og liv som helhed. Det var afgørende for Steenstrup at holde fast i historiens enhed, menneskelivet. Det er således også på det grundlag, at han kan referere til traditioner i Frankrig, bl.a. filosofen Henri Berr's arbejde med den historiske syntese som reaktion på en tiltagende specialisering i fransk historievidenskab¹³.

Men mens Steenstrup var modstander af at finde strenge lovmæssigheder i historien, så var den store syntetiker i dansk historievidenskab, **Erik Arup**, netop interesseret i at påvise hvordan der var bestemte lovmæssigheder, der kunne dokumenteres positivt gennem udskillelse af kendsgerningerne.

Det er ikke mindst gennem Arup's anmeldelser, at man kan finde hans principielle standpunkter omkring hvordan man ser sammenhænge i historien og sammenfatter dem, med andre ord, hvordan man syntetiserer i historieforskningen. Det gør han bl.a. med sit kendte citat fra anmeldelsen af Vilhelm Grønbech: "Problemet her er kun det at digte over de Kendsgerninger, der virkelig kan udsondres af Kilderne som tilforladelige, over dem alle, ikke imod dem og ikke udover dem."¹⁴ Det er hvad Arup vil kalde for "metodisk digtning". Det kræver at man holder fast i de gennem kildekritikken udsondrede kendsgerninger. Dem mente Arup han kunne finde, men samtidig er en fast udformet helhedsopfattelse også en nødvendighed for at man kan se hvordan **udviklingen** forløb. Det var nemlig vigtig for Arup

⁹Erslev: Historieskrivning p. 56

¹⁰Steenstrup: Historieskrivningen p.168

¹¹Steenstrup: Historieskrivningen p.167

¹²Steenstrup: Historieskrivningen p.229

¹³Steenstrup: Historieskrivningen i det 19. årh. p.93

¹⁴Arup, Erik: Anmeldelse af Vilhelm Grønbeck, 1913 H.T. 8R.V.p.107f.

at se, ikke blot et spørgsmål om de enkelte historiske fænomeners særlige unikke karakter, men også hvordan udviklingen forløb og hvad der var det centrale i historien.¹⁵ Han har ikke selv skrevet så meget om de almene lovmæssigheder, som han anså for virkende i historien og som bestemte hoveddispositionen og grundstrukturen i såvel hans disputats som hans Danmarks-historie.¹⁶ Det er senere historikere, spc. E. Ladewig Petersen, som har udledt " de Arupske grundlove".¹⁷ Men han har dog i sin redegørelse for sit Danmarks-historiske projekt formuleret at det var bonden, som der var den centrale figur og historieskabende faktor i Danmarks historie.

Denne modsætning mellem en positivistisk kendsgernings-forskning, som samtidig talte om historieskrivning som kunst (Erslev) og som metodisk digtning (Arup) og en historistisk hermeneutisk forståelses-forskning af de historiske fænomeners komplekse karakter (Steenstrup) fortsætter i den hermeneutisk-historistiske historiker **Poul Bagge**. Bagge kritiserer således også Erslev for at skelne mellem historieforskning og historieskrivning¹⁸ Bagge påpeger, at Erslev i sin argumentation ikke selv kan overholde skellet mellem historieforskning og historieskrivning.¹⁹ Når Erslev formulerer kravene til en moderne historieskrivning kræver han nemlig både, at det skal være en livfuld og dramatisk fremstilling og at den ikke skal gå ud over de kendsgerninger som historieforskningen. Men Erslev siger faktisk længere henne i sin fremstilling, at historieskriveren har ret til at tegne et billede af en personlighed som om at det var sikkert og vist, selvom historieforskeren må indrømme at det er ganske usikkert og bygge på nogle sparsomme oplysninger.²⁰ Men det afgørende skel mellem Erslev og Bagge ligger på spørgsmålet om hvor meget man kan nærme sig de historiske personers indre liv, deres tanker. Det er for Bagge det centrale og for Erslev er det et spørgsmål, som historieskriveren beder kan klare end historieforskeren, som bedre kan forholde sig til det ydre liv, til de konkrete handlinger og ikke til motiverne bag handlingerne. Det er vel netop her, at skellet går mellem positivisten Erslev og hermeneutikeren Bagge, når det gælder opfattelse af videnskab. Erslev har i og for sig sympati for den hermeneutiske forståelse. Det har bare ikke noget med videnskab at gøre. Det

¹⁵Arup, Erik: Anmeldelse af W. Christensen: Dansk statsforvaltning H.T. 7 R.IV.p.538 og 545

¹⁶Erik Arup: Redegørelse for min Danmarks historie DH III 253-59 (udg.ph.1955)

¹⁷Ladewig Petersen, Erling: Omkring Erik Arup: Struktur og grænser i moderne dansk historieforskning (ca.1885-1955) HT bd.78 138-82,1978.

¹⁸Povl Bagge: Om historieforskningens videnskabelige karakter, Nogle bemærkninger i anledning af Kr. Erslevs skrift "Historieskrivning", HT 10,R.V.,355-384, 1939-41

¹⁹Bagge: Om historieforskningens videnskabelige karakter p.364f.

²⁰Erslev: Historieskrivning p.24f.

har det til gengæld for Bagge. Det er det centrale i den historiske videnskab. Bagge understreger historiens "einmaligkeit" og historiske fænomeners sammensathed.²¹ Hertil kan de forskellige special-studier bidrage ved at studere de historiske fænomeners del-elementer og andre videnskabers arbejde kan bidrage til en mere kompleks forståelse. Det er også på denne måde, at man kan udarbejde en historisk syntese. Det er på grundlag af special-studier og en forståelse af sammenhæng mellem det materielle og det åndelige i livet, at man kan nå frem til en historievidenskabelig syntese. Bagge fremhæver også historikerens aktive rolle som fortolker. Han skelner ikke mellem en udsondring af kendsgerninger og en efterfølgende syntetiserende sammenstilling alias fortolkning. Fortolkning starter i samme øjeblik man begynder at arbejde med ens kildemateriale. Det videnskabelige og relativ objektive element ligger i at man fortæller hvorledes man går frem, således at andre kan prøve og måske få andre resultater ud af kildematerialet. Men den historievidenskabelige arbejdsproces er subjektiv i positiv forstand for Bagge. For at være god historievidenskab forudsætter den nemlig original indlevelse i de historiske fænomener. Man skal blot være bevidst om dette forhold og ikke fornægte det. Det betyder at Bagge kan forsvare den historiske syntese som en del af det videnskabelige i historiefaget og kan definere dette som anderledes end andre videnskaber og samtidig udnytte disses arbejde i fortolkningen af historiske fænomener i al deres sammensathed.

Jeg tror , at man kan tale om tre hovedtendenser i dansk historievidenskab indtil 1960erne med betydning for en syntese-orienteret historieforskning. Den ene er den klare afvisning af syntesen som en del af historievidenskaben og erklæring om at historievidenskaben kun skal fremlægge hvad kilderne siger og hverken fortolke eller dømme historien. Det kan man overlade til historieskrivningen (Erslev) Den anden tendens går i retning af at søge efter de grundlæggende lovmæssigheder i historiens gang, finde ledetråde i udviklingen. Det skal være bestemme grundstrukturen i den historievidenskabelige fremstilling (Arup) Den tredje tendens søger at forstå og leve sig ind i historiens enestående foreteelser i al deres sammensathed (Steenstrup, Bagge).

²¹Povl Bagge: Historien og de andre samfundsvidenskaber, HT 12. rk. bd.III, hft. 3, kbh. 1969 p.466 : "Vi historikere vil beskrive og så vidt muligt forklare menneskers liv i samfundet gennem tiden med alle de nuancer og modsigelser og tilfældigheder som de andre samfundsvidenskabers net i almindelighed er for stormasket til at fange. ..Netop ved at fremhæve det hvori det enkelte historiske fænomen, den enkelte mere eller mindre omfattende historiske individualitet adskiller sig fra andre, håber vi at kunne vise noget om det menneskelige i dets mangfoldige ytringsformer gennem tiden, som går ud over hvad de andre samfundsvidenskaber kan lære os. "

dansk historievitenskaber fra ca. 1960

I en artikel i 1958 lægger historikeren **H.P. Clausen** op til den teoretisk-metodiske diskussion, som i løbet af de følgende årtier blev ført i de såkaldte nordiske fagkonferencer for historisk metodelære.²² Her tager han med udgangspunkt i en række amerikanske og en enkelt norsk historieteoretikere fat på den diskussion, som man nok anerkendte i århundredets begyndelse, men ikke kunne komme dybere ind i på grund af den naturvidenskabelige opfattelse af videnskabelighed.²³ Det drejer sig om diskussionen af hvordan man **forklarer** de historiske kendsgerninger. Det er igen spørgsmålet om muligheden for at forstå og forklare historiske fænomener ud fra generelle lovmæssigheder eller om de skal forstås ud fra deres "einmalige" karakter.

Et centralt tema i artiklen og den deri refererede diskussion er historikerens tendens til **vage formuleringer og begrebsdefinitioner**. Spørgsmålet er om det er en svaghed eller styrke for faget.²⁴ Det fører ihvertfald frem til en konklusion om at teorier er et **heuristisk redskab** for historikeren til at forstå kompleksiteten i de historiske fænomener og søge at forklare dem så fyldestgørende som muligt. En eventuel teori skal ikke bekræftes i det historiske materiale, men skal være til hjælp til at forstå det historiske fænomen, skal give historikerens forklaring mening.²⁵ Historikeren kan også bruge en teori til at formulere sin problemstilling og opstille en række hypoteser og afgrænse sit empiriske materiale. Historikeren bør starte med et problem om et historisk fænomen og have en foreløbig teori om dette problems karakter.²⁶ Hermed har vi fået formuleret det centrale i historiefaget i Danmark og resten af Norden fra 1960erne og fremefter, det **problemstilling**-fixerede fag og det dermed følgende **funktionelle kildebegreb**.²⁷ Det interessante i denne sammenhæng er hvordan dette skifte i bestræbelserne på at videnskabeliggøre historiefaget påvirker spørgsmålet om en syntetiserende og totalhistorisk forskningsretning. Det er ihvertfald ikke blevet nemmere at være synteseorienteret historiker. Nu har man nemlig både kildekritikken og den præcise problemstilling at tage stilling til. Så kan man ikke også søge at se på totaliteten. Det kræver nemlig en præcis teoretisk begrundelse, som samtidig er mulig at verificere empirisk. I stedet får man den såkaldte **holdningskomplekse** orientering eller **relativistisk** orientering, som netop gør

²²H.P. Clausen: Nogle synspunkter på teori og praksis i historien. En oversigt I: Jyske Samlinger, ny rk.IV.bind 2.-3.hæfte.

²³H.P. Clausen: Nogle synspunkter..p.193

²⁴H.P. Clausen: Nogle synspunkter...p.200

²⁵H.P.Clausen: Nogle synspunkter..p.209

²⁶H.P.Clausen: Nogle synspunkter ..p.209

²⁷Se Henning Paulsen, Lorenz Rerup m.fl.

syntesen uhyre vanskelig at gennemføre.²⁸ Alternativet bliver at konfrontere forskellige forskningsresultater og deri fremsatte synspunkter med hinanden og diskutere dem m.h.t. empirisk holdbarhed og teoretisk konsistens.²⁹ Man får dermed en relativ videnskabsintern defineret syntese, som dermed umiddelbart afholder sig fra det problem som Arup så voldsomt kæmpede med, nemlig det personlige eller samfundsmæssige engagements betydning for helhedsforståelsen af historien.³⁰ Men dette problem kan man komme udenom ved at slutte sig til den filosofi som filosofen Arne Næss står for og som kaldes for **relationisme**. Det er primært et spørgsmål om at lægge sine præmisser så klart frem som mulig og så må de forskellige teori-dannelser og forklaringsforsøg stå deres prøve i en indbyrdes konfrontation m.h.t. de forskellige forsøgs interne grad af koherens. Desto mere koherent en teori er, desto sandere er den ifølge Arne Næss.³¹ Samtidig med denne pluralistiske **eksplicitering** af forskerens teoretiske forhåndsforestillinger blev den marxistiske fagkritik udviklet generelt indenfor de fleste humanistiske og samfundsvidenskabelige fag og således også historie. Den type syntese-forsøg blev specielt gennemført af historikere som Erling Ladewig Petersen og Niels Steensgaard med tydelig inspiration fra den franske Annales-tradition i retningen af at udvikle nogle centrale begreber og hypoteser til belysning af centrale problemer både indenfor dansk og udenlandsk historie.

32

I 1970'erne, opstod der en marxistisk fagkritik ved Historisk Institut på Aarhus Universitet. Den proklamerede en kritik af den hidtidige historieforskning og formulerede et ønske om en marxistisk historievidenskab. Det centrale organ for fagkritikken blev det lokale institutorgan, Den jyske historiker, som blev omdannet fra at være institutblad til at være et historieteoretisk tidsskrift. Der blev gennemført en **ideologi - kritik** af den eksisterende historieforskning, som blev kritiseret for at være borgerlig ideologiproduktion og ateoretisk. Som alternativ begyndte man at **omskrive** historien ved at udnytte de eksisterende borgerlige historiefremstillinger. Samtidig udviklede fagkritikken sig i to retninger, nemlig i en **teori-udviklende retning** og i en **politisk aktions-retning**. Den teori-udviklende retning førte først og fremmest til

²⁸J.H.Tiemroth: Fra Kr. Erslev til Niels Steensgaard p.22ff.

²⁹J.H.Tiemroth: Fra Kr.Erslev ...p.23

³⁰Inga Floto: Erik Arup og hans kritikere, H.T.bd.78 hft.2 p.497

³¹Arne Næss: Historie-pluralisme og historiske synteser, Studier i historisk metode, 6, 1972 p.13ff

³²Ladewig-Petersen, Erling:
Steensgaard, Niels: Carracks,..Caravanes,.. og artikel : Universalhistorie..

diskussionen om mulighederne for en marxistisk historievidenskab, om den historiske materialisme og ikke mindst kritikken af den politiske økonomi. Sidstnævnte blev fremhævet som den mest **videnskabelige** teori og metode til analyse af det kapitalistiske samfund. Den historiske materialisme blev karakteriseret som en endnu ikke fuld udfoldet materialistisk teori og metode. Der blev stillet stort spørgsmåltegn ved muligheden for at studere samfund før det kapitalistiske samfund. Det centrale i kritikken af den politiske økonomi var kapitallogikken og dvs. forholdet mellem logik og historie. Man ønskede **realanalyser** af kapitalens **virkelige bevægelse set i lyset af dens logiske bevægelse**, men denne teori skulle først rekonstrueres fuldt og helt før man kunne gå ud i empirien. Men inden man nåede det, havde man droppet selve det grundlæggende mål og bevægede sig over i en interesse for det konkrete, for kulturhistorie, for lokalhistorie etc.

Modsat den teoretiske retning, så nåede den politiske retning indenfor fagkritikken at lave nogle historier om arbejderliv og ikke mindre om kvinders historie. Man allierede sig med fagbevægelse og kvindebevægelse. Denne retning hentede inspiration fra de engelske socialistiske historikere og deres **history workshops**. Man tog fat i menneskers erindringer, i folks livshistorie. Når man ser på de historikere, som deltog i de forskellige retninger, ser man en tydelig tendens til at de tidligere kapitallogikere er gået over til kulturhistorien, mens de politisk orienterede har holdt fast i deres mål og stadig skriver arbejder- og kvindehistorie. Fagkritikken i Aarhus byggede skarpe fronter op, jvf. begrebet studenterfronten. Det er siden gået over i en såkaldt holdningskompleks indstilling, hvor man søger at finde ud af at studere historie i al fordragelighed på tværs af politiske skel. Man er blevet enige om en konsensus om, at historie er mangfoldig, at man ikke kan finde nogen skråsikker sandhed, at hver generation skriver sin historie, at man er en smule digter, når man skriver som historiker, at det først og fremmest gælder om at forstå historien; at man må udvikle teorier i forhold til sit konkrete emne og ikke have en overordnet teori, som kan forklare alt o.s.v.

På denne måde fortsætter den funktionelle kildekritik og forståelse af den mangfoldige historie med at være det **fælles gods**, som alle kan blive enige om og man kan have det godt med hinanden. Man bliver således også stillet frit med hensyn til valg af problemstilling. I princippet er der ikke nogen problemstilling, som er mere relevant end andre.

Det er på denne baggrund at man skal se bevægelsen i 80'erne imod de store syntese-forsøg og talen om en såkaldt post-moderne historieforskning med fremhævelse af de mange små historier.³³ Den legitimerer i og for sig den klassiske og mest vedholdende tradition blandt danske historikere, den lille konkrete undersøgelse.

³³Uffe Østergaard

Alligevel spørger drømmen om den store syntese i danske historikers baghoved. Men der har også i de allerseneste år været en diskussion om syntese og totalhistorie i dansk historievidenskab. Det er specielt kommet til udtryk i forbindelse med to disputats-forsvar.³⁴ Men der har også være ført en mere teoretisk debat mellem bl.a. Bernard Eric Jensen og forskellige historikere fra Aarhus-miljøet, spc. Vagn Wåhlin.³⁵

De er begge interesserede i en form for totalhistorie eller syntese, men med forskelligt udgangspunkt. For Vagn Wåhlin drejer det sig om at forstå samfundet som en totalitet samtidig med at man anerkender de forskellige samfundsmæssige niveaues selvstændige betydning, således at man ikke fremhæver det materielle niveau frem for det kulturelle eller sociale niveau. Samtidig kan man ikke udarbejde universelle teorier om historiens gang, men man må tage udgangspunkt i konkrete samfundsformationer som f.eks. det danske samfund i det 19. århundrede. Det betyder for Vagn Wåhlin at man gerne må være eklektistisk, dvs. inddrage teorier og begreber fra andre fag til forståelse af det konkrete historiske fænomen. De pågældende teorier og begreber har nemlig i historikerens sammenhæng en anden funktion end i f.eks. psykologens og antropologens sammenhæng. Det er et spørgsmål om praktisk nytteværdi i forhold til historikerens projekt: at forstå det 19. århundredes samfund i sin komplekse totalitet.

Det er denne "frie" eller "fordomsfrie" udnyttelse af andre fags teorier og begreber, som Bernard Eric Jensen angriber. Iflg. BEJ kan man ikke uden videre importere teorier og begreber fra andre fag uden at vurdere om det samlede kompleks af teori- og begrebelementer i den historiske teori hænger konsistent sammen. Man må vurdere og diskutere den faglige kontekst, hvorfra teorier og begreber kommer. Dette krav hænger sammen med et eksplicit krav fra BEJ om at man skal have en relativ udfoldet teoridannelse som grundlag for sin teori-dannelse. Når BEJ benytter **identitet**-begrebet, så er det fordi han har en teori om **identitet**. På samme måde har Wåhlin ikke en eksplicit og selvstændig teori om **kultur** og ønsker heller ikke at have en.³⁶ Han siger til gengæld: "det er Vagn Wåhlins anvendelse af og argumentation for et synspunkts berettigelse i en bestemt rammeforståelse og i en bestemt kontekst, som er det væsentlige".³⁷ Til gengæld foretrækker BEJ en præcis delhistorisk undersøgelse frem for en teoretisk upræcis totalhistorie.

³⁴Det drejer sig om Birgitte Possings og Thorkild Kjærgaards disputatser.

³⁵Se HT 92... og den jyske Historiker, særnummer

³⁶Vagn Wåhlin: Om teoriens elendighed p.10f.

³⁷Vagn Wåhlin: Om teoriens elendighed p.9

kulturhistorie - en væsentlig historie ?

Men selvom man skal begrænse sig til en del af historien, så skal det naturligvis være en væsentlig del af historien som man studerer. Kulturhistorie har aldrig været et centralt felt indenfor dansk historievidenskab. Det blev allerede ved det moderne gennembrud overladt til højskole- og museumsfolk at beskæftige sig med. Det er blevet videreført i de to fag, som ved Københavns Universitet hedder henholdsvis nordisk folkemindevidenskab og europæisk etnologi (tidligere materiel folkekultur), som sammen med museumsverdenen beskæftiger sig med kulturen. Så tager de "rigtige" historikere sig af det væsentlige, den politiske og samfundsmæssige historie. Kr. Erslev var åben for kulturhistorie ved at definere historikerens studiefelt som " Menneskelivet i dets fulde bredde"³⁸. Men fortsætter: "Indenfor dette vældige omraade gør en naturlig arbejdsdeling sig dog gældende, og Historikeren i snævrere forstand finder sit egentlige Studiefelt i Livet i Stat og Samfund."³⁹

Historikere tager således , ihvertfald i princippet, udgangspunkt i menneskelivet i al sin mangfoldighed. Når man ikke har set på hvad konger og store statsmænd har udrettet og drevet diplomatisk historieforskning, men interesseret sig for den almindelige befolknings historie, så har faghistorikere først og fremmest interesseret sig for tidens **økonomiske, sociale, juridiske og politiske forhold**.

Det er spørgsmål om at studere de **forhold, som mennesker levede under i fortiden og som havde betydning for deres adfærd**, således som både Ottar Dahl og H.P. Clausen definerer faget i deres metodiske grundbøger.

H.P. Clausen definerer fagets arbejdsområde på følgende måde: "Historieforskningens emneområde består af socialt relevant adfærd og sådanne ikke-menneskelige forhold, som er relevante for social menneskelig adfærd".⁴⁰ Begrebet adfærd er anvendt i stedet for handlinger for også at kunne omfatte ikke-formålsbestemte aktiviteter, f.eks. daglige vaner. Det svarer i og for sig til Erslevs " menneskelivet i dets fulde bredde". Men derudover er inddraget de ikke-menneskelige forhold, som er relevante for social menneskelig adfærd." Det gælder f.eks. klima-udviklingen, som har betydning for menneskers muligheder for at dyrke korn m.m. Men H.P. Clausen understreger, at studierne i disse "ikke-menneskelige" forhold kun har interesse for historikeren i det omfang, der kan påvises en sammenhæng mellem forholdene og menneskers liv. Historikeren befatter sig altså i sidste instans altid med

³⁸Erslev, Kr. Historisk teknik, 1926 paragraf 3

³⁹Erslev, Kr. Historisk teknik, 1926 paragraf 3

⁴⁰H.P. Clausen: Hvad er Historie p. 52

mennesker.⁴¹ Alligevel er historievitenskapens emneområde er således næsten altomfattende etter denne moderne definition og faktisk bredere end Erslevs definition. Men hvad er så det spesifikke for historievitenskapen for H.P. Clausen. Det er ikke alene metoden, ej heller at det er fortidige fænomener, man studerer som historiker, men det forhold “at disse fænomener beskrives i deres tids- og stedsbetingede individualitet”⁴². Men H.P. Clausen tager ikke stilling til, hvad der indenfor denne vide ramme er væsentligt og uvæsentligt at bruge tid på som historiker.

Det gør Ottar Dahl derimod i sin grundbog om grundtræk i den historiske metodelære fra 1967. Han starter med at bestemme historieforskningen som en human disiplin, som er “optatt av å undersøke menneskelige forhold.”⁴³ Men det er ikke alle menneskelige forhold. Det er “menneskenes sociale eller kulturelle forhold (begge disse begreper tatt i en omfattende betydning). Vi tolker dette slik at det gjelder forhold innenfor relativt store og varige enheter, men det er neppe mulig i en definisjon å sette noen absolut grense for hvor små enheter som kan få historisk interesse (f.eks. en bygd, en by, en slekt ?).⁴⁴ Ottar Dahl har således ikke skelnet mellom adfærd og omgivende forhold, men samlet det under forhold med vægt på de sociale og kulturelle forhold. Det giver plads til en mængde special-discipliner, hvor han dog siger at “disipliner som kunst og biografi (personalhistorie) kommer inn, for så vidt disse har relevans til mer omfattende sosio-kulturelle enheter.”⁴⁵ Dahl fortsætter med at si, at man dels kan opfatte “historieforskning” i speciel forstand som samle-betegnelse for de forskellige enkelt-discipliner, som tager sig af forskellige aspekter af menneskenes sociale og kulturelle liv, dels “som en egen integrerende disiplin som tar sikte på å behandle de forskjellige sider av menneskelig samfunnsniv i en relativt omfattende sammenheng. De enkelte historiske spesialdiscipliner vil ut fra dette synspunkt framtre som ledd i en systematisk helhet, organisert ut fra et overordnet synspunkt.”⁴⁶ Videre siger O. Dahl: “Vi vil her nøye oss med å opfatte “historie” og “historieforskning” som en samlebetegnelse for en rekke spesialdiscipliner som alle har det til felles at de behandler visse aspekter av menneskenes sosio-kulturelle liv, uten å kreve at disse skal søkes systematisk integrert. Denne tolerante synsmåte vil selvsagt heller ikke utelukke forsøk på en integrerende

⁴¹ H.P. Clausen p.46

⁴²H.P.Clausen 53

⁴³Ottar Dahl: Grunntrekk i historieforskningens metodelære p.16

⁴⁴Ottar Dahl: Grunntrekk..p.16

⁴⁵Ottar Dahl: Grunntrekk..p. 17

⁴⁶Ottar Dahl: Grunntrekk..p. 17

historieforskning".⁴⁷ På denne måde har Ottar Dahl åbnet op for den syntetiserende historieforskning samtidig med at han har givet plads for specialiserede studier af bestemte aspekter ved historiske fænomener. Dernæst præciserer han historieforskningens individualiserende karakter på linie med H.P. Clausen.⁴⁸

Når man vil skrive historievidenskab må man som regel ikke nøjes med et enkelt menneskes historie. Det kan defineres som personalhistorie. Det skal have et større perspektiv. Hvis man tager udgangspunkt i nogle konkrete mennesker, så skal det være nogen centrale mennesker, som kan belyse et mere generelt problem af interesse for samfundshistorien som helhed. Niels Thomsen er inde på det problem, når han siger, at hvis man ikke tager udgangspunkt i fremtrædende personers rolle i samfundet og dennes afgørende betydning for samfundsudviklingen, så tager man fat på konkrete mennesker fordi de repræsenterer en større samfundsgruppe som husmænd, arbejdere eller modstandsfolk. Så skal man sørge for at de pågældende er repræsentative, at de er typiske for deres gruppe.

Men Niels Thomsen skriver om en historievidenskabelig doktorafhandling af Birgitte Possing om skolekvinden Nathalia Zahle : “ Bogen er en disputats, og bedømmelsen af den er dermed retnings- og niveaugivende for historisk forskning. Ud fra denne synsvinkel giver bogen anledning til at rejse spørgsmålet om relevans - hvad der bør beslaglægge historikeres og seriøst historieinteresserede læses tid og kræfter i arbejdet for en sandere erkendelse af fortiden”.⁴⁹ (min fremhævelse ,NWL) Men hvad mener Niels Thomsen så er interessant at studere og bruge tid på ? Den historiske undersøgelse skal have :”konsekvenser for vor indsigt i væsentlige strukturer, begivenheder og forløb i samfunds- og kulturudviklingen (eller erkendelsen af den)”.⁵⁰ Videre skal dens resultater være repræsentative, således at den kan sige noget væsentligt om samfunds- og kulturudviklingen. Det er altså igen spørgsmålet om væsentlighed. Det som diskussionen drejer sig om i forbindelse med Birgitte Possings disputats om Nathalia Zahle er BP’s inddragelse af NZ’s privatliv i sin analyse fordi hun mener at det er væsentligt for at kunne forstå hvorfor NZ var den centrale skolekvinde som hun var. Hun mener at den historiske biografi netop har til opgave at tage fat på det samlede

⁴⁷Ottar Dahl: Grunntrekk..p.17

⁴⁸Ottar Dahl: Grunntrekk...p.19

⁴⁹Birgitte Possing: Viljens styrke: Nathalia Zahle : en biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed bd.1-2, Gyldendal 1992 og Niels Thomsen: Historien om frk. Zahle - er det historie ? Historisk tidsskrift 1992:2 p.328

⁵⁰Niels Thomsen: Historien om frk. Zahle... p. 340

liv, både det offentlige og private liv og se på forbindelsen mellem de forskellige dele af personens samlede liv. Niels Thomsen har i en senere artikel kritiseret fremvæksten af biografier og lokalhistorier, som værende historieforskning uden perspektiv og uden betydning for forståelsen af samfundets historiske udvikling. Det er faktisk sjældent, at man diskuterer relevanskriteriet på grund af den førnævnte tradition for at alt fortidigt er interessant, det afgørende er metoden. Det er i og for sig også det som gør at Birgitte Possings disputats bliver antaget. Den er nemlig ifølge bedømmelsesudvalget udtryk for godt historisk håndværk.⁵¹

Det er interessant at se at Birgitte Possing både har skrevet denne store biografi om en central person i Danmarkshistorien og en mindre bog, et hovedfagsspeciale, om arbejderkvinder i København.⁵² Der er en markant forskel på disse to afhandlinger, selvom de begge har et livshistorisk udgangspunkt. I Arbejderkvinder ser Birgitte Possing på en gruppes liv, nemlig arbejderkvinderne, ikke som enkelte kvinder med hver sin specielle historie, men derimod en gruppe, som har en lang række fællestræk. Det er dem, som hun trækker frem, og de specielle forhold omkring hver enkelt arbejderkvinde behandles ikke. Man kan naturligvis sige, at der i sammenligning med Nathalia Zahle, findes meget lidt stof om den enkelte arbejderkvinde, således at man ikke kan skrive en stor afhandling om den enkelte arbejderkvinde. Det er langt sværere at begrunde en biografi af en enkelt bonde, arbejder eller syerske under henvisning til at han eller hun netop har bidraget til produkterne på den og den bestemte måde. Bonden og syersken har nemlig i mange tilfælde gjort noget, som er meget lig hvad andre bønder og syersker har gjort. Men dermed er ikke sagt, at den enkelte bonde og den enkelte syerske ikke også var og er i besiddelse af en særlig personlighed og kreativ kapacitet. Men mulighederne for at være kreative og udfordringerne til menneskers kreativitet er og har været forskellig afhængig af hvor i samfundet man er placeret og i hvilken tid man lever. Men selvom mange mennesker ikke haft særlig store udfoldelsesmuligheder, er der er ikke nogen grund til, at tro at menneskers evne til at være snilde, kreative og opfindsomme skulle være forbeholdt bestemte sociale grupper eller bestemte tiders mennesker. Men i nogle tilfælde, når man er heldig og støder på dagbogsmateriale fra enten en bonde, en møller eller en håndværker, kan man skrive om en enkelt bondes, håndværkers og møllers liv og have nogle gode muligheder for at komme tæt på den enkelte person og netop påvise en bondes eller møllers eller håndværkers kreative evner m.h.t. udnyttelse af de naturressourcer, som han rådede over, det

⁵¹Birgitte Possing: Den historiske biografi og historievitenskaben i Historisk tidsskrift 1992:2 p.350

⁵²Birgitte Possing: Arbejderkvinder og kvindearbejde i København ca.1870-1906,Aalborg 1980

være sig hede, ager, eng og forskelligt vejrlig. man kan også med udgangspunkt i den enkelte bonde eller lignende se hvorledes den pågældende indgik i det sociale liv i landsbyen, i regionen etc.

Flere forskere har imidlertid kritiseret en del af disse dagbogs-studier for manglende repræsentativitet. De pågældende dagbogsskrivende møllere, bøndere m.m. kan betragtes som atypiske i forhold til flertallet af datidens møllere og bønder. For at få et mere dækkende materiale kan man samle flere dagbøger o.lign. materiale sammen og foretage nogle sammenlignende studier. Dermed bliver studiet af de pågældende menneskers liv ikke et spørgsmål om interesse for de pågældende bestemte mennesker, men for den sociale gruppe, som de er en del af og repræsenterer. Men det er sjældent at de forskellige dagbogsskrivende bønder eller håndværkere, som man studerer har kendt hinanden og haft noget direkte med hinanden at gøre. De har et abstrakt fællesskab ved allesammen at høre til samme sociale kategori eller gruppe og dermed underlagt lignende vilkår.

En anden måde at gøre det livshistoriske projekt mere kollektivt er at se på en række enkeltpersoner i et bestemt lokalområde, som **helt konkret deler en vis del af deres liv med hinanden**. Man kan sige, at en sådan gruppe mennesker i et vist omfang har en **fælles livshistorie** og man derfor kan skrive en **kollektiv biografi**, som både kan skildre det individuelle og det fælles i gruppemedlemmernes liv.

En diskussion om relevante emner for historievitenskabelig behandling kommer også frem i en anden nyere disputats, nemlig Thorkild Kjærgaards om den danske revolution 1500-1800. Han taler om at hans problemstilling er bredere end de fleste undersøgelser, som "har været præget af stadig mere dybtgående undersøgelser på grundlag af snævre og stadig mere fragmenterede problemstillinger". Han vil tværtimod søge at beskrive samfundsudviklingen som helhed i Danmark fra 1500 til 1800 "at beskrive forandringerne mellem 1500 og 1800 i deres fulde kompleksitet"⁵³ Der ligger en kritik af den hidtidige historieforskning som helhed. I en note siges det således: "her kan henvises til omtrent hele den danske historieskrivning."⁵⁴ Thorkild Kjærgaard har i et tidligere arbejde søgt at påvise en bestemt linie i den danske historieskrivning, den såkaldte "gårdmandsline".⁵⁵ Der er nemlig, uanset en bred tolerance blandt historikere, en række effektivt virkende traditioner for hvad der er

⁵³Thorkild Kjærgaard: Den danske revolution, Gyldendal 1991 indledning p. 13

⁵⁴Thorkild Kjærgaard: Den danske revolution, 1991 noter til indledning, note 9, p.236.

⁵⁵Thorkild Kjærgaard: Gårdmandsline i dansk historieskrivning, Fortid og Nutid, XXVIII, 178-91.

interessant at studere og på hvilken måde man kan og skal gøre det. Der er således reelle grænser for vilkårligheden m.h.t. emnevalg og metode, som blot sjældent kommer så tydeligt frem som i diskussionen mellem Niels Thomsen og Birgitte Possing.

Possings og Kjærgaards afhandlinger er i den sammenhæng to modpoler. I Birgitte Possings afhandling er det først og fremmest kildemateriale vedr. Nathalia Zahle og specielt Zahles privatarkiv, som er kildegrundlaget. I Kjærgaards afhandling er kildematerialet centreret omkring oplysninger om kløverdyrkning, men i princippet er der i forhold til den meget brede problemstilling et uendeligt omfattende kildemateriale. Kjærgaard satser på at hans kildemateriale vedr. kløverdyrkning kan være det afgørende kildebelæg for den store problemstilling, kan være garant for korrespondens mellem afhandlingens påstande og den virkelighed, som påstandene handler om. Kjærgaard bliver ikke kritiseret for en uvæsentlig problemstilling, men derimod for et spinkelt kildegrundlag for hans store tese. Possing bliver ikke kritiseret for sit kildegrundlag, men for at have formuleret en for historievidenskaben uvæsentlig problemstilling.

Den sociale deling af historien

Der er en lang socialhistorisk forskningstradition i Danmark. Når man ser på den praktiske historieforskning i Danmark og i Norden generelt i det 20. århundrede må en stor del af den betegnes som **forholdsforskning**. Den er præget af den radikale-socialdemokratiske tradition for udforskning af de samfundsmæssige kendsgerninger, som teoretisk-metodisk er baseret på den positivistiske samfundsvidenskabs teorier og metoder, bl.a. med dens forkærlighed for kvantificering af forholdene. Denne forskningstradition blev ikke mindst udviklet som følge af og indenfor rammerne af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi ved Københavns Universitet, der blev oprettet i 1927.⁵⁶ Her opstod en treklang mellem historie, økonomi og statistik, som Kristof Glamann formulerer det. Man så store muligheder for at vise hvordan de **typiske** forhold var og samtidig holde fast i de mange historiske variationer.

Den har samtidig opsplittet studiet af det danske samfund ved, at man har studeret de enkelte sociale grupper hver for sig. Opdelingen af grupperne, som man hver især har taget sig af, har taget udgangspunkt i en relativ endimensionel arbejdsdeling. Således har man studeret

⁵⁶ Kristof Glamann: Historie, økonomi og statistik I: Linier i dansk i historieskrivning i nyere tid (ca. 1890-1950), Historisk samfund, Kbh. 1976, p. 98 ff.

gårdmænd for sig, husmænd for sig, adelsfolk, civile embedsmænd, militære embedsmænd, gejstlige embedsmænd, søfolk etc. alle sammen hver for sig.

Man kan sige, at man har fulgt de samme principper som i folketællinger og folkeregistre, hvor man som regel søger at karakterisere en person ved en og kun en stillingsbetegnelse, dvs. en relativ en-dimensionel gruppering af det danske samfunds indbyggere.

Det betyder, at det kan være svært for forskeren at få øje på den lange række af forskellige relationer, som de enkelte personer kan have på kryds og tværs af deres placering i folketællingskategorierne.

Det kan man blot se på de mange landbohistoriske eller landbrugshistoriske afhandlinger, som er kommet gennem mange år. Man har således en særlig socialhistorisk syntese for landbosamfundet gennem Fridlev Skrubbeltrangs afhandling om "Landbosamfundet 1500 - 1800".⁵⁷ Det er en sammenfatning af tre århundredes landbohistorie, udarbejdet af landbohistoriens helt centrale forskerperson **Fridlev Skrubbeltrang**.

Hele hans metode og forståelse af hvordan man skal skrive socialhistorie, en stands historie, som han kalder det for, kommer tydeligt til udtryk i hans disputats fra 1940 om husmændene på Sjælland: "Husmand og Inderste - studier over sjællandske landboforhold i perioden 1660-1800".⁵⁸

Han ønsker at skrive om husmændene på Sjælland i perioden 1660-1800, fordi denne gruppe i landbosamfundet hidtil har været underbelyst i forskningen samtidig med, at den har indtaget en central plads i landbosamfundet. Han afgrænser perioden nedad under henvisning til at kilderne før 1660 er af vidt forskellig karakter i forhold til kilderne efter 1660. Afgrænsningen opad skyldes at vilkårene for husmændene i det 19. årh. ændres markant i forhold til den foregående periode. Afgrænsningen til Sjælland begrundes med at det husmandsstandens centrale område og at her findes de bedste kilder.

Han inddeler sin afhandling i tre dele. For det første ser han på **befolkningsproblemer**, dvs. på husmandsbefolkningens størrelse, sammensætning, placering og relative størrelse i den samlede landbefolkning og sammenligninger med andre landsdele og med de andre nordiske lande.

Dernæst ser han på husmændenes udgifter og indtægter på to måder. For det første ser han på udgifterne, men også på rettighederne, nemlig på **fæste- og afgiftsforhold**. Her ser

⁵⁷Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund 1500-1800, Dansk historisk fællesforening 1978

⁵⁸Fridlev Skrubbeltrang: Husmand og Inderste: studier over sjællandske landboforhold i perioden 1660-1800, Munksgaard 1940.

Skrubbeltrang på vilkårene for husmændene, på de afgifter som de skulle betale til herremænd, gårdmænd og det offentlige. Men han ser også her på boligforholdene, i hvilken stand deres boliger var. For det andet ser han på deres **erhverv** eller deres muligheder for at få indtægter, deres muligheder for at få arbejde og skabe formue, have ret til græsning og hvordan deres forhold var sammenlignet med gårdmændene. Disse to dele er bygget systematisk op, men indenfor hver del er der også set på udviklingen i perioden.

På dette delvis systematiske, delvis periodeinddelte grundlag tager han fat på politiske **reformer** på husmands og landarbejderområdet.

Hele strukturen på afhandlingen kan ses som prototype for de senere års socialhistoriske undersøgelser, ikke blot blandt landboere, men generelt, når det gælder undersøgelser af en bestemt gruppes historie. Det ses vel tydeligst blandt hans elever, hvor man kan se på Margit Mogensen's speciale om fæstebønderne i Odsherred med undertitlen: "studier over sociale og økonomiske forhold ca. 1750-1800."⁵⁹ Dispositionen ligner meget "husmand og Inderste"'s disposition. Det centrale er en analyse af **forholdene**, dvs. fæsteforholdene, hvilke former for fæste, størrelse på indfæstning etc. afgifter, indtægtsmuligheder og formueforhold. Til sidst kommer så spørgsmålet om reformerne, spc. omkring udskiftningen af mark- eller landsbyfællesskabet. Andre af Skrubbeltrangs elever som Birthe Stig Jørgensen og Jørgen Dieckmann Rasmussen har set på hvordan bønderne **forholdt** sig til udskiftningen og påvist forskelle i hvor hurtigt man gik i gang med udskiftninger blandt bønder afhængig af deres godstilhørsforhold, om de f.eks. var kronens fæstebønder eller hørte under private herremænd.

En anden af Skrubbeltrangs elever, Claus Bjørn, har på væsentlige punkter arbejdet anderledes med landbosamfundets historie end Skrubbeltrang og mange af hans elever. Der er to felter, som især har optaget Claus Bjørn. Det ene er andelsbevægelsen og det andet er oprørske bønder. Gennem begge emner tager han fat på de **aktive og historieskabende bønder, de bønder som mente noget selv**. På denne måde adskiller han sig markant fra sin læremester, der så på bøndernes vilkår og muligheder, men ikke hvordan de som aktive personer tog fat på at forbedre sine vilkår, protestere overfor urimeligheder etc.

lokal og regional historie

At man i et konkret empirisk forskningsprojekt er nødt til at afgrænse er selvfølgelig et velkendt problem ikke blot for lokalhistorikere, men for alle, som udforsker et emne. For

⁵⁹Margit Mogensen: Fæstebønderne i Odsherred: studier over sociale og økonomiske forhold ca. 1750-1800, skrifter udgivet af lokalhistorisk afdeling nr.4 kbh. 1974

lokalhistorikeren kommer problemet til udtryk gennem drømmen om at skrive **hele sognets historie fra dets allerførste dage og frem til nu**.⁶⁰ Derfor vil der i sagens natur hele tiden dukke nyt materiale op, som man i princippet også kunne have brug for. Da man samtidig ofte ønsker at have gennemgået **alt eksisterende materiale** inden man skriver sin fremstilling, kan man risikere **aldrig at få skrevet sin fremstilling**. De fleste lokalhistorikere, som ikke er faguddannede historikere, har "løst" problemet ved at lade de tilgængelige kilder på biblioteker og arkiver styre dispositionen og ofte gengive kilderne i deres helhed, de ældste kilder først og de nyeste kilder sidst. Dermed har man ordnet materialet kronologisk. En lidt mere faglig orienteret løsning har været at følge en bestemt disposition, som man med forskellige variationer kan finde i hovedparten af danske sognehistorier.

Den ser nogenlunde sådan ud : Eggen, veje, oldtiden, befolkningshistorie, landbruget, andre erhverv, åndelig kultur, øvrigheden og det kommunale selvstyre, social forsyning, kulturhistorie, slægtshistorie og gårdhistorie.⁶¹

Denne systematik stammer fra "Håndbog for danske lokalhistorikere". Selvom forfatteren, afdøde og tidligere rigsarkivar Johan Hvidtfeldt understreger: " at den følgende inddeling (ovennævnte disposition, NWL) ikke på nogen måde skal opfattes som en disposition" og "det, der hører sammen tidsmæssigt, og så vidt muligt årsagsmæssigt, behandles sammen", så er det meget sjældent, at det i praksis er lykkedes "forfatteren ud af fortidens myriader af begivenheder, at skabe et hele, der virker plastisk, og giver læseren en fornemmelse af fortiden, af dens mangfoldighed, men samtidig også af dens sammenhæng".⁶²

Selvom Hvidtfeldt et andet sted i håndbogen siger, at: " Historien handler om mennesker og kun om mennesker"⁶³, så opfattes sognehistorie i de fleste tilfælde som noget der handler om gårdenes historie, skolen og kirkens historie, sognerådets historie og ikke så meget om de enkelte beboeres historie. Det sidste er jo **personalhistorie og det betragtes som en helt anden sag**. Denne tilsyneladende modsætning mellem ambition og realitet i lokalhistoriske fremstillinger hænger sammen med, at de fleste sognehistorier er skrevet for sognets egne beboere, for dem selv. For dem hænger gårdenes, skolens, kirkens og byrådets historie sammen via deres personlige relationer og kendskab til sognets beboere nu og før i tiden. De

⁶⁰se min artikel: Et rids af de danske traditioner for at skrive lokalhistorie I: Den jyske Historiker nr.17 Lokalhistorie, 1980, p.10-18, Århus 1980.

⁶¹Håndbog for danske lokalhistorikere/ red. Johan Hvidtfeldt, Dansk Historisk Fællesforening, 1952-56, p.13-29.

⁶²ibid p.94f.

⁶³ibid p.15

skaber **selv** de menneskelige sammenhænge, som tilsyneladende mangler i selve teksten. De kan selv "fylde hullerne ud" og gøre læsningen "plastisk". Denne type sognehistorie, hvor udbyttet af læsningen og levendegørelsen af stoffet er tæt forbundet med og afhængig af læserens personlige baggrund, udarbejdes ofte af lokale folk, som ikke er faguddannede forskere. De har ikke nogen ambitioner om at nå udover sognegrænsen med hensyn til læserkreds.

Det har derimod den fagligt uddannede forsker, selvom han måske også primært henvender sig til de lokale beboere. Men hvis den ikke-lokal kendte læser skal have noget udbytte af deres anstrengelser, så kræver det, at forfatteren gennem selve teksten skaber de nødvendige sammenhænge og gør stoffet plastisk/levende. Det betyder på den anden side, at forfatteren risikerer at nærme sig det fiktive område, den skønlitterære fremstillingsform, når han prøver at skildre personer og begivenheder. Det skal man naturligvis passe på, hvis ens fremstilling skal blive anerkendt som videnskabelig forskning.

Mens de lokallhistoriske fremstillinger, som er udarbejdet af amatørhistorikere ofte er disponeret systematisk/emnemæssigt, så er de faguddannede historikers fremstilling meget ofte disponeret ud fra en kronologisk opdeling af samfundets forskellige epoker og perioder for at man derigennem kan vise lokalsamfundets **udvikling** eller i en erkendelse af at lokalsamfundene er forskellige til forskellige tider. Det ses tydeligt i de efterhånden mange byhistorier, som er udarbejdet af faghistorikere.⁶⁴ Men så er de indenfor de enkelte perioder ofte opdelt i emner.

Mens byhistorie er et stort og anerkendt felt indenfor historievidenskaben, så er landdistrikternes historie, dvs. landsoggenes historie i meget få tilfælde behandlet af faghistorikere, ihvertfald **indtil videre**. En af undtagelserne er Anna Rasmussens to bindsfremstilling af Hylke sogn i henholdsvis det 18. og 19. århundrede.⁶⁵ Hun har netop søgt at beskrive lokalområdet og dets beboere i en bestemt periode og især for det 19. årh.s vedkommende beskæftiget sig med udviklingen i **løbet af århundredet**. I begge bind har hun søgt at beskrive de **mennesker**, som boede i sognet i den pågældende periode, at karakterisere dem: hvordan de så ud, hvad de levede af og hvad de tænkte og sagde. På denne måde nærmer hun sig samtidig den etnografiske /etnologiske fremstillingsform, hvor det er menneskenes levevis eller livsform, som fremstilles. Andre undtagelser er "I slægtens spor" af Ole Karup Pedersen og Aksel Lassen. De har beskrevet Danmarkshistorien fra 1500-tallet

⁶⁴ Der henvises til Ålborgs historie, Haderslevs historie, Odenses historie m.fl.

⁶⁵ Anna Rasmussen: "Hylke sogn i det attende århundrede", Skanderborg Bibliotek, Skanderborg 1980 og "Hylke sogn i det 19. århundrede", ...

til omkring 1920, set fra et landsogn i Sydvestjylland. Sognet er konstrueret, idet de har samlet materiale fra forskellige kilder fra det Sydvestjyske område og skildret historien som om det hele sker i en og samme landsby. Det er disponeret ud fra nationalhistorien. Bjarne Stoklunds syntese om Læsø's lange historiske træk har stort set samme tidsmæssige ramme, men han arbejder konkret med Læsø. Han har søgt at løse det metodiske hovedproblem: "at forene en synkron struktur-analyse med en diakron proces-analyse".⁶⁶ Historikeren Steen Busck ønsker i sit arbejde om landsbyen Sundby på Mors: " at søge det store i det små, at undersøge nogle **typiske strukturer** og **grundlæggende udviklingstræk** indenfor en lokal afgrænset ramme.... Bogen er ikke tænkt som en stykke lokalhistorie... Den er en punktanalyse, der har typiske, generelle træk for øje mere end de særlige træk ved netop denne lokalitet.... Udsnippet er ganske tilfældigt. Landsbyen er ikke valgt, fordi den på nogen måde er typisk. Den typiske landsby findes vist ikke. I hvert fald har jeg efter nogen søgen opgivet at finde den. Men Sundby er rimelig stor efter danske forhold. Heri ligger den eneste videnskabelige begrundelse for valget"⁶⁷

Fordelen ved et lokalt afgrænset studie består i at få kendskab til" så godt som hvert eneste menneske og lejlighed til at anskue det i en række forskellige sammenhænge. Økonomiske, sociale, politiske og kulturelle strukturer kan studeres på det konkrete plan, hvor de mødes i konkrete menneskers handlinger og vilkår. Til ulemperne hører først og fremmest repræsentativitetsproblemet. På hvilke punkter var forholdene i denne tilfældige landsby typiske for forholdene i datidens samfund i øvrigt, og på hvilke punkter var de atypiske ? Dette lader sig ikke afgøre inden for lokalundersøgelsens egne rammer. "⁶⁸ Til sidst resignerer Steen Busck med at sige at "den (lokalundersøgelsen) fra først til sidst er behæftet med et repræsen- tativitetsproblem, som ikke lader sig løse."⁶⁹

De to historikere Lisbeth Nielsen og Poul Porskær Poulsen har taget udgangspunkt i Gødvad sogn i Midtjylland som følge af deres personlige tilknytning til dette sogn. Men ellers kunne de ligesom Steen Busck principielt have valgt hvilket som helst sogn i Danmark. Men de har ikke ønsket "blot at finde almene tendenser, modeller og mønstre - vi er mere interesserede i den faktisk levede historie." ⁷⁰ De ønskede "at bevæge os så tæt som muligt på det historiske

⁶⁶Bjarne Stoklund: Etnologiske lokalstudier p.31 IN: Fortid og Nutid bd.XXVIIIhft.1,1979.

⁶⁷Steen Busck... manus kap. 1 p.1

⁶⁸Steen Busck...manus p.3f.

⁶⁹Steen Busck ...manus p.6f.

⁷⁰kæltringer og skikkelige folk...p.144

hverdagsliv - på mennesket i historien, dets holdninger, vurderinger af verden, dets symboler, ritualer og forhold til andre mennesker".⁷¹

De var interesserede i at "beskæftige sig med den mentalitet, som lå til grund for den lokale adfærd og i den sammenhæng var mindre interesserede i, hvordan Gødvad sogn kom fra et punkt til et andet i den historiske udvikling."⁷²

De er interesseret i den lokale kultur. Det er hverken rummet eller tiden, der afgrænser en kultur for dem. De forstår kultur som "et fælles forråd af symboler, betydningsladede symboler, der indgår i dagliglivets diskurs"⁷³. De siger videre " Vi har valgt sognet som en afgrænsning, indenfor hvilken vi har kunnet spore en diskurs, og i den forstand har vi valgt at tale om en sognekultur. Udtrykket dækker ikke over en sammensvejet Gødvad-kultur, skarpt afgrænset fra andre kulturer. Hvor mange den lokale diskurs så at sige omfatter kan vi ikke afgøre. Diskursen føres i sognet, ikke nødvendigvis af hele sognet."⁷⁴

De har således ikke noget repræsentativitetsproblem i forhold til Danmark som sådan til forskel fra Steen Busck. De så dog gerne at lignende arbejder blev gennemført, således at man kunne sammenligne forskellige sognediskurser med hinanden.

De fremlægger også deres arbejde som en blandt flere mulige tolkninger, ikke nødvendigvis den mest rigtige tolkning.

Der er ikke gennemført mange regionalhistoriske analyser i Danmark af historikere.⁷⁵ Det er mere forskere der bevæger sig i grænselandet mellem historie, etnologi og sociologi, kulturhistorie eller historisk antropologi. Man kan faktisk med udgangspunkt i den vestjyske region tydeligt se, hvorledes den regionale og lokale synsvinkel og nuancering har manglet i den danske historieforskning. Som Johannes Møllgaard fremhæver i sin artikel om "Det "mørke" Jylland og "verdensmarkedet", så har historikerne set på Danmark som en relativ ensartet enhed. Man har nok kunnet iagttage variationer af forhold omkring f.eks. hoveribyrdene, fæstevilkår og produktionsformer, men ikke set det som forskellige bondekulturformer, som man næsten kan tale om, når man ser på forskellen mellem Vestjylland og resten af Danmark.⁷⁶ Det afgørende skel er ved den jyske højderyg, som går midt ned gennem Jylland fra Viborg og ned i Slesvig. Vest for denne zone er de

⁷¹kæltringer og skikkelige oflk p.143

⁷²kæltringer og skikkelige folk p.145

⁷³kæltringe og skikkelige folk p.145ff.

⁷⁴kæltringe og skikkelige folk p.145ff.

⁷⁵Steen Bo Frandsen: Provinser i Danmark...

⁷⁶Folk og Kultur artikel

grundlæggende geologiske forhold så anderledes, at samfundet også bliver udformet på en anden måde end øst for denne zone. Det kan lyde som den rene og skære naturdeterminisme. Det er det ikke, men det kan konstateres, at der er nogle jordbund- og landskabsformer, der ihvertfald i enevældeperioden sætter grænser for hvor mange man kan brødføde i området og hvor mange byer man kan etablere. Det er nogle af de faguddannede historikere og etnologer i Vestjylland, som har påvist det, som, Gregers Begtrup, Gunnar Feilberg og Hugo Mathiessen har omtalt som egnen med handelsbønder og prangere i hvert sogn.⁷⁷ Når nogle landbohistorikere endelig har taget fat på en bestemt lokalitet eller region, så har det som regel været med udgangspunkt i de sjællandske, fynske eller østjyske forhold. Det er ofte blevet begrundet med forekomsten af "velbevarede" arkiver.⁷⁸ Det kan forsvares så længe man ønsker at behandle en generel problemstilling, en problemstilling, som tager sit udgangspunkt i enten en national problemstilling som forholdet mellem jorddrot og offentlig administrator eller i en teoretisk problemstilling omkring hvordan bestemte sociale grupper dannes og forandres under bestemte og nødvendige vilkår.⁷⁹ Naturligvis må man have nogle kilder at støtte sig til for at kunne skrive om nogle historiske fænomener. Men hvis man ønsker at analysere forholdene i et område, som kildemæssigt i forhold til andre områder er mere besværligt end andre områder, så kan man jo i stedet for at afvise projektet, spørge sig selv om hvorfor det kildemæssigt er mere besværligt. Det kunne f.eks. hænge sammen med færre herregårde og købstæder i området. Det kan også hænge sammen med at de administrative grænser på forskellige niveauer går på tværs af hinanden o.s.v. På denne måde kan den kildemæssige vanskelige situation i sig selv udtrykke noget om nogle forskelle i de forskellige områder og regioner ligesom områder med "velbevarede godsarkiver" ofte falder sammen med tætte og frugtbare godsområder. Sagt på en anden måde: Det er som regel mere besværligt at få overblik og få indsamlet kilder, når man arbejder med de vestjyske områder end når man studerer forholdene øst for højderyggen. Men for netop at få belyst de

⁷⁷FRAM 1987 (Ellen Damgaard, Kim Clausen og Esben Graugaard) og Hardsyssels årbog 1988 (Søren Toftgaard Poulsen: Hvorledes hoveriet aldeles kan afskaffes p. 5-22).

⁷⁸"Ønsket om at se administrationen af skatte- og udskrivningsvæsenet i sammenhæng med de administreredes øvrige forhold fører til udvælgelsen af et gods, hvor der ikke alene er bevaret skatte- og udskrivningsarkivalier, men også gods- og fæstearkivalier i bredere forstand. Det er vigtigt... vigtigt at finde et intensivt dataområde, hvor fænomenerne kan ses i deres lokale og territoriale konnektion....For blot at føre en del ud af dette program ud i livet, må der findes ihvertfald et velbevaret godsarkiv og muligheder for at foretage stikprøver i andre godsarkiver." i Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator" C.E.C.Gad 1983, p.15.

⁷⁹Se Palle Ove Christiansen: Historie + antropologi = historisk antropologi ? IN: Fortid og Nutid bd. XXX, hft.1 p. 15.

regionale forskelle i den danske historie er det vigtigt, at man snarere ser de kildemæssige problemer som en udfordring end som en hindring for studierne. Det kan betyde, at studierne tager længere tid at gennemføre, men de vil også give nogle meget spændende resultater.

Annales-skolen

I de seneste år, dvs. i de sidste 10-15 år er Annales-skolen blevet fremhævet som den centrale tradition indenfor mentalitetshistorie og historisk antropologi.⁸⁰ Denne karakteristik siger måske mere om den danske historievidenskab i 80erne og 90erne end Annales-skolen, ihvertfald som helhed betragtet. Man skal ikke glemme, at den mere eller mindre startede allerede ved århundredeskiftet. Som mentalitetshistorisk tradition er den bl.a. blevet opdaget af de danske historikere, som i 70erne var meget aktive marxister og grundlagde tidsskriftet *Den jyske historiker*.⁸¹ Der er nærmest tale om en "omvendelse" fra at være et organ for den historisk materialistiske historievidenskab til at være forum for udvikling af en historisk kulturvidenskab med vægt på det mentale og ideologiske. Man har opdaget, at der var nogle dimensioner i historien, som man ikke havde med i den marxistiske analyse. Det gjaldt især forholdet mellem produktionsforhold og folks tænkemåder, som var knap så enkelt som det blev fremstillet i 70ernes marxisme. Man begyndte at opdage folkekulturen på ny, livets mangfoldighed, at livet er mere end produktionsforhold og ditto kræfter. Men selvom man betyder, at man dermed ikke har smidt den økonomiske analyse ud, så er det ofte svært at finde den i de nyere analyser. Man har stærkt på fornemmelsen, at man er blevet enormt træt af de marxistiske basis-analyser og tilsvarende euforisk over at se hvor forskelligt og fantasifuldt folk kan handle og tænke og forholde sig til hinanden. Man er blevet optaget af at finde frem til den lokale diskurs.⁸²

Men det er imidlertid spørgsmålet, om man med fuld rimelighed overfor Annales-skolen kan henvise til den, når man skal begrunde omvendelsen fra produktionsanalyser til mentalitetsanalyser, ihvertfald hvis man ser på Annales-skolens forskningspraksis i hele sin bredde. Man kan bare lægge mærke til skolens organ og dets seneste undertitel: "économies - société - civilisations".⁸³ Det vil sige, at mentalitetsdimensionen er den sidste trediedel og ikke det hele af skolens område. Selv når man ser på tidsskriftets seneste årgange er der

⁸⁰" De (h)vide mål og det grønne græs - af sportens historiografi, DJH nr.19-20, sportshistorie af Niels Kayser Nielsen; Uffe Østergaard: Ud og ind af historien, p.9 DJH nr.21: Ud og ind af historien, Henrik Horstbøll: Kultur og mentalitetshistorie: konsensus og konfliktteori p. 6f. i DJH kultur-mentalitet-ideologi nr.29-30 1984.

⁸¹ se min fødselsdagshilsen til DJH i nr . 50

⁸²et godt eksempel er "Kætringe og skikkelige folk i Gødvad sogn" et midtjysk sogn og dets mennesker belyst gennem herredsretten 1858-90 af Lisbeth Nielsen og Poul Porskær Poulsen, Landbohistorisk selskab 1991.

⁸³ Det er faktisk den næstsidste undertitel, idet det fra og med 1994 hat fået undertitlen: *Histoire, Sciences Sociales*

mindst ligeså mange artikler om ejendomsforhold og social organisation som om mentaliteter. At få øjene op for det forhold kræver imidlertid at man kan læse fransk og i de afhandlinger, som ikke oversættes til tysk, engelsk eller svensk for ikke at sige dansk.⁸⁴ Her ligger måske helt banalt en af årsagerne til den for mig at se foretagne "skæv-vridning" af Annales-skolens forskningspraksis, som kommer til udtryk i nogle af de danske fremstillinger af Annalesskolen indenfor de seneste år. En af de få undtagelser er Erling Ladewig Petersen, som netop har fremhævet Annales-skolen som en socialhistorisk tradition og tydeligt i sin forskningspraksis har arbejdet i samme retning omkring sine studier af 15-1600-tallets Danmark.⁸⁵ Han har i forbindelse med sine studier af Erik Arup antydnet en mulig forklaring på hvorfor Annales-skolen aldrig er slået igennem i Danmark for alvor. Han mener, at det kan skyldes, det meget faste program, som Erik Arup stillede op og som skabte en tradition, men som også skabte en skepsis og modstand mod andre programmer som f.eks. Annales-skolen.⁸⁶ At det er en af forklaringerne er meget sandsynligt. Det er det, som jeg i dette arbejde vil se lidt nærmere på. Jeg vil nemlig prøve på at se hvorfor det først var via mentalitetshistorieinteressen i de senere år, at annales-skolen skulle vinde lidt mere interesse i dansk historievidenskab end før. Det er en historiografisk interessant undersøgelse i sig selv, en undersøgelse af forholdet mellem forskellige nationale forskningstraditioner. Men denne undersøgelse er samtidig grundlaget for at vide hvordan og hvorfor Annales-skolens tradition for totalhistoriske analyser på regionalt og lokalt niveau kan være relevante for dansk historieforskning og ikke mindst i forhold til diskussionen om historiefagets plads i forhold til etnologi og antropologi m.fl. . Her har historiefaget ligget underdrejet i forhold til de mere "teoretiske" fag som etnologi, antropologi, sprogvidenskab, litteraturvidenskab m.m. i modsætning til for 20 år siden, hvor historie havde den centrale placering, ihvertfald i Århus-marxismens udgave. Jeg tror, at historiefaget har en mulighed for igen at spille en selvstændig og central rolle i bestræbelserne på at studere menneskelivet i al sin mangfoldighed.

⁸⁴ På dansk findes kun Marc Bloch: Forsvar for historien - om historikerens håndværk" (1964) og senest E.Le Roy Laduries "Montaillou"1981

⁸⁵ Se Dansk socialhistorie bd. 3 Danmark fra standssamfund til rangsamfund 1500- 1700. (introd. til Annales-skolen i indl. p.15ff. og 29)

⁸⁶ Ladewig Petersen, Erling Omkring Erik Arup: struktur og grænser i moderne dansk historieforskning (ca. 1885-1955) HT bd.78 hft. 1, 1978 p.178. se også Povl Bagges diskussion om Annales-skolens forhold til dansk historievidenskab.

Det er yderst begrænset og ret tankevækkende hvad der findes af artikler eller afhandlinger om Annales-skolen på dansk. Af introduktioner findes en oversættelse af den tysk/amerikanske historiograf Georg G. Iggers : *Moderne historievidenskab: Socialhistorie efter 1945*, 1975 med et meget kritisk efterskrift af Bernard Eric Jensen. Iggers beskriver Annales-skolen fra dens begyndelse og dens forudsætninger og dens videre udvikling. I et bind af "Videnskabernes historie i det 20. århundrede" skriver Inga Floto om Annales-skolen hovedsageligt på basis af andre ikke franske introduktioner til Annales-skolen. I et fælles nordisk arbejde om "frontlinjer i historiefaget" skriver den danske historiker Jens Chr. Manniche om Annales-skolen eller som den også bliver kaldt den "nye" historie. Det er især baseret på en slags håndbog i Annales-skolen fra 1978.⁸⁷ Her får man de forskellige indfaldsvinkler, metoder og teoretiske problemer serveret. Ud fra denne samling trækker Manniche hovedpunkter op i Annales-skolen eller den "nye" historie.

Af danske analyser, som går tættere på og mere direkte forholder sig til de franske tekster er der stadig kun en, nemlig Grethe Venø's hovedfagsspeciale fra 1974 "Annales-skolens historieteori i relation til den analytiske".⁸⁸

Den franske historievidenskab omkring år 1900.

Fransk historievidenskab var siden 1870erne blevet professionaliseret med bl.a. *Revue Historique* i 1876 og udgivelse af kilder. I 1897/98 udgav historikeren Charles Seignobos og arkæologen Charles Victor Langlois deres "Introduction aux études historiques". Her redegør de for hovedtrækkene i den historiske videnskabelige undersøgelse. Der er to hovedfaser. Den første gælder om at udskille de isolerede historiske kendsgerninger "faits isolés" gennem en kildekritisk analyse af kilderne, som primært omfatter skriftlige dokumenter. På dette grundlag organiserer man kendsgerningerne, således at de kan fremstilles modsigelsesfrit. Denne anden fase kaldes for en syntetiserende operation. Man "samler" eller syntetiserer de enkelte kendsgerninger sammen i en årsagskædesammen-hæng. Den ene kendsgerning, som er en bestemt menneskelig handling med et bestemt motiv, forårsager en ny handling, der på ny forårsager en tredje etc. Der er tale om meget konkret begivenhedshistorie, om helt konkrete tildragelser for nogle bestemte personer. Hvis man søger at generalisere og abstrahere, så er det ved hjælp af den analoge metode eller imitationsteorien. Hvis en tildragelse ligner en anden tildragelse, så kan man overveje om der er skulle være nogle

⁸⁷"La nouvelle histoire" I serien *Les Encyclopédies du soir moderne* 1978

⁸⁸Grethe Venø: *Annales-skolens historieteori i relation til den analytiske (speciale)* Skrifter fra Institut for historie og samfundsvidenskab, Odense Universitet, Odense 1974

paralleller i årsagssammenhæng. For det andet kan man se om en bestemt persons handlinger "imiteres" af andre og dermed bliver generel. På denne måde forestiller de sig, at store personligheders handlinger og idéer udbredes, gennem simpel efterligning. Men man skal være forsigtig med den analoge metode. Der kan være forhold, som gør at sammenligningen ikke holder. Man skal ifølge Seignobos og Langlois holde sig langt væk fra historiefilosofi og historiske love. Selvom Seignobos synes, at den tyske kildekritiske tradition holder sig for tæt til kilderne og ikke vover at fremstille sammenhænge, så er han også selv skeptisk overfor at forsøge sig med historiefortællinger, der rækker ud over hvad der præcis er belæg for i kilderne. Der bliver således en skarp afstandtagen til såvel de tidligere store historiefortællinger i det 19. årh. som de endnu tidligere krøniker, som ikke var tilstrækkelig kritiske overfor deres kilder. Udover at holde sig meget tæt til kilderne, så var den franske historievidenskab ligesom den tyske præget af meget stor specialisering. Man havde hvert sit lille frimærke af områder, man studerede i håbet om at det tilsammen kunne give et billede af helheden. Det betød imidlertid, at man atomiserede historien.

Henri Berr og Revue de synthèse historique

Mens Kr. Erslev ikke mødte en massiv modstand indenfor videnskabens verden i Danmark, så rejste der sig i Frankrig i århundredets begyndelse en solid modstand imod Seignobos, Revue Historique og den diplomatisk orienterede historieforskning. I modsætning til f.eks. Danmark, så var der samtidig en betydelig samfundsvidenskab undervejs omkring århundredeskiftet i Frankrig. Der var således en sociologi omkring Durkheim og økonomi omkring F. Simiand. Næsten symbolsk udkom i Frankrig i 1911, dvs. samme år som Kr. Erslev's Historisk teknik, en afhandling af Henri Berr: "**La Synthèse en Histoire - Essai Critique et théorique**". **Henri Berr** (1863-1954) var filosof uddannet på Ecole Normale Supérieure i Paris og senere professor i retorik ved et gymnasium i Paris. Han startede allerede sine syntetiserende bestræbelser i 1900 ved at starte tidsskriftet "Revue de synthèse historique". Han skrev sin filosofiske doktorafhandling i 1899 med titlen "**L'Avenir de la Philosophie, Esquisse d'une Synthèse de connaissance fondée sur l'histoire**". Her aner man Henri Berr's forståelse af historievidenskaben som **den samlende videnskab, som skal sammenfatte de andre videnskabers resultater** til en viden om menneskers forhold som helhed.

I 1911 skriver han som nævnt "**La synthèse en histoire - Essai critique et théorique**." Den er ligesom Erslev's Historisk teknik tænkt som en decideret lærebog vedr. de

historievidenskabelige problemer. Her bliver behandlet de problemer, som Erslev lod ligge og aldrig for alvor tog fat på.⁸⁹ Det samme gjorde sig gældende for Kr. Erslevs franske kollega, Ch.-V. Langlois, som sammen med Charles Seignobos udgav "Introduction aux études historiques.". Ligesom Erslev erkender Langlois at det videnskabelige i historiefaget først kommer til udtryk i selve forklaringen og påvisningen af det centrale, ikke i det håndværksmæssige forarbejde, at "la recherche et la discussion des faits, sans autre dessin que l'exactitude, n'ont jamais été qu'une partie du problème scientifique. Savoir n'est rien. Il faut comprendre. Les intelligences bien constituées n'ont pas de besoin plus impérieux que celui de chercher la raison des phénomènes et de les relier par des explications générales."⁹⁰ Men Berr's afhandling fra 1911, som bliver genoptrykt i 1953 tager fat på disse "ømtålelige" problemer.

Berr tør tage fat på de problemer, som både Erslev og Langlois og flere andre anerkendte som centrale problemer, måske **de centrale problemer**, men som de veg tilbage for at behandle systematisk.⁹¹ Det som Henri Berr og senere med fuld kraft Lucien Febvre og Marc Bloch gjorde oprør imod, var den historie, som drejede sig om begivenheder, især diplomatiske begivenheder og bestemte menneskers handlinger, især diplomater og statsmænds handlinger. Denne historie var kun en **del af historien og måske ikke engang den vigtigste og mest afgørende del af historien.**

Selvom Langlois og Seignobos også taler om syntese, så er det en hel anden form for syntese end den som Henri Berr havde i tankerne. Langlois og Seignobos tænkte på syntetisering i form af at samle enkeltbegivenheder i én lang årsagskæde. Berr tænkte derimod på videnskabelig baserede helhedsforestillinger om samfundet. Samtidig byttede Berr om på prioriteringen af analyse og syntese i den videnskabelige proces. Syntese er det vigtigste. Han

⁸⁹ Kr. Erslev: Historisk teknik, 1. udgave § 97, p.88: "Hvorledes historikeren ud fra alle de enkelte Iagttagelser skal danne sig en samlet Forestilling om et Menneskes Livsskæbne og Personlighed, om et Folks eller en Tidsalders Historie, hvorledes han skal følge Sammenhæng og Udvikling, det er Spørgsmaal, som **Historiens Methode** skal oplyse. Når man drøfter, om Historikeren skal søge at finde Historiske Love eller ej, når den ene vil søge det for Historien centrale i Staternes Udvikling,..., er det Spørgsmaal, som Historiens Theorie skal klare. Men hvad man saa mener om alt dette maa man for at naa frem til selve de historiske Fænomener benytte særlige tekniske fremgangsmaader, og det er disse alene, som her søgt udredede."

⁹⁰L'histoire au XIXe siècle, I Questions d'histoire et d'enseignement (1902) p.234.

⁹¹I Danmark søgte Kay Schmidt-Phiseldeck i 40erne og 50erne at behandle lignende problemer mere principielt. Men han kom ikke til at spille nogen større rolle for dansk historievidenskab. Om det skyldes hans lidt besværlige personlighed, se Biografisk leksikon..., eller dansk historievidenskabs almene modstand mod historiefilosofiske og historieteoretiske diskussioner kræver en nærmere analyse, som endnu ikke er foretaget.

skelner mellem to typer af synteser. Den ene type karakteriserer han som **la synthèse érudite** eller **den lærde syntese**. Det er den form for syntese, som Langlois og Seignobos omtaler som **den syntetiske operation**. Det er sammenstillingen af de historiske facts. Det er en foreløbig syntese og gennem mange historikers myreflittige arbejde kan man ved fælles hjælp efterhånden skabe den store syntese. Man skal ikke hver gang starte forfra, men man skal også støtte sig på andre historikers arbejde og efterhånden føje alle resultaterne sammen. Men det store problem med denne lærde syntese er, at den giver ikke nogen forklaring på hvorfor historien har forløbet som den har, hvorfor den udvikler sig som den gør. Det er en reaktion på den historiske filosofi's spekulative karakter, men den er gået over i den anden grøft og blevet alt for empirisk og atomiseret. Det som man i og for sig er enige om, men ikke altid tør tale om systematisk er hvordan man grundlæggende forklarer historien.

Henri Berr ser det helt centrale for den videnskabelige syntese i modsætning til den lærde syntese, at man ser på de **kausale forhold** eller **relationer**. Berr fremhæver tre former for kausalitet i historien. Det er **kontingens, nødvendighed** og **logik**. Under disse betegnelser behandler Berr problemerne med henholdsvis: 1. det historisk unikke, historiens individuelle karakter (kontingens), 2. det strukturelle, institution og form-analyserne (nødvendighed) og endelig 3. udvikling, den historiske aktør, fornuftens / logikkens historiske udvikling (logik). Til sidst søger han at forene disse tre kausal-forhold til en kompleks videnskabelig forklaring af det historiske liv. På denne måde skulle Historie gøres til **den syntetiserende videnskab blandt de nye samfundsvidenskaber**. Han håbede på at historievidenskaben måtte koncentrere sig om at opdage de forklarende love under fænomenernes udvikling i stedet for at spille energi på opdagelse og afpuddning af fortidens dokumenter. Berr ser sociologiens fremvækst og popularitet i Frankrig som en følge af problemerne i fransk historievidenskab. Sidstnævnte var alt for optaget af detaljestudier og den kildekritiske metode. Det betød at helheden i den historiske proces forsvandt. Gennem sit tidsskrift *Revue de synthèse historique* ville han sørge for teoretiske og metodiske diskussioner om hvordan man kunne udvikle en historievidenskab, som fortalte om hvordan historien skabes, hvordan det enkelte individs intellekt indgår i en større sammenhæng med det kollektive i samfundet. Gennem historiske analyser har man et videnskabeligt grundlag for synteser i modsætning til tidligere tiders synteser baseret på metafysik og spekulation.

Historievidenskaben bør derfor have en central plads blandt videnskaberne. Samtidig er den afhængig af de andre videnskaber arbejder, både metodisk og empirisk, for at kunne skabe syntesen. Men det er historikerne, som skal **koordinere forskningen**. Men trods alt står

psykologien over historien, men historien kan gennem sit koordinerende arbejde lægge grundlaget for en socialpsykologi, for en forening af det individuelle og kollektive element i historien. Det er nemlig et af de store problemer i den sociale morfologi, som Emile Durkheim havde udviklet. Det komparative studium af bestemte sociale former, bebyggelsesformer, dyrkningsformer, madskikke etc. kunne føre til en isloering af den enkelte form fra den samlede livssituation og frarive det enkelte individs indflydelse på udformningen af samfundet. Det var vigtigt at man holdt fast i det humanistiske perspektiv i videnskaberne, at man erkendte menneskets rolle i verden.

For at skabe den store sammenhæng mente Henri Berr at det var meget vigtigt at organisere det videnskabelige arbejde, således at dette syntetiserende arbejde kunne fremmes. Han oprettede et internationalt center for syntese, som blev et mødested for mange forskellige fagfolk. Her ønskede han at forskellige fagfolk skulle mødes og fremlægge deres resultater og gennem den personlige dialog skulle syntesen udvikle sig. Hvert år blev der afholdt en "Semaine de Synthèse". Han anbefalede således en form for gruppeforskning og projektorienteret forskning. Udover centret og tidsskriftet organiserede Berr også fra 1920 et "Bibliothèque de Synthèse historique" "L'Evolution de L'Humanité", hvor bl.a. Lucien Febvre publicerede sin afhandling om forholdet mellem geografi og historie.⁹²

Berr's "La Synthèse en histoire" bliver genudgivet ca. 40 år senere, i 1953. Her er der et efterskrift, hvor Berr ser tilbage på de 40 års udvikling. Han ser en væsentlig forbedring af historievidenskaben, men beklager stadig at man ikke interesserer sig for selve spørgsmålet om den videnskabelige syntese's grundlæggende karakter.⁹³ Selvom de "rigtige" historikere ikke kunne følge Henri Berr i hans filosofiske interesse i selve historiens teori og metode for sin egen skyld, så gav Berr alligevel et filosofisk grundlag for historikere som Bloch og Febvre m.fl. Berr siger i forordet til 1953-udgaven. " C'est en vue de l'histoire totale , que l'histoire humaine, scientifiquement comprise, doit éclairer les philosophes - bien loin de leur demander des lumières. A plus forte raison doit-elle, par sa propre systématisation, introduire un ordre foncier dans toutes les formes de contribution à l'étude de l'humanité. " ⁹⁴ Berr har absolut sympati overfor de praktisk arbejdende historikere som Lucien Febvre, Marc Bloch,

⁹²La Terre et l'évolution humaine, 1922, (tome IV de la Bibliothèque de Synthèse historique "L'Évolution de l'Humanité)

⁹³Berr: La Synthèse en histoire, 1953, p.308

⁹⁴Berr: La Synthèse en histoire 1953 p.X

Fernand Braudel m.fl. selvom han måske ikke er helt enige med dem om hvordan man skal forklare historien.⁹⁵

Det er hele dette internationale og ikke mindst tværfaglige miljø i Frankrig, som så fundamentalt adskiller sig fra det danske historikermiljø i begyndelsen af århundredet, som giver muligheden for at faghistorikerne kan realisere en totalhistorisk ambition på konkret historievitenskabeligt niveau. Vi ser også her hvordan de tre begreber: **historisk syntese**, **totalhistorie** og **integreret historieforskning** bliver forstået som tre måder at sige det samme på.

Lucien Febvre, Marc Bloch og Annales d'histoire Économique et Sociale

I 1929, den 15. januar udkom det første nummer af Lucien Febvres og Marc Blochs organ: Annales d'histoire Économique et Sociale. De tre centrale målsætninger var :

1. Tidsskriftet skulle varetage en **komparativ og tværvitenskabelig** historietilnærning som ville prøve at integrere samfundsvidenskaberne for at frembringe en **socialhistorie i videste forstand**.
2. Denne socialhistorie skulle forsøge at omfavne **helheden af menneskelig praksis i et givet samfund**.
3. Med dette tidsskrift ville Bloch og Febvre bevidst lancere et **alternativ** til og en modvægt mod den berettende begivenhedshistorie og klassiske biografi. Alternativet blev defineret som **problemorienteret historie**.

Denne kamp mod fagdisciplinens specialisering og isolation skal vindes, ikke gennem teoretiske og metodiske artikler , men derimod med **eksemplets magt**, gennem at vise hen til opnåede resultater. Målsætningen skulle realiseres gennem historisk håndværksarbejde.

Lucien Febvre (1878-1956) var sammen med Marc Bloch (1886-1944) professorer i historie ved Universitetet i Strasbourg. De var således i modsætning til Henri Berr selv historikere. De havde begge bidraget til Revue de Synthèse. Samtidig følte de også behovet for et eget organ, som de så realiserede i 1929. Inden de begyndte at udgive dette tidsskrift havde de begge to gennem praktisk historieforskning vist eller i det mindste antydnet vejen.

Lucien Febvre introducerede gennem sin disputats "Philippe II et la Franche Comte" fra 1912 en af de senere Annales-historikeres foretrukne empiriske rammer, **regionen**. Formålet med

⁹⁵op.cit. p.289, spc.note 5

afhandlingen var at undersøge en krise, der på én og samme tid manifesterede sig i den politiske konflikt mellem "provinsernes privilegier og den katolske absolutisme", i de sociale og økonomiske sammenstød mellem adel og bourgeoisie og i den religiøse kamp mellem protestanter og katolikker. Lucien Febvre søgte at rekonstruere "det indre liv i en politisk enhed" og skrive en politisk historie, som fremdrog "de skjulte og dybtliggende årsager til menneskelige beslutninger"; dem søgte han i "provinslivets ydmyge virkelighed" og samfundsordenens forandringer". Han var ikke interesseret i de politiske, diplomatiske, militære og religiøse konflikter mellem personer i disse forskellige sektorer i regionen, selvom han anerkendte personlighedens betydning for historiens gang. Han ville ikke anerkende en bestemt sektor eller niveau's primat. De enkelte aspekter kunne ikke adskilles. Han undersøgte adelens og bourgeoisiets økonomiske og sociale liv, bl.a. gennem prisbevægelser, befolkningstal og indkomstfordelingen. Han er ligesom mange andre Annales-historikere blevet kritiseret for kun at beskæftige sig med de øverste lag i samfundet i modsætning til f.eks. engelske socialhistorikere. Alligevel må man sige, at det er en form for totalhistorie, idet den søger at analysere to sociale gruppers liv som helhed i en bestemt region i Frankrig.

Lucien Febvre var meget inspireret af den samtidige kulturgeograf Vidal de la Blache. Det kommer tydeligst frem i hans afhandling om forholdet mellem geografi og historie: "La Terre et l'évolution humaine - Introduction géographique à l'histoire". Men det er ikke kun et spørgsmål om forholdet mellem historie og geografi. Det er nok så meget et opgør med den durkheimiske sociologi, den sociale morfologi. Den var Febvre i modsætning til Marc Bloch meget skeptisk overfor. Han kontrasterer den bl.a. til arbejdet med en enkel region, således som han selv har foretaget i forbindelse med sin doktorafhandling. For ham var det aktive menneske det centrale i forskningen. Mennesket var nemlig ikke kun betinget af sine naturmæssige omgivelser, det var også selv aktiv i forhold til disse naturmæssige omgivelser. Han ser således bydannelse som udtryk for menneskers forsøg på frigørelse fra naturens vilkår, til at skabe nogle rum, hvor det var menneskene, som definerede hvad der kunne lade sig gøre. Men det var ikke kun sammenhæng mellem natur og menneske, det regionale liv, som interesserede Febvre. Han var samtidig interesseret i menneskets mentalitet, i menneskers mentale værktøj. Det kommer til udtryk i hans undersøgelser af forestillinger i det 16. århundrede, Rabelais's århundrede i afhandlingen "Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais" fra 1942 og i undersøgelsen af Martin Luther "Un destin. Martin Luther" fra 1928. Der er således tale om et utroligt bredt felt eller behandling af en periode ud fra flere forskellige synsvinkler. Det interessante er imidlertid er

at Lucien Febvre faktisk tager stilling til såvel store personligheder som til politiske begivenheder. Men han tager mere udgangspunkt i dem og søger dermed en **forklaring og en forståelse af personligheder og politiske begivenheder**. Der er således en klar forskel fra de "traditionelle historikers interesse i at **beskrive de store personligheder og politiske begivenheder**. Men de supplerer hinanden !

Marc Bloch var ikke mindre syntetiker end Lucien Febvre, men alligevel var der afgørende forskelle. Bloch var langt mere sociologisk inspireret, spc. af Emile Durkheims sociale morfologi, de samfundsmæssige former. Dem søgte Bloch efter gennem udnyttelse af den komparative metode. Et eksempel er "Les rois thaumaturges" eller på engelsk "The royal touch". Her analyserer Bloch det samme samfundsmæssige fænomen, den kongelige berøring, over lang tid og skildrer de forskellige udtryk det har i forskellige tider og samfund. Det samme gælder hans behandling af det feudale samfund som helhed, som samfundsmæssig form i forskellige udgaver. Han betragtede feudalismen som en bestemt form for social organisation.

Når Bloch skriver om "les caractères originaux de l'histoire rurale française" så tager han sit udgangspunkt i de former som findes i dagens rurale samfund ude i marken og søger at finde frem til tidligere former ved hjælp af den såkaldte regressive metode. På den måde adskiller han sig fra Febvre ved ikke at tage fat på det historiske individ. Det var grupperne, det kollektive, som interesserede Bloch. Det var tydeligt inspireret af Durkheims begreber om conscience collective, mémoire collective, représentations collective etc. I forhold til syntese- problematikken kan man sige, at Bloch brugte den durkheimske sociale morfologi til sit syntetiserende arbejde som historiker. Det blev en slags formernes historie, som Bloch udforskede og fremstillede. Formen blev den syntetiserende helhed for Bloch. For Lucien Febvre derimod var det mere forholdet mellem individ og gruppe, mellem initiative personelle og la nécessité sociale, som var det sammenfattende.

Men de var begge optaget forholdet mellem den geografiske ramme og menneskelivets udfoldelse. De gennemførte begge deres "regionale" disputats. Febvre's "Philippe II et Franche-Comté" havde den geografiske introduktion, som skulle blive et must i de kommende regionale monografi, som skulle blive normen for en Annales-historikers disputats i de kommende år. Det var indenfor denne ramme, at han så kampen mellem adel og købmandsborgerskab og mellem Holland og Spanien.

Både Febvre og Bloch var meget optaget af det psykologiske ligesom Berr, blot på hver sin måde. På den måde stod arvtageren af Annales-skolen fra Febvre og Bloch i delvis modsætning, nemlig Fernand Braudel. I Annales-skolen taler man ofte om at skrive

totalhistorie, men det opfattes forskelligt blandt denne traditions udøvere. Annales-skolen er ikke en homogen størrelse, men en videnskabstradition, som har syntesen som fælles interesse, men til gengæld vidt forskellige opfattelser af hvordan syntesen skal konstrueres og fortælles.

La longue durée og L'unité des sciences humaines: EHESS og Fernand Braudel

Fernand Braudel skulle "naturligvis" også lave sin disputats som en regional monografi. Man må imidlertid indrømme, at han udvidede regionsbegrebet betragteligt i forhold til sine forgængere. Han tog fat på ikke mindre end hele Middelhavsområdet.

Emmanuel Le Roy Ladurie søger at skrive totalhistorie, når han skriver om languedoc-bønderne "Les Paysans de Languedoc". Det gør han gennem en fremstilling af de forskellige niveauer, som han mener konstituerer det samlede menneske. Den er delt fem hoveddele. Den første del handler om klima, de naturmæssige ressourcer, folkevandringer og forskellige "immobile" eller semipermanente kulturtræk i forskellige dele af Languedoc. Anden del handler om befolkningsudviklingen i det 16. århundrede med tilageblik til 11-1200-tallet. I lyset af den ses ejendoms-, løn- og renteutvikling og den sociale differentiering mellem rige og fattige bønder. På basis af denne demografiske, økonomiske og sociale udvikling kommer vi så frem til værkets tredje del med bevidsthedshistorien og de politiske aktioner blandt de forskellige grupper, hvis materielle grundlag er fremstillet i de foregående dele. Rækkefølgen eller den orden hvormed bøndernes forhold bliver beskrevet er blandt Annales-skolens udøvere blevet forstået som den mest logiske rækkefølge for en regional monografi.⁹⁶ I 4. og 5. del bliver denne orden gentaget, således at niveauerne bliver gentaget, men nu i forhold til perioderne 1600-1670 og 1670-1730. På denne måde bliver de totalhistoriske ordensprincipper i forhold til strukturanalyse og i forhold til "la longue durée" fremstillingen, historie med konjunktuelle svingninger for til sidst at gå ned i udvalgte événement-historier. Sammenfattende skriver E.Le Roy Ladurie "Plus simplement: un grand cycle agraire, observé dans sa totalité et qui s'étend de la fin du XVe au commencement du XVIIIe siècle, tel est, dans mon livre, le personnage central"⁹⁷ Det vil sige, at det er den agrare cyklus, som er den samlede figur for fremstillingen. Via spor efter de mennesker, som har levet i Languedoc i den pågældende periode har Ladurie søgt at fremstille denne cyklus, som bønderne gennem

⁹⁶Pierre Vilar: *Marxisme et histoire dans le développement des sciences humaines. Pour un débat méthodologique* I "Une histoire en construction" Approche marxiste et problématique conjonctuelles" Gallimard 1982 p.342 "l'ordre logique".

⁹⁷Les paysans de Languedoc, tome I p.633

deres praktiske liv har medvirket til at skabe, fastholde og forandre. Cyklusmodellen sammenfatter de 2-300 års udvikling, som er under behandling.

Det er her, at vi finder den berømte kombination af strukturhistorie og begivenhedshistorie, som netop var udgangspunktet for Annales-skolens opståen i begyndelsen af dette århundrede. Gennem analysen af samspillet mellem de forskellige niveauer i regionen, de naturmæssige forudsætning-er, de demografiske bevægelser, de økonomiske konjunkturer, de sociale strukturer samt de mentale og politiske strukturer, får vi en helhedsforståelse af regionens liv i en bestemt periode, af vilkårene og af måden hvorpå beboerne udnyttede vilkårene. På denne måde kan man tale om en totalhistorie, idet den netop forsøger at forstå sammenhængene mellem de forskellige dele af menneskelivet. Det er samspillet mellem niveauerne, som tilsammen skaber den agrare cyklus, som Ladurie taler om.

I flere af Karl Marx's skrifter bliver det fremhævet at det er menneskene selv, som skaber historien gennem deres konkrete handlinger, men de gør det naturligvis ikke i et tomrum. De gør det som en del af et samfund. Mennesker skaber tilsammen nogle strukturer, som binder og giver muligheder på samme tid. Men det er ikke disse strukturer i sig selv, som skaber menneskene, som man fra strukturalistisk side har hævdet. På lignende måde har den franske marxistiske historiker Pierre Vilar fremhævet, at det ikke er spørgsmålet om hvem der var rige og hvem der var fattige, men hvordan og hvorfor nogle **blev** rige og andre **blev** fattige.⁹⁸ Det bliver dermed processen, som bliver interessant at studere og mindre registreringen af forholdene, således som forholds- forskningen kan have tendens til.

Historikeren Pierre Vilar, som har arbejdet med den spanske region, Katalonien, forstår totalhistorie på en noget anden måde. Han ser på totalhistorie som et spørgsmål om at se på et historisk fænomen som 1. *tegn*. dvs. analyse af struktur, analyse i synkront perspektiv, dernæst 2. *som konsekvens, som produkt af samfundsmæssige modifikationer i det pågældende samfund*, og endelig 3. *som faktor, som årsag*. "Nous tenterons donc d'examiner le droit (eksempel) comme *signe* d'une société, le droit comme *produit* de l'histoire, enfin le droit comme *cause*, soit qu'il tende à organiser, à structurer des novations, soit qu'il tende à figer, à cristalliser des rapports sociaux existants, et parfois des survivances"⁹⁹. Det totale bliver således en bestemt analysemåde, som man i og for sig kan forholde til ethvert historisk fænomen.

⁹⁸Pierre Vilar: Histoire sociale et philosophie de l'histoire, p. 52f.

⁹⁹Pierre Vilar: Histoire du droit, histoire totale i : Communication p.290

En anden af de marxistisk orienterede Annales-historikere var Henri Lefebvre, selvom han mest er kendt som sociolog og filosof. Men i hans undersøgelse af Pariserkommunen taler han for en totalhistorie og taler om at forstå noget som et total fænomen. Det er f.eks. en revolution. Han ønsker at skrive Pariserkommunen som totalhistorie i to supplerende retninger: 1. la restitution dans sa plénitude de l'événement et de son récit, avec ses caractéristiques singulières, originales, insérées dans l'histoire, et en même temps l'analyse de ses éléments et de ses conditions. La recherche de la compréhension ne se sépare pas de la recherche sur l'explication, c'est-à-dire la recherche des causes, raisons et conditions. Nous avons cherché à saisir la Commune comme événement unique, exceptionnel.Nous avons ainsi dévoilé une multiplicité de conditions, de causes, et de raisons, chacune étant nécessaire, aucune n'étant suffisante. "¹⁰⁰ Vi ser her, at man skal se på betingelser, grunde og betingelser til et fænomen, til en historisk begivenhed, forstået som et totalt fænomen. Det er på denne måde, at man kan nærme sig en totalhistorie, en fremstilling af praksis i sin totalitet, med sine indre modsætninger (kreativ praksis og hverdagslivspraksis) med med forsøg på løsning af opgaven med at overskride disse modsætninger. ¹⁰¹ Det helt centrale totalitetsbegreb for Lefebvre er praksis (handling, aktiviteter og værker). Det er den levede praksis, som er det centrale i menneskers historie og i fortællingen om menneskers historie. På denne måde er Lefebvre således både inde på en metodisk totalitet og en mere substantiel menneske-totalitet. De to dele udgør tilsammen en totalhistorie. Han har faktisk tre totalitetsforståelser med, det ene er det metodiske, det andet er menneskelivsforståelsen og den tredje er forståelsen af en totalhistorisk begivenhed. Det fælles for Vilar og Lefebvre er at de søger at tage fat på dels fænomener, dels mennesker og se kritisk på hvorfor disse fænomener er skabt, er blevet til. De gør det samtidig gennem konkrete analyser af historiske liv. De tager fat på bestemte regioner eller på bestemte begivenheder eller bestemte institutioner i samfundet. Disse bliver allesammen udsat for en "totalhistorisk analyse" i metodisk forstand. Samtidig arbejder de med en totalhistorie i en menneskelivs og samfundsmæssig forstand gennem analyse af en revolution og en region og et lokalsamfund.

Man kan tale om den **totalhistoriske ambition**, som ifølge Pierre Vilar nærmest er enhver historikers forpligtelse at arbejde henimod. Det kræver samtidig at man har en historiefilosofi eller rettere at man står ved sin historiefilosofi, som alle historikere har uanset

¹⁰⁰Henri Lefebvre : La proclamation de la Commune, p.407.

¹⁰¹Henri Lefebvre : La proclamation ..p.440.

om de vil indrømme det eller ej. Men totalhistorie kan også forstås som en **analyse af de forskellige dele af et menneskes eller samfunds liv**. Det er det som man først og fremmest har st gennem den regionalhistoriske tradition blandt Annales-historikere. For det tredje kan totalhistorie forstås som et spørgsmål om at studere **totalhistoriske fænomener**. Det er det som Henri Lefebvre gør i sin analyse af Pariserkommunen. Lefebvre opfatter Pariserkommunen som en totalhistorisk begivenhed i og med at den sætter fokus på samfundet som helhed. Den viser samtidig hvordan borgerne i Paris som kommunarder optræder som historiens subjekt. Han gør samtidig rede for hvordan man analyserer en totalhistorisk begivenhed og gør dermed totalhistorie til et **metodisk spørgsmål**. Det samme gør Pierre Vilar, når han taler om hvordan man foretager en dialektisk analyse af historiske fænomener.

102

Mange Annales-historikere med Marc Bloch og Lucien Febvre har været meget kritiske overfor teoretiske overvejelser vedr. historievidenskaben. Man har talt om "eksemplet fremfor abstrakte overvejelser". Men samtidig er principper, begreber og metoder noget af det vigtigste i forbindelse med at udvikle historievidenskab i marxistisk og totalhistorisk perspektiv for at sikre at den også i praksis bliver marxistisk og totalhistorisk. De er blot ikke et mål i sig selv.

Et af de store problemer i Annales-skolens regionale monografier har været tendensen til at menneskerne er forsvundet til fordel for de store strukturer og de lange serier's historie. Omvendt er de større sammenhænge og det lange tidsperspektiv forsvundet i de nyere undersøgelser som Le Roy Ladurie's "Montaillou". Her bliver de konkrete mennesker trukket frem, men samtidig bliver de isoleret i forhold til de større sammenhænge.

Et andet og langt mindre kendt lokalstudium i Annales-traditionen er Henri Lefebvre's analyse af Campan-dalens samfund i Pyrenæerne. Han fremhæver nemlig, at netop dette konkrete samfund for sin egen skyld "mérite une étude", hverken på grund af kildernes særlige karakter eller for at belyse en almen teoretisk-metodisk problemstilling.

Campan-dalstudiet bliver derimod begrundet i Campan-dalens særlige historiske træk, som gør det interessant i en videnskabelig sammenhæng.

"La vallée de Campan présente un intérêt certain pour l'étude historique et sociologique de la communauté paysanne (agro-pastorale).

En premier lieu, la vallée comprendt plusieurs villages et hameaux; ces villages ont toujours été et restent organisés en une unité très solide; dont le chef-lieu se trouve à Campan. La

¹⁰²Pierre Vilar: *Historie sociale et philosophie de l'histoire* p.59ff.

féderation de village, la communauté de vallée coïncident exceptionnellement à Campan avec la communauté de village.

La vallée de Campan présente en conséquence une interférence remarquable du droit coutumier et du droit écrit (romain), des traditions montagnardes et des influences qui les dissolvent.

Cette vallée maintient longtemps une originalité, une indépendance de fait presque complète. Elle fut longtemps une véritable république pastorale quasi autonome, une "vallée libre", un de ces petits Etats pyrénéens archaïques dont l'Andorre reste le dernier témoignage. Mais en même temps elle ne fut jamais isolée, séparée de l'histoire générale de la province (Bigorre et Navarre), de la région (Sud-Ouest, ressort des anciens parlements de Toulouse et de Pau), de la généralité d'Auch, de la France.

Pour toutes ces raisons, et pour d'autres qui apparaîtront par la suite, elle mérite une étude particulière (en liaison avec l'étude des communautés pyrénéennes, avec l'étude de la communauté paysanne en général).¹⁰³

Lefebvre kunne ikke have fået det samme udbytte af et studie af et andet pyrenæisk lokalsamfund, som han får ud af Campan-studiet. Hans valg af lokalsamfund er **ikke tilfældigt**.

Det er spørgsmålet om forholdet mellem strukturhistorie og begivenhedshistorie. Dette generelle spørgsmål tog redaktionen af Annales-skolens tidsskrift Annales op i et nummer i 1988 og indbød læserne til at bidrage til diskussionen om hvordan man håndterer problemerne omkring forholdet mellem analyseniveauer, indfaldsvinkler og fremstillingsformer.

Det er denne udfordring, som jeg søger at tage op i denne afhandling ved at vise hvordan man kan kombinere et langtidsperspektiv med et individuelt perspektiv.

¹⁰³La Vallée de Campan p. 83ff.

Problemstilling

Som nævnt er baggrunden for at jeg har gjort særligt meget ud af de historiografiske og teoretisk-metodiske problemer i forbindelse med Bording-projektet, at jeg synes at det ikke var muligt ud fra de foreliggende traditioner og konventioner at formulere en passende problemstilling og en passende teoretisk-metodisk ramme for projektet. Det vil sige, at det faktisk er det praktiske arbejde med kilderne, som førte mig til at tage en historiografisk og teoretisk-metodisk omvej før jeg kom til tilbage til livet i Bording sogn.

Efter at have drøftet og skitseret de historiografiske og teoretisk-metodiske problemer, mener jeg, at jeg er klar til at fremstille livet i Bording sogn, således som jeg mener er passende i forhold til at forstå dette liv i sin historiske særegenhed og i sammenhæng med resten af samfundet og dets liv. Der er således tale om et studie af det herremandsagtige lag i Bording sogn i Midtjylland i Danmark i perioden ca.1674 til ca.1800.

Der er ikke med denne analyse forbundet nogen ambition om at fremlægge resultater, der er dækkende for alle menneskers liv i Danmark i denne periode. Analysen vil derimod søge at afdække den særlige måde og de særlige vilkår, som en gruppe mennesker i Bording sogn levede på og måtte tage hensyn til. På denne måde kan man videnskabeligt begrunde at Bording sogn har noget **særligt** og **væsentligt** at byde på i forhold til den almene historie. Det gælder også for dette arbejdes lokale udgangspunkt, **Bording sogn**. Udover at jeg ligesom mange andre forskere har en personlig tilknytning til sognet, så har jeg også valgt at tage udgangspunkt i Bording sogn, ikke mindst som følge af dets **særlige træk, af dets ekceptionalitet** . I stedet for at se lokalitetens særtræk som "problematisk" i forhold til et videnskabeligt krav om repræsentativitet , så vil jeg søge i dette arbejde at vise, at man netop ved at tage udgangspunkt i lokalitetens særlige forhold paradoksalt nok kan komme til at belyse lokalitetens sammenhæng med de større samfundsmæssige sammenhænge på en bedre og mere præcis måde end ved at prøve at finde de generelle tendenser og hovedtræk i det pågældende lokalområde.

Bording sogns særpræg i en regional og national sammenhæng kan sammenfattes i et ord: **marginalitet**. Det er et **marginalt** sogn på flere måder.

Det er administrativt marginalt, idet det ligger i udkanten af alle de tre herreder, Hammerum , Hjerm-Ginding og Tyrsting-Vrads herreder, som de forskellige dele af sognet hører til.

Det er marginalt i forhold til såvel det regionale som det nationale hovedgårds-system. Det er et såkaldt strøgodssogn, hvor de enkelte ejendomme indenfor samme landsby hører til vidt

forskellige herremænd spredt over hele landet. Alle ejendomme i sognet ligger i udkanten af de nærmeste hovedgårdes 2 miles radius. I forhold til de nærmeste købstæder og dermed handelssteder ligger det også marginalt. Der er relativt langt til Viborg, Holstebro, Ringkøbing og Horsens.

Naturmæssigt er det også marginalt. Sognet er beliggende vest for den jyske højderyg i det vestjyske hedeslette- og bakkeølandskab. Jordbunden i sognet er således meget "skarp". En del af sognets jorder bliver i forbindelse med matrikuleringen og jordvurderingen i 1680erne henregnet til en af de dårligste jordkvaliteter i landet som helhed.

Politisk er det også marginalt. Det politiske centrum i Danmark er på denne tid i København. Der er langt fra København til Bording. For en københavnsk borger er egnen omkring Bording sogn en "ødemark".

Denne på flere måder marginale position giver sognet og dets beboere nogle særlige **vilkår**, men også nogle særlige **muligheder** for at klare sig og skabe sig et ordentligt liv, som beboere i andre sogne i andre dele af landet, f.eks. i de godsdominerede områder på Sjælland og Fyn, ikke har. Det er disse særlige vilkår og muligheder, som gør livet Bording sogn værd at studere nærmere og som gør det relevant og væsentligt i en større historievidenskabelig sammenhæng. Lokalsamfundets særlige træk fortæller nemlig hvordan dette lokalsamfund **hænger sammen med det øvrige samfund**.

Det kan dermed bidrage til en form for **korrektion og supplement** til det dominerende billede af den danske enevældes samfundsliv og specielt forholdene i det danske bondesamfund. Man kan få belyst mangfoldigheden i de forskellige måder, hvorpå enevældens mennesker søgte at håndtere deres liv på.

Enevælde

Et særligt træk ved det enevældige system i forhold til det foregående tidligere adelsvælde-system var, at der med Danske lov af 1683 blev givet alle, som havde penge mulighed for at købe jordegods. Det havde i de foregående 200 år været forbeholdt adelen og dvs. at det var et spørgsmål om at være af adelsstand for at være jordbesidder og dermed herremand. Det var ikke muligt for hverken borgere, bønder eller gejstlige at blive herremænd. Før den tid, dvs. i 1400-tallet, var der større mulighed og ikke nogen fast-tømret og relativt lukket adel, der havde monopol på jordbesiddelse.

Herremandsskab

Samtidig med, at jordejendomsbesiddelse blev åbnet for alle, så blev det med besiddelse af ejendomme, man ikke selv bebor, følgende forhold: herremandsskab ændret og i højere grad knyttet til kongen og dermed staten. Med Herremandsskabet eller godsejerdømme fulgte nemlig også en række administrative forpligtelser som lokal repræsentant for den enevældige stat.

Hele enevælden var bygget op omkring det husfaderlige princip, det patrimoniale system med kongen som den øverste husfader. Man skelnede således heller ikke mellem private og offentlige anliggender.

Bstemmelsen af 1682 om skattefrihed for arronderet gods indenfor en 2 miles radius betød naturligvis også at strøgods ikke blev regnet for særligt værdifuldt. Det betød igen at det var relativt nemt for mindre velhavende bønder og borgere for at købe disse mindre ejendomme.

Den midtjyske situation

Åbningen af ejendomsmarkedet efter Danske Lov og principiel sidestilling af alle borgere, blot de havde penge, betød ikke så meget for de store herregårdsområder i den østlige del af Danmark, men hvis man ser på forholdene i det midtjyske område, så kunne denne åbning af ejendoms- markedet få radikale konsekvenser for livet i det midtjyske. Det hænger sammen med flere forhold. For det første var området præget dels af krongodsområder, relativ små herregårde og meget såkaldt strøgods, dvs. ejendomme, som hørte under fjerntliggende heregårde og lå udenfor det arronderede område. De mange krongodsudlæg til kronens store og små debitorer betød at mange mindre jordejendomme i Midtjylland kom under borgere og bønders besiddelse. Når man ser fordelingen af hovedgårde i 1680ernes Danmark ser man tydeligt, at der er forskel på forholdene i Øst-Danmark og i det vestdanske, herunder det midtjyske område. Der er langt mellem hovedgårdene. Når det specielt gælder Bording sogn, som næsten ligger midt i Jylland, så ligger alle lokaliteter i Bording sogn enten udenfor eller i udkanten af den 2 miles radius, som sætter grænser for en hovedgårds arronderede og dermed skattefrie ejendom. Hvis man ser på ejendomsstrukturen i det midtjyske område såvel i 1664 som i 1680-81 er den i alle sogne med undtagelse af hovedgårdssognene præget af mange forskellige ejendomsbesiddere. Det vil sige, at der ikke var en solid og fasttømret godsstruktur, men at landsbyfællesskabet sandsynligvis betød mere end forholdet til de forskellige jordbesiddere, som de enkelte landsbymænd hørte under.

Det vil altsammen sige, at man i Midtjylland i slutningen af 1600-tallet havde relativ gode muligheder for at blive herremand, omend i lille skala. Denne chance var der et par stykker, som benyttede sig af i Bording sogn i 1674 og årene derefter.

Et regionalt-økologisk perspektiv

En af de måder hvorpå man kan få belyst mangfoldighed og forskellene på vilkårene er ved at se på det historiske liv i et regionalt - økologisk perspektiv. Det er bl.a. det, som er kommet til udtryk i den franske regionale monografi som omtalt i forbindelse med omtalen af den franske Annales-tradition. Dette perspektiv redegør Lucien Febvre specielt for i sin fremstilling om forholdet mellem jorden og den menneskelige udvikling "La Terre et l'évolution humaine" (1922). Han gør det bl.a. med udgangspunkt i den franske kultur-geograf Vidal de la Blache, som har udviklet et begreb om *genre de vie*.¹⁰⁴ I forlængelse heraf understreger Lucien Febvre menneskets aktive rolle. Han advarer mod en form for naturdeterminisme. Han siger : "c'est l'homme qui, en choisissant, parmi plusieurs moyens de satisfaire ses besoins, ... agit à la longue sur la nature".¹⁰⁵ Det vil sige at der ikke i den foreliggende naturmæssige base ligger nogen entydige måder for mennesker at forvalte disse ressourcer på. Man kan ikke sige at slette-, hede- eller skovbønder opfører sig på tre bestemte måder.

Selvom hovedsynsvinklen i Thorkild Kjærgaards afhandling om den store revolution fra 1500 til 1800 er økohistorisk, så kan man på den anden side ikke sige at den er specielt regionalhistorisk orienteret. Den er et forsøg på at finde frem til nogle sammenhænge på nationalt niveau mellem en teknisk-økologisk udvikling og den sociale-politiske udvikling. Mere begrænset i sit sigte og samtidig med mere blik for de regionale variationer er arbejder af bl.a. Svend Gissel og Karl Erik Frandsen.¹⁰⁶ De har set på henholdsvis landgildes og dyrkningssystemernes regionale variationer. De er begge stærkt inspireret af geografiske traditioner og metoder.

Som en tredje måde at gribe fat på det økologiske og regionale perspektiv kan nævnes Poul Holms arbejde om kystfolk, om samfundene rundt om Kattegat og Skagerak.¹⁰⁷ Med inspiration fra Annales-historikerne, spc. Fernand Braudel, har den som ambition at se på menneskenes liv som helhed og dermed også på forbindelsen mellem det naturmæssige

¹⁰⁴La Terre et ... chap.3 La notion de genre de vie. p.257ff.

¹⁰⁵La Terre et... p.261

¹⁰⁶Svend Gissel : Landgilde og udsæd; Karl Erik Frandsen: Vang og tægt...

¹⁰⁷Poul Holm: Kystfolk...

grundlag, det sociale liv og de kulturelle forestillinger. Dens empiriske felt er kystsamfundene rundt om Kattegat-Skagerak.

Når det gælder det midtjyske område må spc. Hugo Matthiassens arbejder f.eks.. "Den sorte jyde" nævnes som centrale værker til forståelse af den særlige livsform, som har præget denne region. I et tidligere arbejde om hede- og skovbønder i 1680ernes Midtjylland, formulerede jeg en hypotese om **kratbonden** med udgangspunkt i en analyse af forarbejderne til Chr. V's matrikel, markbogsmaterialet, fra en række midtjyske herreder og med anvendelse af teori og begreber fra etnologi og kulturgeografi om **økotyper**.¹⁰⁸

Midtjylland er præget af den markante grænsezone, som går ned igennem regionen i nord-syd retning i form af den jyske højderyg eller isens hovedstiltandslinie fra de sidste to istider. Bording sogn er beliggende i denne grænsezone langs den nord-sydgående jyske højderyg. Mens heden dominerer mod vest og skoven præger landskabet mod øst, så er vegetationen i dette grænseområde præget af såvel hede som forskellige slags krat. Hvis man taler om økotyper som livsformer defineret af de lokale/regionale naturressourcer, så skiller højderygsområdet skovbondeområdet mod øst fra hedebondeområdet mod vest. Men samtidig med at de hver især tilpasser sig til de muligheder, som de umiddelbart har, så optræder der også en en form for samkvem mellem disse to hovedøkotyper. De kan supplere hinanden med ting, som de selv mangler. Dette handels- samkvem antog flere forskellige former. Man kunne købe hinandens ting som råvarer eller færdige produkter på torv eller marked, som f.eks. Viborg Torv og Ry marked. Man kunne også købe det direkte hos hinanden. Endelig gav ejendomsbesiddelser på begge sider af højderyggen mulighed for herremændene at kræve udvisning af materialer fra ens fæstebønder på den ene side til fæstebønder på den anden side. Denne udveksling gav specielt for de mennesker, som var bosat i grænseområdet, mulighed for en række binæringer, f.eks. forarbejdning af råvarer til færdige produkter. Endvidere kunne der i dette område være behov for kromænd og handelsfolk i forbindelse med såvel officielle som uofficielle markeder. Derfor kan man udvide hypotesen om kratbonden til at omfatte flere mennesker på egnen og i stedet for tale om grænsezonens befolkning som **kratfolk**. De kunne udnytte deres mellemliggende position ved at skabe nogle næringer, som både skov- og hedeboender havde brug for.

Det sociale perspektiv

¹⁰⁸ Niels Windfeld Lund: Hede- og skovbønder i 1600-tallets Midtjylland - Et markbogsstudium, København 1973.

Denne mellem-position mellem hede- og skovbønder og deraf følgende komplekse økonomi kan man følge op med forholdene i Bording sogn, hvor man vil se at der dukker nye herremænd op, som samtidig kunne være fæstebønder, møller eller præst og kunne være en af sognemændene.

I et andet arbejde om livet i Bording sogn i perioden 1680-1720 har jeg fremlagt en hypotese om **et jordbesiddende eller herremandsagtigt lag** med specielt udgangspunkt i ejendomsstrukturens udvikling i Bording sogn i denne periode.¹⁰⁹ Igennem den nævnte 40 årige periode registrerede jeg en tydelig udvikling fra at hovedparten af sognets ejendomme hørte under højadelige herremænd rundt om i landet til at jordbesidderne blev en mere og mere broget skare.

Indførelsen af enevælden betød således at en ny social position og lagdeling kom ind i det lokale liv og det betød at for nogle mennesker i Bording sogn var herremandskabet en del af deres liv. Det gav dem en position sammen med andre, som de på andre områder ikke havde noget at gøre med. Dette forhold førte møllere, bønder og præster sammen i et fællesskab, som var en del af et større regionalt og nationalt fællesskab af herremænd. Men det betød også, at den sociale lagdeling som fandtes på landsplan mellem jordbesiddende og jordløse, også kom indenfor sognets grænser, selvom den ligger i og for sig i forlængelse af en social differentiering mellem husfolk, bønder, smed, møller, degn og præst.

Det udvikler sig fra at den gamle højadel og kronen overdrager deres gods og specielt det spredtliggende strøgods til handelsborgerskabet i nogle af de mindre købstæder, .f.eks. Horsens. Samtidig har denne købstad været en af de købstæder, hvor "kratfolket" er kommet og handlet ligesom i Viborg og Holstebro. Fra disse handelsborgere og nogle af de mindre adelige i Midtjylland går nogle af de mindste ejendomme videre til nogle af de fæstebønder, bl.a. i Bording sogn, som også har lidt binæring i form af småhandel og mølleri.

Fæstebønderne er i disse egne relativt frit stillede, men det betyder samtidigt at de skal skaffe penge til at betale den fæsteafgift, som de skal levere i kontanter frem for arbejde eller naturalier på grund af deres afsidesbeliggende placering. På denne måde bliver de i kraft af deres marginale position i forhold til godsøkonomien i højere grad selv involveret i en pengeøkonomi. Med liberaliseringen af retten til besiddelse af frit jordegods efter enevældens indførelse, bliver det muligt for disse "frie" fæstebønder selv at skabe sig en lille formue og

¹⁰⁹Niels Windfeld Lund: Sur la vie dans la paroisse de Bording 1 iere partie: 1680-1720, Une étude anthropologique historique et sociale des genres de vie dans une paroisse danoise pendant 300 Ans 1680-1980, Paris 1980

dermed være i stand til at erhverve jordejendomme. Det betyder, at de i en sammenhæng er fæstebønder og i en anden sammenhæng er herremænd og skal tituleres Herr eller Monsieur. Denne gruppe af nye lokale ejendomsbesiddere er en broget gruppe, der består af fæstebønder, møllere, præster og herredsfogeder, som man de fleste fremstillinger ser som værende adskilte grupper med hver deres særpræg og vilkår. Med åbningen af "herremandsstanden" får medlemmer af de nævnte grupper mulighed for at indgå i et fællesskab på tværs af de sædvanlige grupperinger baseret på herremandskabet. Udover ejendomshandel har disse nye "herremænd" en omfattende kredit-virksomhed og et fælles socialt liv, som bl.a. betyder indgåelse af ægteskab med hinanden og dermed familieskab, som kan sikre besiddelserne i flere generationer.

Svarende til spørgsmålet om analysegenstandens geografiske afgrænsning kan man spørge om rimeligheden i alene at tage fat i den gruppe af beboere, som tilhørte det herremandsagtige lag, som man også kan kalde for sognets **elite**. Der findes en række studier af sociale lag og grupper i Danmark, men meget få vedr. bondestandens interne sociale differentiering. Den danske landbohistorie er blevet kritiseret for at være alt for gårdmandsorienteret, men den har måske også overset eller set hen over en lang række afgørende forskelle og variationer i det danske landbosamfund. Man har studeret forholdet mellem bonde og herremænd og bonde og husmænd, men ikke bonde og bonde imellem og slet ikke analyser af sociale lag på tværs af gængse standsopdelinger. Man har heller ikke talt om store eller små bønder, om en eventuel bondeelite. Det er så småt begyndt i forbindelse med opdagelsen af de særdeles driftige handelsbønder i den nordvestlige del af Jylland. Men ellers skal man til England og Frankrig for at finde studier af social differentiering blandt bønder.¹¹⁰ Historikere som Pierre Goubert og E. Le Roy Ladurie har begge studeret bønder i hver deres region. Begge steder har de netop iagttaget en afgørende variation og differentiering af bondestanden.

Men spørgsmålet er imidlertid om det netop ikke er interessant i et større perspektiv at se hvordan den lokale elite formidlede en sammenhæng mellem det lokale liv og de større sociale, økonomiske og politiske magtinstanser i det danske samfund.

¹¹⁰se Social orders and social classes in Europe since 1500: studies in social stratification, Ed. by M.L.Bush, Longman 1992 (spec. chp.8 Tenant right and the peasantries of Europe under the old regime by M.L. Bush p. 136-157) og Pierre Goubert: Sociétés rurales françaises du xviii'e siècle : vingt paysanneries contrastées, quelque problèmes, IN: Conjoncture Économique - Structures Sociales hommage à Ernest Labrousse, Mouton, Paris, 1974 p. 375-388.

For at kunne se på lagets eventuelle formidrende position må man naturligvis inddrage de andre sociale lag i Bording sogn, men kun i det omfang, det er nødvendigt for at belyse det herremandsagtige lags position og rolle. På samme måde vil det lokale herremandslag i Bording sogn blive analyseret i forhold til de større og landsdækkende herremandsgrupper rekrutteret blandt adel og borgerskab.

Ligesom det teoretisk-metodiske grundlag for dette studium er den empiriske problemstilling også inspireret af fransk og engelsk historieforskning vedr. 16-1700-tallets samfund. Den franske historiker Pierre Goubert har i sine studier argumenteret på følgende måde for den særlige interesse som den lokale elite bør tildeles:

"Cette minorité d'aisés offre un intérêt particulier : elle permet de comprendre la société rurale. Son étude contribue à expliquer la gêne ou la détresse des paysans sans chevaux, leurs obligés, leurs débiteurs, leurs salariés; elle éclaire aussi les relations avec les grands propriétaires, les seigneurs, les rentiers du sol, leurs créanciers souvent; laboureurs, grand fermiers et receveurs occupent dans le monde des campagnes ce qu'on appellerait une position-clé, si l'expression n'avait été galvaudée. Ils méritent une étude assez détaillée, que permet une documentation abondante, précise et vivante".¹¹¹

I de senere år er der blandt historikere i flere europæiske lande en stigende interesse for denne gruppe og dens "nøgle-position" i l'Ancien regime eller Enevældens samfund.¹¹²

Det biografiske perspektiv

I et tredje arbejde om den sociale orden i Bording sogn i perioden 1750-1800 belyste jeg hvordan en række mennesker i Bording sogn med vidt forskellig position i den lokale sociale orden hver især skabte sig et liv gennem en stadig brydning mellem forskellige ordner.¹¹³ Det drejede sig bl.a. om bonden Christen Poulsen og hans kone Bodil Bredahl, præsten Thomas Thomsen fra Bording og endelig bonden Jens Hansen og hans kone Maren Christensdatter fra Hestlund.

¹¹¹Pierre Goubert: *Beuvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*, t.1, p.170.

¹¹²Temanummer af *Annales Histoire, Sciences Sociales: Les réseaux de crédit en Europe, XVIIe-XVIII siècles*, *Annales* 49. Année n.6, 1994.

¹¹³Bonden og præsten - Om den sociale orden i Bording sogn 1750-1800, *Den jyske historiker: Lovens lange arm*, nr. (...), DJH, Aarhus 1983.

Christen Poulsen fra Ravnholt var en af de centrale i det herremandsagtige lag. Han handlede med ejendomme, drev en omfattende kreditvirksomhed og lidt varehandel, men var samtidig almindelig bonde i Ravnholt. Således var hans kone Bodil Bredahl også bondekone. Det betød, at da hun som enke førte retssag mod den lokale præst vedr. en ejendomshandel, kunne hun føre sig frem som en "enfoldig bondekone", selvom man udmærket vidste at hun var mere "poleret" end "enfoldig". Præsten Thomas Thomsen var ligesom Chr. Poulsen og Bodil Bredahl en central figur i det herremandsagtige lag i perioden fra 1766 til 1794, da han døde. Han var købmandssøn fra Odense og var tilsyneladende mere handelsmand end præst. Det er muligt at han blot havde præsteembedet for at have en nogenlunde stabil indtægt.

Selvejerbonden Jens Hansen kom aldrig for alvor ind i det herremandsagtige lag selvom han som selvejer forsøgte at agere "Herre" i sin landsby. Hans kone Maren Christensdatter søgte at klare sig selv bagefter, selvom de på grund af Jens Hansens formodede tyveri, mordbrandtrussel og gudsbespottelse, blev fradømt deres ejendom. Men så længe det gik, indgik han i lagets sociale liv og var med i diverse varehandel. Han forblev i periferien af laget, men det skyldes også at tiden var ved at løbe ud for laget som helhed. Det var i slutningen af 1700-tallet, hvor betingelserne for laget var begyndt at forsvinde. Denne skitsering af de pågældende menneskers situation illustrerer hvor sammensat de pågældende menneskers liv netop i kraft af både at tilhøre en gruppe som bonde eller præst og samtidig være en del af det tværgående herremandsagtige lag. Det er baggrunden for at jeg i den følgende analyse vil gå tæt på livet blandt lagets medlemmer og belyse dets komplekse sammensathed. Der vil være tale om en form for kollektiv biografi om det brogede lag, som kom til verden omkring 1674 og som mere eller mindre gik i graven sammen med Thomas Thomsen i 1794.

Det er muligt, at man gennem disse mikro-undersøgelser kan bidrage til en genoptagelse og fornyelse af diskussionen om Enevælden som et overgangssamfund fra feudalisme til kapitalisme. Det fører over i det totalhistoriske perspektiv.

En totalhistorisk analyse

Den følgende analyse er totalhistorisk i dobbelt forstand. Den er totalhistorisk i og med at den søger at se på de pågældende menneskers liv som helhed. Men den er også totalhistorisk ved at følge de metodiske principper, som er fremlagt i afhandlingens første del.

En teori om historisk liv

Jeg vil gerne understrege at der her er tale om et historievitenskabeligt projekt og ikke et antropologisk eller sociologisk projekt. Der har ikke mindst i de senere år været meget snak om historisk antropologi og historisk sociologi og om at på tværs af fagene. Jeg mener at historiefaget i en del af diskussionen har underspillet sin rolle ved at fremhæve kildekritikken som det bærende element i historievitenskaben. Det er en teknik, som man naturligvis må bruge for at kunne bruge ens kildemateriale på en rimelig, læs kontrollerbar, måde. Men at frasige sig en kompetence på det begrebsmæssige og analytiske felt, synes jeg er en unødvendig falliterklæring. Det hænger i høj grad sammen med forskellen mellem dansk og fransk historieforskning. Når man interesserer sig for syntese, for helhedsforståelse, så bliver begrebsdiskussionen også central. Det interessante for historikere er jo netop at udvikle begreber, som tager hensyn til det specifikt historiske i modsætning til antropologernes og sociologernes interesse for det generelle.

I det følgende vil jeg prøve at give et bud på hvordan man kan forstå sammenhængen mellem det enkelte menneskes historie og de større samfundsmæssige sammenhænge og hvordan man metodisk kan fastholde denne forståelse i sin praktiske historieforskning. Jeg er interesseret i at studere nogle bestemte menneskers historiske liv som helhed. Der er altid en eller anden form for forforståelse af menneskeliv generelt, når man begynder at studere nogle menneskers liv; man har altid en teori om hvordan liv skabes, når man studerer, analyserer og fremstiller menneskers historiske liv. Det har jeg søgt at påvise i analysen af nogle historievitenskabelige fremstillinger i det foregående. Men spørgsmålet er om man kan formulere en teori om historisk liv i almindelighed, universelt eller om man kun kan fremstille en teori om liv i det kapitalistiske samfund, i det feudale samfund, dvs. at måden hvorpå enkelte menneskers liv skabes er specifik og fuldstændig afhængig af hvilket samfund, de pågældende mennesker eksisterer i. Er det ahistorisk og idealistisk at lave en universel teori om historisk liv ?. De konkrete individer er historiske resultater af de samfund, som de lever i. Skabelsen af det enkelte menneskes liv kan også kaldes for socialisationen af det biologiske individ, historisering af det biologiske individ. Der findes ikke en individuel personlighed **før eller under** den historiske personlighed. Alligevel kan vi godt et stykke hen ad vejen formulere nogle relative universelle begreber og teoretiske antagelser om hvordan historisk liv bliver skabt, hvis vi er opmærksom på dette grundlæggende problem.

Det har man gjort tidligere i den historisk materialistiske tradition. Det er disse forsøg, som jeg vil arbejde videre på i det følgende og som jeg bagefter vil afprøve gennem konkrete

empiriske studier. I de senere år er det især i England, man har haft teoretiske diskussioner blandt marxistiske historikere. Tidligere havde man det også i Danmark, især i 70erne og begyndelsen af 80erne i det århusianske miljø omkring Den jyske historiker og kvindehistorikermiljøet. Fra midten af 80erne og frem til i dag har man i vid udstrækning droppet den teoretiske diskussion mere eller mindre til fordel for en ny og stor interesse for kulturforskning. Det fremhæves at man skal bruge de teorier, som passer på den genstand som man nu sidder og studerer og ikke først og fremmest tænke på en teori. At bidrage til en fælles teori bliver ikke så vigtigt for ikke at sige umuligt, da man næsten hævder, at man må lave en teori for hvert enkelt konkret objekt man studerer. De mest markante forsøg i Danmark på at fortsætte med den teoretiske udvikling efter 70erne er gjort indenfor nabofagét etnologi med Thomas Højrup's strukturelle livsformsanalyse.¹¹⁴ Et mindre kendt teoretisk udkast er formuleret af Jørgen Schoubye i en artikel i *Historisk Tidsskrift* i 1980, hvor han skitserer en generativ strukturalisme.¹¹⁵ Der er en klar tendens til at forstå historiefaget som et teoriforbrugende fag; et fag som har primært har til formål at forstå fortiden i al dens mangfoldighed.¹¹⁶ Det er måske ikke så underligt, at det er strukturalisterne som fortsætter den teoretiske debat. Det ligger næsten implicit i strukturbegrebet, at man arbejder med en teori, nemlig en teori om eksistensen af strukturer. Men at lave en teori om det historiske liv er næsten på forhånd dømt til at mislykkes, da man vil sige, at livet er så mangfoldigt og komplekst, at det er umuligt at lave en teori om det uden at reducere livet til ren mekanik. Man kan overlade teoriudvikling til andre fag og sige, at historikerne kan bruge teorierne fra andre fag til at belyse deres konkrete empiri, deres case, bidrage til at forstå historien på en bedre måde og på samme måde kan den historiske empiri bruges af andre fag til at formulere teorier. Men at søge at formulere en generel teori for historie, dvs. gøre historiefaget til teoriopbyggende fag, det vil sandsynligvis skabe modstand blandt nogle historikere. Men de selv samme historikere udtrykker jo ofte en implicit teori om historien, nemlig om dens unikke karakter, om dens irreversibilitet, om dens mangfoldighed. Samtidig er der udtrykt tvivl om historien overhovedet findes eller om det blot er en fortælling, om virkeligheden virkelig er til.¹¹⁷ Det knytter sig til det andet store problem for historie, nemlig dette ords dobbelte betydning, forstået som en faktisk levet historie og som en historie forstået som fortælling om den faktisk levede historie. Sidstnævnte, dvs. fortællingen, er jo ikke det

¹¹⁴Thomas Højrup: *Det glemte folk*, SBI/IEF 1983

¹¹⁵Jørgen Schoubye *Historie, Videnskab og Historiografi*, HT bd.80 hft.2,1980 p. 354-404.

¹¹⁶Poul Bagge og senere forfattere

¹¹⁷DJH nr.50 *Findes historien virkelig* ?1990

samme som den virkelige historie, som den fortæller om. En teori kan også forstås som en form for "fortælling" eller beskrivelse af virkeligheden, af den faktiske historie, som et forsøg på at beskrive og dermed prøve at forstå virkeligheden. I det følgende vil jeg i første omgang ikke prøve at formulere en teori om historie som fortælling, men om historie som faktisk levet historie for dermed at formulere det teoretiske grundlag for studier af konkrete menneskers historiske liv. Det vil jeg gøre med udgangspunkt i den historisk materialistiske tradition for historieforskning. Man kan sige, at det er forsøg på at formulere begreber og antagelser som grundlag for at få sammenhæng i nogle menneskers forskellige enkelthandlinger som led i deres historiske liv. Jeg ønsker med udgangspunkt i Henri Lefebvres tosidede forståelse af historie, dens unikke karakter og dens komplekse sammenhæng med resten af det historiske samfund, at formulere en teori til brug for en **historisk** undersøgelse af menneskelivet. Dermed er jeg ude på at formulere et selvstændigt teoretisk og metodisk grundlag for historievitenskaben for at afklare dens forhold til antropologien, men også til f.eks. sociologien. Det vil sige, at jeg vil prøve at formulere en teori om det historiske liv, primært inspireret af Annales-skolen med Braudel, Ladorie, Lefebvre m.fl. men også af den engelske socialhistorie omkring E.P.Thompson m.fl. Dernæst vil jeg prøve at skitsere en metode til at gennemføre historiske livsstudier. Endelig vil jeg tage fremstillingsdiskussionen op omkring hvorledes man kan fremstille sine historiske livsstudier. Bagefter vil jeg prøve at vise, hvorledes jeg har kunnet bruge denne teori, metode og fremstillingsform i mine studier af livet i Bording sogn under enevælden. Om teori, metode og fremstillingsform kun kan bruges på Bording-materiale, må komme an på en prøve gennem andre undersøgelser af menneskers historiske liv. Begrebet historiske livsstudier henviser dels til at det er historikere, som udfører studierne, dels til at fokus på undersøgelserne er de konkrete, individuelle menneskelige handlinger i en kompleks tidsmæssig sammenhæng, skabelse af den menneskelige praksis eller foretagsomheds tilblivelse. Tilsvarende kan man tænke sig antropologiske livsstudier, sociologiske livsstudier etc.

Jeg mener at det er vigtigt, at man tager udgangspunkt i menneskers konkrete liv som helhed, når man studerer fortidens liv. På denne måde fremhæves mennesker som historiens subjekt. Samtidig er det vigtigt at fremhæve at mennesker både er materielle og åndelige væsener. Jeg vil gribe tilbage til den historiske materialisme og tilbage til nogle af K. Marx's filosofiske og politiske skrifter. Det gælder specielt Den tyske ideologi. Jeg vil således gribe fat i **praksis**-begrebet, således som den franske sociolog Henri Lefebvre, både som filosof, sociolog og historiker. I forlængelse af praksis-begrebet vil jeg se på et andet begreb, som den danske

filosof/idéhistoriker Hans Jørgen Thomsen har beskæftiget sig med, nemlig **kontingens**. Disse to begreber, praksis og kontingens vil jeg forbinde med et tredje begreb, nemlig **orden**. Disse tre begreber forbinder jeg til sidst med hinanden gennem sætningen: "**når ordner brydes**". Man kan sige at jeg på den måde søger at formulere en form for historiefilosofi, et forsøg på at forklare virkeligheden i al sin kompleksitet med nogle centrale formuleringer. I forlængelse heraf kan man formulere en teori og en metode, som kan bruges til at søge at fastholde kompleksiteten i den videnskabelige analyse.

Selvom teorien og grundidéen til begrebet historiske livsstudier er hentet fra Annales-skolen, så henter jeg også væsentlig inspiration fra dels engelsk socialhistorie dels forskellige filosoffer (Agnes Heller og K.E. Løgstrup) samt enkelte andre teoretikere indenfor sociologi og psykologi (Peter Brückner og Ernst Bloch). Den helt centrale inspirationskilde til den følgende teoretiske fremstilling er imidlertid den franske sociolog, filosof og historiker, Henri Lefebvre. (1901-1991)

når ordner brydes - et teoretisk grundlag

Praksis

Mennesket skaber sit eget liv gennem sine handlinger. Det gør det ikke isoleret, men uden det individuelle menneskes aktive handlen er der ikke noget liv.

Jeg vil i mit forsøg på at begribe menneskers historisk liv tage udgangspunkt i diskussionen om **praksis**. En af dem, som har søgt at definere praksis som et passende totalitetsbegreb er den franske filosof, sociolog og historiker, marxisten Henri Lefebvre. Kreation betyder skabning, noget som er skabt. At skabe betyder, at noget bliver til, at der altså er et intet, hvorefter man skaber noget. Samtidig kan det skabte blive tilintetgjort . Mennesket fødes og dør, mennesket skabes og tilintetgøres. Forandring og tilintetgørelse hænger nøje sammen og kan ikke adskilles. For at tænke på historien som forandring og som noget der bliver anderledes i tidens løb er man nødt til at tale om skabelse, om at noget bliver til. Det knytter sig igen til tidsbegrebet omkring lineære og cykliske tidsbegreber . Det cykliske tidsbegreb udtrykker først og fremmest gentagelsen, at tingene forbliver som de er, at tingene vender tilbage og at de altid har været der, at der ikke er noget nyt. Det lineære tidsbegreb udtrykker derimod forandringen, at tingene ikke vender tilbage, at livet hele tiden er nyt og at det foregående er fortid og unikt, at noget altså er tilintetgjort og ikke er som før.

I det følgende går jeg ud fra antagelsen om, at det er mennesket selv, der skaber livet uden at gå ind i overvejelser om den oprindelige skabelse i tidernes morgen og hele spørgsmålet om en eventuel Guds magt.

Derfor taler jeg om skabelse som en menneskelig handling, at mennesker skabes af mennesker gennem at leve af sine omgivelser. Det betyder, at mennesker hele tiden skaber sit liv gennem sine handlinger, og i disse skaberes forsøg er der såvel gentagelser som nye resultater, tilsammen livsværker. Selve den evne, som mennesker har, nemlig at skabe, kaldes kreativitet. At være kreativ forstås i dag som nyskabende, først og fremmest i forbindelse med kunst og industriel produktion. Forfattere, billedkunstnere, dramatikere, komponister er skabende kunstnere, mens musikere, skuespillere m.fl. er udøvende kunstnere. De skaber ikke selv nye ting, de gentager, de genskaber, rekreerer de skabende kunstners værker. I skolen er de kreative fag f.eks. musik og formning, mens dansk, regning og historie ikke er kreative fag, ihvertfald ikke i den dominerende forståelse. Men man taler om kreativ tænkning i disse fag, dvs. at man undersøger i hvor høj grad børn kan tænke nyt, anderledes tanker .

At skabe betyder altså frembringelse af noget nyt, men i forlængelse af de to tidsbegreber, cyklisk og lineær tid, er det vigtigt at tale om såvel skabelse som genskabelse eller kreation og rekreation. Når musikerne spiller en komposition; når skuespillerne spiller et skuespil; når industriarbejderen producerer "dippedutter"; når kvinder føder børn o.s.v. er der tale om såvel kreation som rekreation. Forskellen mellem de nævnte aktiviteter ligger i mulighederne for at være nyskabende eller genskabende, med andre ord er der tale om gradsforskel og ikke et enten-eller. For at få klarhed over hvordan mennesket skaber, må man se på et andet begreb, nemlig praksis. Således siger Henri Lefebvre: "La praxis englobe à la fois la production matérielle et la production "spirituelle", la production des moyens et celle des fins, celle des instruments, celle des biens et celle des besoins" ¹¹⁸. Praksis skal forstås som en totalitet, som en helhedsforståelse af menneskelivet. Gennem praksis skaber mennesket sin egen verden, sin egen historie i al sin mangfoldighed. Således er skabelse, handling, produktion og historie snævert forbundet med praksisbegrebet. Man skaber sit liv gennem praksis. Man sanser sit liv gennem praksis, hvilket skaber grundlaget for al erkendelse. Man former så at sige sit verdensbillede gennem praksis. Men i praksis er også handling, og dermed bliver tidsdimensionen central i forståelsen af praksis. Praksis bliver til, skabes i løbet af tiden. Det udgør selve menneskehedens historie. Lefebvre formulerer grundlaget for praksis som: "på den ene side det sanselige, på den anden side den skabende virksomhed stimuleret af det behov, som den selv forandrer". Mennesket sanser sig selv og sine omgivelser på

¹¹⁸Henri Lefebvre: Critique de la vie Quotidienne II, Fondements d'une sociologie de la quotidienneté, 1961, p.239

mangfoldige måder. Hvis mennesket ikke kunne sanse ville det hurtigt gå til grunde. Samtidig er det vigtigt, at differentiere sansning fra forståelse, som K.E. Løgstrup gør i sine betragtninger over forholdet mellem natur og historie, "ophav og omgivelse". "Ved historisk forstår jeg ikke, hvad der hører fortiden til, men vort liv i foretagsomhed og handling, i afgørelser og konflikter, det liv som vi forsøger at give mening og hvori vi forfølger det ene eller det andet mål".¹¹⁹ Uden at omtale begrebet kan man sige, at Løgstrup her beskriver praksis på næsten identisk måde som Lefebvre gør det. Mens sansningen er allestedsnærværende, er forståelsen specifikt knyttet til et bestemt rum og til den menneskelige erkendelse og bevidsthed. Der er grænser for den menneskelige forståelse. Gennem forståelsen udvælger man forhold ved praksis, ved handlingerne, som tydeliggør den menneskelige praksis i et bestemt fysisk rum, i et bestemt tidsrum og i et bestemt socialt rum.

Forståelsen udtrykker det historiske menneske, men grundlaget for forståelsen og for det historiske menneske er handling, foretagsomhed, som Løgstrup kalder det. Menneskelivet bliver til forskellige måder at leve på, at handle på. At menneskelivet ikke er ens til alle tider og alle steder udtrykker dets historicitet. Lefebvre understreger behovenes betydning og det forhold, at mennesket selv skaber sine behov, at behovene også er historiske. Selv artsbehovet, behovet for at overleve, har og får sin specifikke form på forskellige tider. Som følge af menneskets mangfoldighed skaber det hele tiden behov for et hav af ting, forhold og andre goder. Samtidig med at behovene er historisk specifikke, er måden at tilfredsstille behovene også historisk specifikke. Tilfredsstillelsen foregår gennem praksis. Mennesket bliver tilfredsstillet, når det tilegner sig sine omgivelser, og forstår denne tilegnelse som en tilfredsstillelse. Men denne forståelse er ligesom behovet og tilegnelsen historisk og bestemt af det rum, som mennesket lever i (fysisk rum, tidsrum, socialt rum). Denne historicitet betyder også, at en specifik form for forståelse er et forgængeligt værk, skabt af den hidtidige praksis, som forandrer sig. Grænser og muligheder for handlinger og forståelse, kort sagt praksis, er med andre ord også historiske og dermed foranderlige.

I stedet for at placere praksis som en del af menneskelivet, f.eks. i det økonomiske liv arbejder Lefebvre med to typer af praksis, nemlig repetitiv praksis og kreativ (inventiv) praksis. Denne distinktion kan ses i relation til de tidligere nævnte begrebspar; cyklisk-lineær tid, reproduktion-produktion, rekreativitet-kreativitet og endelige gentagelse-nyhed.

¹¹⁹K.E.Løgstrup: Ophav og omgivelse - betragtninger over historie og natur - metafysik III, Gyldendal, 1984 p.71

Tidsdimensionen er tydelig i gentagelsen. Det, som kommer i gentagelsen, er det samme som har været før. Men selve handlingen som udfører eller frembringer gentagelsen er ny, handlingen er skabt på ny! Således er der også en skabelsesdimension i gentagelsen, den repetitive praksis er også en kreativ praksis. Man kan gentage på mange måder, hvad er det, der bliver gentaget? Man kan tænke på musik. Man spiller det samme tema, men på forskellig måde; man varierer det. Man spiser aftensmad hver aften omkring det samme bord, af det samme service, men med forskellig mad. Man taler også om, at historien gentager sig, at mennesker handler på samme måde som tidligere. Men modsat eksperimentet i fysiklaboratoriet, som isoleret betragtet kan gentages fuldstændigt, kan menneskelig praksis ikke gentages fuldstændigt. Enten er de samme mennesker blevet ældre eller også er det andre mennesker, som gentager nogle andre menneskers handlinger. For at bruge musikeksemplet igen, vil der altid være en lille forskel på to opførelser af det samme musikstykke. Således er der en flydende grænse mellem gentagelse og nyhed. Man må hellere tale om gentagende og nye træk i den menneskelige praksis. Hvad er så kreativ praksis, hvad er nyt?

Den mest tydelige eller radikale praksis er den revolutionære praksis. Revolutionen vil jo sige at starte på ny, at skabe noget nyt fra bunden af, at forandre fra bunden af. Det vil sige, at skabe nye grænser og muligheder for menneskelig udfoldelse, nye behov og nye måder at tilfredsstille behov på. Men kreativ praksis kan både være revolutionerende og konserverende. Den kan være konserverende ved at tilpasse eksisterende forhold til nye omstændigheder, ved at fastholde magtforhold eller den dominerende orden på nye måder. Kapitalismen eller den kapitalistiske produktionsmåde har hele tiden udvist kreativitet med henblik på at overleve, skabe nye udbytningsformer. Man kan sige at kapitalismen gentager sin eksistens ved at skabe nye muligheder for sin eksistens.

Men den kreative praksis indeholder også eller udtrykker spontaniteten eller indfaldet, som den menneskelige praksis indeholder. H.Lefebvre siger i slutningen af sin analyse af Pariserkommunene: "la praxis prise dans sa totalité, avec ses contradictions internes (pratique créatrice et pratique quotidienne), avec les tentatives de résolution et de dépassement de ces contradictions."

Denne praksis kan man ikke gribe i sin totalitet, ej heller i sin videnskabelige analyse. Dens mangfoldighed kan ikke udelukkende forklares gennem henvisning til en logisk nødvendighed. Der er grænser for den logiske forklaring. De såkaldte tilfældige

omstændigheder eller spontane ide'er eller handlinger udtrykker netop den kreative kapacitet, som mennesket har til at skabe sit liv på mangfoldige måder . Men der er også grænser for denne kapacitet, grænser som er forskellige til forskellig tid; grænserne er også historiske. At nogle tanker er utænkelige, kort og godt .

Kreativ praksis er også andet end at skabe nyheder. Kreativ praksis eller den menneskelige praksis's kreative karakter udtrykker, at det er de konkrete mennesker, som skaber historien. Hvis der ikke var mennesker, så var der ikke nogen menneskehedens historie. Ligesom arbejdet er fundamentalt og forudsætning for produktion af eksistensmidler, så er mennesker også forudsætning og fundament for en historie, ihvertfald en menneskehedens historie. I store dele af den strukturalistiske forskningstradition såvel i Frankrig som i Danmark forsvinder mennesket, det hele menneske, til fordel for nogle elementære strukturer eller skemaer, som styrer mennesker og ikke overlader noget til tilfældigheder eller menneskets mangfoldige væsen . Som en af de hjemlige strukturalister, etnologen Thomas Højrup, skriver: "Selvfølgelig er der mange mennesker, der gør ting, der adskiller sig fra hinanden. Den slags individuelle tilfælde har ikke vores interesse. Der skal være tale om et bestemt livsmønster, som gentages eller har en varighed, og hvis enkelte dele nødvendigvis betinger hinanden før det interesserer, og man vil tale om en egentlig livsform."¹²⁰ Den individuelle og tilfældige handling interesserer ikke strukturalisterne. Det har ikke betydning, idet det er mønstrene eller strukturerne, som er det væsentlige og interessante. Tilfældene og mangfoldigheden bliver enten behandlet som eksotiske og pittoreske fænomener eller udelukket på grund af deres ikke umiddelbart logiske nødvendighed eller forståelighed. Det hænger så igen sammen med den praksis-forståelse, den ovennævnte strukturalist, Thomas Højrup, arbejder med, nemlig en formålsrettet praksis. Enhver handling har et formål, formuleret indenfor det bestemte menneskes forstillingsunivers, dets ideologi. Et menneske handler således altid for at gøre noget.

Den menneskelige praksis er formålsrettet mod at leve, mod at skabe et liv på mangfoldige måder og omfatter således også indfald, som ikke umiddelbart kan forklares eller forstås. Der er grænser for hvor meget af den menneskelige skaberkraft der kan forklares. Det fører over til en diskussion af den historiske praksis, af situationen, af den unikke situation, som udgrænses eller reduceres af den strukturalistiske tradition. Enhver menneskelig praksis forløber gennem et tidsrum. Hele livet forløber gennem et tidsrum. Hvis vi ser på et snævert tidsrum, så handler mennesker også i et fysisk rum, ja det gør de også gennem hele livet. Lad

¹²⁰Thomas Højrup: Det glemte folk, IEF/SBI p.30

os tage et tidsrum, f.eks. de 2.okt. 1780 i landsbyen Hestlund i Bording sogn. Vi er til landsbygilde, og ud fra retsprotokoller har jeg konstrueret følgende beretning:

I fæstebonde Anders Jensens gård i Hestlund mødes bymændene fra Hestlund for at dele deres videpenge, som var samlet ind i bødekassen gennem sommeren. Enkelte bymænd fra de andre byer i sognet deltager også i gildet. Det er aften, de er samlet inde i Anders' lille stue, det vrimler med mennesker. Folk er begyndt at drikke. De fleste står og skubber til hinanden. Pludselig griber Jens Hansen (selvejerbonde i Hestlund) Peder Poulsen (fæstebonde i Hestlund) i håret. Nogen har sagt, at Jens skulle betale 4 skilling til bødekassen. Peder Poulsen holder Jens op og skubber ham væk, men Jens råber: "Hvem havde i mit hår?" Ingen har set noget og flere siger "der var ingen, Jens". Jens råber: "I aften er en komedie begyndt og inden år og dag skal den være udspillet". Jens springer hen til fæstebonden Søren Jakobsen, også fra Hestlund, og slår Søren med knyttet næve lige i næse og mund, så blodet flyder. Søren rejser sig og siger: "hvorfør gør du det Jens, jeg har intet gjort mod dig?" og til de andre "I andre skal vidne på at jeg har lidt overlast af Jens Hansen".

Jens bander og sværger og råber pludselig til en af gårdmandssønnerne, som er soldat, Søren Pedersen, søn af Peder Sørensen: "du skal og have noget thi du var med!" Jens sparker Søren lige op i skridtet, så Søren skriger og Jens fører sin knyttede næve op for at slå Søren i ansigtet, men i det samme griber Søren Jens i brystet og kaster ham op på bordet, så glas og krus vælter og Jens sparker med arme og ben. Lyset i stuelampen går ud og Jens råber igen. Han sparker den ene fod op i loftet og truer alle tilstedeværende: "der skal ske blodsudgydelse og underlige gerninger efter denne dag og jeg skal betale alle og enhver især; ja hævne mig med ulykke om end jeg derfor skal klæde stejle og hjul; nogle af jer skal komme til at gå med krykker inden længe, andre skal bede, når jeg kommer under jeres dør at Gud vil bevare jer for at jeg skal komme jer nærmere". Mads Brunbjerg, fæstebonde i Hestlund, siger: "Jens, nu fortaler du dig." "Nej" siger Jens. "Mine løfter skal blive opfyldt, hvor lang tid, der end skal gå, I må kræve vidner på hvad jeg siger". Jens springer rundt, så folk må springe til side for at undgå at blive ramt af ham. Jens slår i bordet og støder et glas flere gange op og ned.

Denne situation er beskrevet med vægt på Jens Hansens handlinger. Andre personer, som er tilstede, gør nogle ting, som ikke er med i denne beskrivelse, men vi får et indblik i en situation, i en menneskelig praksis. I denne situation er der både repetitive og kreative træk. Videgildet er en gentagelse af tidligere gilder, sammensætningen af deltagerne er en

gentagelse, drikkeriet og delingen af bøde-kassen er en gentagelse, men samtidig skaber alle de deltagende mennesker også videgildet i den præcise form som det får den 2. oktober 1780. Jens Hansen bidrager til og er medskaber af videgildets specifikke udformning eller forløb. Gennem hans talen og fysiske handlinger skaber han nogle særlige relationer til de andre mennesker i rummet, særlige i forhold til den repetitive praksis, i forhold til den dominerende handlingsorden (som jeg vender tilbage til). Videgildet får et særligt forløb. Særligheden kan forklares og forstås gennem opstilling af betingelser, årsager og grunde til at gildet fik dette særlige forløb. Betingelsen er, at der er en gilde-tradition. Årsagerne kan findes i de positioner, som de forskellige deltagere har i landsbyens økonomiske og sociale liv, og grundene kan findes i de tænke-måder som de forskellige deltagere bruger. Årsagerne kan også findes i deltagernes hidtidige livshistorie. Dermed menes ikke at tidligere begivenheder hvor de samme personer har været deltagere, har forårsaget begivenheden som helhed, men erindringen om det tidligere liv og begivenheder kan bidrage til en begivenheds særlige forløb. Jens Hansen har nogle indfald, som altså delvis kan forklares og forstås, men også kun delvist, fordi den helt specielle udformning ikke lader sig forstå og forklare 100 %. I modsat fald ville al tale om spontanitet og indfald være nonsens, uden mening.

Det er nødvendigt for at holde fast i menneskets mangfoldighed, at man analyserer menneskers praksis som værende repetitiv og kreativ, som relativt konstant og relativt unik. Det er det som Henri Lefebvre gør, når han analyserer Pariserkommunen i 1871¹²¹. Han ser på kommunen som en unik begivenhed, som et værk, skabt af, kreeret af mennesker i Paris. Det særlige i den situation er at nogle mennesker får nogle indfald, som kan forklares i et vist omfang (betingelser, årsager og grunde), men som altså også er "une véritable évènement".

Ud fra sin analyse af Kommunen udkaster han en teori om begivenheden, om den historiske begivenhed, som et totalt fænomen¹²². Det er først og fremmest og tydeligst i revolutionære situationer, men det kan også bruges i analyse af andre situationer, af andre begivenheder. Begivenheden skabes af en unik sammenføjning af betingelser, årsager og grunde. Landsbygildet er ikke en revolutionær begivenhed, men den er også en begivenhed, som kan forstås som et totalt fænomen. Hvad vil det så sige, at det er et totalt fænomen? Det vil sige, at det udtrykker menneskelivet i al sin mangfoldighed. Revolutionære situationer, som Pariserkommunen, er totale i radikal forstand, idet det drejer sig om at forandre hele måden at

¹²¹Henri Lefebvre: La proclamation de la Commune 26 mars 1871, Paris 1965

¹²²Henri Lefebvre: La proclamation., chp. V Esquisse d'une théorie de l'évènement p. 407ff

leve på. Men totaliteten udtrykker også forening af menneskets repetitive og kreative praksis. Derfor kan mindre revolutionære begivenheder også analyseres som totale fænomener. Hvis man ikke gør det, risikerer man enten at reducere menneskelivet til at være bærer af på forhånd fastlagte strukturer eller at gøre mennesket til et fritsvævende individ som ikke har nogen fælles træk med andre mennesker.

I forlængelse af analysen af enkelte begivenheder eller menneskelig praksis i relativt korte tidsrum, kan man også se på livshistorier som totale fænomener. Menneskets dagligliv udtrykker den repetitive praksis og det særlige livsforløb udtrykker den kreative praksis. Mennesker forsøger sig frem eller som den franske pædagog C.Freinet formulerer det: famler eksperimentelt. C.Freinet beskæftiger sig først og fremmest med barnet, men man kan efter min mening udmærket relatere det til hele menneskelivet. Begrebet om den eksperimentelle famlen kan således forbindes med såvel begrebet om indfald som begreberne om repetitiv og kreativ praksis. Menneskene forsøger at eksperimentere med forskellige muligheder for liv.

orden

Når jeg søger at formulere en historieteori ud fra sætningen "når ordner brydes" må det være rimeligt at argumentere for anvendelsen af ordensbegrebet og søge at definere det.

Jeg anvender ordensbegrebet, ikke mindst som følge af det umiddelbart simple faktum, at det såvel i det moderne dagligsprog som langt tilbage i historien og indenfor alle mulige områder er blevet brugt i et utroligt omfang. Hvorfor har mennesket brug for et ordensbegreb? Det har det fordi det har et ordensproblem. Som følge af antagelsen om, at mennesket er et tænkende væsen som stiller spørgsmål om hvem det er og hvad det skal, kan man sige, at mennesket har brug for at orientere sig, for at ordne sin sansning i en bestemt forståelse. I princippet kunne jeg måske tale om struktur eller system i stedet for orden, men samtidig vil jeg hævde, at hverken struktur eller system bruges i samme enorme omfang som ordensbegrebet. Når man i vore dage taler om systemer og strukturer er det i modsætning til dagligsproget, især hvad angår strukturbegrebet, som bruges indenfor flere videnskaber. I videnskab kan der ligge nogle kvaliteter i at bruge andre begreber end i dagligsproget, da de videnskabelige begreber kan distancere sig fra det umiddelbare liv og forholde sig kritisk til det for at komme bag om "overfladen". Det er vel netop et udtalt ønske for systemanalytikere og strukturalister at begribe sammenhænge, som ikke er umiddelbart tilgængelige. Ved at karakterisere ordner, som er erkendt videnskabeligt, som systemer og strukturer kan man skelne dem fra ordner, som er erkendt gennem dagligsprog og ikke mindst via det offentlige sprog. På denne måde

kan man ordne videnskabelig forståelse i forhold til dagligdags forståelse, skille og samle, som er den centrale virkning af den ordnende proces .

Gennem et rids af ordensbegrebets historie vil jeg søge at udvikle et ordensbegreb, som kan bruges i en historieteori og dermed også i en analyse af historien. På tysk og dansk har man to næsten synonyme udtryk, nemlig orden og ordning / orden und ordnung, som man ikke har på f.eks. fransk og engelsk, hvor det hedder ordre og order. I det følgende vil de blive brugt synonymt, bortset fra at jeg vil prøve at finde en eventuel forskel i det danske sprog omkring orden og ordningsanvendelse.

Men under alle omstændigheder udgår de begge fra det latinske ORDO. Andre kulturer rundt i verden, f.eks. kinesisk eller arabisk, har et ordensbegreb, men det følgende bliver først og fremmest europæisk begrebsudvikling.

Ordo betyder rækkefølge, stand, rang og ordning. Det grundlæggende er rækkefølgen, at noget kommer før noget andet. I oldtiden brugte man ordo som betegnelse for de to grupper eller stænder, som stod over eller før den tredje stand, plebs eller folket, nemlig ridderne og senatorerne. Ordo var forbeholdt dem som havde magten, dvs. de der var først i en rækkefølge og dermed bestemte rækkefølgen, så længe de var ved magten. Det var altså en rækkefølge af mennesker, en menneskeorden.

I forbindelse med den romersk-katolske kirkes etablering i middelalderen, blev ordo brugt om liturgien, dvs. regelsæt eller sammenstilling af forskellige påbud. Der blev først og fremmest tænkt på forløbet af en gudstjeneste. Således udarbejdede man liber ordinarius, en ordensbog, som man skulle følge. Man kunne her tale om en rækkefølge af handlinger, en handlingsorden.

I forlængelse af den liturgiske orden har man indvielsen eller helliggørelsen af bestemte personer. Det leder til begrebet ordination som omfatter indivielse af såvel gejstlige som verdslige herskere, biskopper og konger. Indvielsen er dels en handlingsorden, men også en tegnorden. Selve indvielsen er symbol på en bestemt orden, rækkefølge af mennesker efter hellighedsprincippet. En orden følger eller er altid en rækkefølge efter et bestemt princip. I dette tilfælde hellighedsprincippet. Indvielsen er i sin fysiske udformning en tegnorden. Rummenes indretning og menneskenes påklædning og position i forhold til hinanden er tegn på en bestemt tanke, forestilling, en bestemt måde at begribe verden og universet på . Det fører over i begrebet ordo amoris fra Augustin, som handler om forestillinger om det jordiske og evige liv, om jordiske og evige værdier . Det handler om en slags evig lov, en evig orden,

sådan skal det være. Der er tale om en rækkefølge af de værdier, som man skal følge for at leve et godt liv, og som man føler fra sit hjerte. Pascal kalder det ordre du cœur, i modsætning til en forstandsmæssig orden eller som afvigelse fra en forstandsmæssig logik eller orden.

Jeg har hermed antydnet tre typer af orden, nemlig en materiel orden, en handlingsorden og en tegnorden. Disse tre typer vil jeg vende tilbage til, men først skal vi gå videre i historien.

I middelalderen har man såvel gejstlige som verdslige ordner, først og fremmest klosterfællesskaber med munke- og nonneordner og ridderordner med såvel gejstligt som verdsligt udgangspunkt eller princip. Klosterordnerne er vel noget af det tydeligste eksempel på hvad orden vil sige. Der er klart princip og nogle klare rækkefølger i materiel forstand, i forhold til handlinger og som forestillinger om verden og universet. Princippet er hengivelse til Gud. Det kan man så gøre på forskellige måder, således som de forskellige klosterordner er udtryk for. Samtidig er det ikke en orden, man bliver født ind i, men noget man kommer ind i fra en anden orden, fra den verdslige orden, som også følger, ihvertfald i middelalderen og som forestilling, dyrkelsen af Gud. Men når man indtræder i en klosterorden, bliver dette princip så at sige forstærket og rækkefølgerne ekspliciteret. Indenfor klosterordnen har man så den romerske ordo med de ældste som ordo og de andre som "plebs".

Som følge af at munkene holdt til i samme bygning, klosteret, er denne ordens-type meget overskuelig. Derimod er ridderordnerne ikke tilknyttet noget bestemt sted, men ridderne er udstyret med bestemte pligter og bestemte kendetegn. Der findes dels gejstlige, dels verdslige ridderordner. De gejstlige er knyttet til såvel klosterordnerne som til korstogene. Man får brug for riddere til korstogene, så de er både munke og riddere. Vi er kommet ind i det militære og krigeriske område. Ridderne skal slås for deres herre og for deres hele orden. De verdslige ridderordner er knyttet til adelen og er arvelige, således at man bliver født ind i en ridderorden. Men man kan også komme ind i en orden, såfremt man gør sig fortjent på forskellige måder. En ridderorden er således også tydeliggørelse og forstærket orden af menneskelivet ligesom klosterordnen, efter princippet at være tro mod sin herre. Riddeorden er således både en material orden (riddernes position i forhold til andre mennesker, en handlingsorden (de skal følge ordnens statutter og handlingsrækkefølger) og en tegnorden f.eks. gennem deres særlige dragter. Bestemte fyrster kan have en særlig husorden, dvs. en ridderorden som skal forsvare fyrsten og dennes tilhængere. Det fører frem til eller antyder udviklingen mod de borgerlige frimurerordner, som er sammenslutninger af en gruppe borgere opbygget efter klosterlignende og fyrstelignende principper. Man har således en

ordensmester, som sørger for at orden overholdes eller følges. I det 18.århundrede får man nogle studenter-ordner, som i første omgang bygger evige venskabsløfter og som bliver hemmelige i forbindelse med den franske revolution på grund af det anderledes princip i forhold til en kristen orden, med Gud som princip.

Munkene, nonnerne og ridderne tydeliggør den orden, som dominerer i hele samfundet, blandt alle mennesker i middelalderen. "Les trois ordres" hedder Georges Dubys bog om samfundsopfattelsen i middelalderen. Samfundet eller menneskefællesskabet blev opfattet som bestående af tre ordner eller grupper, nemlig de gejstlige, de militære og de andre, "folket". Indenfor disse tre ordner blev så de ældste igen opfattet som orden, dvs. dem som opretholdt orden. Denne opdeling blev formuleret som værende den eneste eksisterende i middelalderen. Mennesket i middelalderen forestillede sig ikke alternativer, ingen forandring. Der var tale om et såkaldt absolut og statisk verdensbillede. Klosterordner og ridderordner var blot en tydeliggørelse af denne engang fastlagte samfundsorden med Gudsdyrkelse som princip.

Det er først med de borgerlige revolutioner, med opkomsten af et borgerskab, at man rækker ved den etablerede orden. Det er først da, at det bliver en mulig tanke at forestille sig en anden samfundsorden. Oprør i middelalderen er ikke oprør mod den etablerede orden, men oprør mod brud på den etablerede orden, hvis herskerne ikke overholdt orden. Samtidig var der tydelige straffe for folk som brød den etablerede orden, som søgte sig en position, som de ikke var tildelt. Det blev formuleret gennem loven, som udtrykte orden for såvel herskere som beherskede.

Med borgerskabets opkomst bliver mennesket sat i centrum og det bliver muligt (i princippet) for mennesket at vælge og handle som det selv vil, individets fødsel . Mennesket har mulighed for at skabe orden, sin egen positive orden, således som fysiokraterne taler om. Der tales om en positiv orden i modsætning til den naturlige orden, den vilde natur, som skal beherskes gennem menneskelig aktivitet. Fornuften skal være princippet i den positive orden. Ud fra dette princip skal man formulere lovene for de menneskelige samfund. Man begynder at tale om frihed, ikke mindst den individuelle frihed. Samtidig skal der være lighed, dvs. være lige muligheder for alle mennesker, ihvertfald for alle borgere. Men det er først og fremmest lige muligheder for at diskutere, for at tænke.

I middelalderen eller i Danmark indtil 1660 har man ejendoms-retten knyttet til adel, konge og kirke, og det er først og fremmest gennem arv, men også indbyrdes handel, disse grupper imellem, at man besidder jord. Først efter enevældens indførelse bliver jordbesiddelse frigivet og handelen med jord fri, således at enhver i princippet kan besidde jord. Den private ejendomsret bliver det bærende princip i den materielle orden, som bliver udtrykt i lovgivningen. Egentlige borgere bliver de mennesker, som besidder ejendom. Man får så at sige en ejendomsorden. Under enevælden har man stadig privilegier knyttet til adelene.

Med enevælden eller absolutismen udvikles et statsapparat i en størrelsesorden, som man ikke har set før. Det betyder, at den sociale orden kommer til at se anderledes ud, idet der bliver et jordisk centrum for den sociale orden, nemlig kongen. Det betyder at man indenfor staten og gennem staten kan organisere, kan ordne, livet på forskellige måder. Det bliver ikke kun til et spørgsmål om den naturlige eller guddommelige orden.

Udviklingen af et ordensinstrument, staten, hænger nøje sammen med udviklingen af den materielle orden, af de dominerende handlingsordner for de forskellige mennesker i samfundet. I Danmarks kodificeres det borgerlige samfund gennem vedtagelsen af grundloven i 1849. Den udtrykker den nye sociale orden. Alle mennesker er født lige og har i princippet lige ret til ejendom, arbejde og til at sige sin mening. Dette lighedsprincip fører videre i udviklingen af den borgerlige offentlighed, som udtrykker en ordning af menneskelivet, i det private og det politiske liv. De forskellige områder skal holdes hver for sig, og således diametralt modsat af hvad ridder- og klosterordner påbød deres medlemmer. Der er derfor også tale om en tegnorden, et skema, som skal følges, men i den borgerlige bevidsthed ekeisterer der andre muligheder for ordner. Den borgerlige offentlighed er knyttet til borgerskabet og dets liv. Adel og arbejdere har et andet liv og derfor en anden tegnorden, som brydes med borgerskabets orden.

Selvom man nu kan tale om en "menneskeskabt orden", så er ordensbegrebet ikke blevet mindre væsentligt i det borgerlige samfund. Det har derimod skiftet betydning og funktion. Der er en hovedtendens til, at orden er blevet til mange ordner og at ordner er blevet internaliseret i menneskers liv. Samtidig har vi lovgivning og ordensmagt til at sørge for at den dominerende orden forbliver den dominerende orden.

Udviklingen af de mange ordner hører sammen med den materielle udvikling, med den stadige arbejdsdeling mellem forskellige livsområder. På arbejdspladser, institutioner og i organisationer i det moderne borgerlige samfund er der forskellige materielle ordner såvel

som handlingsordner og tegnordner. I mange tilfælde er principperne de samme, men de behøver ikke at være det. De enkelte mennesker må kunne beherske eller forsøge at gå ind i et utal af ordner, men er samtidig materielt placeret i en bestemt orden, som giver nogle muligheder og udelukker andre muligheder. Samtidig med "de mange ordner" kan man registrere en tendens til internalisering af ordensbegreb. Formuleringen "det er i orden" som svar på en forespørgsel er udtryk for en magtudøvelse eller dominansform, som karakteriserer den dominerende orden. Svaret "det er i orden" sikrer opretholdelse af den dominerende orden. Samtidig giver det afledte begreb: "ordentlig" nogle muligheder for at være såvel begrænsende som forstærkende. Formuleringen: "Kan du så være ordentlig" bruges som begrænsende udtryk. Derimod udtrykker "det var en ordentlig fest" først og fremmest en forstærkning og i mindre grad en begrænsning. Det er en tydeliggørelse af, at en fest er anderledes en hverdag, at man fulgte en handlingsorden for en fest til punkt og prikke. Det udtrykker muligheden for at have forskellige ordner i et samlet liv, men hver sin orden til hver sin tid. F.eks. kan man ikke bruge en handlingsorden for en fest i et privathjem til en hverdag på en arbejdsplads, hvor det er en anden handlingsorden, som dominerer.

Jeg vil gå videre og se på tre hovedtyper af orden, som jeg mener er vigtige at holde fast i. Jeg erkender virkeligheden materielt i den forstand, at jeg sanser og erkender en konkret fysisk, materiel verden, som jeg selv er del af og med i, at jeg eksisterer eller lever gennem mine handlinger og at jeg er et såvel sansende som erkendende menneske, dvs. har nogle tanker og forestillinger, en ånd. Derfor vil jeg tale om en materiel orden, en handlingsorden og endelig en tegnorden som de tre hovedtyper af orden. For at gøre det mere forståeligt og konkret vil jeg tage udgangspunkt i menneskelivet i en landsby, nærmere bestemt i en landsby i Bording sogn, Hestlund. Hvis man ser på placeringen af gårde og huse i landsbyen og på placeringen og inddelingen af markerne omkring landsbyen, ser man på en materiel orden, i bogstaveligste forstand. Gårde, huse og marker ligger i en bestemt rækkefølge ud fra princippet om en tilpasning til naturen, til landskabet og de naturmæssige ressourcer. Samtidig er de ordnet efter princippet om et landsbyfællesskab. Der er tale om et lighedsprincip i en vis udstrækning, idet alle skal have del i den gode og i den dårlige jord. Derfor ligger agrene, som knytter sig til de enkelte gårde i bestemte rækkefølger, i en bestemt orden. Gårde og huse ligger omkring en gade, som er centrum for landsbyen. De ligger samlet omkring gaden for at skabe en landsbyorden. Det er vel at mærke ikke tilfældigt, hvor gårdene, husene og markerne er placeret. De er ordnet på en bestemt måde. På lignende måde er gårdene og husene indvendigt indrettet eller ordnet på bestemte måder.

Men marken, bygninger og inventar er ikke det eneste materielle. Mennesket selv er jo en del af den materielle virkelighed i kød og blod. Den materielle virkelighed eller den materielle orden skal heller ikke reduceres til det blot og bar fysiske, som direkte kan iagttages og som ikke flytter sig. Menneskers placering i forhold til naturen og i forhold til hinanden udtrykker en materiel orden. Husorden i en gård udtrykker positioner og relationer mellem husets beboere. Landsbyfællesskabet udtrykker ligeledes en materiel orden af mennesker. Samtidig indgår de samme mennesker i flere tilfælde i en "husorden" i den forstand, at de hører under en herremand. Endelig hører de til den kongerigske orden af undersåtter, hvor de hører til bønder, til folket under embedsmænd, adel og borgerskab. Således er der tale om adskillige materielle ordner i en lille landsby i 1780. Disse ordner udtrykker eller bæres af såvel princippet om forskel (husorden) og lighed (fællesskab). Fordi jordens kvalitet er forskellig og fordi bønderne skal have lige meget god og dårlig jord skal jorden "ordnes". De materielle ordner er således ikke ene og alene givne af naturen, men er ordnet i forhold til nogle principper for menneskelivet. Selvom man ordnede jorden, således at nogle fik den gode jord for sig selv og andre fik den dårlige jord, så ville det også være en orden skabt af mennesker for mennesker.

I forlængelse af talen om den sociale orden, som den materielle orden af mennesker i og for sig er, kan man tale om forskellige handlingsordner, dvs. bestemte rækkefølger af handlinger. Der er tale om bestemte forskrifter eller regler for hvad man gør, dvs. hvad mennesker gør. Landsbyfællesskabet omtalte jeg som en materiel orden, men det indeholder også en handlingsorden. For Hestlund findes den ikke i nedskreven form, men det er en "lov" for landsbyens fælles liv året igennem. I disse "vedtægter" er angivet hvornår man skal dyrke markerne, bruge dem som græsgange for byens kreaturer, hvordan man skal forholde sig til brug af tørv og brændsel fra hede og mose, hvad man skal gøre hvis nogen bryder reglerne o.s.v. . Indirekte er angivet hvordan man skal "opføre sig", dvs. handle i forhold til hinanden. Disse vedtægter udtrykker den handlingsrækkefølge eller de rytmer, som mennesker følger i deres liv året igennem. Den er således tæt knyttet til årstidernes følge, denne naturens orden. I arbejdet med jorden implicerer årstiderne en bestemt handlingsrækkefølge, en bestemt handlingsorden. Det samme gør forskellen mellem nat og dag, som resulterer i en bestemt døgnrytme eller døgnorden . Forskellen i mulighederne i de forskellige årstider og på forskellige tidspunkter af døgnet betyder, at man må ordne sine handlinger og at de bliver gentaget i sine grundformer dag ud og dag ind, år ud og år ind. Men det er også

menneskeskabte ordner, ligesom de førnævnte materielle ordner. Det kommer til udtryk i at det er forskelligt hvad forskellige mennesker gør og skal gøre. Husordnen i en gård implicerer, at de forskellige mennesker gør nogle forskellige ting, netop fordi de er placeret forskelligt i forhold til hinanden. Mandens og kvindens handlingsordner er således i det daglige forskellige. Herremandens og fæstebondens handlingsorden er også forskellig. Undersåtterne i kongeriget Danmarks skal også handle i en bestemt orden, men hvad vil det sige ?. Det vil sige, at man skal følge landets love. At alle mennesker ikke gør det, nødvendiggør lovgivningen. Hvis alle var enige om at handle på en bestemt måde, havde man ikke brug for nogen lovgivning og ihvertfald ikke for en strafferet. I landsbyen har man landsbygildet til at straffe eventuelle overtrædere af landsbyfællesskabets love.

Men landsbyfællesskabets love er også en tegnorden. Der er et landsbyens sprog eller diskurs. Fæstekontrakter kan forstås på samme måde. De fremstiller betydningen af fæsteforholdet. Vider og vedtægter er et symbol på landsbyfællesskabet, opbygget af tegn i en bestemt orden. Men det talte sprog menneskene imellem i landsbyen er også en tegnorden. Kroppens bevægelser, menneskets forskellige udtryksmidler eller sprog i form af mimik og gestik, er også tegn ordnet i en bestemt rækkefølge. Når selvejerbonden Jens Hansen slår og sparker og skriger, bruger han også et bestemt sprog, et kropssprog, forskellige tegn, som betyder nogen bestemt. Når man gør sådan og sådan med sine hænder og fødder betyder det f.eks. at man truer og er gal på eller glad for en anden. Der er egentlig tale om nogle bestemte handlinger, som bliver til tegn. Tegnorden er en betydningsorden (89). Tegnorden er en imaginær orden, idet den er en orden, som udtrykker en bestemt måde at erkende materier og handlinger på. Det er et billede af en materiel virkelighed. Et kort af landsbyen Hestlund er således en tegnorden, idet den forstiller, giver et billede af landsbyen som en materiel orden, som også udtrykker en handlingsorden, nemlig landsbyfællesskabet. Den materielle orden holdes ved lige af en handlingsorden og disse to ordner kan udtrykkes gennem et kort, som er et billede med et bestemt betydningsindhold. Men det er kortmagerens erkendelsesmåde, hans sprog, hans tegnorden. Indretningen af bøndernes gårde eller deres påklædning udtrykker også en bestemt tegnorden, et bestemt billede af hvordan en stue skal se ud og hvordan en bonde skal se ud. Placering af bord i stuen, placering af sølvknapper på bondens vest etc. er eksempler på det. Således glider de tre typer af ordner sammen i praksis. Det forbindende er mennesket, som eksisterer materielt, som handler og som erkender og forestiller sig virkeligheden på bestemte måder. Der er altså tale om menneskeskabte ordner.

En tese: historie skabes, når ordner brydes

1. Et indfald

En almindelig hverdag sent på eftermiddagen nær "ulvetimen" i en bybus i Esbjerg var jeg på vej hjem med en træt vuggestueunge. Jeg havde gået længe og tænkt over forholdet mellem orden og uorden. Det store problem var bl.a., at uorden blev til afvigelse og en tilstand af ikke-orden, måske kaos. Uorden kunne nemt forstås som det irrationelle, det overskridende, det som skabte dynamik i tingene. Det her, at man skulle finde det nye, det kreative. På denne måde blev ordens-begrebet et alt for enkelt og statisk begreb. Når der var en orden, så var der kun én orden, men hvad med andre muligheder for orden, som konkurrerer med den orden, som man kender. Var det muligt og sandsynligt, at der kun eksisterede en orden på et givet tidspunkt.

Samtidig sad børnene i bussen og rodede rundt på sæderne og kunne ikke sidde stille. Forældrene rettede på dem og sagde mere eller mindre venligt : "sid nu ordentligt - tal nu ordentligt o.s.v." Da kom den, bisætningen, pludselig midt i min sløven hen, i min blunden : NÅR ORDNER BRYDES.. Selvfølgelig var det sætningen, som forenede orden og uorden og som forenede tilstand og proces. Forældre og børn har hver deres måde at sidde og tale ordentligt på. De skaber sig nogle ordner; det er bare ikke de samme ordner. Forældrenes og børnenes ordner brydes med hinanden. Der er en evig brydning og samtidig kan der opstå nogle midlertidige ordner, som er stabile i et vist tidsrum. Men under en enhver tilsyneladende stabil orden lurder andre muligheder for orden. Uorden kan dermed forstås som en brydning mellem ordner, som fremhæves som særlig brydsom i forhold til alle brydninger, som finder sted hele tiden. På denne måde kunne jeg få dynamik og statik til at hænge sammen. Uorden blev egentlig et overflødigt begreb.

At jeg fik denne sætning "foræret" den eftermiddag svarer til hvad andre forskere har gjort af opdagelser, når de har haft eller fået et indfald, især når de er lige ved at sove.

Sprogforskeren Karl Verner fortæller:

" Jeg lå den gang i Århus og var for resten ikke rigtig rask i den tid. Så var det en dag, jeg vilde gerne ha mig en middagslur og tog på må og få en bog at falde i søvn over. Det blev tilfældigvis Bopps Vergleichende Grammatik, og De veed at sanskritordene i den står med

særlig udhævede typer, så man ikke kan undgå at se dem. Jeg slog nu op et sted, og dær gloede mig da da de to ord pitár og bhrátar i møde, og jeg kom til at tænke på, at det var da underligt, at det ene på germansk hade fået d, men det andet th, det der avspejler sig i forskellen mellem tysk vater, men bruder; og så faldt aksenttegnene i sanskritordene mig i øjnene. Og nu veed De at i den tilstand hvor man lige er ved at falde i søvn, dær arbejder hjerne bedst, dær får man nye idéer og er ikke hæmmet ved alle de vanemæssige forbindelser, vi bevæger os i i vågen tilstand. Nu, så fik jeg da det indfald: skulde det ikke være den oprindelige aksent, der var årsag til de forskellige konsonanter? og dærmed faldt jeg i søvn." Og hvorfor så disse to historier om to forskere's indfald. Det skyldes, at man undertiden får nogle indfald, som så at sige samler nogle besværlige størrelser i en helhed, som både er konsistent og samtidig bibeholder kompleksiteten.

K.E. Løgstrup siger om indfald:

"Takket være den helhedsdannende magt og sammen med den bliver den tilflædigt opståede ændring til nyt. Det betyder ikke, at de former, der efterhånden bliver til i løbet af udviklingen, kan lægges tilbage til begyndelsen af den som formål med den. Magten til helhed gør ikke et formål af tilfældet, men den gør et indfald af tilfældet. Ser vi til hvad evolutionen har ført til, må man dog sige, at der er mening i den. Men til mening skal der ikke formål, indfald er nok. Indfald er måske endda af en højere mening end formål. Under udviklingen består nyskabelsen i indfald. Man plejer at hæfte sig ved, at til tilfældet svarer som dets modsætning formålet. Det er også rigtigt, tilfælde og formål ligger i krig med hinanden. Med det formål man har sat sig bekæmper man tilfældet så godt man kan. Men til tilfældet svarer også indfaldet. Blot er der mellem dem ingen strid. Med indfaldet bekæmpes ikke tilfældet, men organismen tager anledning af det til at sætte en helhed igennem med dets hjælp. Tilfældet giver indfaldet chancen. Den svimlende rigdom af former og skikkelser, som udgør universet er indfald, som den helhedsdannende magt i naturen og med de kausale forløb har gjort af tilfældighederne. Tilfældet får retning af magten til helhed. Uafbrudt er helhedsdannelsen i gang, men ikke dannelsen af den samme helhed. Med tilfældet dannes der ny helhed. "¹²³

ordentlighed - et historisk livsformbegreb

En væsentlig kritik af det livsformbegreb, som i Danmark spc. Thomas Højrup har bidraget med, har været dets alt for statiske karakter. Det som jeg her søger er at udvikle et begreb,

¹²³K.E.Løgstrup: Ophav og omgivelse betragtninger over historie og natur - metafysik III, Gyldendal, 1984, p.100.

som kan bruges til en historisk livsformsanalyse, dvs. en analyse af hvordan livsformer bliver til, udvikler sig og ligeledes forsvinder.

Mange danske historikere har et noget blandet forhold til teoretisk virksomhed og nytten af teorier og kunne ikke drømme om selv at udvikle teorier om f.eks. historie og slet ikke om historie som helhed. Derimod vil de foretrække at beskæftige sig med finde frem til hvad der **skete i virkeligheden**. Så kan man overlade det til andre fag at filosofere eller teoretisere over de virkelige kendsgerninger, som historikeren har fundet frem til gennem kildekritiske studier af sit kildemateriale, af de spor, som fortidens virkelighed har sat sig.

Hvis man endelig ønsker at bruge teorier, så kan man låne dem fra andre fag, som således for historikeren bliver hjælpevidenskaber: sociologi, psykologi, økonomi, antropologi etc. Man bruger dem i det omfang, det er praktisk nødvendigt for at forstå den historiske virkelighed. Derfor kan mange historikere også blive anklaget for eklektisisme, dvs. at man bruger teorier på en anden måde end de egentlig var tænkt af deres ophav. Sådant er forholdene her i begyndelsen af 90'erne. For 20 år siden var det for nogle historikere og ikke mindst blandt vordende historikere derimod uomgængeligt først at få styr på teorien om historien, spc. teorier om den kapitalistiske samfundsformations historie. Man søgte gennem teoretisk refleksion og begrebsudvikling at finde frem til **teorien**, som man senere kunne bruge på **realhistorien, dvs. empirien**. Man kritiserede den hidtidige historievidenskab for at være ideologiproduktion og ikke videnskab. På grundlag af den historiske materialisme i forskellige udgaver skulle man finde frem til den "sande" historie, som på langt sigt kunne bidrage til en revolutionær frigørelse og undervejs kunne bidrage med kritiske analyser af det kapitalistiske samfund. I forlængelse af dette mål ønskede man en "alternativ" historieskrivning. Den skulle ikke fortælle om de herskende klasser, men specielt om de undertrykte klasser. I første omgang arbejderne og i anden omgang kom kvindebevægelsen og formulerede et krav om kvindehistorie, som også skulle bidrage til kvindefrigørelse ligesom arbejderhistorien skulle støtte arbejderne i deres kampe for et bedre samfund. Man talte ikke om teori for historievidenskab som sådan, men i kraft af historiens centrale placering i den historiske materialisme blev det automatisk til en teori om historikernes arbejdsfelt. Her var der således ikke tale om teorilån fra andre fag, men om en særlig måde at drive videnskab på og dermed også historie på. Historie tager sig af bestemte dele af den samlede historisk-materialistiske analyse og går på tværs af den klassiske videnskabsopdeling.

Den bevægelse, der især kom til udtryk i de fagkritiske miljøer i Aarhus i 70'erne, forkastede i stort omfang den samlede hidtidige historieforskning i Danmark og karakteriserede den som

ateoretisk, kildefixeret, borgerlig ideologiproduktion på nær nogle af de de socialistisk orienterede historikere som Gustav Bang i begyndelsen af det 20. årh. Det var en hård dom, som i mange år blev fældet uden forbehold. Men efterhånden i løbet af 80'erne er grænserne blødt utroligt meget op, så meget, at det er svært at finde marxistiske historikere længere, som taler om klasseanalyse. Nu tales der om kulturhistorie, mentalitetshistorie, identitetshistorie etc. Det virker som om, at det er først og fremmest i England, at man har bibeholdt en marxistisk orienteret historieforskning, ikke mindst omkring "History workshop" med den sigende undertitel: " a journal of socialist and feminist historians". Det er også blandt engelske historikere, man har mødt nogle af de mest spændende forsøg på både at udvikle teorier og samtidig at skrive den konkrete historie. Samtidig er det påfaldende at det er danske kvindehistorikere, som har kontakt med dette forskningsmiljø. En af dem, Hilda Rømer, taler om at bruge klassebegrebet sammen med køn, race (etnicitet) og alder for at få en mangfoldig historie, der tager udgangspunkt i livets mangfoldige, men væsentlige dimensioner.¹²⁴

At diskutere hvorvidt kønsdimensionen skal med i den samlede historiske analyse sammen med klassesdimensionen er en helt anden diskussion end den som bliver ført mellem historikere og antropologer om målet med deres forskning. I en meget polemiserende artikel tager Palle Ove Christiansen problemet op omkring forholdet mellem historie og antropologi.¹²⁵ Her fremstilles historie som i høj grad værende lig med kildekritik, ateoretisk eller i bedste/værste fald ekletisk forklarende og beskrivende analyse af konkrete historiske personer og hændelser for personers og hændelsers egen skyld. Antropologien eller etnologien derimod er baseret på sine egne antropologiske teorier og deraf følgende problemstilling, som er styrende for hvad for en type empiri, man har brug for, for at finde frem til den totale sammenhæng, det totale hverdagsliv, hvis enkeltelementer forudsætter og betinger hinanden i en konsistent helhed, som man er interesseret i.¹²⁶ Det minder meget om de samme metodiske og teoretiske principper, som ligger til grund for POCs kollega Thomas Højrup og hans analyse af livsformer.¹²⁷ Men denne modstilling mellem en teoretisk konsistent antropologi og en ekletisk ateoretisk historieforskning er for mig at se ikke særlig frugtbar. Den har den særdeles uheldige konsekvens at nogle historikere, som har været knyttet til den

¹²⁴Hilda Rømer Christensen: Inklination til engelsk vals p. 16 DJH ekstranummer dec.1991

¹²⁵Historie + antropologi = historisk antropologi ? et etnologisk argument Fortid og Nutid bd.XXX hft. 1 side 1-18. 1983

¹²⁶Historie+antropologi p.15

¹²⁷Thomas Højrup det glemte folk, IEF-SBI 1983

kritiske og historisk-materialistiske tradition begynder at give antropologerne ret i deres karakteristik. Således hedder det " Vi har i vores arbejde med Gødvad sogn beskæftiget os meget konkret med et historisk lokalsamfund. Dette især begrundet i, at vi ønskede at bevæge os tæt som muligt på det historiske hverdagsliv - på mennesket i historien, dets holdninger, vurderinger af verden, dets symboler, ritualer og forhold til andre mennesker.....Studiet af den lokale kultur, i landsogn, ø-samfund, købstad eller stationsby, er en retning med dybe rødder i dansk historikertradition. Specielt sejlivede har rødderne nok været, fordi den lokalhistoriske forskning har været båret af interesse for hjemstavnen. Forskning "con amore" kan man sige. Vi vil ikke her komme ind på den lokalhistoriske forskning i Danmark, men i stedet foreslå nogle muligheder for inspiration til studiet af lokalsamfundet. Muligheder som vi har fundet indenfor en af de humanistiske søsterdiscipliner, antropologien.

Denne inspiration betyder ikke, at vi ønsker at vende ryggen til det historiefaglige fundament i :

1. den funktionelle kildekritik, 2. interessen for historisk udvikling (den diakrone udvikling over kortere eller længere tidsrum), 3. bevidstheden om historiens mangfoldighed, flertydighed og umuligheden af at sætte mere end en brøkdel heraf på formel. Samtidig med at vi insisterer på disse erfaringer, er det imidlertid vigtigt at holde sig andre faglige muligheder for øje, som kan give en yderligere indsigt i historiens mangfoldighed uden at diskvalificere de historiske metoder. ..." Vi er ikke interesserede i antropologien som leverandør af færdige teorier, modeller og begrebsapparater, men netop i dens forfinede distinktioner som eksempler på hvordan man først analytisk kan splintre hverdagslivet for dernæst at samle det igen i en forståelig og meningsgivende kultur. ...Vores interesse i lokalsamfundet er nemlig ikke blot at finde almene tendenser, modeller og mønstre - vi er mere interesserede i den faktisk levede historie." ¹²⁸

Det er interessant at se hvad der for de to historikere udgør det historiefaglige fundament. Det er i første række den funktionelle kildekritik, dernæst den historiske udvikling og endelig det forhold, at historien er mangfoldig og ikke kan sættes på en enkel formel. De siger også til sidst, at de er mest interesserede i den levede historie. Samtidig har de overtaget nogle af antropologiens forståelsesrammer. De ønsker nemlig at finde frem til den lokale Gødvad-kultur, som er en helhed af liv, som er anderledes end vores egen, den er principiel fremmed og eksotisk. De forstår den især som "et fælles forråd af symboler, betydningsladede symboler, der indgår i dagliglivets diskurs. Kultur er et kommunikativt felt, hvor man meddeler sig til hinanden og hvor man kæmper om betydning af de forskellige symboler og

¹²⁸Kæltringer og skikkelige folk i Gødvad sogn p. 144

metaforer." ¹²⁹Kultur defineres således som en proces, ikke som et produkt. Menneskers daglige handlinger forstås således som udsagn ladet med betydning, som indgår som en serie argumenter i den lokale diskurs, i kampen om den lokale kultur.

Med udgangspunkt i en række retssager ser de to historikere på hvordan folks handlinger kan forstås som en kamp om den lokale kulturs sammenhæng, om genopretholdelse af de sociale relationer efter indbyrdes konflikter etc. De søger gennem "tætte beskrivelser" at få de lokale sammenhænge frem for de konflikter, som behandles i retten. Det som interesserer LN og PPP er altså hvordan man skaber en særlig kultur forstået som en lokal diskurs og hvordan menneskenes handlinger indgår som led i denne proces. Der ligger en relativ implicit antagelse bag ved denne interesse om at det er igennem denne diskurs, at det lokale liv bliver holdt sammen, diskursen er den sammenbindende instans i historien. Det er denne teoretiske antagelse, som kommer fra den kognitive antropologi, som ser kommunikation og forståelse af begreber som det centrale og bærende i samfundet. Selvom LN og PPP siger, at de er interesseret i det levede liv og ikke i færdige antropologiske teorier, så arbejder de faktisk mere antropologisk end de måske selv vil være ved. Det kommer ikke mindst til udtryk gennem forståelsen af historien som en fremmed kultur og ved at tage udsagnene i kilderne forpållydende og tage dem alvorligt, dvs. være mere interesseret i udsagnene som sådan, som kommunikation end som udsagn om en virkelighed. Det er så at sige udsagnene, som er virkeligheden, det er historierne som fortællinger, som er interessante for LN og PPP. Det svarer i høj grad til den form for historisk antropologi som Anne Knudsen, Kirsten Hastrup m.fl. praktiserer. Europæisk etnologi startede med at hedde Materiel folkekultur til forskel fra Nordisk Folkemindevidenskab. Det var på foranledning af den første professor i faget Axel Steensberg. For ham var det de enkelte materielle kulturelementer som ploven, leen, krukken, vognhjulet, skorsten, stol, skabe m.m. som var det centrale studiefelt for faget. Dets nabofag, nordisk folkemindevidenskab tog sig af de immaterielle kulturelementer som lege, folkeviser, rim og remser, fortællinger, festtraditioner m.m. Arkæologien tog sig af det forhistoriske, dvs. af tiden før skriftlige kilder dukker op. Historie tog sig af den politiske historie, som gav de samfundsmæssige rammer for folkekulturen. Baggrunden for denne opdeling var meget praktisk begrundet, idet faget materiel folkekultur var tæt knyttet til Nationalmuséet og skulle uddanne folk til at passe på den del af muséets samlinger som hørte historisk tid til. Det var historikerne ikke uddannet til og arkæologerne interesserede sig ikke for disse "nye" tider.

Men i begyndelsen af 70erne begyndte flere museumsfolk med inspiration fra den nyeste tendens indenfor antropologi at interessere sig for den sociale sammenhæng, hvori de enkelte

¹²⁹Kæltringer og skikkelige folk i Gødvad sogn p.147

materielle kulturelementer indgik og at finde en forståelse/forklaring af de materielle kulturelementers form og funktion gennem en analyse af den sociale organisation hvori de indgik. Det var ikke mindst gennem den nye professor Bjarne Stoklund, at den sociale dimension fik en central placering i faget, som også samtidig omdøbtes til europæisk etnologi.

Men det var ikke blot forholdet mellem de materielle kulturelementer og den sociale organisation, som blev studeret. Det var også forholdet mellem naturbetingelser og social organisation. Det centrale begreb blev økolyper. En central inspirationskilde var den franske geograf Vidal de la Blache, som foruden økotype-begrebet opererede med et livsformsbegreb, *genre de vie*. Med udgangspunkt i økotype-begrebet blev forholdet mellem landskab og økonomi og social organisation undersøgt, f.eks. talte man om hedebonden, fiskerbonden, skipperbonden etc. På denne måde blev den regionale variation af bondelivsformen belyst. En anden central inspirations kilde for det danske etnologi-miljø i Brede kom fra svensk etnologi, nemlig Börje Hanssen, især gennem hans: *Österlen, - allmoge, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne*. I dette værk påviser han en henholdsvis pagan og urban kultur. Under henvisning til en såkaldt kulturel permanens begrunder han eksistensen af dette skel mellem en urban og pagan kultur og samtidig deres indbyrdes afhængighed og kontakt med hinanden. Denne henvisning til kulturel permanens muliggør udnyttelse af meget spredte kildegrupper rent tidsmæssigt. Det gør samtidig analyserne relativ ahistoriske. Det er ikke den historiske proces, som har interesse. Det er forekomsten af en pagan og urban kultur, som er interessant. Det historiske materiale bruges til at belyse disse kulturers konkrete manifestation. Det er denne forståelse af forholdet mellem historie og kultur, som kommer til udtryk hos Palle Ove Christiansen, som i flere år har arbejdet med et område på Sydsjælland, et godsområde omkring Giesegård. Han fremhæver forskellen mellem historie og antropologi, lig med etnologi, som værende at man i antropologi er interesseret i hvordan bestemte sociale strukturer og mentale konfigurationer optræder i historien, hvad betinger deres forekomst og deres fortsatte eksistens eller eventuelle opløsning. For antropologen er historie en slags hjælpevidenskab, idet den kan bidrage med empirisk materiale til belysning af de for antropologen interessante problemstillinger. Ifølge POC er historikeren interesseret i det konkrete områdes historie, hvordan og hvorfor netop dette område blev udformet og udviklet på denne måde. Historikeren er interesseret i at få fat i kilderne og se hvorvidt man kan fortælle hvad der virkelig foregik og antropologen er optaget af en præcis problemstilling. Det helt store problem er kombinationen af en synkron analyse med en tilsvarende diakron analyse. Hvis

man har et samtidigt analysesnit af et samfund, så er spørgsmålet hvorledes man dels kan beskrive de enkelte elementer i dette snit, dels hvorledes man kan se dette synkrone og strukturelle snit over tid, se dets mulige transformation. Det er lidt det samme som Stoklund taler om med et citat fra antropologen Marshall Sahlins: "the great challenge to an historical anthropology is not merely to know how events are ordered by culture, but how, in that process the culture is reordered. How does the reproduction of a structure become its transformation ?"¹³⁰ Dette er det samme som, når Annales-historikere taler om forholdet mellem struktur og begivenheds- historie, nemlig om der er bestemte begivenheder, som udløser strukturelle forandringer. Stoklund "løser" problemet ved at finde frem til 4 hovedperioder, hvori Læsøboerne har fundet frem til bestemte måder at udnytte deres ø på. Imellem disse 4 hovedperioder er der tre mellemp perioder, "readjustment"perioder, hvor man ovenpå en kritisk tilstand finder frem til en ny måde at tilpasse sig såvel de økologiske som de økonomisk-politiske betingelser. Man kan således tale om nogle henholdsvis relativ stabile perioder og nogle kritiske og stabiliserende overgangsperioder. Man kan således tale om henholdsvis orden og uorden. Uden at nævne det eksplicit henviser Stoklund til den franske Annales-tradition ved at benytte begrebet "la longue durée". Han er også en af de danske forskere, som i praksis nærmer sig mest Annales-skolens klassiske regionale monografi. En anden, som også meget implicit, men alligevel meget klart trækker på denne tradition er Poul Holm i sin afhandling om kystfolk, om lokalsamfund rundt om Kattegat. Her er det også de økologiske forudsætninger, de samfundsmæssige betingelser og bevidsthedsformer som udgør de tre niveauer for analysen. Både i Stoklund og Holms arbejder ses at man ønsker at se på totaliteten i nogle menneskers liv, ikke kun på udnyttelsesmønstre, social organisation eller bevidsthed, men alle tre felter som ligeværdige interessante.

Men det fører også til en væsentlig diskussion om forholdet mellem niveauerne, om f.eks. de økologiske betingelser primært definerer de økonomiske vilkår eller omvendt og om det ikke er mentaliteten, som i sidste ende definerer samfundets historie. På denne måde kommer vi tilbage til det tværfaglige problem. Hvad er det for en helhed, som vi ønsker at studere. I Stoklunds tilfælde er det det specifikke øsamfund, Læsø, som er genstanden for undersøgelsen. Det er denne ø's historiske udvikling i 700 år, som skildres. Ladurie skildrer ligeledes Languedocs udvikling i ca. 250 år. På lignende måde skildrer Poul Holm lokalsamfundene rundt om Kattegat og deres historie gennem analyse af samspil mellem økologi, økonomi, social organisation og mentalitet.

¹³⁰Citeret efter Bj.Stoklund: Economy, Work and Social Roles, Etnologisk forum 1985, p. 130.

Når antropologen Kirsten Hastrup skriver om Islands historie, dels om fristatsperioden (930-1262/64) og dels om perioden 1400-1800, skriver hun om to verdener, om to "tilstande". Hun definerer en verden som "selv-definerede sociale rum, som skaber deres egne virkeligheder, og som genskaber eller transformerer det kulturelle system gennem en social praksis. Verden skaber også sine egne "begivenheder", som netop registreres og defineres som sådan ved deres betydning i forhold til et bestemt kulturelt skema - snarere end ved deres objektive kvaliteteter. Begivenheder er med andre ord hændelser af social betydning; det er derfor de udskilles fra den grå masse af hændelser i det hele taget.¹³¹ Hun skriver videre: "Vi skal passe på ikke her at forestille os enstrengede årsagssammenhænge; der er ingen pil *fra* det kulturelle mønster *til* den materielle situation. Snarere end at forårsage hinanden, udgør den kategoriale og den materielle virkelighed en samtidighed (Ardener 1982:6) Kulturen er en implikation af handling og tale, og enhver fortolkning må tage sit udgangspunkt i den samtidighed, der sprænger den kendte opposition mellem materialisme og idealisme. Verden er altid både-og."¹³² Dette udgangspunkt for Kirsten Hastrups arbejde betyder, at det som hun i og for sig er interesseret i er at beskrive en sammenhængende konsistent helhed, "verden" eller "tilstand" og hvorledes den betinges af og betinger den empiriske virkelighed. Den materielle og immaterielle verden går op i en højere enhed. Hun siger også at denne verden skal også være forstået som et hele af de pågældende mennesker, hun vil tage menneskene på ordet. Når folk på Island har set Huldre-folket, så er Huldre-folket en del af den virkelige verden. Det er ikke et spørgsmål om man kan dokumentere det med dokumenter eller billeder. Det er disse verdener, som for Kirsten Hastrup er den historiske antropologi's arbejdsfelt. En lignende forståelse møder vi hos de to historikere, som har arbejdet med bønderne i Gødvad sogn. De har set på den kultur, som de definerer som værende "et fælles forråd af symboler, betydningsladede symboler, der indgår i dagliglivets diskurs. I vores handlinger og tale betjener vi os af tegn og metaforer, der genkendes og forstås af andre, fordi vi er fælles om et sæt af betydninger, indeholdt deri."¹³³ De har set på en lang række retssager vedr. sognets folk i perioden 1858-90. Der er ikke på samme måde som med Kirsten Hastrup tale om nogen verdensafgrænsning gennem periodeafgrænsningen. Men sigtet er nogenlunde det samme. Det drejer sig om at finde frem til hvad man måske kunne kalde for en Gødvad-kultur, til et betydningsrum, som (ihvert fald) omfatter Gødvad sogn. Man kan prøve at finde frem hvordan de sociale handlinger får betydning som led i kampen om

¹³¹Kirsten Hastrup: "Sandheden i den historiske antropologi" i DJH.nr.50 1990 p.87.

¹³²Kirsten Hastrup DJHnr.50 p.88

¹³³Kæltringer og skikkelige folk i Gødvad sogn p. 146

diskursen i sognet. En gældssag er ikke blot en sag om kontanter, men også en sag om ære, om at få sig selv placeret i forhold til de andre i sognet. Den materielle verden er basis for hvorledes kulturen udvikler sig, fastholdes, trues, genetableres og forandrer sig etc. De tager ligeledes folk på ordet og prøver at tolke de enkelte udsagn, de enkelte detaljer i en kontekst. Denne kontekst udgør denne lokale kultur, som indeholder nogle fælles betydninger, metaforer, som man slås for hele tiden at reparere og fastholde kulturen.

Nogen lignende har antropologen Anne Knudsen gjort i sine studier på Korsika. Her har hun fundet frem til "vendettaen" som det omdrejningspunkt som samler øen på godt og ondt. Det hænger nemlig sammen med, at det er op til den enkelte person at bestemme om man er i familie eller ej med en bestemt anden person. Det kan ikke slås op i slægtstavlerne. Det er spørgsmålet om det kan betale sig, om det nyttigt. Hvis det er og hvis det pågældende familiemedlem bryder familie solidariteten, så kan det koste den på gældende slægtning livet. Anne Knudsen har således fundet frem til den centrale figur eller metafor, som samler øen til en kultur. Hun havde også fundet ud af, at ord er virkelige og har virkninger (ovenikøbet på liv og død). Derfor har hun ikke skelnet mellem åndsliv og det praktiske liv, men derimod set dem som et sammenhængende rum, eller med Hastrups begreber "tilstand" eller "verden".

Når Palle Ove Christiansen taler om hvad der interesserer antropologen i modsætning til historikeren, så taler han også om at det er det sammenhængende og konsistente hverdagsliv, livsform eller bestemte sociale konfiguration og dens eventuelle forandring over tid, dvs. dens forskellige fremtrædelsesformer. Den centrale og interessante totalitet er altså for etnologerne Palle Ove Christiansen og Thomas Højrup livsformen, som med logisk nødvendighed kan udlæses af de i samfundsformationen værende produktionsmåder og som samtidig er konstrueret således, at de forholder sig eller kontrasterer de andre livsformer i det pågældende samfund. Det er på denne måde, at livsformen forandrer sig gennem den såkaldte neokulturation samtidig med at fortsætte med at blive praktiseret forudsat dens eksistensbetingelser er tilstede. Livsformen er ikke kun et spørgsmål om hvordan man lever dag ud og dag ind. Dens forskellige elementer kan praktiseres på forskellige tider af det pågældende menneskes livsforløb. En livsform er altså tendentielt en livshistorie, men kun tendentielt. Det understreges nemlig mange gange, at livsformsbegrebet er teoretisk og ikke empirisk i den forstand, at man kan gå ud og finde "rene" livsformsbærere. Det vil i så fald være tilfældigt. Det er et spørgsmål om at gennemlyse det empiriske kaos af tilfældigheder og enkeltindviders handlinger til en systematisk forståelse af samfundet som helhed. Ligeså lidt som Palle Ove Christiansen er interesseret i Giesegaard-området som sådan, så er Thomas Højrup heller ikke interesseret i hvorfor specielt Salling-boerne lever på

den måde, som de gør. Han kunne i princippet gøre det samme på Fyn, i Københavnsområdet eller alle mulige geografiske områder. Om det samme gælder for Gødvad-projektet i deres arbejde med at finde frem til Gødvad-diskursen kan nok diskuteres, men der er ingen tvivl om at Stoklunds, Holms, Laduries, Hastrups og Knudsens projekter drejer sig om at fortælle netop den bestemte ø eller regions historie, sammenhængen mellem den konkrete historiske lokalitet og måden hvorpå mennesker har fundet ud af at indrette livet på i netop det bestemte område. De gør det så på forskellige måder og lægger vægt på forskellige forhold som de mest centrale. Men de ønsker allesammen at fremstille en slags totalhistorie for den bestemte lokalitet. Stoklund, Holm og Ladurie vælger "de selvstændige niveauer"-modellen, mens Hastrup og Knudsen vælger "den sammenhængsskabende kultur"-model som omdrejningspunkt for fremstillingen. De to sidste ligger dermed mest på linie med Højrup og POC med deres livsformsbegreb. Det hænger sandsynligvis sammen med at Hastrup og Knudsen har rod i den kognitive antropologi og Palle O. Christiansen og Thomas Højrup har rod i en strukturel antropologi eller strukturel marxisme (Althusser) med vægt på strukturbegreb, hvor man udelukker enhver tale om subjektive aktører. Menneskelige individer handler udelukkende som bærere af strukturer og deres handlinger kan forstås som logiske implikationer af strukturelle forhold. For Stoklund m.fl. forstås forholdet mellem natur, historie og kultur radikalt anderledes, idet det er den konkrete historiske udvikling, som er det centrale, det interessante. De teoretiske begreber bruges til at strukturere den konkrete historie, mens det for Højrup m.fl. er omvendt, idet den konkrete empiri bruges til at udvikle og forfine de teoretiske begreber. Stoklund ønsker at studere den ejendommelige økultur, Anne Knudsen ønsker at studere den ejendommelige økultur, Kirsten Hastrup ønsker at studere den ejendommelige økultur. De finder allesammen nogle helheder, men selvom man ikke har en ø eller nogle empiriske liv, som umiddelbart har en geografisk konkret helhedsform, så kan man også se på de mere komplekse helheder, som findes i det moderne samfund med de begreber om aktivitetsfelt og supplementære processer, som Börje Hanssen har udviklet.

Når etnologen tager fat på enkeltpersoner og deres handlinger er det for at belyse nogle strukturelle forhold og ikke fortælle om de pågældende personer som sådan. Når man ser derimod ser på Gødvad-projektet er det alligevel mere historisk end det umiddelbart ser ud til at være. Det kommer f.eks. til udtryk i fremstillingen af sognefogeden som en central figur. Han kan bruges til at belyse magtstrukturen og hvorledes hans sociale position indgår i Gødvad-kulturen og denne lokale diskurs. Det kommer til udtryk i fortællingen om de mange

forskellige episoder. Men stadigvæk så bruger Porskær og Nielsen fortællingerne til belysning af kulturen, af diskursen i sognet.

Når derimod de to kvindehistorikere Leonore Davidoff og Catherine Hall skriver om "Family Fortunes - Men and women of the english middle class 1780-1850", så signalerer de allerede gennem titlen, at de skriver om nogle bestemte mænd og kvinder i et bestemt geografisk område og i en bestemt historisk periode. Deres "helhed" er en historisk størrelse, ikke en teoretisk størrelse, som eventuelt kan findes i den empiriske verden. De har noget analytisk værktøj, som omfatter en række begreber med tilhørende forståelsesrammer. Det er klasse og kønsbegrebet, det er slægtskabs- begrebet, familiebegrebet, den offentlige og private sfære, produktion og reproduktion. Det er mere specifikke begreber i forhold til emnet som lady og gentleman, family enterprise, market relations, sponsorship og patronage, stewardship og trusteeship og venskab, alle til belysning af den engelske middelklasse i en bestemt 70 års periode. I Thomas Højrup's livsformsanalyse anvendes også begreber, som kommer fra livsformen selv, men det er til at præcisere en teoretisk forståelse af livsformen. Helheden er teoretisk for Thomas Højrup (det mener han ihvertfald), mens helheden er empirisk-historisk for Davidoff og Hall. Det er her, at den afgørende forskel mellem historie og antropologi kommer til syne. Der er forskel på totalitetsforståelsen. Hvert fag og videnskabstradition har sine egne helhedsforståelser.

Antropologerne taler om, at de ønsker både at studere den kulturelle helhed, livsformen, kulturen, men også forandringen, transformationen. Stoklund citerer Sahlins for formuleringen om at studere hvordan reproduktionen af kulturen samtidig er kulturens transformation. Stoklund gør det ved at se hvorledes en bestemt udnyttelsesform når sine "grænser" og dermed tvinger Læsø-boerne til at finde nye måder at tilpasse sig såvel natur som samfundsvilkårene. Det betyder, at man får nogle stabile perioder og nogle overgangsperioder karakteriseret ved kriser på flere niveauer. Det er på samme måder den slags dramatiske perioder, som bliver studeret af historikere, de såkaldte "historiske" begivenheder. De bliver særlig historiske, fordi de formodes at være af afgørende betydning for udviklingen og dermed af forandrende betydning. Man får skilt tiden mellem ordnede tider og urolige tider med uorden. I Gødvad-projektet er det uorden i sognet, som er interessefeltet. I Korsika-projektet er det uorden, hævnakterne, som er interessefeltet. Hos Thomas Højrup er konflikten mellem livsformerne et centralt felt. Samtidig opererer man med stabile helheder, med orden. Uorden, således som det bliver studeret af antropologer, bliver udtryk for hvordan man regulerer den ellers stabile orden. Hos Stoklund bliver uorden en periode, hvor man prøver at udvikle nye måder at tilpasse sig på, efter at den hidtidige

måde har fundet sin grænse. I Henri Lefebvres analyse af Pariserkommunen understreger han dens betydning af afprøvning af *det mulige* i modsætning til det eksisterende, en diskussion af et alternativ.

Når Emmanuel Le Roy Ladurie undersøger karnevallet i Romans undersøger han en begivenhed, som i sig selv udtrykker alternativ, en omvendt orden, det kunne være anderledes. Samtidig med at det sociale og politiske system har problemer, så fører denne karnevalsbegivenhed til at man får gjort noget konkret ved det dominerende system. Både Lefebvre og Ladurie fremviser således begivenheder, som illustrerer det dominerende system og mulige forandringer, mulige alternativer. På denne måde adskiller disse studier sig afgørende fra kulturstudierne, fra såvel Montaignou som Korsika, Island, Gødvad, men ikke helt Læsø. I forbindelse med Giesegårdprojektet taler Palle Ove Christiansen om transformations- analyse, men det er transformation *indenfor* systemet, som studeres, det er ikke analyse af alternative systemer. Det som netop har interesse er en helhed, ikke en blandt flere mulige helheder. Når man har et system, så har man kun det ene system. Så kan man have nogle overgangsperioder, men det er *usædvanlige* perioder i forhold til de sædvanlige perioder. Her er vi ved en anden afgørende forskel, som måske ikke kun går mellem historie og antropologi, men som ihvertfald kan anes der. Det er forskellen mellem orden og uorden, mellem stabilitet og uro, mellem konsistens og kontingens. Med sidstnævnte begreb, kontingens, vil jeg betegne en del af kulturforskningen som *kontingensfortrængende* forskning. Med kontingens tænker jeg på det forhold, at et forhold i livet i princippet kunne være anderledes, at man kan forestille sig det anderledes, at man kan forestille sig selv anderledes, drømmen om det anderledes. Man er blevet kastet ind i verden og dermed ind i historien. Det kunne have været anderledes, men nu er det altså her. Der er ingen større mening med at man er til nu i stedet for tidligere eller senere i verden. Dermed bliver der sat spørgsmålstejn ved hele helhedstænkningen i den antropologiske forskning. Den forudsætter en vis rationalitet, en vis mening og formålsrettethed i tilværelsen. Det nærmer sig mere den historietænkning, som ligger i Kai Aalbæk Nielsens eksistentiale historietænkning med de mange muligheder for mennesket til hver en tid.¹³⁴ Ens kontingente vilkår bliver ens skæbne og dermed også ens muligheder. Kontingensfortrængning går ud på at man ser det hele som meget formålsrettet og rationelt og ikke mindst styrbart. Alle hændelser kan ikke dissekeres 100 % og dermed styres. På denne måde kommer kontingensen også til at stå overfor konsistensen, overfor forestillingen om den konsistente helhed, om det konsistente hverdagsliv, hvis elementer er indbyrdes logisk nødvendige. Overfor konsistensen, står

¹³⁴Kai Aalbæk Nielsen: Historie, Struktur og eksistens, Munksgaard 1970

kontingensen, og med Agnes Hellers ord, historien, historiciteten. Det er denne historicitet, som gør det umuligt at forstå menneskeliv som hele konsistente og selvregulerende organismer. Det er muligt, at man kan finde den slags automatceller i naturen, men man kan ikke reducere menneskelivet til en kamp mellem selvregulerende konsistente livsformer.

Vi har set hvordan nogle ser på uro, på uorden for derigennem at forstå hvorledes orden bliver til, reproduceret og eventuelt kommer i krise. Tilbage til Bording-projektet. Jeg ville studere livet i Bording og ville se hvorledes folk i løbet af 300 år udnyttede sognets naturessourcer, organiserede arbejdet og forstod sig selv. Det var et projekt, som minder meget om såvel Stoklunds Læsø-projekt som om Laduries Languedoc-projekt. Dernæst ville jeg udpege hvilke nye livsformer, som hver ny udnyttelsesform bidrog med. På denne måde kunne jeg til hver periode med en bestemt udnyttelsesform knytte en livsform og belyse den gennem en række livshistorier, som var eksemplariske for den nye livsform. Dermed fik jeg afgrænset nogle perioder og nogle grupper af mennesker. Så kunne jeg fortælle en totalhistorie for sognet. Men undervejs opdagede jeg en kildegruppe, som førte mig til spørgsmålet om uorden, nemlig retssagerne. Således fik jeg fat i en masse sager om konflikter i sognet. Samtidig kunne disse sager bruges til at fortælle om den sociale orden, som var i sognet. På denne måde kunne den blive en historie på samme måde som Gødvad-projektet eller Korsika-projektet. På denne måde ville uorden komme til at bidrage til ordnens historie. Samtidig ville der være kritiske røster omkring det forhold, at det var alle de usædvanlige mennesker, som kom for retten og derfor fortalte de ikke noget om det almindelige menneskeliv i området. Dette problem søgte jeg så at løse gennem et projekt om at fortælle livsformers historie gennem mange små fortællinger. Det er det samme, som Ladurie gør gennem sin Montailou-fremstilling, som David Sabeau gør med sit tyske lokalsamfund.¹³⁵ Her kommer den tætte beskrivelse, som antropologen Clifford Geertz, har arbejdet med, ind som den centrale analyseform.¹³⁶ I kraft af den tætte kontekstbeskrivelse får man en meget levende fornemmelse af sammenhængen, som gør at man kan forstå det pågældende samfund ud fra disse komprimerede udtryk for samfundet, begivenhederne. Man behøver ikke de store lange fremstillinger, udviklingshistorien, som man ovenikøbet kan sætte stort spørgsmåltegn i kraft af kontingensen og fraværet af nogen retning eller mening med historien. Men samtidig er

¹³⁵David Sabeau: *Power in Blood, popular culture and village discourse in early modern Germany*, Cambridge 1984

¹³⁶Clifford Geertz: *Tjock beskrivning: för en tolkande kulturteori: Häften för kritiska studier* 1991:3

spørgsmålet om disse enkeltstående historier til trods for den tætte beskrivelse kan fortælle det "hele"- helheden, i det pågældende samfund.

Et helt afgørende problem ved f.eks. David Sabean og i Danmark LN og PPPs brug af antropologisk inspiration for mig at se fokuseringen på kommunikation, på tegn og betydning. Man kan som LN og PPP er inde på fremhæve historikernes dramatisering eller dynamisering af diskursen/ kulturen ved at se på kampen om betydningen af symbolerne. Man ser hvorledes man med forskelligt socialt udgangspunkt kæmper om betydningen af symboler. Alligevel forbliver fremstillingen af diskursen, kulturen som et kommunikativt felt det afgørende i historien. Den materielle, sociale og politiske historie er på denne måde underordnet den kulturelle historie. Det er via den kulturelle historie, at man udøver sit materielle, sociale og politiske liv !

På denne måde er den overordnede totalitet blevet til kulturen. Men der er mange måder at definere denne kultur på, ikke kun som et kommunikativt felt. Engelske socialhistorikere formulerer det således:

" The 'culture' of a group or class is the peculiar and distinctive "way of life" of the group or class, the meanings, values and ideas embodied in institutions, in social relations, in systems of beliefs, in mores and customs, in the use of objects and material life. Culture is the distinctive shapes in which material and social organisation of life expresses itself. A Culture includes the maps of meaning" which make things intelligible to its members. These 'maps of meaning' are not simply carried around in the head: They are objectivated in the patterns of social organisation and relationship through which the individual becomes a "social individual". Culture is the way the social relations of a group are structured and shaped; but it is also the way those shapes are experienced, understood and interpreted". ¹³⁷(Hall et al 1976:10)

Selvom kultur her ikke er defineret som et kommunikativt felt, så spiller betydningerne en central rolle i definitionen. Det mentale spiller også en stor rolle hos Bernard Erich Jensen selvom han kritiserer den nye kulturhistoriske interesse hos de jyske historikere. Han interesserer sig nemlig også for identitet og socialisation. "Ved deres (de to begreber) er det ligeledes muligt at begribe det fælles kollektive, det gruppespecifikke og det individuelt særegne i et givet samfund." Men han gør det for derigennem bedre at forstå hvordan en klasses historie bliver skabt som helhed og udvikler sig. Han vil ikke erstatte samfund med

¹³⁷Hall et al 1976:10

kultur som helhedsbegreber. Kultur er en dimension i samfundenes historie, i det historiske menneskeliv som helhed.

Mange danskere vil i dag forbinde livsformsbegrebet og ikke mindst livsformsanalyse med etnologen Thomas Højrup, forfatteren til "Det glemte folk" fra 1983. Han er den centrale teoretiker og begrebsudvikler, men samtidig må man ikke glemme, at andre forskere før Thomas Højrup har anvendt livsformsbegrebet og drevet livsformsforskning. Som T.H. selv peger på, så er livsformsstudier "etnologiens arbejdsområde par excellence".¹³⁸ Man kunne også føje antropologi og etnografi til, idet der jo er meget flydende grænser mellem de tre fagområder. Historisk og institutionelt har etnologien i Europa beskæftiget sig med de europæiske kulturer, "vores egne kulturer", mens antropologer og etnografer har undersøgt de "fremmede kulturer" uden for Europa. Men fælles har været ønsket om at studere menneskelivet som helhed og hvordan forskellige måder at leve på, forskellige kulturer eller forskellige livsformer opstår/ skabes og udvikles. Livsformsforskning er således såvel teoretisk, metodisk som empirisk er et meget omfattende område.

Lokaliteten fører over i den eller rettere i de franske traditioner for livsformsforskning. Lokaliteten udtrykker nemlig også den geografiske dimension i forskningen. Det er denne dimension den franske, kulturgeograf P. Vidal de la Blache tog fat i, da han i 1911 formulerede begrebet eller definerede begrebet "genre de vie" således: "d'habitudes organisees et systematiques, creusant de plus en plus profondement leur orniere s. imposant par la force acquise aux generations successives, imprimant leur marque sur les esprits tournant dans un sens determine toutes les forces progres"¹³⁹. I såvel de la Blaches egne artikler og Annales/historikeren Lucien Febvres værker er dette "genre de vie" -begreb stærkt knyttet til specifikke egne på jordkloden . De forskellige naturressourcer giver forskellige muligheder for forskellige 'genre de vie', men samtidig betyder de forskellige 'genre de vie' at omgivelserne bliver udnyttet på en bestemt måde, som ingen betyder, at naturressourcerne udvikler sig på bestemte måder, som ingen o.v.s.. Dette snævre forhold mellem natur og menneske forsætter i begrebet økotype, som via Vidal de Blaches arbejder, har præget den skandinaviske folkelivsforsikring i 1970erne. Samtidig udtrykker De La Blaches begreb en kraftig understregning af traditionen om knytning, af vanernes overførsel fra generation til generation. Denne træghed i livsformerne, i 'genre de vie', har gennem årvis været for

¹³⁸Det glemte folk p.18

¹³⁹P. Vidal de la Blache : Les genres de vie dans la geographie humaine, Ann. de Geographie XX 1911

interesse fra de forskellige Annales-historikere side, som netop taget fat på undersøgelser af bestemte befolkningsgruppers livsformer i bestemte lokaliteter over en lang tidsperiode. Det er de store regionale monografier, som jeg tænker på.

Det store problem består i hvordan man forstår den meget omtalte helhed og totalitet og ikke mindst dens enkeltelementer og forholdene indbyrdes mellem elementerne og niveauerne i helheden. Der er en interesse for at skrive totalhistorie, men samtidig er man meget varsom overfor historiens utrolige mangfoldighed. Der er i de seneste år kommet en betydelig skepsis overfor de store fortællinger og de store universelle teorier. I 80erne har der været en betydelig interesse for det komplekse, for tilfældet, for uorden og kaos, for det uforudsigelige. Det står ikke mindst i markant modsætning til de marxistiske år i 70erne, hvor man havde en meget stram teoretisk styring af diskussionerne. Den viderføres dog i en betydelig udstrækning af bl.a. POC og Thomas Højrup med deres logisk konsistente helhedsbegreber. Men de gør begge to meget ud af at distancere fra historievitenskaben, som efter deres mening har et helt andet sigte.

Blandt historikere er der blevet større interesse for mere begrænsede specifikke teorirammer for analyse af bestemte historiske fænomener end for større og mere universalhistoriske teorier. Det er måske også derfor, at diskussionen om teoretiske lån fra forskellige fag til udvikling af historiske analyser i mange tilfælde er holdt på et meget pragmatisk plan; Man er ikke specielt interesseret i at se det lånte i den større sammenhæng. Således er smådelene fra de andre fags teoretiske gods åbne for fortolkning og brug. Men de andre fags teoretiske gods kan alligevel snige sig ind i al ubemærkethed som vist i Lisbeth Nielsen og Poul Porskær Poulsens arbejde med Gødvadkulturen. Det kognitive niveau, bevidsthedsniveauet er for de kognitive antropologer det afgørende og det bliver det også for LN og PPP uden, at de måske i virkeligheden ønsker det. Hvis man ikke er meget opmærksom på hvordan de forskellige niveauer i den samfundsmæssige totalitet forholder sig til hinanden, så kan man få en fornemmelse af tilfældighed af forholdene mellem niveauerne eller elementerne i den helhed, som studeres.

Tidligere skelnede jeg mellem repetitiv og kreativ praksis, men samtidig vil jeg fastholde at begge praksisformer er kreativ praksis, således at kreativ praksis får en dobbelt betydning på samme måde som offentlighed har i teorein om den borgerlige offentlighed.

I det følgende vil jeg gå lidt tættere ind på den tidsdimension, som omfatter et helt menneskeliv og udvikle diskussionen omkring skabelsen af orden til skabelse af ordentligheder. Hvad er en ordentlighed ? Ordentlighed kan siges at være det sæt af dominerende ordner af alle tre typer, som et menneske er underlagt og selv skaber hele tiden. Det betyder, at hvis forskellige mennesker er underlagt forskellige ordner, så findes der også forskellige ordnetligheder. Er ordentlighed så det samme som livsform, således som Thomas Højrup har defineret det. Delvis ja. For Thomas Højrup består livsformbegrebet af en materiel og ideologisk side. Jeg vil foretrække at tale om tre niveauer i forlængelse af de tre ordenstyper, et materielt, handlingsmæssigt og tegnmæssigt niveau.

Hvad vil det så sige at være et ordentligt menneske på det materielle niveau ? Det vil være forskelligt afhængigt af hvor man er placeret i den materielle orden. Hvis man bliver hvor man er og følger den dominerende orden er man per definition ordentlig, men samtidig følger det af bisætningen, at mennesket hele tiden kan forsøge sig med andre muligheder for at være ordentlig, med andre former for orden. At et menneske i mange tilfælde ikke selv opdager det, er bevist om det, det hænger sammen med en vis usamtidighed mellem ordens-niveauerne. Hvis et menneske bryder med sin hidtidige position og flytter til en anden position, så flytter det også til en anden ordentlighed, i det mindste på det materielle niveau. Det materielle niveau omfatter indretning af fysiske omgivelser (bolig, arbejdsplads) klædedragt, kost, eksistensgrundlag m.m.

Hvad vil et ordentligt hjem sige ? Hvis der tages udgangspunkt i "når ordner brydes", så er det ikke det perfekte hjem, hvis det overhovedet findes. Ordentlighed omfatter både de dominerende og latente ordner. Når de dominerende ordner er forskellige, så er de latente ordner også forskellige. Når der f.eks. er tale om et arbejderhjem, er der tale om en dominerende orden og i et præstehjem er der tale om en anden dominerende orden, men i begge hjem er der også tale om forskellige latente ordner. Et ordentligt hjem i denne teoretiske sammenhæng er resultatet af en kreativ praksis, af en brydning mellem ordner. Alle hjem er ordentlige, men på hver sin måde.

Hvis man ser på en grundplan over en indretning af en stue i to forskellige hjem, vil tingene, dvs. møblerne stå i en forskellig orden eller muligvis vil forskellige møbler stå i en lignende orden og den dominerende orden vil være den samme i de to hjem. Samtidig vil der være ting, som står på en lidt anden måde end i de fleste hjem og som lader ane en latent orden, en alternativ måde at indrette/ordne hjemmet på.

Jeg nævnte at et ordentligt hjem er resultatet af en kreativ praksis og jeg vil bevæge mig over til ordnetlighedens handlingsniveau. Indretningen af hjemmet og placering af møblerne er resultatet af en række handlinger udført af hjemmets beboere. Møblernes orden bliver også flyttet eller ændret i løbet af et tidsrum. Møblernes orden er nøje knyttet til menneskenes handlingsorden i det hele taget.

Vi er nemlig ved at nærme os hverdagslivets rytmer, med andre ord: de daglige handlingsordner. Mange etnologer har undersøgt forskellige familier og deres medlemmers døgnrytme. Hvert medlem har hver sin handlingsorden, således at hver har sin version af sangen " Så gør vi sådan, når vi..."

De har hver sin handlingsorden, fordi de er placeret forskelligt i den materielle orden og dermed har forskellige grænser og muligheder. Menneskenes forskellige døgnrytmer fremstilles ofte gennem nogle "døgn-urskiver".

En mand og et kone i en familie kan "risikere" kun at møde hinanden nogle få gange i løbet af døgnet og ellers foretage sig vidt forskellige ting i løbet af en dag. Det er en vigtig pointe, når man skal argumentere for at familieliv er en kompleks størrelse, som tager sig forskelligt ud fra de forskellige familiemedlemmers standpunkt. På samme tid adskiller deres daglige aktiviteter sig fra hinanden og samtidig kan de være afhængige af hinanden og supplere hinanden.

Indlæringen af en dominerende handlingsorden er en brydsom proces og udtryk for en eksperimentel famlen mellem forskellige muligheder for handlingsorden.

De enkelte medlemmer af den sociale gruppe, hvad enten det er en familie eller et landsbyfællesskab, finder deres grænser gennem eksperimenterende famlen, i ordets bogstaveligste forstand. Ordentligheds-begrebet har nemlig vidt forskelligt indhold for de forskellige medlemmers vedkommende. Hvad en ordentlig mand kan gøre eller skal gøre er ikke nødvendigvis det samme som en kvinde skal gøre eller kan gøre for at være ordentlig.

Derfor er der i forbindelse med analyser på handlingsniveauet et problem med hensyn til karakteristik af ordentligheder, når det gælder forholdet mellem gruppen og de enkelte medlemmer af gruppen. Spørgsmålet er om man skal ned på individ-niveau for at kunne være præcis nok til at kunne karakterisere ordentligheden eller om man kan tale om en fælles ordentlighed for en gruppe, f.eks. en familie eller et socialt lag, et køn etc. Hvis man f.eks. ser på en familie kan man se at de enkelte medlemmer har hver sin døgnrytme, men de hænger sammen og har relationer til hinanden. Når man så karakteriserer dem så er det primært et spørgsmål om hvad det er man karakteriserer og hvad man tager som udgangspunkt. Man kan

f.eks. tage boligtype som udgangspunkt og tale om en parcelhus-ordentlighed eller en boligblok-ordentlighed. Den materielle orden, som bl.a. kommer til udtryk i boligformen, sætter nogle fælles rammer for husstandens liv. Samtidig kan der være vidt forskellige familier såvel parcelhuse som boligblokke.

På samme måde kan man se på forskellige arbejderfamilier, dvs. familier, hvor manden er arbejder og forskellige lærerfamilier, hvor manden er lærer eller forskellige enlige-mødre familier. De enkelte medlemmer, f.eks. børnene, hører til en egen kultur, en børnekultur og kan leve deres eget liv, ved siden af de voksnes og alligevel afhængigt og integreret i det fælles liv. Derfor er de fleste livsformsforståelse udtryk for en forståelse af en form for fællesskab, nemlig en forståelse af hvad man er fælles om og hvad der adskiller sig en fra andre. I meget socialt differentierede og arbejdsdelte samfund er det meget sværere at gennemføre en livsformsanalyse end i et meget ringe arbejdsdelt og socialt homogent samfund, hvor alle næsten laver det samme og hvor man måske kun har køn og alder som differentierende faktorer. Samtidig må man ikke på noget tidspunkt glemme, at der er en personlighed i alle mennesker, i alle individer. Det er det helt store problem, nemlig spørgsmålet om mennesket er helt tomt, når det fødes ind i verden, bliver kastet ind i verden ved et tilfælde. Det er det ikke. Det er helt sin egen, også ifølge biologen og genforskeren Francois Jacob. Som filosofen Agnes Heller siger det, så er det først nu i det moderne samfund, at personligheden har en chance for at komme frem, for at blive synlig i det almindelige liv og dermed er muligt for mange mennesker at komme frem, for at blive synlig, for at mange menneskers personlighed kan komme frem. Den har også været der i fortiden, men den har ikke for de fleste menneskers vedkommende haft nogen chance for at være synlig og bevidst. Derfor er der "noget", som er udgangspunkt for at gå ind i brydningsprocessen, for at tage del i brydningerne mellem forskellige ordner.

Det noget er det som andre kalder for menneskets første og anden natur, dvs. "den biologiske natur" og hvad man kunne kalde for sjælen, det som man har svært ved at få styr på.

Som sagt, så er der brydning hele tiden. Brydning mellem ordner er såvel et naturfænomen som et socialt og intellektuelt fænomen, idet der hele tiden foregår brydninger på alle tre niveauer.

På handlingsniveauet, dvs. på det sociale niveau, søger man at handle, men hvad vil det sige at handle. Det vil sige at bevæge sig, at flytte sig, også selvom det ikke er ret meget og ret langt. Det kan nærme sig en pendulbevægelse, en lille smule til den ene side og en lille smule til den anden side. De forskellige bevægelser kan beskrives mere eller mindre detaljeret, men

det er ikke alle bevægelser, som bliver registreret af bevidstheden. Så nærmer vi os igen tegnniveauet, som vi hellere må inddrage nu.

Tegnniveauet udtrykker den måde, hvorpå vi erkender vores materielle og handlingsmæssige ordner. På tegnniveau skabes der også hele tiden ordner, nemlig tegnordner, hvorigennem man søger at gøre livet håndterligt, begribeligt.

En ordentlighed omfatter ikke blot de dominerende ordner på alle tre niveauer, men også de latente ordner, som kun kan skimtes via konflikter, drømme, utopier m.m. Det er vigtigt at huske, idet det ellers bliver en for statisk forståelse af ordentlighedsbegrebet og livsformer som helhed.

Hele problemet om ordentlighedens skabelse kan illustreres som en bevægelse fra kaos til orden af materien og af handlinger med forskellige former for gestik og udvikling af en bevidsthed, en tegnorden, som tilsammen udgør en ordentlighed. En person skaber hele tiden sin egen ordentlighed, men indgår samtidig i en social sammenhæng, som gør at vedkommende har noget til fælles med andre personer. Mennesket forsøger at skabe sit eget liv, men gør det ikke alene. Ligeså snart et menneske søger at skabe sin orden, hvad enten det er materielt, handlingsmæssigt eller tegnmæssigt, så har det konsekvenser for andre mennesker, sætter grænser og dermed også bestemte muligheder for andre menneskers skabelse af ordner. Det er et udtryk for den evige brydning. Når Thomas Højrup m.fl. taler om at "bierhvervsfiskerne" kommer i klemme mellem lystfiskerne og erhvervsfiskerne og bliver kriminaliserede så skyldes det jo netop at nogle menneskers orden dominerer og BRYDER med andre menneskers orden. De forskellige grupper af mennesker ønsker at leve som de selv vil, som de begriber verden, som de tegner verden og livet gennem deres erkendelse.

Hvorfor bliver nogle bestemte livsformer kriminaliseret, hvorfor er nogle bestemte former for ordentligheder ikke ordentlige på samfundsniveau. ? Det er fordi de konkurrerer om at dominere og samtidig også er skabt sammen og hænger sammen.

Når man f.eks, ser på livsformer i en købstad, så er de forskellige livsformers "domæner" jo ikke 100 % isolerbare og kan ikke beskyttes i forhold til hinanden. På den anden side er der nogle områder, som hænger sammen og domineres af bestemte grupper. Men der vil altid være konflikter mellem de forskellige områder. Naturligvis kan man også diskutere hvordan vilkårene for forskellige grupper af menneskers liv skal være og søge at tage hensyn til disse. Så kommer man også frem til at der er nogle værdier, som er fælles for alle mennesker.

dominans - latens

Menneskets eksperimentelle famlen, måden hvorpå mennesket lever sig ind i samfundet, socialisationsprocessen, er blevet behandlet af mange forskellige forskere. Men det er ofte sket uden at inddrage den historiske dimension. I de sidste år har man indenfor de mentalitetshistoriske traditioner beskæftiget sig med socialisationens historicitet. Det er først og fremmest ud fra begreberne civilisation og disciplin, at man har udviklet teorier om det historiske menneske, om forskellige historiske mennesketyper.

Når mennesker handler gennem tale, bevægelse ect., så gør mennesket det i et bestemt fysisk tids- og socialt rum. Man kan tale om et bestemt livsrum. I det rum forsøger mennesket at famle sig igennem livet, at skabe sit liv. Rummet udtrykker de grænser, som omgivelserne sætter for menneskets praksis. Men det udtrykker også de umiddelbare muligheder for at leve, ved at udtrykke grænserne. Det rum, som mennesket møder lige fra fødslen, er også skabt af mennesker og møder mennesket som et værk, ordnet på en bestemt måde, og så er vi tilbage til ordensbegrebet. Når barnet eksperimenterer med at sove, med at gå, med at spise, med at snakke, så møder det samtidig gennem sine sanser nogle bestemte måder at sove på, at gå på, at spise på, at snakke på. Det møder først og fremmest den dominerende handlingsorden. Samtidig skaber barnet en orden gennem sine handlinger som en kreativ praksis, som efterhånden bliver til en repetitiv praksis; den bliver til den dominerende orden far barnet selv. Gennem den eksperimentelle famlen søger barnet at skabe en orden, som er brugbar i dets livsrum. Men netop antagelsen af at mennesket søger at leve så mangfoldigt som muligt og at den menneskelige praksis omfatter såvel repetition og kreation, betyder at mennesket også "skaber sig", forstærker sin kreative praksis og overskrider den repetitive praksis, dvs. den dominerende orden. Den samlede menneskelige praksis kan på dette grundlag formuleres i grundsætningen : når ordner brydes. Der foregår nemlig en stadig bryden mellem ordner.

Men hvad vil denne stadige bryden sige, hvad mener jeg med brydninger? Der mener jeg en stadig kamp, spænding, bevægelse, modsætning, flerdimensionalitet, relativisering, mangfoldighed, dramatik, dynamik, eksperimentel famlen o.s.v. Hvorfor så lige brydningsbegrebet og ikke et af de andre. Lad mig bruge et billede fra lyslæren. Når lyset går gennem bestemte stoffer brydes det i flere forskellige retninger. Når mennesket forsøger at finde en orden, åbnes der samtidig mulighed for mange flere ordner. Det gør der hele tiden, også selvom vi ikke er bevidst om dem. Vores bevidsthed "skåner" os for alt for mange

muligheder. Men det betyder ikke desto mindre, at der hele tiden foregår brydninger, at der aldrig er fuldstændig stilstand. Ligesom de partikler, som tilsammen udgør menneskelegemet og andre levende væsener, opretholder en vis stabilitet gennem livet, så kroppen ikke falder fra hinanden, så vil mennesker som tænkende og handlende væsener søge at etablere en vis stabilitet, dvs. en repetitiv praksis for at få "ro i sindet". Man kan tale om den ved magt værende eller den dominerende orden. Men hvad betinger at e'n orden er ved magt og ikke en anden ordnen? Er det mennesker eller nogen udenfor mennesket eksisterende kræfter? Vi er på denne måde vendt tilbage til spørgsmålet om skabelse af orden, idet orden skabes gennem brydninger, men stadigvæk, hvad betinger, at en orden bliver mere dominerende end andre. Er der tale om et frit valg eller? Nej, dominerende ordner skabes, når der er brug for dem. Der vil altid være flere muligheder, alternative ordner, men der er en tendens til at nogle ordner bliver mere dominerende og andre ordner bliver mere latente.

Hvis vi følger den førnævnte opdeling af ordner i tre kategorier og ser på de materielle ordner, som f.eks. bebyggelse, vejsystemer og marksystemer, så er de skabt ud fra menneskers eksperimentelle famlen mellem forskellige mulige ordner. Man har fundet frem til en "passende" orden, passende i forhold til nogle menneskers behov, da orden netop er udtryk for forsøg på at tilfredsstille nogle menneskers behov. Den kan dermed dominere over andre menneskers behov. Men hvis man forudsætter et samfund, hvor man kan blive enige og hvor der ingen forskel er mellem de enkelte medlemmers mulighed for at udtrykke sin behov, kan man have nogle ordner, som er passende for hele samfundet, men det kommer altså an på den sociale orden, på de forskellige menneskers materielle og handlingsmæssige og tegnmæssige position.. Den sociale orden går på tværs af de tre typer af orden, som følge af at mennesket selv indeholder alle tre typer af ordner.

Når man ser på et marksystem, kan man se det som en bestemt måde at ordne sine materielle omgivelser på, så man får magt over dem. Det er et forsøg på at gøre forholdet til jorden entydigt, men man kunne i princippet ordne dem på andre måder (de materielle omgivelser), men marksystemet udspringer af jordens beskaffenhed, af naturens måde at ordne sig selv på og af menneskenes behov for brug af jorden. De indgår så at sige i et ordnende kredsløb, som samtidig er et brydende kredsløb. Der er en stadig spænding, en stadig dramatik i alting. Jo, men er det ikke dialektik og modsætnings enhed, som jeg taler om her. Jo, det er det, men jeg mener at brydning som begreb er bedre til at forstå eller klargøre, hvad der sker såvel i universet, som i menneskehedens historie.

Brydning antyder nemlig, at der ikke kun er tale om langt flere dimensioner, som vi blot ikke kan overskue eller få magt over, ihvertfald ikke endnu. Mennesker kan endnu ikke og kommer aldrig til at få greb om eller magt over alle. Man er nødt til at relativere sine standpunkter, sine ordner, men samtidig kan man søge at tydeliggøre brydningerne så meget som muligt. Dermed er ikke sagt, at marksystemer og den sociale orden ikke har en materiel karakter og ikke er "reelle", men at de kun er midlertidige, også selvom de har eksisteret i flere århundreder. Deres statiske karakter er af tilsyneladende karakter. Mennesker søger at dæmpe, at stabilisere brydningerne gennem forskellige måder at udøve magt og dominere på, at ordne tingene på. Det gør alle levende væsener, det gør hele universet, men dermed forsvinder brydningerne ikke. Hvis vi arbejder med en tidens pil eller en tidsdimension fra en begyndelse, så kan man forstå nogle forhold som semipermanente, mens andre forhold er af mere ustadig og flygtig karakter.. Som eksempler kan nævnes jordens undergrund og menneskeliv eller uorganisk og organisk eller dødt eller levende. Et forsøg på at forstå kan være at benytte begreberne træghed og radikalitet, som hver især retter sig mod, henholdsvis statisk tilstand og brud, men som mere skal forstås som tendenser i brydninger mellem ordner.

Det samme kan siges om begreberne dominans og latens, om "det samme" og "noget anderledes" o.s.v. De nævnte begreber søger allesammen at tage hånd om problemet med brydningerne, men til forskel fra brydningsbegrebet tager de først og fremmest fat på dobbeltheder og ikke på mangfoldighed, på det flerdimensionale. Men lad os vende os mod det entydige og dermed til træghed og dominans, det samme og fastholdelse af magt.

Ser man de materielle forhold, kan man se en tendens til træghed, til inerti. Når man f.eks. ser på bebyggelse og byudvikling, bliver mange huse stående og byområder bevaret, da de nu engang er der og stadig kan bruges. Undertiden bygges de om eller bruges som minder om en svunden fortid, de eksisterer så længe de har betydning, men igen vender jeg tilbage til spørgsmålet om betydning for hvem?. Det knytter sig igen til behov. Det hænger igen sammen med den handlingsorden, som mennesker skaber og den tegnorden som mennesker skaber. Menneskers handlinger har en materiel dimension, således at forskellige handlingsordner kræver forskellige materielle ordner og alligevel. Ofte kan man skabe forskellige handlingsordner indenfor den samme materielle orden og det samme gælder i forhold til tegnorden. Der er således en relativ autonomi for de tre typer af ordner og samtidig væver de sig ind i hinanden som dimensioner i hinanden. Man kan sige, at der finder brydninger sted mellem forskellige materielle ordner, mellem forskellige handlingsordner og

mellem forskellige tegnordner og i alle tre slags brydninger er der mindst tre dimensioner, nemlig en materiel dimension, en handlingsditto og endelige en tegnditto. Det betyder også, at der vil være en bestræbelse på at få de tre ordenstyper til at passe sammen, men denne bestræbelse er jo netop den kreative praksis, når ordner brydes. At de to andre typer af ordner er indeholdt som dimensioner i den tredje udtrykker også, at der er brydninger mellem de tre typer af orden. Når man taler om den sociale orden, er der jo netop også alle tre typer af orden og alle tre dimensioner med. Er vi ikke ved at nærme os det standpunkt, at orden er dimension og dimension er orden?. Der er dimensioner i den menneskelige praksis.

Så er vi tilbage til spørgsmålet om hvad der betinger hvad. Er det tegndimensionen, der forårsager bestemte handlingsordner eller omvendt, eller er det materielle ordner, som bestemmer handlingsorden. Det er materien, som sætter den ultimative grænse, for hvad der kan lade sig gøre. Denne grænse er ikke absolut, da der også finder brydninger sted i materien, dominerende. (140). En handlingsorden sætter også grænser; den brydes jo netop også hele tiden og er heller ikke absolut, ej heller tegnordnen er absolut. De er allesammen nødvendige, de begrænser hele tiden, men giver også muligheder hele tiden. Uden brydninger er der ingenting, men hvorfor opstår brydningerne. De er engang blevet sat i gang af "the big bang", i tidernes morgen og kan også forstås som energi, som energistrømme eller som strenge, begreber som moderne fysikere arbejder med, når de beskæftiger sig med universets elementarpartikler.

Når mennesker skaber sig, ordner de, men de gør det ikke alene, men sammen med andre mennesker og dermed etableres en social orden, en social dimension, som vi foreløbig kan kalde det. Nogle mennesker skaber sig ikke blot for sig selv, men også over andre, skaber ordner for flere mennesker, udøver magt over andre. (142). Det gøres gennem lovgivning, som fastlægger rammer for handlinger, men i det hele taget gennem det som man kalder for socialisationen. Hvad vil så sige, at der er en dominerende materiel orden, hvordan kommer eventuelle brydninger til udtryk?

Fernand Braudel fra Annales-skolen har beskæftiget sig med den dominansform, som man kunne kalde for inertiens eller træghedens dominans. Fernand Braudel har udviklet begrebet "la longue durée" som udtrykker forhold, som varer ved gennem meget lang tid, gennem flere

hundrede år. Dette knyttes sammen med strukturbegrebet. "Certaines structures, à vivre longtemps, deviennent des éléments stables d'une infinité de générations."¹⁴⁰.

En fysisk orden, f.eks. en bebyggelse, kan være placeret på samme måde gennem flere hundrede år. . Man kan næsten tale om en semipermanens. Den sociale orden med tre ordner, de gejstlige, militæret og folket, er også et langsomt fænomen.. Den sociale orden med ejendomsretten som det grundlæggende princip er også registreret i konkrete historiske analyser og i analyser af lovtekster gennem lange tidsrum.

Men denne langsomhed skyldes forskellige forhold, når der er tale om bebyggelser og når der er tale om en social orden. Selve byggeriet af nogle bygninger indebærer en langsomhed, idet man ikke bygger for at rive det ned kort tid efter; man bygger for at bruge bygningerne i en ubestemt og afgrænset fremtid. Det passer dog kun delvist, idet byggeriets tilsyneladende uforanderlighed hænger sammen med det sociale livs tilsyneladende uforanderlighed. Hvis den sociale orden og de forskellige handlingsordner fortsætter, så fortsætter den fysiske orden. Men byggeriets omstændelighed sætter en selvstændig træghed på trods af det sociale livs forandringer. Ofte vil man også kunne konstatere relativt små ændringer i bebyggelser, som justerer den semipermante orden.

Den sociale ordens langsomhed eller træghed hænger sammen med magt, den sociale magt. Magtforholdet sikres gennem opretholdelse af den eksisterende orden, den etablerede orden. Magthavernes interesse i fortsat at have magten og deres anstrengelse for at fastholde den udstrykker langsomheden i den sociale orden. Det grundlæggende princip for den sociale orden i Vesteuropa gennem de sidste mange århundrede har været og er stadig ejendomsretten. Det er et spørgsmål om at besidde de materielle muligheder for at eksistere (jord, bygninger, redskaber m.m.) og kontrollere disse muligheder. Ud fra det princip kommer de mennesker, som besidder mest, først i rækken og sidst i rækken kommer de, som besidder mindst. Der er tale om et hierarki, om at nogle står over andre. Baggrunden for at man overhovedet bruger begrebet orden, ikke mindst i det feudale samfund, var jo netop, at man eksplicit fremstillede den sociale orden som en orden, som en rækkefølge, mens det borgerlige samfund fremstiller den sociale orden som en orrden uden hieraki, idet alle er borgere, så rækkefølgen i princippet er ligegyldig. Forbindelsen eller sammenhængen mellem den materielle sociale orden og den dominerende tegnorden, som fremstiller den

¹⁴⁰ Fernand Braudel: L'histoire et les autres sciences de l'homme, optrykt i Ecrits sur l'histoire Paris 1969 p.50

socialle orden, er forskellig i feudalismen og kapitalismen. Social magt er blevet nævnt som en dominansform. At det er et magtforhold, betyder også, at der er tale om en tvangsrelation. Magten tvinger den sociale orden igennem. En latent orden må tvinge den herskende magt til at forlade sin magtposition for at komme igennem. Men hvorfor har man overhovedet brug for magt og tvang? . Det har man fordi den menneskelige praksis former sig som en stadig bryden mellem forskellige muligheder for social orden. Dermed er vi ved et af de store historiske spørgsmål: var der kun een social orden under feudalismen eller var der latent andre ordner: var der kun een måde at ordne en produktion på? Der har været latente ordner, som ikke har kunnet trænge igennem, hvilket vi kan se i kilderne. . For det første er selve etableringen af en magtinstans og en lovgivning udtryk for at noget skal holdes ved magt og for det andet er oprør og krige er udtryk for en bryden mellem ordner. Mange historikere har været inde på, at oprør som regel ikke var rettet mod selve den sociale orden som sådan, men snarere tværtimod var et forsvar for den eksisterende sociale orden. . Det var et spørgsmål om at magthaverne ikke overholdt lovgivning og forpligtelser, hvilket man derfor protesterede imod. Når en fyrste skabte sig, dvs. overtrådte den dominerende handlingsorden i forhold til sin position, blev der reageret imod fyrsten fra de underordnede. Man kan tale om en slags selvregulering som dominansform. Den dominerende orden holder sig så at sige oppe af sig selv gennem denne selvregulering. Den dominerende orden kan blive til den eneste mulige orden, dvs. den kan naturaliseres og mytologiseres.. Selvreguleringen kan også ses som udtryk for den langsomhed og træghed, som F. Braudel kalder for *la longue durée*. Men det er betænkeligt at adskille den materielle ordenstype fra den anden type af ordner, nemlig handlingsordnerne. De materielle ordner skabes og opretholdes jo netop igennem menneskers handlinger. Når man spørger efter dominansformer angående handlingsordner, finder man at det er næsten de samme former, som gør sig gældende for de materielle ordner. Der er tale om langsomhed, inertien; om social magt og tvang og endelig om naturalisering af de dominerende ordner. Lovgivning, retssystem og ordensmagt udtrykker magt og tvang som dominansform og samtidig udtrykker de indirekte de latente ordner, som skal holdes nede og ude. En analyse af lovbrud kan således bruges som analyse af latente ordner, men øjeblikkeligt rejser spørgsmålet sig om lovgivning er et klart udtryk for den dominerende orden eller om lovgivning skal ses som en tegnorden, som fremstiller en imaginær orden. (157). Skjuler lovgivningen nogle dominansformer, nogle mere "grundlæggende" dominansformer? Man kan f.eks. tale om, at en social gruppe dominerer i den sociale orden og således også dominerer i formuleringen af hvilken handlingsorden, der skal være dominerende. Man kunne tale om at lovgivning og retssystem og ordensmagt er en

dominansform, men at den ikke i sig selv udtrykker den dominerende orden. Den opretholder "ro og orden" og "lov og orden".. Den stræber imod at holde brydningerne mellem ordnerne nede og sørge for at de ikke bliver for voldsomme og for radikale. Men er der tale om forskellige dominerende ordner i et samfund, indenfor hver enkelt klasse og lag og er brydningerne mellem ordnerne i samfundet det samme som klassekamp? . Den materielle orden af mennesker på et sted på jordkloden og på et bestemt tidspunkt udtrykker de sociale magtforhold og dermed hvem der er dominerende grupper og endelig hvilke materielle muligheder (de forskellige) mennesker har for at eksistere. Indenfor de forskellige sociale "rum" vil der være forskellige dominerende handlingsordner, men de dominerende sociale "rum" vil også være domineret af det dominerende sociale "rum". Det er det som konkret kommer til udtryk i civilisationsprocessen. . Brydninger i de sociale "rum" holdes nede gennem den sociale kontrol. Den kan tvinge mennesket til at følge den dominerende orden, selvom det "skaber sig". (161). Der sker også brydninger mellem de forskellige sociale "rum", mellem klasserne. Det vil søge at fastholde sin særlighed i forhold til de andre klasser, for ellers ville grundlaget for den dominerende sociale orden jo falde væk, nemlig forskellen mellem klasserne. (162). Hvis de andre klasser søger at leve op til den dominerende klasses dominerende orden, vil de gøre det på deres egen måde, dels fordi de ikke kan andet, dels fordi de vil have tendens til at forsvare sig selv, den selvregulerende dominansform. Endelig vil man gennem lovgivning søge at stabilisere forholdet mellem klasserne, således at den eksisterende sociale orden opretholdes. Denne lovgivning vil give den dominerende klasse mulighed for at fastholde sin position samtidig med, at den garanterer de andre klasser en mulighed for at overleve ved at begrænse den dominerende klasses handlingsmuligheder, med andre ord at sikre en social "fred" eller "ro og orden". Jeg vil nu se på tegnordner. Et eksempel på en tegnorden er en lovtekst. Loven tegner et billede af, hvordan samfundet burde se ud. Hvis alle gjorde som loven sagde, var der jo ingen brug for lovgivning. Lovteksten er ligesom andre tekster et særligt sprog, en samling af tegn, ordnet på en bestemt måde, en bestemt imaginær verden. Henri Lefebvre beskæftiger sig med tegn og siger, at prototypen på tegn er ordnet. Han skriver: Ce système (sproget, NWL) a une efficacité analogue a celle d'un système de signaux; il commande; il ordonne aussi bien les sentiments et les émotions que les objets, parce qu'il contient un ordre et l'impose au chaos des états fugaces; il enjoint parce qu'il conjoint et parce qu'il disjoint. Il ouvre les possibles et puis les ferme. L'ordre dans une langue détermine celui des mots et des phrases; il fait partie d'un ordre plus vaste, dans la pratique sociale". ¹⁴¹. Tegn er elementer i sproget. Disse elementer ordnes på en bestemt

¹⁴¹Henri Lefebvre: Critique de la vie Quotidienne II, Fondements d'une sociologie de la

måde efter nogle bestemte principper, som enhver anden orden. Der findes mange forskellige sprog, således mange forskellige tegnordner. Der er det talte sprog med ordet som grundelement. Det samme gælder for det skrevne sprog. Der er mange forskellige sprogverden over og i tidernes løb. Men det er også vigtigt at tale andre sprog, om andre tegnordner, om andre tegn end bogstaver. Der er f.eks. billed-sproget, såvel i det naturalistiske fotografi som i det abstrakte maleri. . Grundelementet i dette billedesprog omfatter punkter, ordnet på forskellige måder. Det samme gør sig gældende i det såkaldte kropssprog.. Et smil udtrykker også en ordning af nogle punkter i et menneskes ansigt. I stedet for ord og sprog kunne man måske i forbindelse med billede- og kropssprog tale om figurer, således at punkterne samles i bestemte figurer. En tegnorden bliver dominerende. En tegnorden er også en måde at forstå virkeligheden på. Skaberen af tegnorden forstår virkeligheden på den måde som udtrykkes i tegnorden. Andre som ser og eller hører en tegnorden, skabt af andre, forstår en sådan tegnorden, måske på en anden måde end skaberne, fordi man selv bruger andre tegnordner, eller på samme måde, fordi man bruger samme måde at ordne tegn på, og samme type tegn, dvs. samme sprog.. I forlængelse af talen om den kreative praksis og den repetitive praksis, kan man sige, at tegnordner udvikles til dominerende ordner i et bestemt socialt rum. Tilsvarende dominansformer som i forbindelse med materielle og handlingsmæssige ordner findes m.h.t. tegnordner.

Indtil videre har jeg først og fremmest snakket om dominansformer, men hvad med latens, de latente ordner, de latente muligheder?. Er de latente ordner kun imaginære ordner, dvs. udelukkende tegnordner, eller har de også en materiel og handlingsmæssig realitet? De latente ordner er ligeså reelle som de dominerende ordner, ligesom de konkrete utopier er det. De er der som ikke-udfoldede og udviklede ordner. De ligger der ikke fiks og færdig. Lå udskiftningen og udflytningen i landsbyen i Bording sogn som en latent orden i landsbyen med landsbyfællesskab eller rettere lå den udskiftede og udflyttede landsby som en latent materiel orden? Ja, selvom den ikke blev tænkt og var bevidst blandt landsbyens beboere. Det hænger sammen med, at gårdene på trods af landsbyfællesskabet hver især havde del i de enkelte marker og hver især havde en husholdning og en husorden.. Ejendomsforholdet i en landsby kunne i Vestjylland gennem hele 1700-tallet være særdeles kompliceret. Der kunne være forskellige ejere til de forskellige gårde og selv de enkelte gårde kunne være delt mellem forskellige ejere. Det er bemærkelsesværdigt, at det var i Vestjylland, at de store selvejerkerøb startede i 1750'erne, at tendensen var tydeligst og at man kunne se de latente ordner dukke frem. Der var naturligvis også en latent mulighed for, at fællesskabet var blevet

forstærket, således at landsbyen var blevet et endnu stærkere kollektiv end hidtil. Det blev udviklet i form af sogneforstanderskab og senere sogneråd, men indenfor den dominerende borgerlige sociale orden med den borgerlige offentlighed som en dominerende handlings- og tegnorden. . Det betød, at man ikke diskuterede dyrkningen af markerne og afsætningen af produktionen i sognet, idet det var overladt til de enkelte gårdmænd som privatpersoner. Derimod kunne man diskutere skole, fattigforsøg og vejvæsen som fællesanliggender. Ved siden af sogneråd kommer efterhånden de forskellige foreningere, sammenslutninger omkring forskellige dele af livet.. I slutningen af 1800-tallet får man andelsbevægelsen, som er en organisering omkring produktion og afsætning af produktion.

Er det ikke overfladisk at se på disse organisationsformer over en lang årrække og drage paralleller mellem landsbyfællesskab og andelsbevægelse. Det er det ikke, hvis man ser det i forbindelse med eksperimentel famlen. I Bording sogn har mennesker levet gennem flere hundrede år. De har skabt nogle landsbyer med gårde og huse. De har et sogn med en kirke, hvor mange samles hver søndag. I dette sogn er der ligesom i andre sogne en træghed i den repetitive praksis, en træghed i de dominerende materielle ordner, som er indføjjet i de dominerende ordner i landet som helhed. Samtidig har man en kreativ praksis, en eksperimentel famlen i et bestemt lokalt rum. Det er i praksis, at de har vist, at de kunne bruges og samtidig kan de både være en tilpasning til det store samfund og en slags forsvar for det lokale liv. Henri Lefebvre har i sin analyse af La Vallée de Campan beskrevet dobbeltheden i lokalområdets kamp for sin selvstændighed..

"La lutte pour l'intégrité du territoire, insèparable de la lutte pour les libertés et les coutumes, change donc de caractere, perd son acuitè. En un sens, la communaute' triomphe. Elle apparait de'finitivement comme seigneurie roturiere, capable de poursuivre les féodaux devant les instances re'gulieres, donc leur e'gale.....Mais en meme temps, elle porte en elle le premier germe de sa dislocation future, et cela pre'cise'ment parce que la communauté de fait, le groupe fondé sur une pratique coutumiere, organisé et armé pour se défendre...n'est plus l'element essentiel et de'terminant de la situation. Donc au moment meme ou elle tromphe, la communauté perd sas fonctions et de'ja séngage sur la voie du déclin".¹⁴²

På lignende måde må man se på udviklingen i et dansk sogn. Selvom man fastholder en materiel orden og en handlingsorden, som er skabt fra fællesskabsprincippet og

¹⁴²Henri Lefebvre: La Vallée de Campan p.97

lighedsprincippet, integreres man i en ny dominerende orden på nationalt niveau. Men den "nye" orden på nationalt niveau indeholder også træk fra tidligere ordner og latente ordner. Denne evige dobbelthed i alle ordner er vigtig at holde fast i. Man kan ikke undslippe den, uanset om vil eller ej. Andelsorganisationen har træk af det gamle landsbyfællesskab i sig, men har også træk af en kapitalistisk markedsproduktion i sig. Foreningerne har også fællesskabstræk og samtidig træk af den borgerlige offentligheds principper om opdeling af livet i forskellige sfærer. Man kan således tale om, at man på lokalt niveau skaber en dominerende orden, som ligger i forlængelse af hidtidige dominerende ordner og efterhånden føjes ind i de dominerende ordner på højere niveauer. Men hvad så med de konflikter, som kommer til udtryk i forholdet mellem lokale enheder og nationale myndigheder, er de netop ikke udtryk for en utilpassethed og en modvilje imod at lade sig føje ind i den dominerende orden på nationalt niveau? Jo, så længe der er en lokal praksis, vil der også skabes særlige lokale ordner, som har sin særlighed i forhold til andre lokale områder og i forhold til det nationale samfund. Der vil således være en brydning mellem ordner på forskellige niveauer. Men ligesom Henri Lefebvre påviser i sit studie af det franske dalsamfund, så er organisationsformen i forbindelse med styrkelse eller forsvar for det lokale liv ofte formet på sådan en måde, at den følger den nationale ordens principper.

delorden

For at få forbindelse mellem den person-knyttede ordentlighed og det som i andre sammenhænge defineres som samfundsmæssige institutioner, vil jeg tillade mig at kalde det for delordner.

Dette begreb har jeg fra Henri Lefebvre, som taler om et sub-system.¹⁴³ Den afgørende pointe er, at der netop ikke er tale om hele verden, men om en del af verden, selvom det indenfor sub-systemet og del-rationaliteten opfattes som hele verden.

Det moderne menneskens liv er i mange tilfælde opsplittet på mange måder. Man bor et sted, arbejder et andet sted, køber ind et tredje sted og går til sport et helt fjerde sted. Disse steder udtreykker menneskers aktivitetsfelter, som geografisk kan være meget adskilte. Men det er ikke blot i fysisk geografisk forstand, at de er adskilte, men de kan også i social henseende være adskilte. Det kan bedst illustreres og belyses gennem de begreber, som jeg ud fra Lefebvre kalder for del-orden.

Lefebvre definerer et delsystem som værende karakteriseret ved for det første en bestemt aktivitet med et bestemt mål; for det andet ved institutioner og organisationer, der indbyrdes

¹⁴³Henri Lefebvre: la vie quotidienne dans le monde moderne, Gallmard 1968 p.188

skaber et hieraki og endelig for det tredje ved et sprog, som sikrer systemets opretholdelse og aktivitet.¹⁴⁴

Delsystemet danner et slags socialt rum, som giver en illusion om helhed, om en uopløselig helehed, om en total orden. Delsystemerne skaber skaber en bestemt tegnorden, en imaginær orden. Hvorfor opstår disse delsystemer. ? Det hænger sammen med den samfundsmæssige udvikling. Den dominerende handlingsorden i det kapitalistiske samfund er ordnet efter kapitalens princip, som siger ekspansion og profit. Den er ikke ordnet efter menneskers forskellige behov. Det betyder, at der bliver brug for områder, hvor menneskers behov tilsyneladende bliver dækket eller tilfredsstillet gennem forbrug og som regel i form af erstatninger eller stærkt forhåndorganiseret. Delsystemerne bidrager til en sløring af de dominerende ordner i samfundet. I de enkelte delsystemer fremtræder handlingerne som rationelle, men såfremt man sætter de enkelt delsystemers handlinger sammen, skaber de undertiden absurde tilstande og en total irrationalitet i forhold til menneskelivet som helhed. Delsystemerne eller del-ordnerne er opstået, når der har været brug for dem. efterhånden har de fået selvstændig "liv" og en mening for sig selv. Er de en form for ordentlighed og dermed et livsformsbegreb ?

Alle mennesker møder mange forskellige delsystemer igennem deres liv, på kryds og tværs. Igennem disse delordner usynliggøres den sociale magt. Det drejer sig trods alle delordner om en dramatisk materialistisk kamp om at leve som man vil. Alle mennesker eksperimenterer sig famlende frem, nogen hurtigere end andre. Den dominerende orden, den materielle orden søger hele tiden at fastholde sin dominans, men samtidig vil latente ordner bryde igennem. Det er blot det at man ikke kan sige præcis hvornår og hvorsan de gør det. Men hvor er den sociale magt. Den er ingen steder og alle vegne. Tendentielt har delsystemerne overtaget magten i det moderne samfund, idet de enkelte delsystemers bærere altid er interesseret i at bevare delordnerne og deres fortsatte eksistens. Det betyder også at nogle mennesker har større muligheder, flere ressourcer end andre mennesker. Det er stadigvæk sådan at nogle mennesker har større muligheder end andre til trods for en principiel lighed. Den dominerende sociale orden sikres gennem de mange delordner, selvom de også bidrager til at dæmpe den uorden eller rettere de brydninger mellem forskellige lag, hvis man ikke havde de formidlende delsystemer.

Træghed - radikalitet

¹⁴⁴Henri Lefebvre: la vie quotidienne dans le monde moderne, Gallmard 1968 p.188ff.

Træghed er nødvendig i menneskelivet. Vi kan ikke hele tiden være radikale og bryde de dominerende ordner med latente. Men netop fokus på brydningerne mellem ordnerne giver mulighed for at skelne mellem træge og radikale perioder.

Trægheden, minertien, immobiliteten, selvregulering, forsvar o.s.v. er allesammen begreber som holder fast i det eksisterende og modsætter sig forandring, radikalitet og revolution. Historiens kontinuitet udtrykker også uforanderligheden, men er der slet ingen forandring i historien. Gentager historien sig hele tiden eller hvad?.

På grund af dobbeltheden i den menneskelige praksis, vil der altid være træk, som viser tilbage i en dominerende orden og træk, som viser hen imod latente mulige ordner, som muligvis bliver til dominerende ordner. Men hvornår kan man tale om radikale brydninger mellem ordner, dvs. om nye dominerende ordner. Det kan man aldrig sige på forhånd, idet det afhænger af den kommende praksis. Da der hele tiden finder brydninger sted, må man undersøge den konkrete praksis og følge den over tid. På denne måde kan man se om der i den repitative praksis er blevet skabt nogle anderledes dominerende ordner. Det er så at sige brydningernes radikale virkning, man undersøger på denne måde.

Man kan også undersøge begivenheder, som eksplicit formuleres som radikale, dvs. som begivenheder, der handler om at forandre eller forkaste dominerende ordner og skabe nye ordner eller lettere bringe latente ordner til fuld udfoldelse. Det er først og fremmest revolutioner. Revolutionsbegrebet bruges i mange forskellige sammenhænge, men i alle sammenhænge bruges det som udtryk for forandring og skabelse af noget nyt. I socialistisk og marxistisk sammenhæng vil en revolution forstås som en forandring af den totale samfundsformation, af det samlede menneskeliv, ikke fra den ene dag til den anden, men som en proces, som et projekt, som en total revolution, hvor Lefebvre taler om tre niveauer: det økonomiske, det politiske og det kulturelle. På alle niveauer skal de dominerende ordner forkastes og nye skal skabes. Et sådant mål blev formuleret i 1871 af kommunarderne og forsøget blev udfoldet gennem en stor fest, således som H. Lefebvre har analyseret det. Det var en radikal begivenhed, et radikalt forsøg. Men den fik ikke umiddelbare radikale virkninger. Man kan sige, at den var en kollektiv eksperimentel famlen.

Derimod må man sige, at menneskers vandring fra land til by omkring 1900 i Danmark, såvel som i andre lande fik radikal virkning. Nye dominerende materielle ordner blev skabt, nye handlingsordner blev skabt og nye tegnordner blev skabt. Men ligesom da landsbyerne blev udskiftet og udflyttet, så var de nye ordner i byerne også præget af tidligere dominerende ordner, eller af andre ordner i andre sociale rum.

Når jeg siger, at vandringerne fra land til by fik radikal virkning, er det jo et spørgsmål om det ikke er etableringen af industrien og igen arbejdsdelingen mellem land og by, som fik radikale virkninger. Men den konkrete praksis for nogle mennesker var, at de flyttede fra land til by. Det havde så sine årsager og grunde, men for det enkelte menneske var det et radikalt opbrud. Det blev ført ind i et nyt fysisk rum, nemlig byen, som også havde en anden dominerende handlingsorden i byen som helhed og indenfor de enkelte lag og klasser, de enkelte sociale rum. De skulle nu famle sig frem i nye sociale rum. Hvad vil radikalitet egentlig sige? Hvad er radikale brydninger for noget? Kan man overhovedet tale om radikale brydninger, såfremt at de grundlæggende materielle ordner, som dominerer for tiden fortsætter med at dominere. Nej, det kan man ikke, men man kan tale om radikale behov, om behov for radikale brydninger. Ifølge Agnes Heller og hendes læsning af Marx, ligger der i den kapitalistiske samfundsformation kimen til radikale behov; de er så at sige indbygget i det kapitalistiske samfund. De skabes af det kapitalistiske samfunds iboende antinomier, som udspringer af og kommer til udtryk eller er indeholdt i vareformen.. Mennesket gør noget andet end det tror eller som Lefebvre formulerer fremmedgørelsen, at mennesket har en illusion om at være fri i det kapitalistiske samfund, men er bag om ryggen bundet af økonomiens lovmæssige nødvendighed (som også er specifik knyttet til kapitalismen). Kapitalismen frembringer samtidig en bevidsthed om fremmedgørelsen og dermed mulighederne for en overskridelse af den kapitalistiske samfundsformation. Det er modsigelserne i samfundets væsen, de såkaldte antinomier, som skaber muligheden for fremmedgørelse og samtidig dens overskridelse, dens modsætning. Det kan sammenfattes i de radikale behov for brydning af fremmedgørelsen. Forudsætningen for at denne overskridelse kan finde sted er, at der bliver frembragt en bevidsthed om fremmedgørelse, en såkaldt enorm bevidsthed.. Denne "enorme" bevidsthed giver mulighederne for at forestille sig nogle radikale anderledes måder at leve på, at skabe samfundet på. Men hvor meget anderledes? Det skal ihvertfald ikke være som nu eller med andre ord, så hænger indholdet af de radikale muligheder nøje sammen med de aktuelle dominerende muligheder. Mulighederne er altid radikale i forhold til noget.. Radikale brydninger står således i et negativt forhold til de dominerende ordner. Vi er ved at nærme os utopibegrebet, således som det ikke mindst af Ernst Bloch og herhjemme af Ole Thyssen er blevet udviklet¹⁴⁵.

I afhandlingen "utopisk dialektik" udvikler Ole Thyssen begrebet om den integrerede utopi i modsætning til den klassiske utopi.. Med integreret utopi mener Ole Thyssen en

¹⁴⁵Ole Thyssen Utopisk dialektik, kbh. 1979

tankevirksomhed, som hele tiden er aktiv i forhold til de dominerende forhold her og nu. . Den integrerede utopi er med hele tiden. Den kan både pege tilbage, være regressiv, og pege fremad, være progressiv. "Den er et forsøg på at nå frem til det som Marx kalder samfundets bevægelseslov".

Der er tale om radikale virkninger og "radikale" begivenheder. Lad os fortsætte med eksemplet om Pariser-kommunen og eksemplet om vandringen fra land til by omkring samme tid. Når mange landarbejdere vandrede ind til byerne for at blive industriarbejdere fik det radikale virkninger, idet de store industribyer opstod og det mekaniserede landbrug udviklede sig. . Mange af dem har været tvunget til at gøre noget "radikalt". Ved industriens opkomst blev der nogle muligheder, som ikke havde været før. Det samme gjorde sig gældende for de mange udvandrede til Amerika m.m. Byen, Amerika m.m. bliver den progressive tendens i bruddet, som disse mennesker foretog og fastholdelsen af familie og "eget" hjem bliver den regressive tendens.. Ikke mindst som følge af kvantiteten, antallet af mennesker, blev de store vandringer omkring århundredeskiftet 1900 til nogle radikale brydninger i historien. Den materielle orden, som havde domineret hidtil blev brudt med en anden orden. Og dog! Er disse bevægelser ikke blot krusninger på overfladen, idet det både før og efter var og er den private ejendomsret, som er dominerende. Så må jeg vende tilbage til ordensbegrebets indhold. En orden er en bestemt rækkefølge med et tilsvarende bestemt princip. Indtil byernes og industriens ekspansion i de sidste årtier i det 19. årh. og i de første årtier af det 20. årh. var den simple vareproduktionsmåde dominerende. De forskellige materielle ordner, som dominerede fulgte et tilsvarende princip. Men med den kapitalistiske produktionsmåde ændrer den fysiske orden sig radikalt, idet der opstår nogle byområder, som aldrig har eksisteret før. Man får brokvartererne, udenfor købstædernes volde og broer. Man får også nye handlingsordner og nye tegnordner. Man får adskilt arbejde og fritid og man får nye former for sprog.

Forholdet mellem de forskellige materielle ordner brydes til stadighed, men det her skitserede forløb betød, at det var den kapitalistiske orden og dens princip, som kom til at dominere, ihvertfald i nogle områder af landet.. Det er væsentligt at understrege, at der jo hele tiden foregår brydninger, så man får aldrig noget "rent" brud. Pariserkommunen blev proklameret som en radikal begivenhed, som et forsøg på at skabe en radikal anderledes by. Kommunen var ikke på samme måde som vandring fra land til by en "nødvendighed" for at overleve, men det var en formulering af nogle muligheder, som man gerne selv ville realisere. Man ville selv skabe rammerne for sit liv. Man ønskede en ny orden. Men disse ønsker var naturligvis

formuleret i forhold til de dominerende ordner, som eksisterede på denne tid i Paris. Landarbejderen fik nogle muligheder "serveret" for at løse sine problemer på landet, serveret af byens industrielle arbejdsgivere. Byarbejderne og småborgerne i Paris fik absolut ikke tilbudt nogle anderledes muligheder, men de ønskede selv at få nogle muligheder, de gik imod den orden, som var ved at bryde frem; landarbejderne i Danmark og for såvidt også i Frankrig fulgte med den dominerende orden eller rettere med den nye dominerende orden. Da de så kom ind til byerne, så blev de underlagt den nye dominerende orden, som så skabte grundlaget for en anden utopi end den, som livet på landet frembragte, nemlig utopien om en arbejderkommune. Vandringen fra land til by med en drøm om byen var i højere grad fremmedbestemt, ikke mindst fordi, at der var tale om et andet sted end forsøget på at skabe en arbejderkommune på samme sted, hvor de boede. Landarbejderne havde ikke nogen mulighed for at skabe et anderledes liv eller mere selvbestemt liv på landet, hvis ikke de kunne blive husmænd eller gårdmænd.

Hvad bestemmer om en menneskelig handling eller en begivenhed, forstået som et handlingskompleks i et bestemt geografisk, socialt og tids-rum, er eller bliver radikal. Det udtrykkes i forholdet mellem de forskellige ordner, mellem de dominerende og de latente ordner. Forudsætningen for, at man kan tale om et radikalt brud er, at en ny orden, at en latent orden bliver dominerende og at den hidtil dominerende orden bliver latent. Det vil også sige, at man følger et nyt princip. I forbindelse med Pariserkommunen kan man tale om, at man forsøgte et radikalt brud, at gennembryde den dominerende orden, men at sidstnævnte gennem sin dominansform sikrede sin fortsatte dominans. Det var en relativ kort periode, mens de omtalte vandringer foregik over en lang periode.. Det enkelte menneskes vandring, det enkelte menneskes brud med landet var for det enkelte menneske et radikalt brud. Man kan således tale om radikalitet på individuelt niveau og på samfundsmæssigt niveau. Hvad vil individuel radikalitet egentlig sige? Det vil sige, at det enkelte menneske bryder med sin hidtidige position i enten en ny eller den hidtidige dominerende sociale orden. Samfundsmæssig radikalitet vil sige, at alle mennesker i samfundet får nye positioner i og med at en ny dominerende orden bryder frem i samfundet som helhed. Radikale brydninger på individuelt niveau vil således forekomme meget oftere end på samfundsmæssigt niveau.

Det her sagte betyder, at det ikke er så meget et spørgsmål om at formulere handlingerne som radikale og have en radikal bevidsthed, som det er et spørgsmål om handlingernes virkning. Men har bevidstheden slet ingen betydning? Hvordan forstås radikale brud, hvordan begribes

de bevidsthedsmæssigt? Mennesket må have en bevidsthed om muligheden for brud på den aktuelle situation, på den dominerende orden. Desto mere fremmedbestemt bruddet er, desto mindre radikal bevidsthed vil det/de pågældende menneske(r) være i besiddelse af. Det er næsten tautologisk, idet det selvbestemte brud er jo netop et formuleret og dermed bevidst brud. Jeg har i de tidligere afsnit opereret med tre typer af ordner og spørgsmålet er nu, om betingelsen for at man kan tale om radikale brydninger, består i, at er på samme tid sker brud på henholdsvis den dominerende materielle orden, handlingsorden og tegnorden. Ja, det må man sige i princippet. Men i praksis sker der noget andet. Det er det såkaldte usamtidighedsproblem, som ikke mindst E. Bloch har beskæftiget sig meget med. De franske mentalitetshistorikere har også behandlet dette problem, bl.a. fordi man antager, at netop mentaliteten så at sige er "forsinket" i forhold til den materielle og sociale udvikling. Bevidstheden halter altid bagefter og dog. Den kan også være såkaldt oversamtidig, dvs. foregribe fremtidens samfund, fremtidens dominerende ordner.. Vi vender således tilbage til utopien.

Lad os vende os mod de mennesker som vandrede fra land til by. Deres position i den materielle orden blev anderledes, den blev brudt, handlingsorden blev en anden, men tegnorden, dvs. sprog og forestillinger om livet og det gode liv kunne bæres med fra livet på landet, således at ens bevidsthedsrum var det samme, men ens fysiske og sociale rum var forandret. . Man kan sige, at det var brydninger i den materielle orden, som gjorde det nødvendigt for det pågældende menneske at flytte fra landet til byen, uden at dette menneske selv ønskede at flytte. Det har måske søgt at blive på landet, men foræves. Det bliver tvunget ind til byen. Denne tvang kan give anledning til at mennesket fortsætter med at tænke som landmenneske. Det giver således nogle brydninger inde i mennesket selv og i forhold til det nye sociale rum. Over samtidige tegnordner kan jo også give brydninger, således som det skete i Pariserkommunen. I denne forbindelse er det væsentligt, at inddrage begrebet: nederlag. Nederlag vil sige tilbagevenden til hidtige dominerende orden efter forsøg på at skabe en ny dominerende orden. Således forekommer der ustandseligt nederlag, såvel på det individuelle som på det samfundsmæssige plan. Frem og tilbage; frem og tilbage. Det er vigtigt, at man ser på såvel de radikale brydninger, som bliver til nederlag, som på de radikale brydninger, som lykkedes og dermed får radikale virkninger..

Når vi taler om nederlag og "sejre", radikale brydninger, som lykkes, taler vi også om to tidsperspektiver og to tidsdimensioner. Vi taler om selve brydningen, om den korte og den

lange historie. Den korte er begivenheden i et bestemt rum, fysisk, socialt og tidsmæssigt. Den lange historie er la longue durée eller måske l'histoire immobile, ikke mindst i forhold til de mange nederlag i tidens løb. "Der sker jo alligevel ikke noget, det vender tilbage til det gode gamle". Hvis man betragter en begivenhed som en eksperimentel handling i bredeste forstand er den en del af en kreativ praksis, men den vil også være en del af en repetitiv praksis og man kan sige, at forholdet eller spændingen mellem den kreative og den repetitive praksis udtrykker radikaliteten i begivenheden. Begivenheden er et handlingsforløb, dvs. handlinger i et tidsperspektiv, mens situationen er sammenhængen, hvori begivenheden, forløbet finder sted, er situeret. Situationen udtrykker således den dominerende materielle og tegnmæssige orden, mens begivenheden udtrykker handlingsordenen, men også brydningerne mellem ordnerne. Dette gør situationen jo egentlig også, idet dominansen er udtryk for en stadig brydning mellem ordner.

Jeg vil ikke skelne mellem historiske begivenheder og ikke-historiske begivenheder, idet alle menneskelige handlinger er historiske, uanset om de er gemt i vores "hukommelse" eller er glemt. Hele vejen igennem har jeg søgt at beskæftige mig med historien uden stort H, som jeg vil vende tilbage til i afslutningen af første del. Her drejer det sig om de mange små historier. Ikke alle begivenheder bliver gemt, de fleste bliver glemt for eftertiden. Begivenhederne er de menneskelige handlinger i et kort tidsperspektiv, mens konjunkturer og longue durée'er eller epoker er de menneskelige handlinger i et langt tidsperspektiv. Man må arbejde med et socialt tidsperspektiv, således at der kan være forskellige tider eller tidssammenhænge eller tidsordner, dvs. handlingsordner, i en begivenhed i et bestemt rum, i en bestemt situation. Til hvert menneske er knyttet en bestemt tidsorden, en individuel tidsorden, men når mennesker agerer i forhold til hinanden, indtræder der også en kollektiv tidsorden, som kan gå ud i større og større sammenhænge. Der er således tale om en uendelig række af tidsordner, som brydes med hinanden. På denne måde kan man tale om en uendelig række historier. Men ryger man så ikke ind i det problem, at historien opløses i en uendelig række historie, i en uendelig række atomer. Man må kunne finde nogle "lange linier", nogle sammenhænge mellem disse mange historier. Er der nogle af tiderne, som er mere bestemmende end andre, mere fundamentale end andre.

De materielle ordners tidsrytmer er og må være i sidste instans de bestemmende rytmer, men det er det komplekse forhold mellem de forskellige tider, som skaber den komplekse historiske begivenhed, således som Greimas er inde på det i en artikel om forholdet mellem

begivenhedshistorie og fundamental historie.¹⁴⁶ Man kan sige, at de enkelte begivenheder indgår i mange historier, i mange tidsrum. På denne måde bliver begivenheden også en stadig brydning mellem de forskellige tidsordner, mellem de forskellige handlingsordner, som er knyttet til tidsrummene. Hvis man igen tager landsbystævnet i 1780 i Bording som eksempel kan man sige, at der er flere tidsrum, der bryder med hinanden. Der er landsbyfællesskabets tidsrum, det cykliske tidsrum, som knytter sig til årets gang. Så er der de forskellige deltageres tidsrum, som kan udgøres af forskellige livshistorier. Foruden det cykliske tidsrum, er der jo den sociale orden, som landsbyfællesskabet er udtryk for og som indgår i en bestemt periode i samfundets tidsforløb, historie. Man kan sige, at en gruppe menneskers repetitive og kreative praksis indgår og udgør dele af mange forskellige historier.. Hver linie udtrykker en tidsrytme, en historie.. Denne historie udtrykker også en orden, en rækkefølge. Er historien så lig med en orden? Nej, det er den ikke. Vi må igen holde fast i, at det er menneskenes historie, vi arbejder med. Det enkelte menneskes historie omfatter såvel den repetitive og kreative praksis. Det enkelte menneske er placeret i en materiel orden, følger en handlingsorden og begriber verden i en bestemt tegnorden. Det er ikke ordnerne, som skaber historien. Ordnerne bliver skabt gennem menneskenes historie. Men er denne bryden mellem alle de forskellige ordner så udtryk for kriser, for stadige kriser.. Det kan man godt sige på en vis måde, idet praksis hele tiden stiller problemer omkring hvordan man skal handle, dvs. hvordan man skal famle eksperimentet. "Krise"begrebet udtrykker de brydninger, som træder tydeligst frem og som kan iagttages eller følges.

Kriser behøver ikke at betyde radikale brydninger eller radikale brud, men kan være udtryk for et særligt forhold mellem nogle ordner, som nogle gange kommer tydeligt til udtryk og således kommer vi ind på konjunktur-begrebet. F. Braudel anvender konjunktur-begrebet som mellemform mellem begivenhed og *longue durée* og det nærmer sig det cykliske tidsbegreb eller tidsperspektiv.. Det er svingninger mellem opgangstider og nedgangstider, som ender med kriser, der "renser luften" for at sætte gang i opgangstider med succes og så nedad igen.. Disse konjunkturer kan findes i menneskers livshistorie, i omfanget af producerede ting, i "prisers" størrelse o.s.v. Mennesker forsøger sig frem med en bestemt orden og møder andre ordner og i løbet af den tid brydes de om at være dominerende, dvs. være i opgangstid og en ny orden bliver i den første orden nedgangstider. Således udtrykker selve den konjunkturrelle tidsrytme også brydningerne mellem de forskellige ordner.. Men der behøver ikke at være

¹⁴⁶A.J. Greimas: Sur l'histoire événementelle et l'histoire fondamentale i Geschichte : Ereignis und Erzählung, 1973

stor forskel på de forskellige ordner, idet de godt kan følge næsten de samme principper. Man kan f.eks. forestille sig at nogle handlingsordner bliver latente til fordel for andre, mens de dominerende tegnordner fortsætter med at være dominerende eller at de dominerende materielle ordner fortsætter med at være dominerende. . Det betyder f.eks., at den materielle orden har en anden konjunktural rytme end handlingsordnerne. Menneskers materielle positioner ændrer sig i et andet tempo end deres måder at agere på. . Igennem de sidste 2-300 år er det borgerlige samfund blevet skabt. Den materielle orden er i sit grundprincip det samme, men måden at handle på har udviklet sig og ændret sig, selvom principperne i handlingsordnerne ofte er de samme, men deres præcise udformning ændrer sig.

De forskellige grundtyper af orden har således deres forskellige opgangsperioder, klimaks og nedgangstider og kriser. Denne cykliske tidsrytme forbundet med en multiliniær tidsrytme gør det særdeles kompliceret at fremstille menneskenes historie.

Når ordner brydes i samfund som helhed

Gennem denne teori om at liv skabes når ordner brydes gives der mulighed for at forbinde det enkelte menneskes handlinger med det store samfunds bevægelse.

I de foregående sider har jeg søgt at formulere grundlaget for at kunne forstå bisætningen: "når ordner brydes" som en såvel historieteoretisk som livsformsteoretisk grundsætning.

Bisætningen består af tre ord NÅR, ORDNER og BRYDES. Hvert af ordene udtrykker noget centralt i historieteorien, sammenfatter så at sige hele historie og livsformsteorien på en simpel form. Når udtrykker tidsdimensionen. Således som det er fremgået er tidsbegrebet centralt og det er vigtigt at slå fast, at det er et meget komplekst tidsbegreb, der er tale om. Der er ikke tidsrytmer, som både kan være cykliske og liniære.

ORDNER udtrykker rumdimensionen, den fysiske dimension og mulighederne, både de dominerende og de latente. dvs. en totalitetsdimension. BRYDES udtrykker den menneskelige praksis, såvel den kreative som den repetitive praksis. Brydningerne kommer i stand gennem de menneskelige handlinger og uden brydninger er der ikke liv. Selv nok så stille et dagligliv indeholder brydninger i denne forstand. Ordner og brud er modsætninger på den måde, at ordner er sammenhæng og helhed eller rettere brud virker opløsende på orden. Således er modsætningerne og dobbelthederne i menneskenes historie også udtrykt i denne bisætning.

Men er der nogen forklaringskraft i denne grundsætning ?. Forklarer den historiens gang? Det er et stort spørgsmål. Man kan ikke sige at der skete det og det fordi ordner brydes. Men hvis man ser på en menneskelig praksis enten i dag eller for 200 år siden SOM en brydning mellem ordner kan man prøve at se på denne praksis og finde frem til hvilke ordner, såvel materielle, handlings og tegnordner, som er dominerende og søge at finde frem til latente ordner. Grundsætningen udtrykker en bestemt måde at forstå og på simpel form udtrykke menneskenes historie. I hermeneutisk forstand kan man så sige, at grundsætningen forklarer historien, fordi man bedre forstår historien på denne måde. Hvad er det så for en historieteori, denne grundsætning knytter sig til? Den er materialistisk i den forstand, at den tager sit udgangspunkt i menneskers materielle praksis. Er den strukturalistisk? Både ja og nej. Igennem ordensbegrebet nærmer den sig en strukturalistisk måde at begribe virkeligheden på, men det er ikke strukturer, som styrer menneskene og deres handlinger, ihvertfald ikke i sidste instans. Det er mennesket som sådan, der skaber ordnerne og som således er subjektet i historien, den drivende kraft.

Grundsætningen kan naturligvis defineres og kan således ikke stå alene, men må være forbundet til en nærmere definition af de tre ord. Den er kun indirekte brugbar som teoretisk grundsætning for historievidenskab og historieskrivning. Den kan jo bruges til at strukturere eller ordne en historiefremstilling. I en historiefremstilling ud fra denne grundsætning vil det være vigtigt at få fremstillet de forskellige ordner og ikke mindst brydningerne mellem dem, såvel på individuelt som på samfundsmæssigt niveau. En historiefremstilling vil centrere sig omkring nogle bestemte mennesker og deres praksis, ihvertfald som grundprincip. Man kan naturligvis godt foretage undersøgelser af f.eks. den fysiske orden i nogle landsbyer, men under den implicite præmis, at det er menneskeskabte ordner.

Er der ikke nogen problemer i at bruge denne grundsætning? Kan den sige noget om al historie? Ja, for så vidt det gælder menneskenes historie. Den udtrykker nemlig også den påstand at uorden er den primære sætning i universet i modsætning til den gamle påstand om at orden er den primære lov. Uorden, hvad er det egentlig . Det er brydninger mellem ordner, en anden måde at sige det som står i den her fremlagte grundsætning. I stedet for at se på en bestemt orden, som styrende for al liv og menneskehedens historie, så må man se på brydningerne mellem ordnerne, al uorden som styrende og drivende for menneskehedens historie, Det er forstyrrelserne, som er det centrale. Det falder ind i de seneste diskussioner omkring postmodernistiske teorier . Men grundsætningen fremstiller ikke historien som et spørgsmål om tegn, om en tegnorden, ej heller med tegnorden som primat. Men den taler om de tre grundtyper af ordner, som tilsammen skaber livsrummet for menneskets praksis.

Det drejer sig nemlig ikke blot om former, men om et bestemt indhold i den menneskelige praksis. Handlungsordnerne har et bestemt indhold, f.eks. for en håndværker. Når mureren skal bygge et hus, vælger han en bestemt handlingsorden, som er prøvet og som er dominerende i forhold til det bestemte fysiske og sociale rum.

Men det er altså ikke spørgsmålet om at finde frem til former per se, men former i forhold til et bestemt indhold og det drejer sig hellere ikke om at finde frem til bestemte ordner eller den grundlæggende orden, men det drejer sig om at søge ned i brydningsprocessen for at finde dominerende orden og de latente ordner.

Hvorfor har jeg ikke kaldt den for: når strukturer eller systemer brydes?

Det har jeg ikke fordi orden er et mere præcist begreb i forhold til hvad jeg mener. Orden udtrykker en rækkefølge, dvs. en differentiering mellem de forskellige elementer, en flerdimensional og plastisk form, en dramatisk form.

Det vil jeg, fordi jeg hele tiden vil fastholde en materialistisk determinisme, men ikke en mekanisk og statisk form for determinisme, men derimod en dramatisk determinisme, dvs. en determinisme, som hele tiden kan rokkes, via brydningerne. Brydningerne betyder, at der hele tiden skabes nyt og samtidig fortsætter de hidtidige dominerende ordner som mere eller mindre latente ordner.

Forudsætningen for at kalde det dramatisk materialisme og ikke dialektisk materialisme eller historiske materialisme er snævert knyttet til brydningsbegrebet. Drama betyder handling og samtidig også den spænding mellem forskellige muligheder som brydningen er udtryk for. Dramaet indeholder dialektikken i sig og den dramatiske materialisme svarer også i høj grad til den tolkning af dialektisk materialisme som Henri Lefebvre fremlagde i sin "Le Materialisme Dialectique" fra 1940¹⁴⁷. Jeg mener, at dramabegrebet gør det endnu tydeligere, at det er gennem den eksperimentelle famlen, den kreative praksis, brydningerne at menneskelivet skabes. Henri Lefebvre bruger flere steder selv dramabegrebet. Han forstår historien som et stort drama. Dermed tænkes ikke på dramaet som kunstart, men i ordets oprindelige betydning på græsk, nemlig handling. Dramaet som kunstform udmærker sig jo netop ved at vise spænding, menneskes eksperimentelle famlen, søgen efter passende ordner og understregning det komplekse i handlingen, det materielle, handlingen og tegnene, som udtrykker det komplekse i menneskers skaberkræfter. Hvis nogle vil hævde, at følelser og lidenskaber ikke har været inddraget i min hidtidige fremlæggelse er det både rigtigt og

¹⁴⁷ Henri Lefebvre: *Le Materialisme dialectique*, 1940, i den engelske udgave fra 1968 kan man læse at "The unity of the contradictories is not only an interpenetration of concepts, ..it is also a struggle, a dramatic relation between energies which are only by virtue one another..." p.105f.

forkert. Det er rigtigt at de ikke er blevet nævnt og behandlet specielt, men samtidig ligger der netop i understregningen af brydninger og drama mulighed for at forstå følelser og lidenskaber og drifter i en sammenhæng med menneskelivet som helhed. Dermed falder indfaldet også på plads i den materialisme, som en uregerlig materialisme

Men hvad vil en analyse på et dramatisk materialistisk grundlag egentlig sige? Uden at kalde det for en dramatisk materialistisk analyse har mange forskere, ikke mindst i Frankrig og England praktiseret denne slags analyser. Analyserne tager altid fat på konkrete situationer, hvor konkrete mennesker handler og dermed skaber sig og deltager i brydninger mellem ordner.

At der så vil være kildemæssige problemer, problemer med at få dokumenteret alle dimensioner og alle typer af brydninger, det er sået andet spørgsmål. Man kan søge at udkaste nogle teorier om dramaet og derfor kritisere dem. Det er i vid udstrækning det, som den franske Annales-tradition har gjort og dermed også gjort sig sårbar overfor kritik m.h.t. det empiriske grundlag for udsagnene. Det er netop gennem deres regionale monografier inklusive Henri Lefebvres analyser, at man er kommet nærmest en dramatisk materialisme. Men den dramatiske materialisme kan også danne grundlag for en analyse af f.eks. en bygning. Den kan analyseres m.h.t. hvem der har skabt den, hvordan den er skabt, hvem der har brugt den, hvordan den bliver forstået. Bygningen kan f.eks. være en kirke. Begrebet kirke kan også illustrere de tre dimensioner. Det indgår i en tegnorden, i et sprog og en bevidsthed, i en bestemt forståelse, men det har også en materiel form i kirkebygningen og endelig er det også en handlingsorden, idet man gør nogle bestemte ting i en kirke. Disse tre ordner er også skabt gennem brydninger gennem tiderne, gennem historien.

Dramatisk materialisme er ikke nogen speciel humanistisk videnskab, samfundsvidenskab eller naturvidenskab, men den er et erkendelsesteoretisk bud på forståelse af univers og liv, som går på tværs af forskellige traditioner for videnskab. Det gør den dialektiske materialisme vel netop også.

En metode

Når der tales om metode indenfor historiefaget, ihvertfald i Danmark, så er det først og fremmest kildekritikken. Det er et spørgsmål om at vurdere kildernes værdi og udsagnskraft i forhold til det problem, som man ønsker at undersøge. Men som H.P. Clausen skriver i den eneste danske fremstilling af historiefagets metodiske problemer siden Kr.Erslevs "Historisk teknik" fra 1911, "Hvad er historie" fra 1963, så er der efter selv den mest finslebne kildekritiske analyse, stadig teoretisk - metodiske problemer for historikeren m.h.t. forklaringer af de historiske fænomener, som man undersøger.¹⁴⁸ H.P. Clausen tager fat på diskussionen om dannelsen af historiske teorier, dvs. udkast til forklaringer på de undersøgte fænomener. Hvis man ser på temaer for de metodiske seminarer, som man har holdt blandt nordiske historikere, så har det været diskussioner om hvordan man behandler forskellige genstandsområder, f.eks. kvindehistorie, mentalitetshistorie, hvordan man gennem historieforskningen belyser generelle teorier, centrum-periferi problematikken, hvordan historiefaget påvirkes af det omgivende samfund og omvendt, om hvordan man bruger syntese, generalisering og komparation i historieforskningen, herunder forholdet mellem historie og andre fag. I de " marxistiske dage" i 70erne var historiefaget på den ene side ved at blive et centralt fag og på den anden side, ihvertfald principielt, ved at blive opløst som selvstændigt fag til fordel for en marxistisk samfundsvidenskab på tværs af de hidtidige videnskabsgrene.

Men i dag tyder meget på at der er en fælles konsensus om at det centrale for historikere er en **forståelse af de historiske fænomener** mere end et spørgsmål om at forklare historiske fænomener. Man kan næsten sige, at der er kommet en udbredt konsensus for en hermeneutisk historie- forskning. Til denne forståelse af hvorfor tingene skete på den måde som de gjorde, hvorfor det levede liv blev som det blev, der kan man inddrage andre fags teoretiske og metodiske begreber og teknikker. Det eneste særlige for historiefaget bliver derefter den funktionelle kildekritik. Hvis man vil tale om historiske teorier, så er det hypoteser, som kan dokumenteres gennem analyse af kilderne, hvor man spørger kilderne, om de kan bekræfte den hypotese, den teori om det bestemte historiske fænomen, som man har udkastet. Til støtte for den hypotese kan man inddrage analogier fra andre tilfælde eller lovmæssigheder udledt af andre fag. Gennem en eventuel bekræftelse af hypotesen, af den historiske teori, kan man få en **forståelse, dog altid begrænset, af det historiske**

¹⁴⁸ H.P. Clausen: Hvad er Historie, 1963 p. 17

fænomen. Men i kraft af de historiske fænomeners historiske unikke og irreversible karakter kan man kun bruge generelle lovmæssigheder som et middel, ikke som et mål i sig selv for historieforskningen. Man understreger dermed de historiske fænomeners komplekse karakter. Der er som nævnt en generel tendens til enten af studere konkrete hændelsesforløb, hvad man kunne kalde for **begivenhedshistorie**, eller et bestemt system eller forhold eller struktur, dvs. **strukturhistorie**. På denne måde bliver der en skelnen mellem diakrone og synkrone analyser. Men man kan naturligvis også finde undersøgelser, som undersøger et forhold over en periode og ændringerne i forholdet gennem perioden. Samtidig med, at man understreger historiens unikke og magfoldige karakter, så kan man komme ud for krav om repræsentativitet og spørgsmål om det typiske eller generelle. Det gælder især, når det drejer sig om f.eks. at skrive en historie om et helt land, om en hel social gruppe, om et lokalsamfund etc. Man kan kritisere analyser for at tage for meget hensyn til **atypiske eksempler**. Det afhænger af hvad der er målet med undersøgelsen, hvilken ramme den enkelte iagttagelse indgår i.

Det centrale synspunkt bag den funktionelle kildekritik, som er det centrale metodiske grundlag i dansk historievidenskab, er at det er problemstillingen, som er styrende for hvad man bruger af kilder. Kilderne skal være funktionelle i forhold til problemstillingen. Det vil sige at problemstillingen er alt afgørende for hvordan man behandler sporene fra fortidens liv. Det fører over til at de forestillinger, som ligger bag problemstillingen er afgørende for hvordan man behandler kildematerialet.

Det vil sige at kilderne som regel skal belyse en problemstilling. I forlængelse af problemstillingen kan man fremsætte nogle hypoteser om det historiske fænomen, som man analyserer. Disse hypoteser kan man så teste ved hjælp af kildemateriale, som ikke må vælges ud fra hvad der alene bekræfter hypoteserne, men også evt. kildemateriale, som falsificerer hypoteserne og kræver en revurdering og reformulering af hypoteserne.

Historievidenskaben beskæftiger sig som bekendt med den "virkelige" verden og hvad der rent faktisk er foregået. Men denne virkelige og faktiske verden "tegner" vi som jeg har søgt at fremstille på forskellige måder gennem vores måde at ordne vores erkendelse på.

Disse grundlæggende problemer behandles sjældent i forbindelse med konkrete empiriske undersøgelser og det kan naturligvis heller ikke være meningen. Men jeg tror at det er frugtbart at diskutere hvordan man bearbejder kildematerialet i forhold til problemstillingen. Man kan bruge en kilde som levning eller beretning. Hvis man bruger dem som levning og det er vil netop det specielle ved historievidenskaben (iflg. bl.a. Uffe Østergård), så ser man på den sammenhæng, hvori kilderne er produceret og det bliver sammenhængen, som i og

for sig bliver det interessante. Det er i den forbindelse at man kan bruge et et analytisk begrebsapparat, som de to franske forskere, som i forskellige omfang både var historikere, sociologer og filosoffer, Henri Lefebvre og Pierre Vilar, har udviklet. Fælles for dem er at de har et marxistisk udgangspunkt og en mere eller mindre hermeneutisk-fænomenologisk angrebsvinkel.

De taler begge to om en totalhistorisk metode, men på lidt forskellig måde. Pierre Vilar taler om at analysere et historisk fænomen som resultat, tegn og som årsag til noget andet.

Henri Lefebvre taler derimod om med udgangspunkt i en analyse af en radikal begivenhed at se på et historisk fænomens betingelser, begrundelser og årsager.

Ved hjælp af disse begrebsæt kan man strukturere sin analyse af såvel de enkelte kilder som selve det samlede historiske fænomen som man studerer og dermed også sætte dette fænomen ind i en større historisk og samfundsmæssig sammenhæng. Gennem denne kobling af de to historikers begrebsapparat bliver det også muligt at kombinere forskellige klassiske forklaringstyper: de kausale, funktionelle og intentionelle forklaringer.

Samtidig passer det fint sammen med det fremlagte ordensbegreb og differentieringen af det i tre ordenstyper. Det passer også med det foreslåede fokus for historievidenskaben på historisk liv, dvs. menneskers handlinger.

På basis af så mange kilder som muligt, som indeholder oplysninger om daterbare handlinger og iagttagelser i Bording sogn i perioden 1660-1800, har jeg på lignende måde søgt rekonstruere / udarbejde en årbogsrække for disse 140 år med så mange begivenheder som muligt, der omhandler sognet og dets beboere. På denne måde har jeg haft mulighed for, næsten dag for dag, at følge sognets liv, hvad der skete i sognet og hvad der f.eks. skete med sognets ejendomme m.m. Her melder der sig samtidig et kildekritisk spørgsmål i forbindelse med hvilke begivenheder, som man støder på i de overleverede kilder og hvilke begivenheder, som ikke blevet **dokumenteret** og dermed "glemt". Da kirkebøgerne for Bording sogn for tiden før 1764 er gået til, så er der mange kirkelige handlinger, herunder barnedåb, vielser og begravelser, som vi desværre ikke kan dokumentere. På lignende vis er der mange indgåelser af fæsteaftale, som ikke er dokumenteret på grund af, at der var tale om små jordbesiddere, som ikke havde noget større bureaukratisk system med fæsteprotokoller m.m. ligesom de store østdanske godssystemer. Når det gælder begivenheder, som skildres i tingbøgerne, er der også her tale om en vis udvælgelse blandt sognets beboere. Alle folks begivenheder er ikke omtalt i tingbøgerne. Folk der har været mere involveret i pengetransaktioner end andre, optræder hyppigere i tingbøgerne på grund af de mange gældssager, som fylder en stor del af tingbøgerne. Det betyder alt i alt, at

selvom man søger at trække på mange forskellige kilder i forbindelse med udarbejdelsen af en sogne-krønike, så er det alligevel kun en **del** af de **samlede begivenheder**, som man får frem.

Jeg tog fat på registrering af alle de livstegn, som jeg kunne finde i kilderne og registrerede dem som i en dagbog eller rettere en årbog, en annal, deraf navnet på metoden: annalistikken. Det er som nævnt under diskussionen af kilderne et stort problem, at man ud af de bevarede kilder systematisk overser mange handlinger og begivenheder i en del af de lokale menneskers liv. Nogle menneskers liv vil træde tydeligere frem i kilderne end andres liv. Men ved at se på nogle af de kilder, som giver et samlet overblik over sognets tilstand på bestemte tidspunkter, f.eks. matrikler og kombinere dem med de mere handlings- og begivenhedsorienterede kilder vil man opdage, at nogle mennesker træder frem som en mere eller mindre sammenhængende gruppe eller rettere et lag i sognet, som har nogle relationer med hinanden, som de ikke har med de andre i sognet. Det er sådant et lag, jeg har "opdaget" igennem den annalistiske metode. Det er dette lags historie, som det følgende drejer sig om.

Senere er det gået over til den detaljerede begivenhedsskildring, ikke mindst kendt fra krigshistorie med slagets gang minut for minut. Det er den mest empiriske historievidenskab, der næsten kendes. Men den kan faktisk også bruges i et mere teoretisk orienteret totalhistorisk projekt. Jeg har brugt denne metode ved på grundlag af mange forskellige kilder at registrere enhver handling, der er udført eller direkte har involveret personer fra Bording sogn gennem perioden fra 1660 til 1800, år for år, måned for måned. Det har givet en fornemmelse af hvad der er sket i de pågældende år og hvordan årene ikke har været ens i løbet af den 140 årige periode. Det er bemærkelsesværdig at den engelske historiker Allan Macfarlane i sin bog om at rekonstruere historiske lokalsamfund ikke nævner den vinkel på totalregistrering af lokale data. Han interesserer sig ligesom de fleste for forholdene og mindre for den skabende praksis.

Men der er naturligvis et stort kildemæssigt problem i at der på grund af kildernes tendens på forskellig vis vil være nogle personer, som træder mere frem end andre, med andre ord, at nogle Bording-beboeres liv er bedre registreret end andres. At jeg netop gennem denne metode har opdaget det herremandsagtige lag er vel ikke tilfældigt, idet de pågældende kilder vil have tendens til at favorisere personer med position og formue. Men netop ved at gå slavisk kronologisk tilværks på tværs af kilderne kan man få nogle sammenhænge frem, som bryder med kildernes tendens. Mange Annales-historikere har også registreret bestemte fænomener, f.eks. kornhøst, over mange år og dermed fundet frem til konjunkturer og

cykliske bevægelser. Men denne form for langtidsregistrering har været relativkvantitativt orienteret, bl.a. fordi de har taget udgangspunkt i en region og dermed ikke haft mulighed for at gå tæt på personerne. Når de så har gjort det i f. eks. Montaillou-undersøgelsen, så er det for en kort tidsperiode. Jeg søger her at kombinere det lange tidsperspektive og det personlige niveau med hinanden. Gennem denne annalistiske metode kan man for nogle personers vedkommende langsomt konstruere en form for livshistorie, en mindre biografi. Den annalistiske analysemetode fører derfor direkte over i den livshistoriske metode.

Hverken annalistikken eller den livshistoriske analyse er ny i historievitenskaben og andre samfundsvidenskaber. Det er spørgsmålet om hvor og hvordan man bruger den, der kan være forskellig. Ikke mindst indenfor socialhistorie og sociologi har man arbejdet med bearbejdning af mange livshistorier og erindringer fra arbejdere, bønder, bagere, adelsfolk etc. Man har søgt at finde ud af hvordan livsløbene har været og hvordan mennesker har udviklet særlige livsstrategier. Jeg har ikke selvbiografisk materiale til min rådighed, men jeg må selv konstruere livshistorierne ud af det annalistiske materiale.

Som tidligere nævnt har de livshistoriske analyser enten taget udgangspunkt i personer, som i national sammenhæng har været centrale eller behandlet specielle grupper af f.eks. arbejdere eller andre sociale kategorier. De har sjældent set på en gruppe af personer, som konkret har haft relationer med hinanden. Der er ofte blevet rejst en kritik af den biografiske indfaldsvinkel, at man ikke får den sociale dimension med. Men det kan man jo netop få gennem en kollektiv biografisk indfaldsvinkel. Gennem en kombination af den annalistiske og livshistoriske analyse kan man også overskride den på forhånd lagte kategorisering af folk i grupper. Man kan nemlig se på hvem der konkret har relationer med hvem og opdage at det undertiden går på tværs af de sædvanlige sociale kategorier.

På grundlag af den annalistiske og livshistoriske analyse vil jeg så søge at gennemføre en såkaldt totalhistorisk analyse. Mens annalistikken og livshistorien fremhæver det diakrone perspektiv, så fokuserer den totalhistoriske analyse på det synkrone perspektiv. Jeg vil her benytte mig af de metodiske principper, som henholdsvis Henri Lefebvre og Pierre Vilar har udviklet omkring en totalhistorisk analyse og mit eget udkast til ordensanalyse. Henri Lefebvre har i sin analyse af Pariserkommunen diskuteret en teori om begivenheden og dermed også de metodiske principper for en analyse af begivenheden. Han lægger især vægt på mulighederne, på forudsætningerne for at det kan lade sig gøre. Han taler om cause, raison og condition. Vilar taler til gengæld om signe, produit, og consequence og lægger dermed vægt på begivenhedens betydning. I min ordensanalyse taler jeg om den materielle orden, handlingsordenen og tegnordenen. På den måde fremhæver jeg de forskellige niveauer i

begivenheden, i livet. De tre begrebsæt har mange affiniteter, men alligevel fremhæver de hver især tre forskellige træk ved den totalhistoriske analyse.

En fremstilling

Hvis man vil prøve at skrive en historisk analyse med totalhistoriske ambitioner får man helt automatisk et problem med at strukturere fremstillingen. Hvordan kan man få helheden frem gennem en skriftlig fremstilling som består af forskellige sider og dermed også af forskellige dele ? Man kan have den totale fremstilling i hovedet, men hvordan får man den ned på papiret uden at den bliver alt for fragmenteret. Det opløftende moment er naturligvis at læseren gennem den fortløbende læsning af de forskellige sider selv danner en helhed i sit eget hoved og at man dermed har fået formidlet den totale sammenhæng.

Man har i de senere år drøftet spørgsmålet om forholdet mellem historieforskning og historieskrivning. Det er vigtigt at understrege at spørgsmålet ikke er nyt. Det har været til debat lige siden historiefaget blev gjort til en videnskab.

Man kan sige at jeg prøver at bruge en slags "flette-teknik". Jeg har dels en række biografier om de forskellige medlemmer af laget. Så har jeg en begivenheds- og periodeorienteret fremstilling om de forskellige hovedfaser i lagets historie. Dernæst har jeg en drøftelse af den herremandsagtige ordentlighed og dens væsentlige træk samt en påpegning af at den bare er en blandt flere ordentligheder.

Endelig har jeg spørgsmålet om hvordan de ca. 40 menneskers liv hænger sammen med den almene samfundsudvikling. Netop gennem den herremandsagtige ordentlighed havde de en for enevælden særegen måde at ordne livet på.

Gennem en sammenfletning af disse 4 indfaldsvinkler søger jeg at sikre forbindelsen mellem de forskellige niveauer og perspektiver og bidrage til en videnskabelig historieskrivning med totalhistorisk perspektiv.

For historikere er der i modsætning til sociologer, økonomer og andre samfundsforskere og humanister for den sags skyld et stort problem omkring selve fremstillingen. Det bunder i historiefagets rødder, i historiebegrebets dobbelthed og dets spaltning for 150 år siden mellem historiefortælling og historievidenskab. Man har lige siden diskuteret hvorvidt historievidenskab kan skelnes fra historieskrivning og om historieskrivning er det samme som digtning, at historikeren hele tiden nærmer sig digterens gebet o.s.v.

Historie kan både forstås som en fortælling med en begyndelse, en midte og en slutning og som den virkelige historie og for det tredje som historievidenskab. Det er netop spændingen mellem disse tre forskellige forståelser af historie, som gør fremstillingsproblemet centralt.

Gennem dispositionen af den historiske afhandling kommer en væsentlig del af afhandlingens budskab til udtryk. Ofte vil man først få præsenteret en problemstilling, tidligere forskning, oversigt over anvendt kildemateriale, evt. introduktion til anvendt metode og så går man over til selve analysen, som kan være disponeret på forskellig vis afhængig af den konkrete problemstilling. Men den vil ofte være disponeret således at man ser på de forskellige dele af problemstilling i hver sine kapitler. I danske historievidenskabelige afhandlinger er der sjældent en samlende "figur", der samler afhandlingen til et hele og som udtrykker en bestemt helhedsforståelse. Denne teknik til at få noget sagt gennem selve fremstillingens disposition præger ikke mindst franske afhandlinger. Denne tradition har inspireret nogle få danske afhandlinger som f.eks. Poul Holm's om Kystfolk.

Dermed er ikke sagt, at den typiske danske afhandling med systematisk gennemgang af problematikken ikke også fortæller noget gennem selve strukturen i fremstillingen. Den fortæller jo, at man mener, at problemstillingen består af de behandlede del-elementer. Afhandlinger, der beskæftiger sig med primært kronologisk definerede problemstillinger, vil ofte have en kronologisk struktur, dog afhængig af hvor lang et tidsrum, der er tale om. Hvis der er tale om et relativt kort tidsrum, kan dispositionen være centreret omkring forskellige kildetyper, således, at det er et spørgsmål om et kapitel for hver kildetype. Det fortæller også at det er kilde-problematikken, som er det centrale i denne afhandling. Når jeg i nærværende afhandling har delt min afhandling op i tre dele fortæller jeg, at min pointe er at få sammenhæng mellem den historiografiske tradition, som man er en del af; ens teoretiske, metodiske og fremstillingsmæssige grundlag og endelig et konkret historisk stof, som man skal undersøge.

I den tredje del har jeg valgt at veksle mellem en kronologisk, biografisk og delordenmæssig disposition, således at den kronologiske er den overordnede, mens den biografiske og livsdel-mæssige disposition veksler med hinanden.

Kildemateriale

Der findes mange forskellige kilder til menneskers historie., også når det gælder enevældens mennesker. Men mange af de kilder, som findes og som oftest er benyttet i analysen af "almindelige" mennesker er ofte opgørelser på bestemte tidspunkter over tilstanden, forholdene. Det er f.eks. folketællinger, skattemandtal og matrikler. De giver et indtryk af helheden på et givet tidspunkt. Men det handlende menneske forsvinder eller er ikke synlige i disse kilder. Hvis man skan have fat i livshandlingerne, så må man søge andre kilder, som direkte registrerer konkrete menneskers handlinger. Det gør en kirkebog, en tingbog og en skøde- og panteprotokol. De fortæller om menneskers kirkelige handlinger, om mere eller mindre lovlige handlinger i forhold til hinanden og indbyrdes transaktioner med bl.a. ejendom og anden formue. Når disse handlinger, som er registreret i disse kilder, bliver sammenfattet ved hjælp af Annalistik og livshistorisk metode, så kan man begynde at skimte et handlende og aktivt menneske fra enevældens tid.

Bording sogn er ikke specielt valgt som empirisk basis på grund af, at der findes et særligt fyldigt og velbevaret arkivmateriale, snarere tværtimod. Der er tale om et lokalområde, hvor de administrative inddelinger er ret indviklede; sognet er bl.a. delt mellem tre forskellige herreder og de fleste ejendommers status som strøgods betyder, at der er minimalt med godsarkivalier.

Kirkebøgerne fra før 1764 er brændt, så man kun kan følge kirkelige handlinger i de sidste 30 år af den analyserede periode.

Men jeg mener, at det er vigtigt at de vanskelige kildeforhold ikke afholder en fra at studere sådanne områder som Bording sogn. Det ville betyde, at man ville afholde sig fra at belyse forholdene i strøgodsområder, som i sagens natur ikke producerer så fyldige arkivalier som områder med store herregårde.

Hvis man skulle vælge et sogn med en overskuelig, homogen og samlet gruppe af kilder, skulle man ihvertfald ikke vælge Bording sogn. Det er i den undersøgte periode delt mellem tre herreder og grænser op til et fjerde. Det betyder, at det har været nødvendigt at foretage undersøgelser i alle fire herredsarkiver for at finde sager vedr. forholdene i sognet. Dertil kommer, at de fleste af gårdene har været strøgods, dvs. små afsidesliggende besiddelser, som ofte ikke er blevet ført til protokols og tit har hørt under meget små herremænd, som ikke har efterladt sig fæste- og andre protokoller. Det betyder, at det har været et meget stort arbejde bare at finde frem til hvor kilderne ligger og at der stadig kan ligge relevant materiale gemt i arkivfonde.

Men selvom kilderne ligger spredt rundt i mange forskellige embeder og arkivfonde, så er kildetyperne nogenlunde de samme som for andre sognes vedkommende.

To centrale kildegrupper har således dels været herredsfogedens arkiv, dels de gejstlige arkiver. Endvidere har landstingets skøde- og panteprotokoller været vigtige. En ofte rejst kritik af retsmateriale som kildemateriale til menneskers historie drejer sig om at det er undtagelser, som kommer i forbindelse med retssystemet. Det gælder imidlertid først og fremmest kriminalsagerne. Det er også dem, som mange historikere synes er mest spændende og har kastet sig over. Hovedparten af sagerne i herredsretten gælder gældssager. Det er samtidig sager, som relativ mange mennesker er involveret i forhold til de kriminelle sager. Gældssagerne kan samtidig forbindes med skøde- og panteprotokollerne, idet det ofte vil være i forbindelse med ejendomshandel, at man låner penge og man udsteder pantebreve enten i forbindelse med handel eller lån. Det kan igen knyttes sammen med skifteprotokollerne, der registrerer formue og gæld i forbindelse med dødsfald eller tvangsauktion. Oven på skifteretten kan man så få en auktion, der er registreret i auktionsprotokollen. De enkelte delhandlinger i forbindelse med myndighedernes inddragelse i nogle menneskers liv er registreret i hver sin protokol. Dertil kommer i heldige tilfælde pakker med bilag til protokolsagerne. Her kan man finde korrespondance mellem de i sagerne involverede personer.

Historien om det herremandsagtige lag i Bording sogn

Etableringen af det herremandsagtige lag

Begivenhederne i november-december 1674

Jeg vil starte hele historien med et par små begivenheder i slutningen af 1674. Det drejer sig om to transaktioner vedr. ejendomme i Bording sogn i november-december 1674. Den 22. november 1674 pantsætter Otto Hardeboe Nielsen af Egeløkke på Langeland på sin far, Niels Hardebo's, vegne, en gård i Hestlund i Bording sogn med fæsterne Olluf Larsen, Jep Pedersen og Jakob Jepsen til Morten Nielsen i Ravnholt.¹⁴⁹ Den 4. december 1674 sælger Karen Grubbe, enke efter Jørgen Kaas til Hastrup, dels et gadehus i Hestlund i Bording sogn, med Mads Christensen som fæster, dels sin andel af Bording Mølle, til møller Niels Andersen i Bording mølle.¹⁵⁰

I den første transaktion, den 22. november 1674, har vi **Otto Hardeboe Nielsen / Niels Hardeboe** og **Morten Nielsen** som henholdsvis pantsætter og pengeudlåner. I den anden transaktion, den 4. december 1674, er det henholdsvis **Karen Grubbe** og **Niels Andersen** som optræder som sælger og køber. Fæsterne og huslejerer i de to ejendomme i Hestlund er henholdsvis **Olluf Larsen, Jep Pedersen og Jakob Jepsen** og **Mads Christensen** og brugeren/fæsteren af møllen er **Niels Andersen**. Han er foruden at være bruger og fæster af møllen, køber af såvel gadehus i Hestlund som halvparten af den samme mølle.

Otto Hardeboe Nielsen af Egeløkke på Langeland var søn af Niels Hardeboe, som stammede fra den jyske lavadelsfamilie Harbou. Den havde sit udspring i Hardsyssel, nærmere bestemt på Sindinggård, ikke langt fra Bording sogn. Men Niels Hardeboe eller Harbou blev gennem ægteskab knyttet til Fyn og Langeland og især til godset Egeløkke på Langeland.¹⁵¹ Ejendommen i Hestlund har Niels Harboe således "haft med" fra Vestjylland. I 1664 hører den imidlertid under Jørgen Enevoldsen Seefeld, som hørte til en af landets største jordbesiddere og højadelen, mens Harbou-slægten var en af de senmiddelalderlige lavadel-slægter¹⁵².

Karen Grubbe, datter af Jørgen Grubbe til Christianssæde på Lolland, blev gift med Jørgen Kaas til Hastrup i Thyregod sogn i Midtjylland. Både hendes egen og hendes tilgiftede slægt,

¹⁴⁹LAN, LTSP, B24-643 p. 157 a,b

¹⁵⁰LAN, LTSP, B24-643 p. 165 b

¹⁵¹DSH, bd. 8 p.344f.

¹⁵²Se Troels Dahlerups omtale af den tidlige lavadel og bl.a. om Harbou-slægten i Gyldendals og Politikens Danmarks Historie bd. 6, p. 102ff.

henholdsvis Grubbe- og Kaas-slægterne, tilhørte højadelen.¹⁵³ Hun var selv ud af en søskendeflok på 6. Jørgen Grubbe var gift 2. gang med Lene Rud og ejede Christianssæde på Lolland. Han dør selv i 1640. Men hans enke dør først på Rudbjerggård hos sin datter Ide i 1671. Det er sandsynligvis i forbindelse med skifteforretningen efter hende, at deres børn får andel i ejendommene i Bording sogn. Udover Karen Grubbe var Jørgen Grubbe og Lene Ruds børn som følger :

1. Ide Grubbe g.m. Frederik v. Barnewitch, Rudbjerggård, Lolland
2. Alexander Grubbe, Dunderuplund, Give sogn
3. Regitze Grubbe g.m. Ulrik Gyldenløve, Vindinge, Sjælland.
4. Hilleborg Grubbe g.m. Rudbek von Deden, møllegården i Longelse på Langeland.
5. Margrethe Grubbe, g.m. Steen Hohendorff, Rønneholm, Stiftamtmand i København.

De var som de fleste adelsfamilier godt spredt over hele landet. I løbet af 1673-74 bytter de seks søskende andele og ejendomme, herunder besiddelserne i Bording sogn med hinanden, således at nogle af andelene og ejendommene samles hos dem, som bor nærmest Bording sogn, dvs. Alexander i Give sogn og Karen i Thyregod sogn. Således lånte Alexander Grubbe, den 29. juli 1673 150 rdl. af mølleren Niels Andersen, som herefter fik pant i sin "egen" mølle i form af Alexanders sjettedpart af møllen.¹⁵⁴ 5 dage senere, den 28. juli 1673 mageskiftede Regitze Grubbe med sin søster Karen m.h.t. således at Karen nu havde to andele i møllen. I det følgende år, den 11. juni 1674, overdrog en tredje søster, Ide Grubbe, sin andel i Bording Mølle til Karen Grubbe. Nu havde Karen 3/6 andel i møllen, dvs. halvdelen, mens den anden halvdel udgordes af Alexander's andel, som var pantsat til mølleren Niels Andersen og de to andele som Hilleborg og Margrethe Grubbe og dermed deres mænd, møller Rudbek von Deden i Longelse på Langeland og Steen Hohendorff, Rønneholm, Stiftamtmand i København, havde. Som nævnt overdrog Karen Grubbe sidst på året 1674, den 17 december, sin halve mølle til mølleren selv, Niels Andersen, som på denne måde rådede over 2/3 af møllen, mens Hilleborg og Margrethe og deres mænd hver havde en 1/6 mølle. Men der var jo ikke kun tale om Bording Mølle. Der var også tale om nogle gårde og huse i Hestlund. Sammen med mølleandelen fik Karen Grubbe overdraget et gadehus i Hestlund med Christen Lauridsen som fæster, fra sin søster Ide den 11. juni 1674.

Panthaver og Køber af de tre ejendomme er to lokale sognemænd, fæstebonden **Morten Nielsen** i Ravnholt og mølleren **Niels Andersen** i Bording mølle. Om Morten Nielsen ved vi desværre ikke ret meget. Han er fæster af en gård i Ravnholt, som i 1664 hører under Jørgen Kruse til Hjermitslevgård i Vendsyssel. I matriklen 1688 hører den under købmand Frederick Fincke i

¹⁵³ Svend Aage Hansen: Adelsvældens grundlag p. 196

¹⁵⁴ LAN, LTSP B24-642 III, p.322b

Tønder. I begge tilfælde er der tale om herremænd relativt langt væk fra fæstegården. Morten Nielsen's fader hed sandsynligvis Niels Christensen og var ligeledes fæstebonde i Ravnholt. Vi har nemlig i 1661 en retssag vedr. noget gammel gæld, som de to søskende Morten og Anna på deres fader, Niels Christensen's vegne, lover at udrede 4 rdl. og 3 mark til deres farbror Christen Christensen i Guldforhoved.¹⁵⁵

Om Niels Andersen ved vi, at han var møller i Bording mølle i 1662 og i 1688¹⁵⁶. Han blev gift med den tidligere møller, Peder Ibsens enke, Maren Eriksdatter.¹⁵⁷ Om han selv er søn af den tidligere Klode møller, Anders Sørensen Møller, er sandsynligt, men ikke dokumenteret. Foruden Maren Eriksdatters to børn fra første ægteskab : Erik Pedersen og Inger Pedersdatter, fik hun sammen med Niels Andersen tre børn: Kirsten Nielsdatter, Christen Nielsen og Peder Nielsen. Inden Niels Andersen overtager den halve mølle fra Karen Grubbe, har han som sagt en anden andel i pant tilhørende Karens broder, Alexander Grubbe. Sidstnævnte har lånt 150 rdl. af Niels Andersen.

Disse to ejendomstransaktioner drejer sig i sig selv ikke om store ejendomme eller omfattende jordegods. Men de er led i den store sociale omfordeling af jordegods, som fandt sted i Danmark i de første årtier af enevælden, dvs. i perioden 1660-1700.¹⁵⁸ I forhold til det sociale liv i Bording sogn kan de to transaktioner ses som to **radikale begivenheder** i kraft af at være afgørende for dannelsen af det herremandsagtige lag i Bording sogn.

At disse to begivenheder kan karakteriseres som radikale begivenheder hænger sammen med at de bryder radikalt med det dominerende princip for hvordan dels det sociale liv i Bording sogn bliver ordnet og hvordan de involverede personer fra Bording's liv hidtil er blevet ordnet.

De er derimod ikke radikale begivenheder på regional eller national niveau eller for de nævnte adelsfolk.

Herremandsskabet som ordningsprincip for samfundets sociale orden bliver introduceret og en del af den interne sociale orden i Bording sogn gennem begivenhederne i november-december 1674,

Den har været der hele tiden som en latent orden, men den har ikke været praktiseret af nogle af beboerne før. Det sociale liv i sognet har været ordnet ud fra, at alle i sognet hørte under en eller anden herremand **uden** for sognet.

¹⁵⁵B 63-1 p.139a

¹⁵⁶Tingbog Lysgaard hrd.1662, Chr. V.smatrikel 1688: Bording sogn

¹⁵⁷Munklindebogen 1670-1770 p.145

¹⁵⁸Dansk socialhistorie bd.3 Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700 p.385 ff. (Ejendomsfordelingens forvandling), Gyldendal 1980

Man kan sige, at der med de nye begivenheder er kommet en ny måde at ordne livet på for nogle af beboerne i sognet. Det betyder også en social differentiering i det lokale liv.

Henri Lefebvre opererer med betingelser, grunde og årsager til bestemte begivenheder.

Man får også på det individuelle plan en kompleks livsorden. Selvom Morten Nielsen i 1674 i første omgang blot får ejendommen i Hestlund i pant, så ved vi fra senere kilder, at han senest i 1680 er registreret som ejer af ejendommen i Hestlund med ret til landgilde m.m..¹⁵⁹ Men han fortsætter med at være fæstebonde i sin egen landsby Ravnholt, mens han er ny herremand i nabolandsbyen. Hans materielle omgivelser vil sandsynligvis ikke blive ordnet meget anderledes end hidtil og de daglige gøremål vil sandsynligvis også være de samme det meste af tiden. Men ind i mellem skal han agere som herremand. Han er samtidig blevet "kollega" med nogle af landets største mænd. Jeg talte om i det teoretiske afsnit om materielle ordner, handlingsordner og tegnordner.

Man kan sige at en del af den materielle orden for Morten Nielsen er blevet ændret, i og med at han nu også er i besiddelse af/har pant i en ejendom. Hans handlingsorden er også blevet ændret, da han ind i mellem skal agere som herremand. Endelig må man formode at hans tegnorden er ændret, omend man ikke ved i hvilket omfang. Men man kan have en formodning om det. Vi har desværre meget få eksempler på denne type bonde-herremænd, så vi ved ikke ret meget om hvordan de tænkte. Men som vi ser senere om Erik Pedersen, så lå der gennem den materielle og handlingsmæssige orden en reel mulighed for at tegne sin omverden som herremand.

Hvad er da baggrunden for at en fæstebonde og en møller i Bording sogn lige pludselig kunne blive herremænd, omend i meget lille skala ?. Dette lokale herremandsskab er et **resultat**, et produkt af den særlige lokale og regionale situation som mennesker i Bording i Midtjylland befandt sig i, i året 1674, bosat i den magreste del af Danmark under den tidlige enevælde med en relativ ny samfundsorden, i et krigshærget land, med en statsmagt og adel i krise, med fundamentale ændringer i jordejendoms- og kreditmarked og deraf følgende sociale forandringer.

¹⁵⁹RA- Matrikelekstrakt 1680-81, Ginding hrd. Bording sogn, Hestlund

Herremandskabet - et resultat - en radikal ny orden i Bording sogn

Fra naturens hånd

På det nationale og regionale niveau er der også sket en række radikale begivenheder, der har ført til nogle nye ordningsprincipper. Samtidig er nogle af de hidtidige ordningsprincipper videreført på nogle nye måder. Det er her relevansen af at se historien som stadige brydninger mellem forskellige ordner kommer ind. Det historiske resultat vil altid blive en kompleks sammensætning af de forskellige delordner og dertil hørende ordningsprincipper. Jeg vil i det følgende se på forskellige "delordner", forstået som forskellige dele af menneskers liv og omgivelser. Det er dem, som knyttes sammen gennem de konkrete handlinger, som Morten Nielsen og andre udøver. De naturmæssige ressourcer er en delorden i denne sammenhæng. Den er samtidig noget af det trægste set i forhold til bebyggelse, udnyttelsesformer og videre.

Hvis vi starter fra bunden af så er Bording sogn beliggende i den vestlige del af Midtjylland vest for den jyske højderyg med et landskab karakteriseret af hedesletter og bakkeøer og med en meget sandet og såkaldt "skarp" jordbund, dvs. med relativ lav naturlig frugtbarhed. I den sidste istid (Weichsel-istiden (omkring 70.000–10.000 år. fv.t.) var en del af Danmark ikke dækket af den nordiske indlandsis og det var netop den vestlige del af Jylland. Som følge af dette forhold adskiller Vestjyllands jordbund og landskabsformer sig radikalt fra resten af Danmark. Landskaberne fra næstsidste istid er her bevarede i form af de såkaldte bakkeøer. De består af moræneaflejringer, der kan bestå af moræneler, morænesand og morænegrus. På grund af deres fritliggende placering under sidste istid blev disse morænebakker udsat for overfladevand, vindens og frostens eroderende virkninger med det til følge at meget af moræneleret er udvasket og efterhånden domineret af morænesand og grus. Efter sidste istid blev landskabet i Vestjylland præget af smeltevandsaflejringerne, som skabte hedesletterne og ådalene. Omkring smeltevandsfloderne blev der dannet smeltevandsletter, hedesletterne, som især består af smeltevandssand og mindre af smeltevandsgrus, der blev aflejret først i nærheden af isranden, og smeltevandsler, som på grund af dets finhed i hovedsagen blev skyllet ud i havet vest for Jylland eller aflejret i kystegnene. Smeltevandet dannede ådale, som blev en del af "dal i dal-systemet", idet der i smeltevandsdalene blev dannet smeltevandsfloddale, som f.eks. Storådalen og Karup ådal, som begge omkranser Bording sogn. I ådalene kan man også finde organiske aflejringer fra tiden umiddelbart efter sidste istid i form af tørv og dynd, som danner moseområderne i ådalene. På grund af de store tørveflader, som hedesletterne danner, havde vindaflejringer i denne region ligeledes en betydning i form af flyvesandsaflejringer.

Udnyttelsesformer

Mens den geologiske tidshorisont i forhold til menneskenes historie, så er de forskellige udnyttelsesformer af naturens ressourcer også relative træge i forhold til andre delordner. Samtidig er de aktuelle udnyttelsesformer præget af tidligere udnyttelsesformer, f.eks. ved at fældning af skove og tørvebrænding giver hede og udpiner jordens næringsstoffer og dermed forringer mulighederne for at dyrke jorden, hvis man ønsker det. Det vil sige at man aldrig står med en helt ubrugt natur og kan ordne udnyttelsen af den paa helt bar bund.

Det er karakteristisk for denne midtjyske region, at man i forbindelse med vurderingen af jordens dyrkningsmæssige kvalitet til Chr. V's matrikel 1688, var nødt til at oprette en særlig klasse for jorden i Vrads herred, som Bording sogn indgår i med sin sydlige del af sognet.¹⁶⁰ Landmålerne havde gennem deres lokale undersøgelser fundet frem til at boniteten var her så forholdsmæssig ringe, at den måtte have sin egen særlige bundklasse.

Der skal med andre ord bruges mange kræfter til at få noget ud af denne jord, ihvertfald, hvis man først og fremmest tænker i agerdyrkning. Men det gjorde bønderne ikke entydigt i disse egne. En stor del af arealerne, op til 85-90 %, var dækket af hede og disse områder blev ikke opfattet som øde og unyttige områder. De var tværtimod en væsentlig del af de naturressourcer, som stod til rådighed for og som blev udnyttet af den lokale befolkning. Heden kunne nemlig bruges på mange måder. Den kunne bruges til græsning først og fremmest af får. Men den kunne også bruges til biavl og dermed produktion af honning ved hjælp af lyngens blomster. Heden kunne også levere græstørv til byggemateriale, spc. vægisolation, til at blande i gødning og endelig som brændsel¹⁶¹. Lynggrene kunne ligeledes bruges til brændsel, men også til fremstilling af lyngkoste. Når man søgte at opdyrke en del af heden til agerbrug, så indledte man med at afbrænde lyngen og bruge asken som en slags gødning. Næste år blev arealet pløjet og tilsået med boghvede. Tredie år brændte man atter marken af og derefter såede man rug i to omgange, derefter boghvede og en tredie gang rug. Herefter skulle den pågældende mark hvile i **12 år**.¹⁶² Knap så lang tid skulle markerne hvile efterhånden som de havde været i brug i længere tid og var en del af gårdens opdyrkede agre.

Men en væsentlig forudsætning for, at hviletiden for at hedegårdens jorder kunne holdes nede på f.eks. 6 år, var, at der kom tilstrækkeligt med gødning fra kreaturerne. De græssede i de bløde enge i nærheden af de store åer, og på græsmarkerne om sommeren og fik hø om vinteren. Det vil

¹⁶⁰Rentekammerets Memorial af 22.marts 1686, Henrik Pedersen: De danske landbrug (1928) p.48 ff.

¹⁶¹Ole Højrup og Birte Stig Jørgensen

¹⁶²Karl Erik Frandsen:

sige, at gode enge til sommergræsning og høavl var vigtigt for såvel et ordentligt kreaturhold som en ordentlig korndyrkning. På denne måde indgik de forskellige elementer, ager, hede, vandløb og eng sammen via husdyr og høst af korn, hø og tørv i et samspil, hvor alle elementer var nødvendige for hinanden og for at sikre hedebondens husholdning som helhed.¹⁶³

bebyggelser

Når man taler om det gamle danske bondesamfund før landboreformerne, så taler man først og fremmest om **herregården** og **landsbyen**. Det gælder også for hovedparten af landet, men billedet er noget anderledes, når det gælder det midt- og vestjyske område. Her er det nok så meget **enkeltgården** og **gårdsamlingerne**, som præger landskabet. Der findes landsbyer og herregårde, men de er relativt mindre end de tilsvarende på øerne og i Østjylland.

Bebyggelser er ligesom udnyttelsesformer ikke noget, man ændrer fra dag til dag. Det er relativt træge ordner af de materielle rammer for menneskers liv.

I 1660 var der 16 bebyggede lokaliteter i Bording sogn. I disse lokaliteter var der ialt 32 gårde og derudover fandtes 6 huse i Hestlund og 2 huse i Bording. Bebyggelsen og dermed også den dyrkede jord koncentrerer sig til grænseområderne mellem bakkeøerne og hedesletterne med ådalene. Centralt for denne placering er tilstedeværelsen af moræneler i bakkeøerne og tilgængeligt grundvand i ådalenes engområder. Moræneleret giver en relativt frugtbar mulddannelse og grundvandet i engene giver en græsvækst til brug for græsning og den altafgørende høproduktion til vinterfoder til de gødningsgivende dyr. Det samlede omfang af disse indbyrdes forbundne naturressourcer er afgørende for hvor stor bebyggelsen bliver¹⁶⁴

. Det er således karakteristisk, at sognets tre landsbyer, Bording, Hestlund og Ravnholt, er placeret i nærheden af de store sammenhængende engområder og forekomsten af moræneler, mens de 13 enkelt- og dobbeltgårde er placeret ved relativt mindre engarealer og på hedesletterne i nærheden af mindre engkær. Som følge af, at det har været vanskeligt at flytte ud på hedesletterne og have tilstrækkelig agerjord til kornavl, så har man de såkaldte gårdfællesskaber, dvs. gårde med mere end 1 bruger. Ud fra matriklens oplysninger fra begyndelsen af 1680'erne er det tydeligt at dette fænomen er mest udbredt i Vestjylland i forhold til resten af landet.¹⁶⁵

¹⁶³Viggo Hansen: Studier over 1600-tallets landbrug i en midtjysk hedeegn exemplificeret ved Grindsted sogn i Landbohistoriske Studier tilegnede Fridlev Skrubbelttrang, 1970

¹⁶⁴Viggo Hansen: Studier over 1600-tallets landbrug i en midtjysk hedeegn exemplificeret ved Grindsted sogn i Landbohistoriske Studier tilegnede Fridlev Skrubbelttrang, 1970

¹⁶⁵Fridlev Skrubbelttrang: Studier over gårde, gårdbrugerantal, og brugsstørrelser i det 17. årh. i Historisk Tidsskrift 12 rk.,bd.V. 1.hft., 1971. , HT.K.Kristensen: Gårdfællesskab: Festskrift til Johan Hvidtfeldt...

kort over hovedgårde i Midtjylland set ud fra Bording sogn som centrum på basis af oplysninger fra Chr.Vs matrikel 1688.

hovedgårde - strøgods - ejendomsforholdene

Når man ser på et kort over hovedgårdene i 1680ernes Midtjylland ser man tydeligt at man i Bording befinder sig i en hovedgårdsfattig region. Der er relativt langt til selv den nærmeste hovedgård. Alle ejendomme i sognet vil befinde sig enten langt væk eller i udkanten af en hovedgårds 2 miles radius.

Det betyder at ejendommene i Bording sogn ligesom i nabosognene er defineret som strøgods, dvs. ejendomme udenfor hovedgårdenes umiddelbare og sammenhængende område. De har derfor en marginal betydning i hovedgårdenes drift og samtidig giver det brugerne, fæsterne, på disse ejendomme en relativ grad af selvstændighed og dispositionsfrihed i forhold til de ved hovedgårdene nærtliggende ejendomme. Strøgods-bønderne skulle som regel kun passe deres eget brug og i mange tilfælde var der tale om en pengeafløsning i forbindelse med landgilden. Det forudsatte en vis handelsaktivitet hos bønderne selv og gav samtidig muligheden for opbygningen af en vis kapital til investering i ejendomme.

Hvis man ser på hvordan ejendommene i Bording sogn var fordelt mellem jordbesiddere i slutningen af året 1674, så får vi følgende billede:

(jordbesidderne : ejendommene i de enkelte lokaliteter i Bording sogn)

Avnsbjerg: Stubkær 1, Søbjerg, Agerskov 1, Moeslund, Munklinde , Ruskær

Palstrup: Stubkær 2, Bording 1,

Niels Andersen og Grubbe-søskende: Bording mølle

Niels Andersen: gadehus i Hestlund

Alexander Grubbe m.fl.: Hestlund 1,3,4,5

Silkeborg len: Sigten

Kirsten, sal. toldskriver Laurits Madsen, Helsingør: Guldforhoved 1,2 og Rønkilde

Herningsholm: Ravnholt 3, og Agerskov 2

Mogens Rosenkrantz, Holbækgård: Over og Neder Bodholt

Magnus Rosenkrantz , Landting m.m.: Nørlund

Henrik Lange: Hestlund 2

Morten Nielsen, Ravnholt: Hestlund 6

Frederich Finche, Tønder: Ravnholt 1

Jørgen Scheel Due, Hegnet: Ravnholt 2

Jomfru Sidsel Rodsteen: Bording 3

Margrethe von Sprechelsen: Bording 4

Claus Juel, Sdr. Vosborg: Brunbjerg

Matstrup (C. Ulfeldt d.yngre): Bording 2 og Ravnholt 4

Kronen-kirkeejer: præstegården

Det var i forhold til de 32 hele gårde, der var i Bording sogn, et ganske anseligt antal jordbesiddere, der havde fordelt ejendommene mellem sig, alt i alt **17** forskellige jordbesiddere. De eneste to, som besidder mere end et par enkelte ejendomme er dels Avnsbjerg, dels den gruppe af Grubbe-søskende, som Niels Andersen handlede med. Ellers er det for strøgods-områder typisk domineret af relativ fjerne jordbesiddere, som har deres hovedgård og hovedparten af deres ejendomme i andre egne af landet.

Når vi sammenligner med de geologiske forhold, bebyggelse og udnyttelsesformer, så må ordningen af ejendomsforholdene siges at være meget mere skrøbelig og variabel. Den kan ændre sig fra år til år.

Handel og kommunikation - købstæder - møller og veje

Samtidig med at der ikke var ret mange landsbyer og hovedgårde, så var der heller ikke mange købstæder i den midtjyske region. Men det betyder ikke at der ikke foregik handel i denne egn, snarere tværtimod.¹⁶⁶ På grund af den ofte lange afstand mellem fæstebonde og herremand, så blev landgilden og andre ydelser ofte leveret i penge. Det forudsatte en handelsvirksomhed fra bøndernes side. Men det var absolut heller ikke fremmed for hedebonden eller kratbonden tæt på grænsen mellem hede- og skovområderne inde i det centrale Midtjylland. I disse egne var der en omfattende tuskhandel med mange produkter fra såvel hede-som skovegnene: lyngkoste, vognhjul, bygningstømmer, honning m.m.¹⁶⁷ Der opstod gennem tiden en række mere eller mindre officielle markeder for disse produkter. En del af dem lå relativt centralt langs vejene. En anden type handelssted var møllerne som f.eks. Bording og Klode vandmøller, som også lå tæt på hærvejen. I møllen blev der ikke alene malet korn, men også handlet med almindelige købmandsvarer; desuden var der ofte en lille beværtning og undertiden logi/herberg.¹⁶⁸

Disse forhold er relativt stabile ligesom bebyggelse og udnyttelsesformer. Man kan dermed sige at egnen havde nogle relativt stabile delordner, som gjorde det muligt for Morten Nielsen og Niels Andersen at blive herremænd. Det er disse delordner, som gennem menneskers handlinger skaber en særlig ordentlighed i denne region, nemlig kratbonden. Men det var ikke alene det "skarpe" land som gav folk som Morten Nielsen og Niels Andersen nogle muligheder for at træde ind i herremændenes rækker. Det var også den særlige historiske situation, som det danske samfund og dermed også den midtjyske region stod i, i 1660er- og 70-erne.

Den enevældige samfundsorden

14 år før Morten Nielsen og Niels Andersen blev "herremænd" i Bording sogn skete der noget radikalt på landsplan. Den 18. oktober 1660 blev den danske konge hyldet som enevældig fyrste med suveræn ret til at erklære krig og fred, udskrive skatter i det omfang, kongen anså det for fornødent og endelig at være højeste retsinstant overfor alle indbyggerne i kongeriget, dvs. inklusive bønderne. Hidtil havde en væsentlig del af kronens indtægter kommet fra dens godser,

¹⁶⁶Hugo Matthiassen: Den sorte jyd. Tværsnit af hedens kulturhistorie.

¹⁶⁷Se nærmere i Hugo Matthiassen:..., i (...) og i upubliceret arbejde af NWL: Hede- og skovbønder i 1600-tallets Midtjylland - et markbogsstudium, Kbh. 1973.

¹⁶⁸Der findes ingen studier af møllers sociale og økonomiske historie i Danmark på trods af deres meget mangesidede rolle i samfundet.

domænerne. Skatter blev kun udskrevet ekstraordinært. Det blev radikalt anderledes efter enevældens indførelse. Nu blev det skatterne, som blev den centrale indtægtskilde.

Der var også hårdt brug for indtægter til kronens kasse. 1660 var nemlig ikke blot året hvor enevælden blev indført i Danmark, men det var også året, hvor man i Danmark slikkede sårene efter tre års krige og krigshærgen, primært mod svenskerne, men indirekte også med tyskere og polakker. I de østdanske egne, Sjælland, Bornholm og skåne, blev man udplyndret af svenskerne. I den sydlige del af Jylland var det mere de tyske og polske hære, som marcherede op gennem Jylland og plyndrede under henvisning til at de skulle op og hjælpe danskerne mod svenskerne.

Krigen havde betydet, at kongen var kommet i stor afhængighed til den fremvoksende nationale og internationale handelsborgerstand, storkøb- mændene. Kongen og dermed staten havde en meget stor gæld til disse driftige mænd. Staten prøvede at indfri gælden dels ved at udskrive skatter, dels ved at udlægge sine jordbesiddelser, de kongelige domæner, til sine kreditorer. På denne måde skiftede en stor del af den danske jord ejermænd. Fra at have besiddet omkring halvdelen af landets jord, blev kronens andel af den danske jordejendom i løbet af de først årtier reduceret til en fjerdedel. Samtidig blev den gamle adels jordbesiddelser reduceret fra ca. 45 % til ca. 30 %, idet den nye embedsadel og ikke mindst borgerskabet fik mulighed for at besidde fast jordejendom.

På denne måde kunne de "nye" grupper udnytte alle fordele ved den nye samfundsorden. De kunne som købmænd levere de mange varer, som de som embedsmænd bestilte til staten, dvs. hoffet, militæret og centraladministrationen. Som godsejere kunne de levere råvarerne og nyde godt af de privilegier, som de i forhold til deres embedsrang havde krav på. Men samtidig skulle man passe på, da man som f.eks. Rentemester Henrik Müller kunne overvurdere sine muligheder og pludselig stå med store tab; store satsninger gav også stor risiko for bankerot.

Samtidig med at der var nogle borgere og embedsmænd, som blev rige som følge af enevældens indførelse, så var der stadig mange, som ikke havde fået det bedre end under domæne- og adelsvældet. Det gjaldt ikke mindst i de "skarpe" og krigshærgede midtjyske egne.

Et af krise-tegnene var ødegårde og almindelig "forarmelse"¹⁶⁹. Kongen iværksatte da også i november 1660 en undersøgelse af ødegårde eller nylig besatte huse omkring kongens vildtbaner og registrerede forarmede bønder og enker.¹⁷⁰ I den del af Bording sogn, som hørte under Vrads herred var der i Guldforhoved en 1/2 gård, som indtil fornylig havde været øde, men som for nylig var besat med Jep Jensen. I Rønkilde var der en hel gård, som var besat med Søren Jensen, som var slet forarmet. I Sigten boede Christen Pedersen på en 1/2 gård, som også var "

¹⁶⁹Aksel Lassen: Skæbneåret 1659

¹⁷⁰B 63-1 p.54a

slet forarmet". Rønkilde's nabo mod øst var en selvejergård Paarup med Peder Lassen, Svend Jensen og Peder Sørensen, som ligeledes var "slet forarmede". Det er svært at vurdere, hvad der menes med "slet forarmede", men at de har haft det svært i disse år er hævet over enhver tvivl. Disse Bording-bønder havde ikke blot krigens ødelæggelser og den voksende statsmagts skatteudskrivninger at slås med, men de havde også nogle af de mest barske naturmæssige vilkår at kæmpe med, som man kunne finde i Danmark.

Alle beboere i Bording sogn var uanset om de boede i landsby eller var underlagt den ene eller anden herremand, undersætter i den danske konges rige. Det betød at hvis de ikke var særligt begunstiget med privilegier, så var de pligtige til at betale skat. Efterhånden som den danske skat skulle basere sine aktiviteter på andre indtægter end sine efterhånden afhændede og udlagte domæner, så kom turen til hyppigere skatteudskrivning. At det i Bording sogn kunne ramme hårdt fremgår af en sag fra den 28. september 1660, umiddelbart før enevældens indførelse.

" Næst fredag før Mikkelsdag hos bogbinder Kield Olufsen i Holstebro, hvor ridefogeden Peder Christensen, Lundenæs, logerede, blev de med mærke (i tingbogen) antegnede hentet til Nørlund af ridefogeden for at betale skat. Da de var kommet hjem, lod han dem hente igen. De skulle underskrive et brev om en sum penge, som ridefogeden havde udlagt for Bording sogn, de blev tvunget og rytteren stod med pisk".¹⁷¹ Dem, som blev hentet var : Jens Jensen, Guldforhoved; Olluf Christensen, Nørlund, Peder Nielsen, Ravnholt, Niels Pedersen, Villats Nielsen (Moselund eller Munklinde), Niels (Jensen), Hestlund; Christen Jensen, Hestlund og (Jens Nielsen) Sigten. De andre, som var uden mærke og altså ikke blev hentet var: Christen Christensen, Guldforhoved, Søren Jensen, Rønkilde, Jens Poulsen, Bording sammen med Hans Jensen, Bording og Hans Thygesen, Søbjerg.

Der var altså flere, som ikke frivilligt ville betale og som ville godkende ridefogedens påstand om at han havde lagt penge ud for Bording sognemænd til skattebetaling. Derfor måtte han tvinge dem til det.

Spørgsmålet om de hårde vilkår og "forarmelsen" får vi måske et delvist svar hos nogle lokale synsmænd, Christen Christensen, Skovdal og Jens Sørensen, Kærshoved, som i oktober 1660, var ude og kigge på korn og fæ i Vrads herred og dermed også i den sydlige ende af Bording sogn, mente, at årsagen til bøndernes armod og elendige vilkår, var:

"først den haarde beskatning som dennem af de svenske er paalagt, og efter dennem er de kommen under de ugudelige polakkers kvarter, som dennem så haardeligen havde udpresset, berøvet og fratagen ders ganske formue, saa de ikke vilde lade nogen et spisebrød efter og der de ikke havde mere, havde de forjaget dennem fra hus og hjem, så de aldeles ingen (vaar)sæd fik

¹⁷¹B63 -1p.42b, 43a

saat forgangne år og () ganske ringe rug, hvilket de ikke udi rette tid kunne faa saat formedelst polakkernes overfald, og blev derfor ganske lidet efter, () ringe høst og se det de nu havde, havde de købt og borget siden, havde de foruden udaf vores danske krigsfolk med skat og indkvartering ganske haardeligen været betrængt, fast over deres formue, så deres levned og elendige vilkaar er større end nogen bekendt kan tro eller tænke, dette saaledes for os at være ().

"¹⁷²

Året efter, sidst på året 1661, lød det sådan:

"Der er meget skarp og sandagtige kornmarker, saa der ikke nær på nogle faa steder kan saas havre, men ders meste og bedste sæd er rug, og noget ringe byg og eftersom denne sommer med megen langvarende hede og tørke er fremganget, hvilket saadanne sandmarker ikke kan taaler er ikke aleneste bøndernes byg, men endog ogsaa rugen der af solens hede afbrændt, meget (..) og forbrændt og paa mange steder næsten øde og fordærvet, saa mangan mand næppe kand avle saa meget korn, som han kunne saa sin sæd med, lader sig derfor en meget haard tid og dyr tid at blive iblandt de fattige folk, og eftersom forn. herreds indvonere, udi (...) deraf adskillige krigsfolk meget (..) berøvet og udplyndret, saa deres største formue var udi deres sæd og avling som nu ved misvækst er dennem fratagen, synes der ikke mange af dem kan blive ved magt, besidde og vedligeholde deres gaarde.." ¹⁷³

Selvom disse synsmænd måske har overdrevet, så er dette udsagn meget lig andre udsagn fra samme tid i resten af landet, spc. den sydlige del af Jylland, så har der ganske givet være tale om en meget vanskelig situation i det midtjyske område omkring enevældens indførelse.¹⁷⁴

Da kongens bønder i Vrads herred i oktober 1660 blev synet af Christen Christensen, Skovdal og Jens Sørensen, Kærshoved m.h.t. deres formue i form af korn og fæmon, blev forholdene i den sydlige del af Bording sogn karakteriseret på følgende vis:

Rønkilde: Søren Jensen rug 5 skp. og en gammel ko

Sigten: Christen Pedersen: så slet forarmet tilstand - går og thigger

Jens Nielsen rug 1 td., byg 5 skp. 1 gammel ko

Guldforhoved: (?) Jensdatter rug 2 td. byg 6 skp. 2 køer

Jens Jensen rug 1/2 td. byg 1/2 td. og 2 køer

Christen Christensen rug 1/2 td. 3 skp. byg 5 skp. og 2 køer. ¹⁷⁵

¹⁷²B63-1 p.40ff.

¹⁷³B63-1 p.136b,137a

¹⁷⁴Aksel Lassen: Skæbneåret 1659,

¹⁷⁵B63-1 p.40ff.

Når man ser lidt nærmere efter, kan man godt se en antydning af forskelle mellem tilstanden og ressourcernes omfang de tre steder. Guldforhoved har lidt mere korn og fæ i forhold til både Rønkilde og Sigten. Det er måske heller ikke tilfældigt, at det er Søren Jensen i Rønkilde, som har haft en udestående gæld hos Jep Jensen i Guldforhoved. Søren Jensen har haft en stud på fodring hos Jep Jensen. Sidstnævnte Jep Jensen må være død lige omkring 1660. I den forbindelse tager enken, Anne Kieldsdatter's nye mand Christen Christensen sagen op, men Søren Jensen afviser ethvert gældskrav under henvisning til attest fra sognepræsten om at alt er betalt inden Jep Jensen døde.¹⁷⁶

Samme Christen Christensen i Guldforhoved, tager en anden gældssag året efter, **den 15. september 1661**. Det er en sag vedr. (hans broder) Niels Christensen i Ravnholt og dennes børn og arvinger: Morten Nielsen og Anna Nielsdatter i Ravnholt. De to sidstnævnte er på deres afdøde fars vegne skyldig til Chr.Christensen med en gæld på 4 rdl. og 3 mark.¹⁷⁷

Selvom bønderne i Bording sogn og i Midtjylland generelt havde det hårdt i disse år, så var der alligevel forskel, således at nogle Bording-folk havde det lidt sværere end andre og nogle lidt bedre. Det er disse marginale forskelle som gør udslaget. De folk, som blot havde det en smule bedre end de fleste andre i Bording sogn kunne som følge af Enevældens åbning for alle som ønskede og havde pengene til det, erhverve og besidde frit jordegods og dermed blive små herremænd, således som Morten Nielsen og Niels Andersen gjorde.

¹⁷⁶B63-1 p.43b, 50 a,b og 51 a,b

¹⁷⁷ B63-1 p.139a

Herremandskabet - et tegn på det enevældige samfund

Dette herremandskab i lille format kan samtidig ses som et **tegn** på **Enevældens samfund** med dets åbning for social mobilitet mellem stænderne. Der blev givet mulighed for at flere mennesker uanset standsoprindelse kunne praktisere forskellige sociale positioner og det var ikke længere alene et spørgsmål om at være født ind i en bestemt social position. Herremandspositionen var i Bording sogn en latent mulighed, som blev mulig for Niels Andersen og Morten Nielsen at praktisere. Dermed er vi inde på muligheden for to ordentligheder. Den ene er en fæstebondeordentlighed og den anden er en herremandsagtig ordentlighed.

En vigtig del af ordentigheden er den tegnmæssige orden, den som udtrykker hvordan man i sin bevidsthed tegner sin sociale position i den sociale orden. Denne tegnorden kan ikke blive praktiseret hvis ikke den hænger sammen med en tilsvarende materiel orden og en handlingsorden. For de to nye herremænd vil der hele tiden være skift i hvilken ordentlighed, som de skal leve op til, så de må famle sig frem.

Vi har desværre ikke nogle vidnesbyrd om de første herremænds liv som herremænd. Men der findes et par sager om Morten Nielsens efterfølger, Erik Pedersen, som blev gift med Morten Nielsens enke, Kirsten Nielsdatter. Vi ved ikke præcis hvornår Morten Nielsen døde, bortset fra at han ihvertfald er død i 1699. Erik Pedersen optræder første gang i 1683 i markbogen såvel som ejer af ejendommen i Hestlund og fæster i Ravnholt.¹⁷⁸

Erik Pedersen var søn af Bording-mølleren Peder Ibsen og Maren Eriksdatter. Hun giftede sig anden gang med Peder Ibsens efterfølger i Bording mølle Niels Andersen, som vi kender som den anden lokale herremand. På denne måde var Erik Pedersen involveret i begge lokale herremænds familie og slægt.

I 1690 optræder Erik Pedersen som "herremand" overfor sine sognefæller i mindst to sager, som vi kender til. De er begge omtalt i tingbogen for Hjerm-Ginding herredsret under den 28.februar 1690.

Denne dag påbegyndes den mange gange udsatte landgilderestancesag mod Oluf Laursen og Jacob Jen(p)sen i Hestlund rejst af deres herre, fæstebonden og herremanden Erik Pedersen i Ravnholt. Sagen, som er blevet udsat flere gange drejer sig om manglende landgilde i 7 år, dvs. siden 1683.¹⁷⁹ Det vides ikke præcist, hvornår Erik Pedersen overtog gården, men det er muligt, at det er i 1683. Det er samme år, som opmålingen til matriklen bliver foretaget og hvor Erik Pedersen bliver opført som ejer. Hvis Oluf Laursen og Jakob Jepsen ikke betaler deres landgilde

¹⁷⁸RA, Chr.Vsmatrikel, markbog Bording sogn 1683

¹⁷⁹ B78A-1p.18a,b

til Erik Pedersen inden 15 dage, så har de på grund af manglende landgildebetaling forbrudt deres fæste. Vi har her et eksempel på den helt klassiske herremand-fæstebondekonflikt mellem de to nabobønder. Sagen blev fortsat den 11. april 1690. Det vides ikke om og hvornår de fik betalt deres landgilde. Sager vedr. Landgilde-restancer var ikke usædvanligt, men de førte sjældent til at fæstebønderne blev sat fra gården. Det ville nemlig være svært at finde nogen afløsere. Når sagerne alligevel dukker op i herredstinget er det som regel for at få stadfæstet gælden fra herremandens side uden at der skrives ind overfor fæsterne.

Men herremandsskabet havde ikke alene sociale konsekvenser for de pågældende fæstere, men Erik Pedersens almene status som herremand gav ham en overordnet social position i forhold til de lokale bønder i almindelighed. Det kan en anden sag ligeledes fra 1690 tyde på.¹⁸⁰

Søndag den 9. april 1690 står 6 bønder foran kirken i Bording. De står og taler sammen om nogle tyverier, der er blevet begået i den seneste tid. Der går rygter om noget stjålet smedeværktøj, som skulle være stjålet ved det nærliggende Herningsholm. For kort tid siden blev der fundet en stjålet bryggerkedel hos Peder Clemmensen i Hestlund og det kunne måske være at smedeværktøjet også var hos Peder Clemmensen. De seks bønder tog straks fra kirken ned til Peder Clemmensens gård i Hestlund og mødte først hans kone Maren Poulsdatter i døren og spurgte om hun kendte til noget stjålet smedeværktøj, hvortil hun svarede nej. Mens en af dem blev stående ude i gangen ved hende går de andre fem ind i stuen, hvor Peder Clemmensen står for bordenden. De spørger så ham og han svarer, at han ved ikke hvor det værktøj er hende. En af bønderne, Christen Christensen, går hen til konen og truer hende med at det vil gå hende ilde, hvis hun ikke åbenbarer hvad hun ved. Så siger hun: så vil jeg ikke dølle det længere og værktøjet kommer frem fra kælderen og armbolten står skjult under kværnen. De lader det lægge på salsgulvet og de seks bønder vender tilbage til kirken i en fart for at høre Guds ord. To uger efter kommer nogle af de samme bønder sammen med herredsfogeden og herregårdsforvalter- en fra Herningsholm og anholder Peder Clemmensen for tyveri og retssagen ruller. Hvem var de 6 bønder, der ransagede Peder Clemmensens gård umiddelbart inden gudstjenesten? Det var **Herr** Erik Pedersen, Ravnholt; Christen Christensen fra Guldforhoved; Jep Christensen i Hestlund, Niels Christensen ligeledes fra Hestlund; Poul Andersen fra Engesvangshus og Peder Hansen fra Skygge. Efter loven må man ikke ransage en gård før det er blevet meddelt i landsbyen og herredsfogeden eller en stedfortræder skal være tilstede. Selvom Erik Pedersen kun har en enkelt gård i Hestlund som sit jordegods, så kan han qua sit herremandsskab optræde som lokal

¹⁸⁰ B78A - 1p.25a-33b

repræsentant for retsmyndig- hederne. Man bemærker også at han bliver tituleret Herr i tingbogen og dermed bliver opfattet af myndighederne som stående højere i den sociale orden end de andre lokale bønder. Uanset størrelsen på sit jordegods giver selve herremandskabet en principiel overordnet status.

Herremandskab bliver et familieanliggende

Selvom Morten Nielsen ikke optræder fra og med 1683 så har vi først i 1699 en transaktion vedr. arven efter Morten Nielsen. Det foregår den **16. februar 1699**.¹⁸¹ Det er starten på en række af fem transaktioner vedr. Morten Nielsens jordegods i Hestlund, en gård og et gadehus i Hestlund i løbet af fem år fra 1699 til 1703. I næsten samme periode, fra 1697 til 1703, er der en række lignende transaktioner vedr. den anden af de to første herremænd, Niels Andersens jordegods omfattende Bording mølle og part i en gård og et gadehus i Hestlund. Fra at være et individuelt anliggende for henholdsvis Morten Nielsen og Niels Andersen bliver herremandskabet et familiemæssigt og dermed kollektivt anliggende. Vi får transaktioner af samme type som vi så i 1670erne blandt adelsfamilierne, men nu på lokalt niveau blandt bønder og møllere.

Selvom ejendomsforholdene kan ændre sig hurtigt, så vil de i de fleste tilfælde have konsekvenser for ikke alene den som køber ejendommen, men også for dennes familie gennem arveforholdet. Dermed kan man sige at der opstår en familiær træghed og at tidligere generationers praksis er bestemmende for hvordan efterkommende ordner deres liv og hvilke muligheder de har for det. Det er på denne måde at de små begivenheder i 1674 kan få en lagt større betydning for samfundet gennem mange år.

Når det gælder de fem transaktioner vedr. Morten Nielsens jordegods i Hestlund omfattende en gård og et gadehus, så overdrages de fire af fem søskende i februar 1699 til den femte, nemlig Karen Mortens- datter og hendes mand Christen Christensen Hampen, hidtil boende i Guldforhoved. Efter at have overtaget den samlede arvepart flytter Christen Christensen sammen med sin kone Karen Mortensdatter til Hestlund ind i gården, således at han både bliver herremand og sin egen fæster.

Næste år, den 5. oktober 1700, overdrager de fire søskende deres anparter i denne gård og gadehus til Christen Andersen på Højris i Ikast lige over på den anden side af Storåen.¹⁸² Men hartkornet angives som det dobbelte.

I 1701 overdrager Christen Christensen sin anpart af den halve gård til Christen Andersen, den anpart som han har i arv fra sin kone Karen Mortensdatter og deres ligeledes afdøde søn Morten Christensen.¹⁸³

I 1702 overdrager stedfaderen til de fem søskende, Erik Pedersen, sin halve gård af 2-6-1 1/2-1 til Christen Christensen, som ligeledes selv er en af brugerne af gården.¹⁸⁴

¹⁸¹ sk. og p.prot. Vib. 31,314

¹⁸² LTSP 33,26

¹⁸³ LTSP 33,27

¹⁸⁴ LTSP 33,166

Endelig overdrager Christen Christensen i 1703 en kvart gård med hrtk.1-2-0-0 og enken Maren Jensdatter som bruger til Christen Andersen.¹⁸⁵

Ud af dette lidt forvirrende billede kan man ihvertfald se at der er en tendens til at søskendeparter bliver samlet hos et af børnene. Det ser desuden ud til at børnene har haft en halvdel af gården, mens stedfaderen Erik Pedersen har haft en anden halvdel. Endelig ser det ud til at Christen Andersen i løbet af disse transaktioner får styr på det meste af Morten Nielsens tidligere jordegods.

Hvorvidt denne Christen Andersen er broder til den anden af de to første herremænd, mølleren Niels Andersen i Bording mølle er ikke 100 % sikker, men der er nogle stærke indicier på, at det er tilfældet. Christen Andersen nævnes som møllersøn på Klode Mølle i 1685. Klode mølle lå i Kragelund sogn, nabosogn til Bording og Klode mølle var ligeledes nabo til Bording mølle. Klode-mølleren Anders Sørensen havde ihvertfald to børn: Christen Andersen og Anna Andersdatter og sandsynligvis en tredje ved navn Niels Andersen. Niels har muligvis været den ældste og indgået ægteskab med enken efter den tidligere Bording-møller Peder Ibsen, Maren Eriksdatter.

Sideløbende med transaktionerne vedr. arven efter Morten Nielsen, så fandt der lignende transaktioner sted vedr. arven efter Niels Andersen, mølleren i Bording.

Vi skal tilbage til året **1697**, den 29. maj. Den dag arver de to brødre Christen og Peder Nielsen Bording mølle efter deres fader Niels Andersen. Få dage senere, den 1. juni 1697, skøder og sælger den ene af brødrene, Christen Nielsen, til sin kone eller fæstemø Ane Christensdatter, den halve part af den halve mølle, som han bebor sammen med hende og som han har arvet efter sin far Niels Andersen og sin bror Peder Nielsen Holdingholt i Sunds sogn¹⁸⁶.

Den 29. marts 1700 overdrager Erik Pedersen i Ravnholt, Anders Michelsen i Sønderdal på Inger Pedersdatters vegne og Søren Madsen i Bodholt på Kirsten Nielsdatters vegne, den part af Bording mølle som de har arvet fra deres moder og fader til deres fælles broder Christen Nielsen.

Vi har her igen resultatet af den tidligere nævnte møllerkone, Maren Eriksdatters to ægteskaber. Fra første ægteskab med Peder Ibsen var Inger Pedersdatter, gift med Anders Michelsen og Erik Pedersen, gift med Kirsten Nielsdatter. Fra det andet ægteskab er datteren Kirsten Nielsdatter gift med Søren Madsen samt de to sønner Christen og Peder Nielsen. Ligesom det var tilfældet med Morten Nielsens børn, så overdrages andelene til et af børnene, som således

¹⁸⁵ LTSP 33,347

¹⁸⁶ LTSP ??

kan holde fast på ejendommen som helhed.¹⁸⁷ Det vil sige, at det nu er Christen Nielsen og hans kone Ane Christensdatter, som besidder Bording mølle.

Tre år senere i 1703, kommer Christen Niensens ejendomme også til at omfatte en gård og en part af et hus i Hestlund. **Den 20. marts 1703**, sælger Niels Sørensen i Skygge til Christen Nielsen en gård i Hestlund og en part i hus med hrtk. 3-2-2-0 (gl.9 ny hrtk. fra 1688 er 5-4-3-2), der bruges af (Mads) Christensen og Maren Jensdatter.¹⁸⁸ Niels Sørensen optræder senere i møller-familien, da han senere gifter sig med enken efter den tidligere nævnte Peder Nielsen (broder til Christen Nielsen og halvbroder til Erik Pedersen)

Omkring 1703 ser det således ud til at Christen Andersen på Højris og Christen Nielsen i Bording mølle har overtaget arven eller det meste af den efter de to første herremænd.

Christen Andersen købte Højris i 1692. Da han i 1699 begynder at overtage arven efter Morten Nielsen i Hestlund, besidder han allerede en række ejendomme såvel i Hestlund som i andre lokaliteter i Bording sogn. Den 17 marts 1697 købte han et par ejendomme af Christopher Jochum Giese i henholdsvis Ravnholt (fæster Jens Pedersen) og i Bording by med Christen Christensen og Jakob Nielsen som fæstere (2-6-0-1).¹⁸⁹ Næsten samtidig, den 11. maj 1697, køber Christen Andersen yderligere tre gårde i Hestlund af Alexander Grubbe af Sønderhoved i Give sogn, som i 1670erne både lånte og handlede med Christen Andersens formodede broder, Niels Andersen fra Bording mølle.¹⁹⁰

Christen Andersen var således omkring 1703 herremand over en gård i Ravnholt, en gård i Bording by og endelig fire gårde og fire huse i Hestlund, dvs. ialt 6 gårde og fire huse i Bording sogn. Han var således en af de største herremænd i sognet på niveau med Avnsbjerg, som stadig havde 6 ejendomme rundt omkring i sognet. Samtidig var han besidder af den frie storgård, Højris i Ikast sogn og af en række ejendomme i Ikast sogn.

Men Christen Andersen dør allerede i 1705 og boet efter ham skal gøres op. Der angives en række arvinger. Men i modsætning til arvingerne efter Morten Nielsen og Niels Andersen, så er det de færreste, som bor i Bording og Ikast sogne. I Bording sogn har vi kun to arvinger, nemlig Christen Nielsen Elkær og Peder Jensen Sigting. Fra Kragelund sogn er der Christen Lund og Peder Christensen i Stenholt. Det er muligt at en del af de andre arvinger skyldes Christen Andersens ægteskab og hans kones børn fra evt. tidligere ægteskaber :

¹⁸⁷ LTSP 32,142

¹⁸⁸ LTSP 33, 228

¹⁸⁹ sk. og p.pr. Vib.Landsting 30,. 327

¹⁹⁰ sk. og p.pr. 30,372

Søren Hansen, Nøre Elkær
Hans Hansen, Frøslevgård

Claus Nielsen, Frøslevgård
Christen Nielsen Elkær, Hestlund

Chresten Giertsen, Lergrav
Hans Giertsen, Norge
Anne Giertsdatter i Taars i Vendsyssel

Christen Lund, Kragelund

Peder Christensen, Stenholt

Peder Jensen Sigting, Hestlund

Der er kun en, som hedder Christensen, Peder Christensen i Stenholt, som kunne være en søn. Ellers hedder de Hansen, Nielsen og Giertsen. Der er Søren Hansen på Nør Elkær og Hans Hansen på Frøslevgård på Mors.

De to Hansen'er er sandsynligvis brødre. Vi kender lidt til Hans Hansen på Frøslevgård. Han er indtil 1701 forpagter på hovedgården Kokkedal i Vendsyssel.¹⁹¹ Da køber han Frøslevgård på Mors og bliver benævnt Assessor. Han må dog pantsætte den i 1717 til den hidtidige ejer, borgmester i Thisted, Enevold Nielsen Berregaard. I 1723 må han lade gården gå på auktion og tilbagesælge den til Berregaard. Hans bror Søren Hansen på Nør Elkær er sandsynligvis forpagter af gården for ejeren Peter Rodsteen Elkær.¹⁹² I begyndelsen af 1680erne, omkring 1683-84, er Nør Elkær forpagtet til en Niels Christensen. Det kan være faderen til de to Nielsen'er blandt Christen Andersens arvinger. Claus Nielsen er åbenbart på Frøslevgård, evt. som forvalter hos sin slægtning/halvbroder Hans Hansen, mens Christen Nielsen Elkær er i Hestlund. Så er der de tre børn af en Giert og de tre lokale med hver sit efternavn.

Christen Andersen havde som nævnt 6 gårde og 4 huse i Bording sogn og de blev allesammen overdraget til mølleren i Klode, **Niels Jørgensen**, selvom hverken han eller hans kone bliver

¹⁹¹DSH, bd. 12 p.223

¹⁹²DSH, bd. 10,p.273

nævnt blandt slægtningerne. Niels Jørgensen var imidlertid Christen Andersens svoger, idet Niels Jørgensen var gift med Christen Andersens søster, Anna Andersdatter. Niels Jørgensen blev møller i Klode efter at Christen Andersen flyttede fra Klode mølle til Højris i 1692. Han blev således igen Christen Andersens efterfølger, nu som herremand.

Men Niels Jørgensens tid som herremand varede dog ikke længe, idet han på dramatisk vis døde året efter, i maj 1706.

Vi ser dels hvorledes der er en tendens til koncentration af ejendommene til en jordbesidder samtidig med at herremandsskabet bliver knyttet til familieskab. Samtidig ser det ud som om at dette herremandsskab er en skrøbelig størrelse for disse lokale "herremænd" ligesom det kunne være for de store godsbesiddere på nationalt plan.¹⁹³ Selvom man er en del af de jorbesiddende familier er der ikke nogen garanti for at man klarer sig gennem livet og fastholder sin herremandsposition.

I det følgende vil jeg se nærmere på to par, som begge repræsenterer det nye lag. Det første par er Erik Pedersen og Kirsten Nielsdatter, som vi har truffet tidligere og hvor vi har mødt manden som **Herr Erik**. Det andet par er en af arvingerne efter Christen Andersen, Christen Nielsen Elkær og hans kone Anne Sophie Nielsdatter Balling. Begge par har boet i Ravnholt som herremandspar. De skulle famle sig frem og finde en passende balance mellem de ordentligheder, som de var en del af.

¹⁹³ Se dansk socialhistorie bd.5 E. Ladewig Petersen: Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700 p.400

To herremandspar - et livshistorisk perspektiv
Erik Pedersen og Kirsten Nielsdatter.

Vi møder Erik Pedersen første gang i 1683, hvor han tilsyneladende har overtaget Morten Nielsens position og ligeledes MNs kone Kirsten Nielsdatter. Han har en gård i Ravnholt i fæste og samtidig besidder han selv en gård i Hestlund. I 1690 møder vi ham som herremand i to retssager. Så møder vi ham igen i 1699, hvor han tilsyneladende har fået rådighed over en del af den gård i Ravnholt, som han selv bebor.

Han pantsætter i 1699 hele sin gård i Ravnholt til sin broder Peder Nielsen, som bor i Skygge. Den har hrtk. 4-7-2-0.¹⁹⁴ Året efter, i 1700 den 29 marts, er han sammen med sine søskende fra de to gange, hvor Maren Eriksdatter var gift med de to Bording-møllere. Erik Pedersen, Anders Michelsen på Inger Pedersdatters vegne, Søren Madsen på Kirsten Nielsdatters vegne sælger den mølleanpart, som de har arvet både på mødrene og fædrene side til deres broder Christen Nielsen i Bording mølle.¹⁹⁵

I 1702 sælger Erik Pedersen den halve gård i Hestlund på 2-6-1 1/2-1, som Christen Christensen Hampen, Anders Nielsen og Jakob Jepsens enke Maren Jensdatter samt det halve lejehus, som Peder Christensen bruger.¹⁹⁶

I 1704 møder vi så Erik Pedersen to gange. Den ene gang er i forbindelse med udstedelse af et pantebrev til Hans Hansen degn, dvs. den lokale degn i Bording sogn for et lån på 100 rdl. i rede penge. Erik Pedersen pantsætter sit frie jordegods i form af en halv gård i Ravnholt, som han selv bebor 2-3-2-0.¹⁹⁷

Den anden gang er der tale om en pantsættelse af den anden halvdel af gården i Ravnholt på 2-3-1-0 til sin broder Christen Nielsen i Bording mølle.

I 1708 møder vi Erik Pedersen to gange. Den første gang er den 11. august 1708, i forbindelse med en yderligere pantsættelse af den halve gård i Ravnholt på 2-3-(??) til Stefan Rasmussen Hofgaard i Horsens for et lån på 100 rdl. i rede penge.

Den anden forbindelse, hvori vi møder Erik Pedersen er i en sag mellem de to landsbyer Ravnholt og Hestlund. Nu er han imidlertid ikke længere herremand over en ejendom i Hestlund, som han jo solgte til Christen Christensen i 1702. Der bliver nedlagt gensidigt forbud mod at den anden landsby må have nogen som helst drift i den andens landsbys eng og ejendom.

¹⁹⁴ LTSP 32,54

¹⁹⁵LTSP 32,142

¹⁹⁶LTSP 33,166

¹⁹⁷LTSP 33,427

I 1710 møder vi så Erik Pedersen på ny. Den 10. februar 1710 sælger Erik Pedersen og Kirsten Nielsdatter deres halve gård, den vestre part med hrtk. 2-3-3-1/2 til Stefan Rasmussen Hofgaard i Horsens, dvs. den anpart som han pantsatte i 1708. Denne handel bliver bekræftet af hans stedsøn Peder Mortensen i Guldforhoved og to handelsmænd fra Horsens, Peder Jørgensen Flensborg og Niels Jensen Munk.

Han har sandsynligvis enten pantsat eller solgt begge halvdele af gården i Ravnholt og ligeledes afhændet såvel gården i Hestlund som mølleanparten. Vi træffer ham for sidste gang i 1714, hvor han nu er flyttet til Engesvang lige over på den anden side af sognegrænsen mod øst, i Kragelund sogn. I Lysgårds hrd. tingbog kan vi læse: 1/2 gaard i Engesvang som Erik Pedersen en tid har haft i brug med 1/2 kirkebol og den 9. oktober i aar fradømt. Erik Pedersen og hustru Kirsten Nielsdatter gamle og affaldne folk, der ikke kan svare k.m. skatter og husbondens landgilde på selvejerpart, de har arvet efter Kirstens forældre Niels Pedersen og Maren Nielsdatter.¹⁹⁸

Vi ser her et eksempel på en social nedtur fra at have været en herr Erik med relativ høj status til at ende som gammel og fattig og være fradømt sin halve gård, som de havde arvet efter hans svigerforældre, fordi de ikke kunne svare skatter og landgilde.

Såvidt vides havde Erik Pedersen og Kirsten Nielsdatter ikke nogen børn sammen. Børnene som Kirsten Nielsdatter havde sammen med Morten Nielsen var forlængst voksne og var bondefolk i lokalområdet. Men nogle af Erik Pedersens søskende fortsatte som møllerfolk.

Erik Pedersen havde som nævnt nogle halvsøskende som følge af at hans moder Maren Eriksdatter giftede sig med den anden af de to første herrremænd, Niels Andersen. Det var Christen Nielsen og Peder Nielsen samt Inger Pedersdatter. Christen Nielsen, som blev møller efter sin fader var gift med Ane Christensdatter som i 1697 overtager en del af møllen som ejendom. Vi ser her at kvinder også kan eje ejendomme ligesom de adelige og borgerlige fruer kan gøre det. Det er en fordel, da de i mange tilfælde overlever deres mænd og gifter sig flere gange. Hun gifter sig med en Niels Christensen og overlader Bording mølle til Niels Sørensen fra Mortensgård i 1711. Niels Sørensen gifter sig med Ane Christensdatters svigerinde Inger Michelsdatter, tidligere gift med Peder Nielsen, bror til Christen Nielsen og Erik Pedersen. De får en søn Peder Nielsen, en ny Peder Nielsen, som bliver møller i Bording Mølle efter Niels Sørensen. Han gifter sig med en Bodil Christensdatter, som gifter sig ikke mindre end 3 gange, alle gange med mølleren i Bording og hun bliver dermed det forbindende led i Bording mølle frem til 1763.

¹⁹⁸ Lysgårds hrd. tingbog 1-2 1717

Christen Nielsen Elkær og Anne Sophie Balling

Vi kan prøve at følge Christen Nielsen Elkær gennem årene ligesom Erik Pedersen. Første gang vi hører om ham i lokalområdet er i 1698, da han køber to gårde i Ikast sogn af den lokale sognepræst Laurids Thøgersen Lassen. De to gårde er Mortensgård og Ll. Nørlund. Det er to relativt store gårde på henholdsvis 10-4-3-0 og 5-3-0-1.¹⁹⁹

Året efter, i 1700, låner han 200 sld. til Bertel Bogbinder i Viborg. Til gengæld får han to obligationer på hver 100 sld.

I 1703 sælger han den ene af Ikast-gårdene, Mortensgård, tilbage til den nævnte sognepræst L. Thøgersen Lassen.

I 1705 træder han så ind i Bording sogn. Den 11. april 1705 køber han en gård i Ravnholt af broderen til den nævnte præst, herremanden på HERNINGSHOLM, Peder Thøgersen Lassen, med hrtk. 4-7-2-2.

Næsten samtidig, den 19. maj 1705, køber han af Niels Jørgensen fra Klode Mølle den lille ejendom i Hestlund på 0-7-2-0, hvor han selv bor. Niels Jørgensen overtog som bekendt hele jordegodset efter Christen Andersen.

Dermed har Chr. Nielsen Elkær tre ejendomme, Ll. Nørlund, Ravnholt-gården og det lille sted i Hestlund.

I 1708, den 19. juni, gør Chr. Nielsen Elkær det samme som Erik Pedersen, pantsætter sin Ravnholt-ejendom til Stefan Rasmusen i Horsens.²⁰⁰ Han gør det ligeledes for et lån på 100 rdl.

Men dette pant må være blevet ophævet, idet han pantsætter samme ejendom igen i 1711 og nu til den tidligere Ikast-præst, nu præst på Mors L. Thøgersen Lassen, nu sognepræst i Karby, Hvidbjerg og Redsted sogne.²⁰¹

I 1714 er det omvendt, idet det nu er Chr. Nielsen Elkær som låner 1200 rdl. til sin halvbroder Assessor Hans Hansen på Frøslevgård på Mors.

Året efter, den 24. juli 1715, låner Christen Nielsen Elkær igen penge, nu hos Bording-præsten Thomas Henningsen Mariager. Han låner 500 rdl. og præsten får til gengæld Ravnholt gården og Ll. Nørlund i pant.²⁰²

¹⁹⁹sk. og p.pr. ??

²⁰⁰ LTSP 34, 334 a nr. 19

²⁰¹LTSP 35,27

²⁰²LTSP 35, 335

I 1716 får Chr. Nielsen Elkær "transporteret" sine to tilgodebeviser, obligationer på hver 100 sld., fra Bertel Jensen Bogbinder, over til sine to nevøer Jens Giørup i Aalborg og Christen Giørup for at få dem til at tage affære overfor Bertel Jensen bogbinders arvinger.

Men året efter dør Christen Nielsen Elkær den 25. august 1717. Hans kone Anne Sophie Nielsdatter Balling overlever ham to år, til 7. december 1719. De havde tre børn: Søren Christensen, født i 1700, Johanne Kierstine Christensdatter født i 1704 og endelig Malene Christensdatter født i 1706.

Da moderen døde i 1719 kom datteren Johanne til Helsingør til sin moster og dennes mand stadsmajor Sgr. Jens Bendixen. I forbindelse med skiftesagen efter moderen kom der en strid mellem børnenes formynder og farbroder Assessor Hans Hansen på Mors og børnenes onkel i Helsingør om hvem som skulle sørge for børnene.

Jens Bendixen tilbød at tage imod begge døtre mod at få tildelt de årlige renter af den fædrene og mødrene kapital. For det vil han "holde hende (det yngste barn Malene Christensdatter) til skole og hvis videre til hendes optugtelse udfordres efter hendes stand og condition". Samtidig understreges det at tilbuddet er fremlagt "i henseende til den kierlighed som mosteren haver til hende og derover forlangende hende i sit hus hos den anden søster".

Hertil protesterer repræsentanten for farbroderen og formynderen, Studiosus Christen Friis, og spurgte sønnen, Søren Christensen, om han ikke troede: at han ikke med ligesaa tilbørlig omhu og kierlighed skulle omgaa hans søster som en fremmed. "

Søren Christensen svarede, at han ikke ville nægte at farbroderen havde ligeså stor kærlighed overfor søsteren som en fremmed, men nu er Jens Bendixen ikke ngen fremmed, men derimod søsterens "kiødelige mosters mand". Indtil de er blevet enige er Malene hos laugværgeren og den lokale sognepræst, Thomas Henningsen Mariager. Men Christen Friis regner ikke med, at Hans Hansen vil gøre de store ophævelser og at han vil være indforstået med at søsteren kommer til Helsingør og bliver der sammen med søsteren.

Sammenligning mellem de to herremands-par.

Selvom både Erik Pedersen og Christen Nielsen Elkær handlede med ejendomme, lånte penge og udstedte panteobligationer, så var der alligevel forskel på deres muligheder for at klare "skærene". Hvis vi ser på de transaktioner, som vi kender til for de to i perioden fra 1698-99 frem til 1714-17, så kan vi tydelig se en forskel både når det gælder sammensætningen af deres partnere og karakteren af relationerne.

Erik Pedersens partnere var tæt knyttet til lokalområdet. Det var hans søskende og dermed kredsen omkring Bording mølle, hans svigerbørn i sognet, den lokale degn og som undtagelse var der handelsborgeren fra Horsens Stefan Rasmussen fra Horsens. Det var samtidig Erik Pedersen

som enten afhændede ejendom eller lånte penge af andre. Vi finder ikke nogen opkøb af ejendom eller udlån af penge fra Erik Pedersens side.

Når vi derimod ser på Chr. Nielsen Elkærs transaktioner, så omfatter de både salg og køb af frit jordegods og såvel ud- som indlån af penge.

Endvidere rakte Chr. Nielsen Elkærs relationer og partnere langt ud over lokalområdet, til såvel større jordbesiddere, eksempelvis hans broder Hans Hansen og til købstadskredse, gennem nevøerne Jens og Christen Giørup og hans kones familie i Helsingør, stadsmajor Bendixen.

I forhold til de lokale i sognet kan vi se at ved Chr. Nielsen Elkærs død så var der udover folkeholdet bare to i Ravnholt, Poul Andersen og Niels Nielsen, som havde henholdsvis et tilgodehavende og en gæld hos Chr. Nielsen Elkær foruden sognepræsten Thomas Henningsen Mariager.

Når vi endvidere ser på de to herres hustruer, så ser vi også en tydelig forskel. Kirsten Nielsdatter er datter af en bonde i Engesvang i nabosognet, mens Anne Sophie Nielsdatter Balling kommer fra Sjælland og muligvis fra Helsingør.

Vi ser hvordan to par havde forskellige sociale forudsætninger for at klare sig i denne region og hvordan det gik dem. Chr. Nielsen Elkær havde et langt bredere grundlag at basere sig på end Erik Pedersen. Der var flere i C.N. E.s kreds, som udførte lignende handlinger og dermed praktiserede denne form for ordentlighed i modsætning til Erik Pedersens kreds.

Dermed er ikke sagt at alle de lokalt orienterede "herremænd" gik fallit. En del af Erik Pedersens møller-familie fortsatte med at være møllere og jordbesiddere og dermed have en plads i det herremandsagtige lag. En del af de mere lokale gårdmænd og gejstlige, herunder præst og degn, var også fortsat aktive.

Et herremandsagtigt lag er etableret

Det vi ender med at se omkring 1730 er at i løbet af perioden fra 1674 og fremefter til slutningen af 1720'erne bliver der dannet et socialt lag i Bording sogn af møllere, større bønder og gejstlige med forbindelser til ligestillede i andre egne af landet samt til købstads- folk. Deres basis er de tidligere nævnte ressourcer, som de har til rådighed og kan basere deres liv på: jordejendom, kredit (gæld-tilgodehavende og obligationer), privilegier, permanente eller midlertidige offentlige embeder og endelig familie- og slægtsskab. Ingen af delene er i sig selv nogen garanti for at kunne klare en tilværelse som Herr og Madame. Det er det præcise samspil mellem disse forhold, som er det alt afgørende. Men samtidig så vi hvordan der trods alt var forskel på Erik Pedersen og Christen Nielsen Elkær. Ellers må man sige, at det er karakteristisk for denne første periode, at man går fra at det er et par enkelte personer til at være nogle familier, som er "herremands"agtige familier. Det er først og fremmest møller-familien med udgangspunkt i Bording mølle og den gamle møller Peder Ibsen. Dette skift fremkommer i forbindelse med at de to første herremænd afgår ved døden og deres arv i form af ejendom skal fordeles mellem arvingerne, dvs. familiemedlemmerne. Selvom de i de fleste tilfælde samler deres arveparter hos en af arvingerne, så er det blevet til et familie- og slægtsproblem. Man har fået nogle "jordbesiddende" familier i meget lille skala. Samtidig giver denne ejendomsbesiddelse en ny social, økonomisk og juridisk position i forhold til de andre i landsbyen og sognet. Det ser vi tydeligst gennem sagerne med Herr Erik. Niels Andersen m.fl. har i forvejen skilt sig ud ved at være møllere. Men nu kan de på samme tid være møller, fæstebonde og herremand. Hvis vi ser på ejendomsforholdene omkring 1730 i forhold til situationen i 1674, så er der sket en tydelig udvikling henimod en lokal og regional besiddelse. Når det gælder de indensogiske herremænd, så er det i Bording by, i Bording mølle og i Ravnholt, at de nye herremænd har deres udspring. Samtidig er det stadig i Hestlund, at de fleste af de lokalt ejede gårde og huse er beliggende. Efterhånden som det ikke blot drejer sig om to lokale herremænd, men om en gruppe af personer og par sammensat af større bønder, møllere og gejstlige, så kan så småt begynde at tale om en ny ordentlighed i Bording sogn. Den er ligesom andre ordentligheder relativ stabil. Den er baseret på en materiel orden som knytter sig til jordejendom og til forskellige mere eller mindre materielle værdier. Det gælder produkter og værdigenstande, men også værdier som obligationer. Så er der en handlingsorden, idet disse folk foretager sig nogle handlinger, som andre folk i sognet ikke foretager sig. Det gælder at låne penge, købe ejendomme, men også at optræde som offentlig myndighed. Endelig forstår de sig selv som anderledes, som placeret anderledes i den sociale orden. Denne ordentlighed brydes igen med andre ordentligheder som bonde i en landsby og borger i en købstad. Den er ikke nogen lukket størrelse.

Hvad vil det sige at være en ordentlig herremand ? Det vil sige at besidde jordejendom, som man ikke selv bruger, men som er fæstet bort til andre mennesker. Men det vil også sige at have en særlig privilegeret position i det lokale samfund uanset størrelsen af ens jordegods. Det hænger sammen med at et af de centrale momenter i det enevældige system er herredømme eller herremandskab.

Det betyder også, at man kan repræsentere statsmagten lokalt på større eller mindre områder. Familie- og slægtsskab var et afgørende instrument for at adelen under adelsvældet kunne beholde magten, selvom det viste sig at det også kunne skade adelsmagten. På lignende vis bliver familie- og slægtsskab afgørende for at blive i det herremandsagtige lag. Specielt på grund af det relativ begrænsede jordegods der er tale om for Bording-herremændenes vedkommende kan det hurtigt gå galt, således som det gjorde for Erik Pedersen og Kirsten Nielsdatter.

Det er også vigtigt at man gennem sin materielle orden, dvs. f.eks. ens indretning af sin bolig og hvad man spiser og drikker og går klædt, kan vise at man tilhører det herremandsagtige lag.

Man skaber også sin position som medlem af det herremandsagtige lag gennem sine forskellige transaktioner med de andre i laget. Det viser sig ikke mindst gennem de mange låne-transaktioner, som foretages mellem medlemmerne og som ofte involverer flere personer end blot lige debitor og kreditor.

Medlemmerne i det herremandsagtige lag i Bording sogn er samtidig en del af andre ordentligheder. Det gælder både præsten, mølleren og bonden. Præsten har kolleger i andre sogne, som ikke nødvendigvis er en del af et herremandsagtigt lag. Man må dog sige at præster i udgangspunkt har en ganske god mulighed for at blive medlem af et lokalt herremandsagtigt lag. Det skyldes den magtposition som han som præst har. Han har magt over ordet og forbindelsen til det guddommelige, "vores fader i sognet" , er det offentlige repræsentant i en række sager. Han har ret til tiende fra sognets bønder og en præstegård. Møllere har også et favorabelt udgangspunkt gennem deres indtægter med toldkorn og den handels- og krovirksomhed, der som regel er knyttet til mølledrift.

Bønderne har i udgangspunkt den ringeste mulighed for at komme med i laget. Men netop bønder, som bønderne i midtjylland, der har mulighed for at skabe en mindre formue gennem forskellig handels- og lånevirksomhed har mulighed for at komme med i det herremandsagtige lag.

Som tidligere nævnt skal dette herremandskab ses som et resultat af et samspil mellem forskellige kræfter og forhold. Hvis man skal skitsere en mere præcis forståelsesramme for dette fænomen kan man nævne en række forhold som har bidraget til at skabe dette herremandskab. Hvis man ser på samfundet indtil 1674, både på nationalt og lokalt niveau, så kan man se følgende forhold som nogle af de væsentlige ordnende kræfter eller principper i samfundet: udnyttelse og kontrol over natur- og menneske-ressourcer, handel-kredit, privilegier-monopolstilling, midlertidige økonomisk-juridiske positioner-embeder, og familie- og slægt.

Når man ser på det første forhold vedr. udnyttelse og kontrol over natur- og menneskeressourcer, fik de to herremænd en klar udvidelse af deres ressourcer som følge af deres jordbesiddelser og dertil hørende krav på herligheds- ydelser, landgilden. Samtidig mister brugerne, de to herremænds fæstere en del af den relative frihed, som antages hidtil at have været i området som følge af ejendommenes strøgods-karakter. De får relativ mindre kontrol over deres ressourcer.

Når det gælder handel- og kreditforhold, så giver den lokale ejendoms- besiddelse en mulighed for at pantsætte værdier og låne penge. Samtidig har vi set at der allerede som følge af ejendommenes strøgods-status, at der var en vis handels- og kreditvirksomhed blandt de lokale bønder også indbyrdes.

Angående privilegier og monopolstilling, så forandres der ikke noget lokalt som følge af det nye herremandskab. Præsten, mølleren og degnen har både før og efter deres særlige rettigheder og monopol på at forkynde, male korn og undervise mod at få tiende, toldkorn og degnekorn.

Med hensyn til midlertidige økonomisk-juridiske positioner og embeder, så sker der noget som følge af det nye herremandskab, ikke blot gennem selve herremandskabet, men som en konsekvens af herremandskabet får de to personer en social position, som gør det muligt for dem at repræsentere det offentlige system, staten og dermed kongen. De kan optræde og handle som stedfortrædere for f.eks. herredsfoged og amtmand.

Endelig er der familien, slægten. Slægten har i det hidtidige adelsvælde-samfund været afgørende for adelsstanden og dens privilegerede status. Det nye enevældige system rokker ved dette ordningsprincip, dog ikke ved at slægtsskab som sådan mister betydning, men snarere ved at slægtsskabets betydning udvides til at omfatte flere sociale grupper i samfundet. Bondens egen familie og slægt kan udnyttes til at sikre enten at man holder fast i sit fæste eller som vi skal se i det følgende, at man skaber sig en formue i jordegods eller andre værdier, som kan arves og handles med.

De bidrager allesammen til skabelsen og udformningen af den sociale orden både på lokalt plan og på højere niveauer i samfundet.

Hvis man kombinerer disse "kræfter" med de fire perspektiver, som blev nævnt i indledningen, så får man en præcis forståelsesramme for herremandskabets tilblivelse i Bording sogn.

Det er relativt begrænset hvad der findes af forskning vedr. disse sociale ordningskræfter eller -principper, især når det gælder danske forhold og spc. i landdistrikterne. Forskningsmæssigt står det bedst til, når det gælder henholdsvis det første og sidste forhold: udnyttelse og kontrol over natur- og menneskeressourcer og familie- og slægt. Man har studier af dyrkningssystemer, landsbyfællesskaber, landsbyer. Når det gælder familie og slægt i bondesamfundet, så har man ligeledes en række demografiske studier over forholdene. Men der er sjældent tale om studier af hvordan familie- og slægtsskab hænger sammen med de øvrige forhold. Et af de få studier af sammenhænge mellem de forskellige dele af det lokale liv er Erland Porsmose's studier af de fynske landsbyer²⁰³. Men samtidig er det gennemført ud fra en interesse i landsbyens historie som sådan i stedet for en interesse i landsby-beboernes historie. Landsbyen er en afgørende samfundsmæssig ramme for beboerne, men den er ikke den eneste.

²⁰³Erland Porsmose: De fynske landsbyers historie - i dyrkningsfællesskabets tid , 1987 p.10ff

Stabilisering af det herremandsagtige lag

Hvordan klarede man sig som Herr og Madame i Bording sogn.

Efter at man nu havde fået etableret et lag, måtte man også finde ud af at klare sig selvom der var langt til den nærmeste købstad. I den følgende periode frem til ca. 1760 skal det herremandsagtige lag klare sig. De skal søge at holde fast i den position, som de har fået etableret gennem de foregående 50-60 år. Mens den første periode var præget af en radikal brydning for at få etableret laget, så er den følgende tid frem til omkring 1760 omvendt præget af at sikre den dominerende orden og give den nye herremandsagtige ordentlighed en relativ stabilitet.

Samtidig er det herremandsagtige lag i Bording sogn relativt sårbart sammenlignet med nogle af dets lagsfæller andre steder i landet. Der skal ikke så meget til at slå Bording-herremændene ud i forhold til nogle af de større herremænd på regionalt og nationalt niveau.

Alle medlemmer af det herremandsagtige lag i Bording sogn sørgede på forskellig vis at klare sig og holde fast i det herremandsagtige liv så godt de kunne. Det gjorde de gennem deres forskellige handlinger, gennem deres praksis. Aktørerne kommer fra de tre hovedgrupper: de gejstlige, møllerne og de største bønder. Hvis vi tager de gejstlige først, så har vi præsten Thomas Henningsen Mariager gift med Maren Pedersdatter Fogh og hans søn Oluf Thomassen Bording gift med Bodil Johanne Mortensdatter Funder. Thomas Henningsen dør i 1734 og sønnen Oluf overtager embedet, men blot for en kort stund, da han dør året efter. Han havde imidlertid i en række år passet en del af embedet som hjælpepræst. Fra den 23. maj 1729 havde han fungeret som hjælpepræst.²⁰⁴ Men efter de to præsters død kom der så en helt ny præst Chr. F. P. Ryberg, som blev i sognet indtil han døde i 1767. Den 8. juli 1735 C.F.P. Ryberg ordineret til sognepræst i Bording kirke. Han var fra Hove og født i 1710. Han var student pr.(privat) fra 1729, kandidat fra november 1733. Han var ugift og fik ingen børn.²⁰⁵ Men som det fremgår senere i 1760erne gjorde han teologi-studenten Søren Bording til sin arving.

Degnen Hans Hansen dør i 1731 og degneembedet overtages af Andreas Funder, som var gift med Mette Elisabeth Didrichsdatter. Andreas Funder dør i 1744 og der kommer en ny degn ved navn Josva Lund.

På møllen i Bording sidder Peder Nielsen sammen med sin kone Bodil Christensdatter. Da hendes første mand er død i 1730 giftede hun sig igen med en Christen Pedersen. Da han dør i 1739, sidder Bodil Christensdatter alene sammen med sin voksne søn Niels Pedersen fra først

²⁰⁴ Wiberg præstehistorie Bording sogn p.190

²⁰⁵ Wiberg præstehistorie Bording sogn p.190

ægteskab indtil hun i 1752 gifter sig med sin tredie mand og dermed tredie Bording-møller i træk, Peder Jensen Lundum.

Når det gælder bondedeltagelse i det herremandsagtige lag, så er det Christen Poulsen i Ravnholt, Niels Jensen Rønkilde i Rønkilde og en vis Anders Christensen, der flytter en del rundt fra Munklinde videre til Moeslund for at ende i Hestlund.

De gejstlige, møllefolket og bønderne havde hver deres særlige forudsætninger for at være med i det herremandsagtige lag. Ingen af dem er udelukkende herremænd, men de er heller ikke udelukkende præster, møllere eller bønder. Det vil sige at de konkrete personer går ind i samfundet i forskellige positioner, som ikke udelukker hinanden. Det som samler den gruppe, som vi studerer her er at de har en større eller mindre jordeejendom. Men de er også en del af det lokale landsbyliv på linie med de andre bønder.

De havde forskellige måder at ordne deres liv på, således at de kunne holde fast i deres sociale position. Selvom laget kunne komme langt med jordbesiddelser og låne-transaktioner, så var de alligevel også i et vist omfang bundet til de lokale naturressourcer. Det kommer til udtryk i to sager i disse år, nemlig sagen om møllevandet mellem Klode og Bording møller og sagen om de bløde enge mellem de to landsbyer Hestlund og Ravnholt. Samtidig skulle man holde fast på sin værdighed, således som det kommer til udtryk i en æreskrænkelsessag.

Det var både godt og skidt at være en del af disse familier og slægter. Familie og slægt spiller en helt central rolle for at holde fast i ens sociale position og være en del af det herremandsagtige lag. Derfor spillede skifteforretningerne også dengang en afgørende rolle for folks fremtid. Det så vi allerede med hensyn til de tre børn af Christen Nielsen Elkær og Anne Sophie Balling. Når der var overskud var der mulighed for at folde sig ud og leve et herskabeligt liv, men når der begyndte at komme underskud og gæld, så var det bedst at fraskrive sig al arv og formue. Vi får i 1750erne en række arveafkald fra medlemmerne af mølle-familien.

præsterne

For de gejstlige medlemmer var de indtægter, som de i kraft af deres embede havde krav på uhyre vigtige for deres overlevelse. Det drejer sig om degnekorn og tiende. Vi har set hvordan de også kunne bruges som pant, således at nogle af de andre medlemmer som bonden Christen Poulsen faktisk var indehaver af disse indtægter ved at have dem som pant for et lån til præsten. **Den 15. juli 1730** sælger Oluf Thomassen Bording til sin moder Maren Pedersdatter Fogh to huse på den gård (3-2-0-1) som han selv bebor samt eng med to dages slæt på Hans Christensens og hans Jensens eng i Birkekær i Ikast.²⁰⁶ Det hænger sammen med en tidligere transaktion i 1726, den 14. oktober 1726. Her sælger Thomas Henningsen sognepræst i Bording menighed en anpart/ gadehus med hrtk. 0-7-2-0 af gård i Hestlund til sin søn Olluf Thomasen. Det er ikke afgørende i denne sammenhæng, men han sælger også gården i Bording by med hrtk. 3-2-0-1 til sin søn Olluf Thomassen med den betingelse, at hans stedmoder Maren Pedersdatter Fogh skal blive boende.²⁰⁷ Når det gælder kredit-virksomhed, så har vi tre transaktioner, hvor Oluf Thomassen har lånt penge eller fået kredit hos de to møllere i henholdsvis Bording og Klode mølle, Peder Nielsen og Jørgen Nielsen og hos en købmand i Viborg, borgmester Ravn.

Den 1. juni 1730 udstedte Oluf Th. således et lånebevis til Peder Nielsen Bording mølle på 20 sld. eller 13 rdl. og 2 mark.²⁰⁸ Året før, den 7. december 1729, havde Oluf Thomassen udstedt en panteobligation til samme møller Peder Nielsen på 44 sld. med pant i en gårdpart, som Søren Jakobsen boede i og som havde hrtk. 7-2.²⁰⁹ Den 13. april 1735 skrev Mølleren i Klode, Jørgen Nielsen, regning på tilgodehavende hos Oluf Bording for ialt 1-4-7.²¹⁰

Den 22. maj 1735 I borgmester Ravns dødsbo i Viborg blev der skrevet regning for gæld/tilgodehavende i Oluf Bordings dødsbo på 102-1-14.²¹¹

Det vil sige at det hele tiden er Oluf Th. som er debitor i disse transaktioner. Det er han også til en af de største pengeudlånere, Christen Poulsen fra Ravnholt, som ligeledes i 1729 lånte penge til Oluf Thomassen. Den 25. september 1729 udstedte Oluf Thomsen Bording, medtjener udi ordet til Bording menighed, en panteobligation til ungarl Christen Poulsen på

²⁰⁶ LTSP 39,631

²⁰⁷ LTSP 38, 557b

²⁰⁸ C39G skifte efter Oluf Bording 1735

²⁰⁹ C39G skifte efter Oluf Bording 1735

²¹⁰ C39G skifte efter Oluf Bording 1735

²¹¹ C39G skifte efter Oluf Bording 1735

et lån på 60 sldl (=40 rdl.) Christen Poulsen bor hos sin far Poul Andersen i Ravnholt.²¹²
Pant på ???

Christen Poulsen kommer også med et betalingskrav i 1733 for bl.a. pengelån, men også for varer og leje af vogn.

Gennem det regnskab som Anders Pedersen Uhr førte for Oluf Thomassen har vi en mulighed for at se hvordan et medlem af det herremandsagtige lag skaffede sig sine varer. Der var tale om dels lokale leverandører eller mellemhandlere og om handelsmænd i Viborg. Når det gælder de lokale så spiller Anders Pedersen Uhr, Jørgen Nielsen og Christen Poulsen en speciel rolle. Anders sørger som sagt for regnskab og ellers leverer han hør til Oluf Thomassen. Det er ikke tilfældigt at mølleren i Klode, Jørgen Nielsen leverer hummel og mjød. Møllen havde ofte ret til såvel brændevinsbrænding som udkænkning og en større have med bl.a. hummel. De andre lokale mellemhandlere var Søren Jakobsen i Hestlund, Niels Juulsgaard i Bording, Rasmus Jensen i Agerskov og Tyge Laursen i Skophus nord for Bording sogn. Søren J. leverede uld, krudt og 1 pr. karer. Niels Juulsgaard leverede også uld samt de almindelige krydderier annis og kommen. Rasmus Jensen leverede krudt. Tyge Laursen fra Skophus leverede hummel. Det er muligvis tilfældigt hvad de tre har leveret, hvis de blot har været budbringere for Anders Pedersen Uhr.

Fra købstaden Viborg fik Oluf Thomassen leveret varer fra købmanden borgmester Ravn, keddelflicker Svante Svartmand og Jens Laursen skomager. Borgmester Ravn leverede mange slags stof, mere specielle krydderier, te og candis samt hagl.

Apotekeren leverede naturligvis forskellige slags medicin, befordrende dråber, salve, stikplaster m.m.

På marked og auktion havde Oluf Thomassen købt udstyr som næseduge, knive, egekister, skrin, messingdåser m.m.

Vi ser hvorledes at man klarer sig selvom man bor langt væk fra de større herregårde og købstæder.

Når vi kigger ind til præsterne Thomas Henningsen og Maren Pedersdatter Fogh og hans søn Oluf og Bodil Johanne, så ser vi et hjem, der minder om Christen Nielsen Elkær og Anne Sophie Ballings. Vi ser også at det kan udnyttes i økonomisk henseende, idet der er en del sølvtøj, som ligger i pant hos Poul Andersen for tilgodehavender hos Oluf Thomassen.

Den 4. juni 1732 i forbindelse med degnen Hans Hansens død skrev Oluf Bording til Jørgen Hansen Bording, Frisenborg, som var degnens søn, om den jernkækkel- ovnbilægger, som han havde lånt af J.H.s far, degnen, og som han nu havde lånt af mons. Jørgen H.B. Oluf

²¹² C39G Skifte efter Oluf Bording 1735

Bording ønskede fortsat at låne den for deres venskab fra " vor første barndom og ville betaler 11 rdl. hvis den blev beskadiget". ²¹³

Den 12. september 1731 døde degnen Hans Hansen i Bording sogn og der blev afholdt skifte over ham. Der var hans søn Jørgen Hansen Bording, forvalter på Frisenborg. Desuden var Claus Jensen Bollund i Nim sogn på sine børns vegne Cathrine Marie, Jens Jørgen, Kirstine Clausdatter og Hans Jørgen. ²¹⁴

Den 10. januar 1735 indledtes skifteforretningen efter Th. Henningsen Mariager i Bording præstegård. Tilstede var tre af Th. Henningsens kolleger : Peter Höeg, sognepræst i Estvad/Rønneberg menighed, provst; Jens Müller sognepræst i Eising menighed, Svend Wedell, sognepræst i Sahl menighed. Dernæst var der to vurderingsmænd var Niels Rønkilde og Christen Pedersen, den ene var en af de største bønder i sognet, Niels Jensen Rønkilde og den anden var mølleren i Bording mølle.

Enken var Maren Pedersdatter Fogh. Hendes broder Mons. Laurs Fogh, som var udpeget til at være hendes laugværge havde skrevet 2. januar og undskylder sit fravær . Oluf Thomassen Bording var der på sine egne og myndlings Thomas Henningsens vegne mens Laus Friis var tilstede på sin kæreste Mad. Anna Helvig Thomasdatters vegne. ²¹⁵

4 måneder senere, den 13. april 1735 er der skifteforretning over Thomas Henningsens søn Oluf Thomassen Bording. Hans enke var Bodil Johanne Mortensdatter Funder. Vurderingsmænd fra Bording sogn er Christen Pedersen og Christen Olufsen. Af jordegods havde præsten et boel i Hestlund på 7 sk.-2 fjk. som han købte af sin far i 1730er vurderet til 40 rdl. Desuden havde han et sted i Bording by , vurderet til 20 rdl.

I efteråret har vi to præsteenker, Maren Pedersdatter Fogh og Bodil Johanne Mortens - datter. Samtidig får vi midt i året, den 8. juli, den nye præst, Chr. F. P. Ruberg.

Den 18. oktober 1735 bliver der indgået en aftale mellem Th. Henningsens enke m.fl. og den nye præst pastor Ruberg, om at for præstegården og dens hus skal han betale 400 sld. eller 266 rdl. og 4 mark. til Maren Pedersdatter Fogh. ²¹⁶

Den 14. december 1735 sælger Maren Pedersdatter Fogh, enke efter Th.Henningsen , gården i Bording på 3-2-0-1 til sin søn, Oluf Thomassen Bording's efterladte enke og 3 umyndige børn, Bodil Johanne Mortensdatter, bortset fra hus op til Niels Juulsgård. ²¹⁷

²¹³ C39G skifte efter Oluf Bording 1735 p.93b

²¹⁴ C39G-1 skifte efter Hans Hansen

²¹⁵ C39G skifte efter Th.Henningsen 1735

²¹⁶ C39G skifte efter Oluf Bording og Th.Henningsen 1735 p.100a

²¹⁷ LTSP 40,628 no.58

Skifteforretningerne efter far og søn, Thomas Henningsen og Oluf Thomassen fortsatte også i året efter deres dødsfald.

Den 18. januar 1736 blev der igen afholdt skifteforretning efter Thomas Henningsen. Tilstede var provst Peder Høeg, Estvad/Rønbjerg men., Jens Müller, Eising, Sven Wedell, Sahl, enken Maren Pedersdatter Fogh, laugværgeren Laurs Fogh, Lars Friis på kæresten Anna Helvig Thomasdatter og hans myndlings Th. Henningsen, Søren Svenstrup, laugværger for Mad. Bodil Johanne Funder, sl. Oluf Thomassen, Andreas Funder som fødeværger for Oluf Thomassens efterladte børn: Morten Olufsen Bording, Malene Olufsdatter Bording, Oluf Thomas Olufsen Bording og endelig efterfølgeren i embedet Chr.Fr.Ruberg.²¹⁸ Andreas Funder var den nye degn i Bording sogn efter Hans Hansen og samtidig var han bror til Oluf Thomassens enke, Bodil Johanne Mortensdatter Funder, begge børn af Morten Andreas Funder og Maren Rasmusdatter Lassen, som boede i Bording by som enke.

Den 14.marts 1736 blev skifteforretningen fortsat over Oluf Thomassen Bording. Da var tre præster tilstede Peder Høeg, Estvad/Rønbjerg men., provst Jens Müller, Eising, Sven Wedell, Sahl. Dernæst Søren Svenstrup, laugværger for Mad. Bodil Johanne Funder, sl. Oluf Thomassen, Andreas Funder som fødeværger for Oluf Thomassens efterladte børn: Morten Olufsen Bording 5 år, Malene Olufsdatter Bording 2 år, Oluf Thomas Olufsen Bording født efter faderens død. Dernæst Maren Rasmusdatter Lassen, sal. Morten Andreas Funders enke og fra skiftet efter Morten Funder kom enken, Maren Rasmusdatters laugværger sognepræst Vitus Bering.²¹⁹

Den 28. oktober 1743 skrev degnen Andreas Funder til biskop Brorson i Ribe:

Vil jeg hermed udi dybeste underdanighed tilkendegive, at proprietarierne som er Bording sogns ejere, ei endnu efter tit og ofte giorte erindringer af velbaaren hr. Justitsraad og amtmand Teilmann samt Ginding herrits provste, velærværdige Hr. Peder Høeg, har kundet (forreiet) sig om, at foranstalte skolehold og skoleholder udi Bording sogn efter hans kong. Maj. allernaadigste anordning og befaling, og ungdommen derudover gaar som vildfarende faar,

²¹⁸ C39G skifte efter Th.Henningsen Mariager

²¹⁹ C39G skifte efter Oluf Bording 1735-36

altsaa er jeg fattige sognedegn her til Bording sogn udi alt ydmydighed brøstfældig til deres højærværdighed med gunstige høje øvrighed, at samme (maatte dog engang udi) standsættes, Gud hellige og høje navn til lov og ære, de (unge) og vankundige til opbyggelse og mig fattige mand der gives med hustru og mange smaa uopfodde børn har et lidet og ringe degnekald, til fattignærings understøttelse.

Udi haab deres højærværdighed ved lejlighed paa overskreven med første resolveres, lover jeg udi dybeste underdanighed, deres højærværdighed, allerydmydigste og ringeste tiener, Andreas Funder."²²⁰

Budskabet i brevet er, at han ønsker at der skal komme en skoleholder og dermed også lidt flere indtægter. Men selvom man gerne ville have flere indtægter, så var det vigtigt at man havde retten til den faste og privilegerede indtægt : degnekorn. Da Andreas Funder dør i slutningen af 1743, så står Mette Elisabeth Didrichsdatter allene. De havde to børn: Bodild Andreasdatter Funder, 9 år og Marie Elisabeth Andreasdatter Funder, som var 6 år i 1744. Han var søn af Morten Andreasen Funder og Maren Rasmusdatter Lassen. De havde foruden Andreas en datter Bodil Johanne, som blev gift med Bording-præstens søn, Oluf Thomassen og en anden søn, der hed Rasmus Funder.

Da den nye degn ved navn Josva Lund ankommer, forsøger Mette Elisabeth Didrichsdatter så ret ihærdigt for at blive gift med sin mands efterfølger, men det lykkedes ikke, trods gode venners hjælp.

I 1744 dør degnen Andreas Funder. Han var gift med Mette Elisabeth Diderichsdatter. De havde to børn: Bodild Andreasdatter Funder, 9 år og Marie Elisabeth Andreasdatter Funder, som var 6 år i 1744. Han var søn af Morten Andreasen Funder og Maren Rasmusdatter Lassen. De havde foruden Andreas en datter Bodil Johanne, som blev gift med Bording-præstens søn, Oluf Thomassen og en anden søn, der hed Rasmus Funder. Ved skifteforretningen får vi et meget godt indblik i hvordan han var en del af det herremandsagtige lag. Det gælder især i det øjeblik, boets udestående gæld skal gøres op. Så kommer alle "vennerne" med deres fordringer. Det er Christen Poulsen i Ravnholt, Niels Jensen Rønkilde, enken i Bording mølle (Bodil Christensdatter) Knud Nielsen i Munklinde, Anders Christensen i Munklinde (senere Anders Christensen Moeslund), Niels Juulsgaard fra Bording, Peder Andersen Uhr, Rasmus funder, Svante Svartmann, Christen Jensen i Ravnholt, Sgr. Pors i Viborg m.fl. Vi ser at nogle af de største kreditorer er nogle af de øvrige medlemmer af det lokale lag.

²²⁰Provstearkivet Ginding hrd.

I 1753 er der en sag vedr. arvekapital fra Th.Henningsen Mariager, tidl.Bording til barnebarnet Th.Henningsen Bording, nu præst i Estvad.²²¹

I 1756 får Anders Christensen Moeslund skøde på et sted i Hestlund 7 skp. og 2 fjk. Det sælges og skødes af Peder Jensen Lundum, Bording Mølle til Anders Christensen Moslund. Jens Sørensen bor i huset. Hvornår Anders flytter ind i huset er usikkert.²²² Det er den ejendom, som præsten Oluf Thomassen måtte pantsætte til Peder Nielsen, Bodil Christensdatters første mand, i 1729 i forbindelse med et lån.

²²¹ C39G-

²²² B8-1081 skifte efter Anders Chr.Moselund

møllerne

Efter at mølleren Peder Nielsen dør i 1730 sælger hans enke, Bodil Christensdatter **den 10. september 1730** den halve mølle til sine børn og udsteder pantebrev til sine 4 børn.²²³ Hun beholder selv den anden halvdel. I 1736 blev den anden halvdel af Ravnholt-gården også pantsat til Christen Poulsen, men af mølleren i Klode, Jørgen Nielsen. Da han dør i 1741 kan denne panteobligation indfris og annulleres.²²⁴ Samtidig kan Jørgen Niensens enke Ellen Hansdatter, dagen efter, den 7. april 1741, udstede en ny panteobligation til justitsråd Lichtenberg, Engelsholm for lån på 400 rdl. med pant i 1. prioritet i en gård i Hestlund (hrtk. 2-2-2-2 1/2) en halv gård, som bruges af Christen Sørensen samt en hel gård i Bording (hrtk. 2-1- 2 1/2-0) og fæsteren hedder Niels Christensen samt en gård i Ravnholt (el. halvdel af gården som bruges af Christen Jensen og med hartkorn 2-3-3-2 1/2) samt den hele gård, ligeledes i Ravnholt, med hrtk. 5-2-2-0 med Niels Jensen og Jens Jensen som bruger/fæster ialt 12-2-1-1 1/2.²²⁵ Klodemøllerens enke kan således stadig låne penge med god pant i tre Bording-ejendomme.

I 1752 bliver Niels Pedersen bonde i Munklinde som 29 årig. Han bliver gift 1. gang med Else Pedersdatter og 2. gang med Ingeborg Christensdatter Bøgelund. At han flytter til Munklinde hænger sammen med at hans mor Bodil Christensdatter får sig en ny mand, Peder Jensen Lundum og således behøver Niels Pedersen ikke at passe møllen længere.

Den 19. juni 1752 giver Christen Pedersen møller af Skygge, Kragelund sogn gift med Zidsel Nielsdatter **arveafkald** efter sin far Peder Nielsen, Bording mølle og bedsteforældre /oldeforældre Niels Sørensen og Inger Michelsdatter, Bording mølle, søster Inger Pedersdatter, halvsøster Karen Christensdatter og mor Bodil Christensdatter på part i Bording mølle bortset fra at CPs korn males toldfrit så længe han lever og ejendomme omfattende eget sted i Skygge, halvpart af Jakob Pedersens sted eller og Jens Hiølund's sted må ikke sælges på anden måde end (...) **til** Peder Jensen Lundum, Bording mølle. Det er underskrevet Christen Pedersen Møller, Niels Pedersen Møller, Adzor Pedersen Møller, Niels Christensen smed og Christen Christensen Kragelund.²²⁶

Den 8. november 1754 var der selskab i Anders Moeslunds hus i Hestlund, hvor bl.a. Morten Nielsen fra Stubkær og Peder Jensen Lundum fra Bording mølle er til stede. Der

²²³ LTSP40,108

²²⁴ LTSP 40, 673 og B24-X 682 7.del 172

²²⁵ LTSP 41,410 nr.2 og B24-X 684 5.del (181) (ann. 19.6.1760)

²²⁶ B78A-7

bliver sagt nogle nærgående ord, som senere bliver taget op.²²⁷ Peder Jensen Lundum er herremand i dette hus og Anders Moeslund er dermed PjL's fæster.

Den 15. november 1754 udstedes stævning i sag mellem Peder Jensen Lundum, Bording mølle og Morten Nielsen Stubkær, hvor sidstnævnte er kommet til at kalde Peder Jensen Lundum for skælme og tyve og at de pløjede som skælm og tyv (tyr). Vidner indkaldes og det er Anders Moeslund, hans tjenestedreng Christen Christensen, Niels Boeholt og søn samt Peder Nielsen af Skygge. Det er Niels Christensen og Christen Christensen af Ildsgaarde, som forkynder stævningen.²²⁸

Engang i nov.dec. 1754 bliver sagen mellem Morten Nielsen og Peder Jensen Lundum taget op og der bliver indgået forlig i retten og parterne dler sagsomkostningerne. Der er vitterlighedsvidner på forliget. Det er Niels Christensen og Christen Nielsen begge af Stubkær og Niels Nielsen Ravnholt og Christen Nielsen Moeslund.²²⁹

Den 15. november 1755 er der en sag vedr. vand til kornmalingen mellem Bording og klode møller samtidig med, at det er en sag mellem mølleren Peder Jensen Lundum, Bording ml. og Chynde Schmidt, Klode ml.²³⁰

I 1756 får Anders Christensen Moeslund skøde på et sted i Hestlund 7 skp. og 2 fjk. Det sælges og skødes af Peder Jensen Lundum, Bording Mølle til Anders Christensen Moslund. Jens Sørensen bor i huset. Hvornår Anders flytter ind i huset er usikkert.²³¹ Det er den ejendom, som præsten Oluf Thomassen måtte pantsætte til Peder Nielsen, Bodil Christensdatters første mand, i 1729 i forbindelse med et lån.

²²⁷ B78A-22 nr.93

²²⁸ B78A-22 nr.93

²²⁹ B78A-22 nr.93

²³⁰ B78A-7 p. 54b,55a,56a og b. og B78A-22nr.96

²³¹ B8-1081 skifte efter Anders Chr.Moselund

bønderne

Den 31. oktober 1730 sælger Niels Nielsen Funder kirke gårdspart af gård i Ravnholt (hele gården er 4-7-2-0 og gårdsparten er på 1-5-3-2) til Poul Andersen, som selv bebor gården. (Niels Nielsens kone er datter af Christen Nielsen i Bording mølle og Niels Nielsen er muligvis søn af en tidligere fæster, idet der i 1706 nævnes både Poul Andersen og Niels Nielsen som fæstere af denne gård)²³²

Christen Poulsen i Ravnholt var en aktiv person. Han lånte penge og lejede vogn til Oluf, når Oluf skulle besøge sin bror i Nebsager eller til Ribe og solgte ham handsker, tobak, hummel og malt og nogle uspecificerede varer. Samtidig havde Christen Poulsen jo i forvejen et større tilgodehavende hos Oluf Thomassen og hans far Poul Andersen havde noget sølvtøj i pant fra Oluf Thomassen. Christen Poulsen benyttede sig af alle muligheder for at tjene penge. I tre andre sager fra 1736 er det igen Christen Poulsen, som er kreditor. Det er den 11. april 1736 hvor Anders Pedersen Steenholt, Engesvang har lånt 110 rdl. hos Chr. Poulsen i Ravnholt. Han har pantsat den halve gård i Ravnholt, som han købte i 1724 af Albret Mogensen.²³³ Den anden halve gård i Ravnholt blev i sin tid købt af Jørgen Nielsen i Klode mølle. Den 12. april 1736, ligesom dagen før, så låner Jørgen Nielsen, Klode mølle 80 rdl. hos Chr. Poulsen med pant i sin halve gård i Ravnholt.²³⁴ Den gård tilhørte tidligere Christen Nielsen Elkær, da den efter CNE's død overgik til sognepræsten Carl Ermandinger i Kragelund som igen solgte den til Albret Mogensen Leegaard i 1722. 6 dage senere er det igen den lokale præst, som låner penge hos Christen Poulsen. Den 18. april 1736 Pastor Chr. Fr. Ruberg låner 200 rdl. hos (Christen Poulsen) og pantsætter præstegården, den halve tiende, nådsens år af korn og kvægtiende.²³⁵ Vi ser at i løbet af få dage, har Christen Poulsen fået pant i en ejendom i Ravnholt, præstegården, den halve tiende, nådsens år og kvægtiende.

Den 29. juni 1740 skøder Niels Jensen Rønkilde hermed Pårupgård til (Niels Bertelsen) se også sag den 18. juni 1769. Gården bebos af Jakob Pedersen.²³⁶

Den 25. november 1740 sælger Kromand Anders Pedersen Steenholt i Engesvang sin halve gård i Ravnholt med Peder Nielsen som fæster til Christen Poulsen i Ravnholt med hrtk. 2-3-

²³² LTSP 39, 631

²³³ LTSP 40, 673 og B24-X 682 7.del 172

²³⁴ LTSP 40, 673 og B24-X 682 7.del 172

²³⁵ LTSP 40, 673 og B24-X 682 7.del 172

²³⁶ B64-3 p.323a,b

3- 2 1/2.²³⁷ Det var den som han havde pantsat til Christen Poulsen i 1736 og havde købt i 1724.

Den 16. marts 1743 sælger og skøder Jens Mortensen Boulund (Bøgelund) Munklinde- gård med hrtk. 5-3-0-2 til Anders Christensen, som er en af de to fæstere af gården, mens den anden fæster er Knud Nielsen.²³⁸

Muligvis er det den samme, som vi møder i en anden ejendomshandel 5 år senere. Vi har en købekontrakt fra 1. juni 1748, som lyder således:

" I den hellig trefoldigheds navn kendes vi underskrevne som følger, at vi i underskreven hverv opretted denne købekontrakt som følger nemlig at jeg Jens Niels Skophuus boende i Fejerskov i Rind sogn, og hermed tilstaar, at jeg på Jens Nielsens vegne i Neuvling skov efter hans missive til mig af 30. maj sidst haver solgt til velagte Anders Christensen Munchlinde boende i Bording by, det sted Moeslund kaldet for, hartkorn 4-2-0-0 beliggende i Lundenes Amt, Riber Stift, Ginding herred, Bording sogn med restance og renter for den suma 240 sld." Det lader til at den pågældende Anders Christensen da bor i Bording by og er flyttet fra Munklinde. I 1742-43 kører der to sager mellem Anders Christensen i Munklinde og dels Christen Knudsen og dels den anden fæster Knud Nielsen. Den starter den 26. oktober 1742 Sag vedr. Anders Christensen af Munklinde kontra Christen Knudsen af Munklinde.²³⁹ Det er muligvis hans far.

Sagen fortsætter den 11. januar 1743²⁴⁰ og den 15. februar 1743²⁴¹. Om sommeren begynder en sag. Den 19. juni 1743 er der en sag vedr. Anders Christensen og Knud Nielsen i Munklinde.²⁴² Den 3. juli 1743 fortsætter sagen mellem Anders Christensen og Knud Nielsen Munklinde.²⁴³ Den 24. juli 1743 fortsætter sagen mellem Knud Nielsen og Anders Christensen i Munklinde.²⁴⁴ Den afsluttes formentlig i 1744.²⁴⁵

Den 7. august blev der proklameret auktion den 14. august i Viborg over Apoteker Conrad Bødtkers bo, herunder 5 agre på Viborg mark og 2 gårde udi Over og Neder Bodholt, Bording sogn, beboet af Søren Pedersen og Peder Sørensen.²⁴⁶

²³⁷ LTSP 41,387a

²³⁸ LTSP 41,562, no .46

²³⁹ B78A-6 p.515A

²⁴⁰ B78A-6 p.518A-519a

²⁴¹ B78A-6 p.522b-524a

²⁴² B78A-6 p.567b-568a

²⁴³ B78A-6 p.568b

²⁴⁴ B78A-6 p.571b

²⁴⁵ B78A-6

²⁴⁶ B64-3 p.477a

Den proklamerede auktion blev afholdt den 14. augu st i Viborg over Apoteker Conrad Bødtkers bo, herunder 5 agre på Viborg mark og 2 gårde udi Over og Neder Bodholt, Bording sogn, beboet af Søren Pedersen og Peder Sørensen.²⁴⁷ Niels Jensen Rønkilde købte de to ejendomme.

Vi ser her tre af lagets medlemmer i aktion, nemlig Niels Jensen Rønkilde, Christen Poulsen og Anders Christensen med skiftende tillægsnavne, i første omgang Anders Christensen Munklinde. Vi ser endvidere at man også i ejendomshandler bruger mellemmand som Jens Nielsen Skophus har solgt Moeslund i Bording sogn til anders Christensen på Jens Nielsen i Nøvlingsskovs vegne. Vi ser også at Anders Christensen tilsyneladende flytter ret meget, hvis det altså er den samme, fra Munklinde til Bording og til Moeslund.

I 1736 blev den anden halvdel af Ravnholt-gården også pantsat til Christen Poulsen, men af mølleren i Klode, Jørgen Nielsen. Da han dør i 1741 kan denne panteobligation indfris og annulleres.²⁴⁸ Samtidig kan Jørgen Nielsens enke Ellen Hansdatter, dagen efter, den 7. april 1741, udstede en ny panteobligation til justitsråd Lichtenberg, Engelsholm for lån på 400 rdl. med pant i 1. prioritet i en gård i Hestlund (hrtk. 2-2-2-2 1/2) en halv gård, som bruges af Christen Sørensen samt en hel gård i Bording (hrtk. 2-1- 2 1/2-0) og fæsteren hedder Niels Christensen samt en gård i Ravnholt (el. halvdel af gården som bruges af Christen Jensen og med hartkorn 2-3-3-2 1/2) samt den hele gård, ligeledes i Ravnholt, med hrtk. 5-2-2-0 med Niels Jensen og Jens Jensen som bruger/fæster ialt 12-2-1-1 1/2.²⁴⁹ Klode-møllerenes enke kan således stadig låne penge med god pant i tre Bording-ejendomme.

I 1747 dør Inger Pedersdatter, Bording mølle som 19 årig. Skifteforretning efter hende.²⁵⁰

Det var ikke alene ejendomme og inventar, man kunne pantsætte. Den 6. juli 1746 var der i herredsretten en sag vedr. Niels Madsen, Kærshoved, som havde pantsat høveder til Niels Jensen Rønkilde og Jens Sørensen Guldforhoved. Det drejer sig om 2 stude og 4 ungnødder.²⁵¹ Den fortsatte den 13. juli 1746²⁵²

I 1743, den 21. august blev der ført en sag af Skanderborg skovdistrikt ved. Sgr. Holst Sejl mod Niels Jensen Rønkilde vedr. ulovlig skovhugst . For en del år siden har han købt egetræ i hans skov i Tollund.²⁵³ Den fortsætter den 4. september 1743 i T.-Vrads herredsret og handler nu om veulovlig træhandel og trætransport med handelscentral på Rønkildegård. Det

²⁴⁷ B64-3 p.477a

²⁴⁸ LTSP 40, 673 og B24-X 682 7.del 172

²⁴⁹ LTSP 41,410 nr.2 og B24-X 684 5.del (181) (ann. 19.6.1760)

²⁵⁰ B8- skifte efter Inger Pedersdatter 1747

²⁵¹ B64-3 p.653b

²⁵² B64-3 p.654a,b

²⁵³ B64-3 p.479a,b

er træhandler Sgr. Hertvig fra Holstebro, som har kørt en større ladning egetømmer til Rønkildegård. ²⁵⁴ Niels Jensen Rønkilde har således også været en form for mellemhandler mellem købstadsfolk og hedeboender, som havde brug for træ.

I 1752 bliver Niels Pedersen bonde i Munklinde som 29 årig. Han bliver gift 1. gang med Else Pedersdatter og 2. gang med Ingeborg Christensdatter Bøgelund. At han flytter til Munklinde hænger sammen med at hans mor Bodil Christensdatter får sig en ny mand, Peder Jensen Lundum og således behøver Niels Pedersen ikke at passe møllen længere. Den 8. november 1754 var der selskab i Anders Moeslunds hus i Hestlund, hvor bl.a. Morten Nielsen fra Stubkær og Peder Jensen Lundum fra Bording mølle er til stede. Der bliver sagt nogle nærgående ord, som senere bliver taget op. ²⁵⁵ Peder Jensen Lundum er herremand i dette hus og Anders Moeslund er dermed PjL's fæster.

Den 15. november 1754 udstedes stævning i sag mellem Peder Jensen Lundum, Bording mølle og Morten Nielsen Stubkær, hvor sidstnævnte er kommet til at kalde Peder Jensen Lundum for skælm og tyve og at de pløjede som skælm og tyv (tyr). Vidner indkaldes og det er Anders Moeslund, hans tjenestedreng Christen Christensen, Niels Boeholt og søn samt Peder Nielsen af Skygge. Det er Niels Christensen og Christen Christensen af Ildsgaarde, som forkynder stævningen. ²⁵⁶

Engang i nov.dec. 1754 bliver sagen mellem Morten Nielsen og Peder Jensen Lundum taget op og der bliver indgået forlig i retten og parterne dler sagsomkostningerne. Der er vitterlighedsvidner på forliget. Det er Niels Christensen og Christen Nielsen begge af Stubkær og Niels Nielsen Ravnholt og Christen Nielsen Moeslund. ²⁵⁷

Den 24. december 1756 er der en klassisk sag mellem to landsbyer i hedeområderne og i dette tilfælde mellem Hestlund og Ravnholt, begge beliggende i Bording sogn, men i hvert sit herred. Ravnholt bønderne har indtaget Hestlunds bæster og kræver udløsningspenge. Bæsterne har tilføjet Ravnholtbønderne stor skade og forsinkelse i deres avlingsarbejde. Det er på Ravnholtbøndernes block, på skærendes enge. Mod dette siger Hestlundbeboerne, 1. at Ravnholt har ladet sagen hvile i 1/4 år og den skal påstævnes på fersk fad Mod det siger Ravnholt at 2. Hestlund har nedtrampet deres bløde enge og erstatning er ikke fra Hestlund.

Ravnholt beboernes hustruer er indkaldt som vidner, thi da manden og hustru efter den imellem ægteskabet værende communion consideres som een person og hustruens sag er

²⁵⁴ B64-3 p. 479b, 480a,b, 481a,b, 482 a,b, 484 b., 485 a, 488 a,b, 489 a,b 490 a.

²⁵⁵ B78A-22 nr.93

²⁵⁶ B78A-22 nr.93

²⁵⁷ B78A-22 nr.93

mandens og mandens sag er hustruens så forstaar det sig selv at Ravnholt beboernes hustruer ikke således kand admitteres eller forelægges til vidnesbyrds aflæggelse udi deres egen sag.

Det herremandsagtige lag kommer ind på to måder, både som lodsejere og som beboere. Fra Hestlund var det lodsejerne : Maren Lasssen, sal. Morten Funders, Hans Tausen Rosborg, Friisholt, Niels Jensen Rønkilde, Anders Pedersen () på samtlige beboeres vegne i Hestlund.²⁵⁸

Fra Ravnholt var det følgende:

1. Christen Poulsen
2. Jens (Jensen) og hustru Maren Jensdatter med børnene:
Maren, Kirsten og Niels
3. Adam Willadsen og hustru Maren Nielsdatter og datter Elisabeth
4. Niels Pedersen og hustru Margrethe Jensdatter
evt. Maren Mortensdatter som tjenestepige
5. Christen Wallerbeck og hustru Maren Andersdatter og børnene Niels og Maren
6. Niels Hampen og hustru Birgitta
evt. Hans Christensen som tjenestedreng
7. Jens Sørensen med hustruen Maren Jensdatter og sønnen Søren Jensen
8. Niels Nielsen stubkær med hustru Maren Pedersdatter og datter Anna Nielsdatter.
9. husmand Jens Nielsen med hustru Kirsten Christensdatter og husmand Peder Nielsen
/Smed - Pind med hustru Ellen Nielsdatter

Sagen mellem Hestlund og Ravnholt afsluttedes med et forlig. Hestlund mændene fik delvis ret til engen. Jens Sørensen fra Ravnholt formulerede det således :

Bliver det spørgsmålet hvortil at () sigter med dette asøgsmål om til andet end at ville tilvinde sig fællig og rettighed udi Ravnholt beboernes enge og eiendom og således udvide Hestlund bys beboerernes egen og brugelighed og derimod indskrænke Ravnholt beboernes gårdenes grund, ejendom og brug og altså bliver sagen en ejendomssag hvortil vedkommende lodsejere hvis gods det pågælder ikke er efter lovens 1.bog 4. cap. 4. art. er indkaldt. Men det endte altså med et et forlig mellem lodsejerne.

Den 21. juni 1758 blev der indledt en sag rejst af Hampen beboere mod Niels Madsen og Christen Sørensen, Kærshoved vedr. ulovlig brug af Hampen og Hampen sø enge. som vidner blev indkaldt Thomas Christensen, Søren Nielsen, Jens Ringstrup og Jens Nielsen,

²⁵⁸ B78A-7 p. 80b,81a,b,82a, 84a.og B78A-22 nr.114

alle af Guldforhoved samt Søren Sørensen Kolpensig og Laus Jensen, Ll. Hiølund. Thomas Christensen er fæster under oberstl. Grubow. Søren Nielsen er fæster under Niels Rønkilde. Han er 30 år , født i Guldforhoved og haft gård i fæste i 3 år. Han har tjent på flere fremmede steder. Jens Ringstrup er ligeledes fæster under Niels Rønkilde. Han er født i Ringstrup, er 35 år og boet i Guldforhoved i 7 år.²⁵⁹ Vi ser her at Niels Jensen Rønkilde selv er fæstebonde under Anders Hofgaard, søn af Stefan Rasmussen Hofgaard i Horsens og samtidig er han herremand over nogle af bønderne i Guldforhoved.

I 1756 får Anders Christensen Moeslund skøde på et sted i Hestlund 7 skp. og 2 fjk. Det sælges og skødes af Peder Jensen Lundum, Bording Mølle til Anders Christensen Moslund. Jens Sørensen bor i huset. Hvornår Anders flytter ind i huset er usikkert.²⁶⁰ Det er den ejendom, som præsten Oluf Thomassen måtte pantsætte til Peder Nielsen, Bodil Christensdatters første mand, i 1729 i forbindelse med et lån.

I 1758, den 18. maj 1758, udsteder Mons. (Bequan) på Haugkiær skøde på gårdpart hrtk. 3-2-1-1 på Ll. Hiølund ,Vrads sogn med Laus Jensen som fæster til Christen Poulsen. Gården har tidligere hørt under Rørbæk gårds gods. Ved offentlig auktion den 4. november 1756 var rådmand Dyssel den højstbydende med 197rdl. og 3 mark. Auktions salær var 2 rd. og 93 1/8 sk. Christen Poulsen betalte 180 rdl. ²⁶¹

Den 14. juni 1758 blev skøde og handel ml. Mons. Beqvan og Chr. Poulsen, Ravnholt tinglyst med kr. Mons. udi Kvisel og Christen Nielsen som vitterlighedsvidner. For velagte Chr. Poulsen eller i kommission for ham mødte Chr. Jensen Fauerholdt.²⁶²

Den 21. juni 1758 Fortsættelse af behandling af salget af Ll.Hiølund til Chr.Poulsen fra 14.6.58²⁶³.

²⁵⁹ B64-5 p.248b-250b,255b-256b,266a-268a,293a,b,299a,b.

²⁶⁰ B8-1081 skifte efter Anders Chr.Moselund

²⁶¹ B64-5 p.247b-250b

²⁶² B64-5 p.247-250b

²⁶³ B64-5 p.247-250b

1759 - fælles problemer - holde på jorden

I dette år går en stor del af de lokale herremænds besiddelser over til en større regional herremand, Hans Tausen Rosborg på Friisholt.

Den 7. februar 1759 er der auktion i Bording by over Madame Lassen (sal. Morten Andreasen Funders efterleverske)'s ejendele. Udover mobile ejendele har hun en række ejendomme i Hestlund samt Jus vacandi og kvægtiende i Bording sogn.

En ejendom i Hestlund med Michel Clemmensen som fæster 2-6-1-2 1/2 til 65 rdl. gik til krigsråd Rosborg, Friisholt .

De øvrige ejendomme:

Hestlund gård Clemen Andersen 2-6-1-2 1/2

Hestlund gård Søren Pedersen 2-6-1-2 1/2

Hestlund gadehus Erich Skræder har en søn huspenge

Bording kirke Jus vacandi korn og kvægtiende til 1300 rdl. og 14 tdr.hartk. ²⁶⁴ gik til Madame Lassens arvinger sgpr. Ruberg, Srg. Thøger Funder, Justitsråd Lassen, Aakær gik

Den 2. maj 1759 fortsætter Krigsråd Rosborg, Friisholt eller hans ridefoged Peder Lassen underlæggelsen af Bording ejendomme gennem at få tilskødet Over og Neder Bodholt på hrtk. 8-3-3-0 af Niels Jensen Rønkilde. ²⁶⁵ Disse to ejendomme har Niels Jensen Rønkilde selv købt på auktion i Viborg den 14. august 1743 over apoteker Conrad Bøtkers bo. ²⁶⁶ ²⁶⁷

Den 3. august 1759 fortsatte "udsalget" af Bording-ejendommene til Hans Rosborg. Det var Niels Jensen, Rønkilde og Christen Poulsen, Ravnholt som solgte og skødede flg. ejendomme i (Ravnholt og Bording mølle), (Hestlund) til krigsråd Rosborg på Friisholt. Det er

gårdpart 2-6-1-2 1/2 Peder Sørensen

gårdpart 0-7-2-2 1/2 Poul Olufsen

gårdpart 0-7-2-2 1/2 Jens Sørensen

gårdpart 0-3-2-0 Oluf Andersen

gårdpart 0-3-2-0 Jens Madsen

gårdpart 2-2-2-2 1/2 Peder Jørgensen

gadehus med Jens Madsen

²⁶⁴ B78A-7 p.170b,171a,b,172a,b,173a,b,174a,b.

²⁶⁵ B79- SP 1 og B64-5 p.377a

²⁶⁶ B64-3 p.477a

²⁶⁷ B64-3 p.477a

Samme dag, den 3. august 1759, overdrog Peder Lundum, Bording ml. til Hans Rosborg :
Nørlund med Michel Nielsen og Chr. Nielsen som fæstere.

Det var først og fremmest Hans Rosborg som fik ejendomme dette år. Dernæst fik Madame Lassens arvinger sgpr. Ruberg, Srg. Thøger Funder, Justitsråd Lassen, Aakær nogle ejendomme i Hestlund og jus vacandi og kvægtiende. Ellers var det Madame Lassen, Niels Jensen Rønkilde, Christen Poulsen og Peder Jensen Lundum, som måtte afgive jordegods til Hans Rosborg. Selvom de nævnte lokale herremænd havde lidt gods tilbage, så var det blevet reduceret kraftigt

Relativ stabile ordner

Vi kan ud af den samlede 30 års periode se hvordan der er en række stabiliserende eller ordnende kræfter, som går igennem og som kommer til udtryk i en gentagende praksis gennem hele perioden. Samtidig ser vi hele tiden, at det er nødvendigt at eksperimentere sig frem for at klare sig. Den relative stabilitet er skrøbelig.

Gennem de 30 år er der nogle personer, som klarer sig hele vejen igennem. Det er ikke mindst bonden Christen Poulsen og møllerkonen Bodil Christensdatter. Pastor Ruberg gør det også, men han virker ikke speciel aktiv således som hans forgænger eller hans efterfølger.

Anders Christensen Moeslund er en historie for sig. Spørgsmålet er nemlig om der er tale om to personer eller om en og samme person, som er flyttet en del rundt. Personen, som i forbindelse med handlen i Hestlund i 1756 og tituleres Anders Christensen Moeslund, må være den samme som Anders Christensen Bording som i 1748 købte Moeslundgård af Jens Nielsen i Nøvlingskov. Men der er nogle problemer. I 1754 har vi en Anders Moeslund i Hestlund, som bor i et hus, der ejes af Peder Jensen Lundum. I 1755 har vi en sag vedr. møllevand, hvor vi hører om en Anders Christensen af Moselund og i 1756 har vi igen en sag vedr. en lodsejer i Hestlund ved navn Anders Moeslund. Vi ved samtidig fra senere sager, at denne Anders Moeslund også hedder Anders Christensen Moeslund. Vi ved samtidig at fæstebonden Anders Christensen i Munklinde i 1743 køber Munklinde. Han køber den af en Jens Mortensen Bøgelund.

Hvis det er den samme mand hele vejen igennem, så er han født i 1705 af en Christen ... og han havde en helsøster Inger. Som 38-årig køber han Munklinde gård. På denne måde kommer han til at hedde Anders Christensen Munklinde. På et tidspunkt mellem 1743 og 1748 flytter han til Bording by. I 1748 køber han så Moeslundgård af Jens Nielsen af Nøvlingskov. Derefter flytter han på et tidspunkt imellem 1748 og 1754 til Hestlund og bliver fæster i en lille ejendom under mølleren Peder Jensen Lundum, som han så køber til selveje i 1756 og da bor han samme sted indtil han dør i 1774. Noget tyder på at han i en lang periode har svært ved at blive ved sin ejendom. Samtidig tyder flere sager på at han har været en mand, der ikke altid har brugt fine metoder. I sagen omkring købet af Moeslundgård blev han anklaget for at have frarøvet mellemmanden dennes fuldmagt som mægler. I en sag fra 1755, som egentlig er en udløber af en sag fra 1753, bliver han som Anders Christensen af Moeslund stævnet af Christen Nielsen fra Nørlund i forbindelse med en fornyelse og kiendelse af et forlig fra 1753 vedr. et studemarked og nu ønsker Christen Nielsen det fornyet til udlæg. I en sag fra 1758-59 bliver han anklaget for at have indeholdt en løn til sin landsby's sommerhyrde Anders Pedersen. Det er A.P.'s morbroder,

Jens Sørensen fra Ravnholt, som fører sagen på AP's vegne. ²⁶⁸ Beboerne i Hestlund havde betalt en løn til AP på Mikkelsdag, en løn som ACM uden grund skal have tilbageholdt.

²⁶⁸B78A-7p.122a

Lagets glansperiode Hedekolonierne

I 1760 skete der noget helt nyt i sognets og egnens historie, da de jyske hedekolonier bliver etableret. Hedekolonierne var et statsligt projekt med henblik på at få opdyrket de jyske "ødemarker", således som man fra København betragtede de store hedeområder. De såkaldte øde hedemarker var nu ikke så øde, som man troede i København. Det var mere et spørgsmål om hvordan man skulle bruge disse relativ magre jorde, om de skulle have lov til at blive brugt ekstensivt som hedebønderne gjorde eller om de skulle bruges mere intensivt gennem korndyrkning som måtte være idealet set fra den sjællandske bondes synspunkt, som også var idealet for de centrale personer i den enevældige centraladministration i København, f.eks. A.G. Molkte.

Omkring 1750 og de følgende par årtier ser vi en ny periode i enevældens historie på såvel nationalt som internationalt plan. Man har i enevældens første 90-100 år forsøgt sig med en del handelsmæssige initiativer under hovedoverskriften merkantilisme. Det betød bl.a. også åbning af ejendoms- og kreditmarked som de lokale i Bording har kunne drage fordel af.

Men nu begyndte man så småt at tænke på muligheder i jordens ressourcer. Det var ikke alene et dansk fænomen, men den såkaldte "agronomi" vokser op rundt om i Europa. Den udviklede sig dels gennem en omfattende diskussion i en lang række nye tidsskrifter, som var knyttet til særlige selskaber som f.eks. selskabet til hedesagens fremme, som blev etableret i 1757 i København, dels gennem de mange sognepræster og civile embedsmænd rundt om i sognene og herrederne, som ønskede at deres egn blev udviklet.

I 1757 blev der således udskrevet en prisopgave af Danmarks-Norges Oeconomiske Magazin: Er det muligt, og paa hvilkne maade er det bedst gørligt at optage til agerdyrkning og skovvækst de adskillige ødeliggende hedemarker i Nørrejylland? Hvilke er de sande forhindringer og hvorledes kunne samme bedst ryddes af vejen uden nogen vedkommendes fornærmelse?".

I samme Magazin's bd. 3 fra 1759 kan man læse vinder-bidraget, skrevet af Søren Thestrup, søn af Christen Sørensen Thestrup, herredsfoged i Rinds hrd. i Nørrejylland med titlen: Forslag om hederne i Nørrejylland til ager og eng at optage".²⁶⁹

Det centrale i Søren Thestrups indlæg er ligesom mange andre indlæg fra samme periode, at bonden skal blive hjemme og passe sin jord og udvikle en lille effektiv korndyrkende bedrift istedet for at rejse rundt med strømpebind, jydepotter og tørv til markeder i regionen og i

²⁶⁹Danmarks-Norges Oeconomiske Magazin bd.3, København 1759 p.91-112.

købstæderne. Han indrømmer at der er en vis profit ved denne handelsvirksomhed, men på den anden side, så skader den "uskyldigere" profit, som fremkommer ved avling og salg af korn.

Denne debat følges op af staten med etablering af de såkaldte jyske hedekolonier i løbet af 1759-60.²⁷⁰ Ligesom koloni-formen ikke er speciel dansk, så er indkaldelsen af udenlandske "eksperter" også en del af det enevældige samfunds metoder til at søge at sætte gang i samfundsudviklingen. For det tredje er projektet præget af det bureaukrati, som efterhånden præger den enevældige stat mere og mere. For det fjerde er projektet præget af tildeling af særlige skattefriheder, gratis bygninger og leverancer af udsæd m.m.

Det passer udmærket for det herremandsagtige lag i Bording sogn. De har nemlig brug for hjælp efter at Hans Rosborg i 1759 begyndte at opkøbe de fleste af sognets ejendomme. Med etableringen af de jyske hedekolonier kommer der for det første nye medlemmer af det herremandsagtige lag til sognet . Det gjaldt i første omgang de to herredsfoged-sønner Søren Thestrup og Nikolaj Busch. De blev udnævnt til henholdsvis kolonikasserer og teglmester. Efter Søren Thestrups død i 1762 kom koloniforvalter Hans Kiersgaard, som var tidligere forvalter på Birkendegård på Sjælland.

Der blev anlagt to kolonier i Bording sogn. Den ene bliver anlagt på det nu øde sted, Sigten i den sydlige del af sognet og den anden kommer til at ligge i den østlige del af sognet nær landsbyen Engesvang i nabosognet Kragelund. Den første kommer til at hedde Christianshede og den anden Julianehede. Udover de to kolonier omfattede kolonivæsenet i Bording sogn embedsboligen på Nørlund og teglværket Frederiksværk. Den store enkeltgård Nørlund var i 1760 ejet af mølleren Peder Jensen Lundum. Den blev købt af den nævnte kolonikasserer Søren Thestrup. Han solgte den videre til kongen mod et større moseområde, som blev brugt til det tæt derved anlagte teglværk Frederiksværk. Derefter fæstede Søren Testrup Nørlund af kongen.

I første omgang var det tyske kolonister, som kom til de to kolonier i Bording sogn. Men efter nogle få år blev tyskerne trætte af det midtjyske hedeliv. Det var noget andet end de havde troet. I stedet for kom der nogle danske kolonister. Nogle af dem var tidligere forvaltere og møllere. Der kom således en tidligere skovrider Herman Bang fra Klosterlund i nabosognet Kragelund til Christianshede og den gamle Bording-møller Peder Jensen Lundum til Julianehede. De kunne nyde godt af de privilegier, som man har som kolonist, bl.a. skattefrihed i etableringsfasen. I løbet af det første tiår ser vi hvordan de nye embedsmænd og danske kolonister glider ind i det lokale

²⁷⁰Jeg vil henvise til mine tidligere arbejder vedr. de jyske hedekolonier, dels mit utrykte hovedfagsspeciale : De jyske hedekolonier, En analyse af landøkonomisk teori og praksis, Aarhus 1974, dels en artikel i Folk og Kultur 1975: Kartoffeltyskerne Livsvilkår i de jyske hedekolonier i det 18. årh.

herremandsagtige lag. De benytter sig af de sædvanlige metoder, dvs. ejendoms-transaktioner kombineret med embeder, privilegier, kredit og familieskab.

1767 - et eksemplarisk år

Som tidligere nævnt var det gennem en annalistisk registrering af lokale begivenheder gennem en længere årrække, at jeg "opdagede" det herremandsagtige lag. Jeg har derfor valgt et år ud for at vise hvordan laget på flere måder er flettet sammen på mange forskellige måder. Da kirkebogen for Bording sogn er bevaret fra 1764 og fremefter har vi en større mulighed for at se hvordan laget også familiemæssigt hang sammen.

Først kommer den rene "lags-krønike" og derefter en nærmere diskussion og placering af de små og store begivenheder i en større sammenhæng.

den 7. januar 1767

Jens Hansen, Nr. Snede fører sag mod handskemager Jens Kolsted i Odense. Som vidner har Jens Hansen Chr. Poulsen Ravnholt, Jens Laursen, Nr. Snede, Hans Hansen, Hage. Chr.Poulsen havde brev med fra Jens Kolsted. Christian Poulsen var i Odense den 3. oktober 66 sammen med Jens Hansen. Jens Hansen har flere gange været i Odense og krævet penge tilbage fra Jens Kolsted.²⁷¹

den 18.januar 1767

i dag var der barnedåb i Bording kirke. Det var Christen Juulsgaards barn, som blev døbt. Navnet er ikke til at tyde. Olivia Jensdatter, som var gift med en Uhr i Munklinde, bar barnet. Christen Juulsgaard bor i Bording kirkeby. Fadderne var Anne Hansdatter, Søren Andersen, Niels Juulsgaard og Niels Knudsen, alle fra Bording by.

19.januar 1767

Søren Andersen, som er tidligere teglmester på Frederiksværk, har en gæld til Peder Jensen Lundum, som er kolonist i Neder Julianehede.²⁷²

den 26. januar 1767

I dag sender købmand Jens Overbye af Horsens en regning til P. J. Lundum på 1 td. ansjoser til 11-5-3 og ().²⁷³

den 19.februar 1767

I dag er der bryllup mellem ungkarlen Jørgen Clemmensen og pigen Mette Jensdatter, som begge er fra Hestlund.

den 8.marts 1767

i dag på den 1.søndag i fasten bliver Mette Christensdatter fra Bording by begravet, kun 34 år gammel. Hun var gift med Søren Andersen i Bording.

²⁷¹ B64-6 p.171a-

²⁷² skifte efter Peder Jensen Lundum

²⁷³ skifte efter P.J.Lundum

den 23.marts 1767

brev fra sognepræst Thomas Thomsen til biskoppen i ribe vedr. en degn som efterfølger efter Josva Lund, som ligger for døden.

den 24.marts 1767

om morgenen er Josva Lund død. Han var degn i Bording sogn.

den 28.marts 1767

brev fra Hans Kiersgaard til Ribebispen, hvori han anbefaler bispen at antage hans bror, Benjamin Kiersgaard, til ny degn i Bording sogn. Hans bror, som har været skoleholder i Svostrup ved Silkeborg.

den 30. marts 1767

I dag udsteder Christen Jensen Friisbeck en stævning mod Anders Nielsen og Niels Larsen i Christianshede vedr. gæld.²⁷⁴

den 31.marts 1767

I dag bliver degnen Josva Lund begravet i Bording.

den 2.april 1767

I dag skriver Søren Bording til en række bymænd i Hestlund og anmoder dem venligst om at betale den tiende, som de skylder ham, eftersom han har dem tilgode fra sin morbror sognepræst hr.Ruberg. Søren Bording bor til leje hos Søren Andersen teglmester i Frederiksværk.

De tilskrevne bymænd er :

Søren Pedersen, Iver, Eric Skræder, Poul Berg, Peder Enevoldsen, grydemanden, Jacob Uhre, Jens Sørensen og Peder Sørensen.

Søren Larsen, Bækkelundhus og Thomas Andersen Frederiksværk, tog til Hestlund for at melde beskeden og opkræve pengene hos de nævnte mænd. De skal komme til Søren Bording inden 8 dage og senest den 9.april. Alle ville gerne betale undtagen Jørgen Klemmensen, som mente at Søren Bording skulle have krævet det i forbindelse med skiftet efter Ruberg og mens boet stod åbent. Men hvis det skal være, vil J.Cl. gerne betale.

den 5.april 1767

der kommer brev fra provst sadolin i Haderup til biskoppen i Ribe vedr.degneembedeti Bording sogn. Det trænger til at blive sat på bedre fod end i Josva Lunds tid. Med hensyn til forslaget om Benjamin Kiersgaard kender præsten intet til ham og er betænkelig ved denne ansættelse.

den 8.april 1767

²⁷⁴ B64-6 p.392b,393a

afdøde Laurids Knudsen i Hestlund, hans efterladte søn Knud på to år bliver begravet idag. Samme dag fører Christen Jensen Friisbeck, Hampen en gældssag mod Niels Lassen og Anders Nielsen i Christianshede. Niels skylder 2-4-8 og Anders skylder 13-2-0.²⁷⁵

den 12. april 1767 palmesøndag

I dag bliver Jakob Ollufsen Uhr's søn døbt og kaldet Olluf. Pigen Mette Ollufsdatter fra Springbjerg i Ikast sogn bar barnet. Som faddere var Mette Henriksdatter, Søren Jakobsen og Peder Sørensen.

den 18.april 1767

i dag sender Thomas Thomsen brev til bispem i Ribe vedr. den nye degn Jens Clausen fra Ribe og som har været degn i Biedsted ved Vejle.

den 20.april 1767 2.påske dag

I dag er der bryllup mellem ungkarlen Rasmus Christensen og Appolone Nielsdatter begge af Nørlund.

den 23.april 1767

skiftesag i degneboligen efter Josva Lund indledes i dag. Th. Thomsen på præstens vegne sammen med Peder Iversen og (Anders) Pedersen, begge af Bording by. Kirsten Sørensdatter var mødt som enke. Laugværgeren var Christen Poulsen. Desuden var der et barn Christen Lund på 8 år. Formynder var stud. mons. Jens Lund (Josva Lunds bror).

den 26. april 1767

panteobligation fra Thomas Thomsen til Christen Poulsen, således at Th.Thomsen skylder Christen Poulsen 350 rdl. og renter.

Pantet er 1.prioritet i Bording præstegård, nådsens år og præstens benificerede kongetiende. Hvis det forringes, da bliver der taget i indbo eller kapital. Vitterlighedsvidner var Jens Nielsen og Niels Pedersen i Ravnholt.²⁷⁶

den 3.maj 1767

Niels Pedersen i Munklinde's datter Inger på 1 år blev i dag begravet.

den 4. maj 1767

I dag udsteder Nikolaj Busch en obligation på 200 rdl. med Rasmus Nislef, Bording Mølle som kautionist og selvskyldner. Nislef er siden blevet anmodet af under og overretterne om at betale de 128 rdl. som skyldes foruden renter og omkostninger.²⁷⁷

den 12.maj 1767

²⁷⁵ B64-6 p. 186b,187a,189a,191b-192a,195a,b,206a,210a,213a,313a,b.

²⁷⁶ B78A-7 p.405b, 431a,b,432a.

²⁷⁷ B8-() skifte efter Nikolaj Busch m.fl. 1778 p.232a

Søren Bording udsteder stævning mod Hestlund-mændene vedr. tienderestance.

den 14 maj 1767

I dag tager Thomas Andersen, som tjener på Frederiksværk og Søren Larsen i Becklundhus til Hestlund og forkynder Søren Bording's stævning mod bymændene vedr. deres tienderestance.

den 21.maj 1767

Der er i dag bryllup mellem ungkarl Niels Madsen på Højris i Ikast sogn og pigen Anne Pedersdatter fra Hestlund.

Samtidig sidder Søren Bording på Frederiksværk og forbereder sig til morgendagens retsmøde i Holstebro vedr. hans krav på tienderestance, som han har tilgode som arving efter hans morbror pastor Ruberg. Hermed får vi en oversigt over hvad bymændene i Hestlund skulle betale til præsten i korn og kongetiende.

Klemen Andersen 2-3-8

Anders Klemmensen 2-5-8

Søren pedersen i østergården 1-4-5

Jens Østergård 2-0-12

Iver 0-5-3 (skyldig)

Eric skræder 0-3-8 (skyldig)

Povel Pedersen 2-0-15

Søren Jakobsen 2-0-15

Anders Moeslund 0-5-4

Jens Madsens søn 1-4-5

Christen Lauridsen 2-3-8

Poul Berg 0-5-3

Peder Enevoldsen 2-0-14

grydemanden 2-3-8

Jens Skræder 0-3-0

Niels Jensen 0-2-9

Jakob Ollufsen Uhre 0-5-3

Jens Sørensen 1-1-12

Peder Sørensen 2-3-8

Peder Christensen 0-2-10

den 22.maj 1767

I dag er der møde i Hjerm-Ginding herredsret vedr. krav fra Søren Bording om tiendebetaling for 1766. Ingen af Hestlundmændene var mødt. Så sagen blev udsat 14 dage, hvor de igen bliver indkaldt.²⁷⁸

den 29.maj 1767

Thomas Andersen fra Frederiksværk og Søren Larsen fra Bechlundhus forkynder indkaldelsen til retsmøde den 5.juni vedr. sagen rejst af Søren Bording vedr. tienderestance.

den 3.juni 1767

I dag sidder Søren Bording og skriver omkostninger for sagen vedr. tienderestance. Det drejer sig om rejse til Holstebro, vognleje samt leje af mænd til at forkynde m.m.

den 5.juni 1767

I dag skal der være retsmøde i Hjerm-Ginding herredsret vedr. sagen rejst af Søren Bording og hans tilgodehavender hos Hestlundmændene ang. tiende fra 1766.

Men Søren Bording kommer ikke til retsmødet, da han skal på en "mig magtpåliggende rejse" og derfor skriver han et brev samme dag.

Heri har han kopi af sin morbrors tiendeakkordbog, hvor der står hvem der har betalt og hvem der skylder.

den 15.juni 1767

brev fra stud. mons. Jens Lund, Skarrild til provst Sadolin i Haderup, hvor han siger at han ikke kan komme til skifte den 16.juni vedr. Josva Lund.

den 16.juni 1767

i dag er der skifteret i Bording over Josva Lund. I stedet for Christen Poulsen som enkens laugværge, der var svagelig mødte Jens Nielsen Ravnholt.

den 18.juni 1767

denne dag bliver Else Pedersdatter, Niels Pedersens hustru begravet kun 31 år gammel. Hun døde på grund af barselsfeber-barnenød.

den 24.juni 1767

I dag får Christen Knudsen fra Søbjerg sit dødfødte barn begravet.

den 1.juli 1767

I dag skriver rådmand Dyssel i Fruerlund, at Niels Pedersen i Munklinde skylder ham 98 rdl. og at han har 1.prioritetspant i den halve Munklindegård

den 3.juli 1767

²⁷⁸ B78A-7 p.368a,b

I dag bliver der afsagt dom i sagen mellem Søren Bording og Hestlundmændene vedr. tiende, som S.B. iflg.testamente af 15-1-62 havde fået fra sin morbror pastor Ruberg i Bording. Det er de samme beløb som den 12.maj, bortset fra Christen Knudsen Søbjerg. De skal betale inden 18.juli.²⁷⁹

den 14.juli 1767

Niels Pedersen fra Munklinde udfærdiger regning over sin kone Else Pedersdatter's begravelse.²⁸⁰

den 18.juli 1767

I dag mødes Anders Christensen Moeslund og Kirsten Christensdatter Wallerbeck i Lille Hiølund hos fælles venner og hygger sig.

I dag skal alle Hestlundmænd også have betalt deres gæld til Søren Bording.

den 21.juli 1767

I dag fortsætter skiftet efter Josva Lund og det afsluttes i dag under overværelse af hans bror Jens Lund fra Skarrild.

den 23.juli 1767

I dag er der barnedåb i Bording kirke. Det er Laurids Kræmer eller Laurids Nielsen fra Christianshede, som har en datter, der bliver døbt Johanne. Niels Godroms hustru bar barnet. Niels Godrom hedder også Niels Lauridsen og bor også i Christianshede. Som andre faddere fra Christianshede var (Inga)Maria Mogensdatter, Niels Godrom, Thomas Dreyer (eller Thomas Jonassen) og Christen Godrom (eller Christen Nielsen). Niels og Christen Godrom kommer sandsynligvis fra Godrom i Vrads sogn.

den 26.juli 1767

møde i Tyrsting-Vrads herred vedr. sagen ,der opstod som følge af uoverenstemmelser mellem Anders Chr.Moeslund og Kirsten Christensdatter Vallerbeck fra Ravnholt.

den 30.juli1767

I dag er der atter dåb i Bording kirke. Det er Jens Sørensen, som får døbt sin søn Søren. Det er en Pedersdatter, som bærer barnet. Som faddere er en Jensdatter, en Christensen og Søren Nielsen, alle fra Guldforhoved samt Mads Sørensen fra Christianshede.

den 1.august 1767

I dag bliver skiftet efter Else Pedersdatter i Munklinde indledt. På amtmandens vegne kom forvalter Rasmus Nislef, bosiddende på Bording Mølle. Desuden kom Peder Jensen Lundum (fhv. møller på Bording Mølle og nu hedekolonist i Julianehede) som er de efterladte børn

²⁷⁹ B78A-7 p.368a,b og B78A-9 p.62b,63a og B78A-22 nr.210

²⁸⁰ B8-1080 skifte efter Else Pedersdatter

Christen Nielsen på 7 år og Gertrud Nielsdatter på 9 års morfar og formynder for børnene. Ifølge overformynderiprotokollen er Th.Nielsen Rønkilde formynder for sønnen, mens P.J.L. er for datteren, mens faderen Niels Pedersen er værge. Han var tilstede sammen med to vurderings- og vitterligheds mænd Olle Sørensen og Niels Christensen af Nør Agerskov i Bording sogn (nabobebyggelse til Munklinde) Der blev åbnet for seglene på kister m.m.. ²⁸¹

den 7.august 1767

I dag bliver den ugifte Hans Christensen fra Bodholt begravet, kun 32 år gl.

den 12.august 1767

I dag er der tingsvidner i Tyrsting Vrads hrdret i sagen mellem Anders Chr.Moeslund og Kirsten Chr.datter Wallerbeck. ²⁸²

I Tyrsting-Vradshrdret er der en sag rejst af Rasmus Bonde, Viborg mod Christen Hampen Friisbeck, evt. også Nikolaj, Cathrine og Poul Busch.²⁸³

den 15.august 1767

I dag er der udstedt stævning mod A.C.Moeslund af herredsfogeden J. Reenberg Curtz på vegne af Kirsten Christensdatter. ²⁸⁴

den 19.august 1767

I dag gik Eric Madsen af Hestlund og Morten Erichsen af højris til A.C.Moeslund i Hestlund og forkyndte ham stævningen. Han skulle møde den 4.september i år.

I dag er der muligvis også en sag i Tyrsting Vrads hrdret vedr. Christen Jensen Friisbeck, Hampen mod Anders Nielsen og Niels Larsen i Christianshede. ²⁸⁵

den 25.august 1767

I dag fortsatte skifteretten efter Else Pedersdatter i Munklinde.

Samtidig blev der afholdt auktion på noget Nikolaj Busch på Højris tilhørende bøndergods, bl.a. noget som lå i Bording sogn.²⁸⁶ Højstbydende var Rasmus Nislef på Clausholm (foruden møller i Bording mølle). Det drejede sig om en række gårde i Hestlund.

Der var :

Henrich Lauridsen Grydemand 2-6-1-1/2 á td. (ulæselig)

Peder Enevoldsen 1-7-1-2 á td. 25-3

²⁸¹ B8-1080 skifte efter Else Pedersdatter og B8-1114 Overformynderiprotokol 1750-97 no.99.

²⁸² B64-6 p.223a,b,-224a,b

²⁸³ B64-6 p.223b-224a,230b,240a,241b,244a,b,247a 393a.

²⁸⁴ B78A-22 nr.204

²⁸⁵ B64-(6) p.392b,393a

²⁸⁶ B78A-7 og B78A-378 (auktpr.) p.38a-40a

Jørgen Clemensen	1-7-1-0	á td. 32-
Lauris Knudsen	2-6-1-2 1/2	á td.40-3
Peder Christensen	0-3-2-0	før 21 rdl.
ialt	331-1-14	3/4

den 26.august 1767

skifteretten i Munklinde fortsætter. I dag bliver gældsbeviset fra rådmand Dyssel af 1.7.67 læst op i Munklinde.

I dag er der også auktion på Nikolaj Busch på Højris's tilhørende bøndergods, bl.a. i Hestlund i bording sogn. I dag er det major Frantz de Friedenreich, Klosterlund, som er højstbydende.²⁸⁷

Det drejer sig om følgende gårde :

Poul Olufsen	0-7-()	á td.40 rdl
Peder Sørensen	2-6-1-2 1/2	á td. 40 rdl.
Erich Madsen Skræder	0-4-0-0	
ialt		224-3-8

den 28.august 1767

I dag går Jens Sørensen fra Hestlund til Bording kirke for at begrave sin kun 9 årige datter Kirsten.

den 4.september 1767

I dag er der retsmøde i Hj.Gindings herredsret vedr. sagen mellem Anders Christensen Moeslund og Kirsten Christensdatter Wallerbeck.²⁸⁸

den 5.september 1767

Gårdagens møde vedr. ACM og KCW i Hj.Gindings herredsret fortsætter.²⁸⁹

den 6. september 1767

Retsmødet vedr. sagen mellem ACM og KCW fortsætter.²⁹⁰

den 8.september 1767

Eric Madsen og Jens Madsen, begge af Hestlund forkynder for Anders Chr. Moeslund, at han skal møde i retten den 19.september, 14 dage efter den 5.,hvor han åbenbart ikke er mødt.

²⁸⁷ B78A-7

²⁸⁸ B78A-7 p.395a,b,396a, 397b, 409a

²⁸⁹ B78A-7 p.395a,b,396a, 397b, 409a

²⁹⁰ B78A-7 p.395a,b,396a, 397b, 409a

den 18.september 1767

brev fra Anders Moeslund til byfogeden i Holstebro vedr. sagen rejst af Kirsten Christensdatter i Ravnholt. Der var møde i Hj.Gindings herredsret i dag. ACM var ikke selv mødt, men hans "frænde" Peder Pedersen fra Them var mødt for ham. P.P. kaldes for Peder Kromand af repræsentanten for Nikolaj Busch, der var Kirsten Chrdatters herre, en hr. Rasmussen. P.P. nævner ACMs kones svaghed og beder om længere udsættelse end 14 dage. 4 ugers udsættelse bevilges.

den 19.september 1767

retsmødet fortsættes i Hj.Ginding herred vedr. Anders Moeslund og Kirsten Christensdatter.

den 5.oktober 1767

Der udgår ordre fra amtmand til Rasmus Nislef om dødsfald i Hestlund.²⁹¹

den 11.oktober 1767

der er barnedåb igen i Bording kirke Det er Anders Nielsen, som har en søn, der bliver døbt Niels. Kirsten Nielsdatter, Laurids Kræmers hustru bærer barnet. Som faddere kom Niels Godroms hustru, Niels Godrom, Jens Skræder (michelsen), alle fra Christianshede.

den 14,oktober 1767

Anne Sørensdatter , Anders Christensen Moeslunds kone bliver begravet.

den 16.oktober 1767

Sagen mod ACM rejst af Kirsten Christensdatter fortsætter og bliver udssat til den 27.november.²⁹²

den 27.oktober 1767

I dag er der skifte efter Anne Sørensdatter, gift med ACM. Skifteforvalter er Rasmus Nislef fra Bording mølle. Arvingerne er konens helbror Niels Sørensen Bodholt, København (om han stadig er levende kunne enkemanden ikke oplyse med sikkerhed. Dernæst er der en halvbror, som boede og døde i Bodholt ved navn Anders Sørensen. Han har efterladt sig en datter Inger Andersdatter i ægteskab med Søren Jensen i Engesvang. desuden har hun efterladt en halvsøster Maren Andersdatter, som boede og døde i Bording by. Hun efterlod sig 4 børn, nemlig Anders Hansen, 60 år, bonde i Bording, Peder Hansen Bording, fyrbøder på Cancelliet i København, 1 søster Maren Hansdatter, boende i Bording by, gift med Christen Ibsgaard, en anden søster Anne Hansdatter gift med Peder Iversen i Bording by og en ved døden afgangens søster Kirsten Hansdatter, som har efterladt sig tre børn: Hans Pedersen, tjenende i København, Maren Pedersdatter gift og boende i Hestlund og Karen

²⁹¹ B8-1080 skifte efter Anne Sørensdatter i Hestlund

²⁹² B78A-7,397b

Pedersdatter, ugift og opholdende sig i Hestlund. Vurderingsmændene var Knud Madsen af Brunbjerg og Jens Nielsen af Ravnholt. Forseglingmændene i skifteforvalterens sted var velagte Christen Poulsen, Ravnholt og Niels Pedersen, Ravnholt. Skifteforvalter i amtmandens fravær var Rasmus Nislef, møller og forvalter ved Palstrup. Der blev fundet 1 brunmalet skrin af liden størrelse med navnetræk A.S.D.B. 1755. Det kan betyde Anne Sørensdatter (B). Det næste var 1 brunmalet kiste med navn ACMG og ASBH og årstal 1764. Endelig var der en brunmalet dragkiste. De var alle forseglede. I overværelse af enkemanden og Søren Pedersen, Bodholt som medarving og på sine og fraværende arvingers vegne blev seglene brudt. ²⁹³

den 30 .oktober 1767

I dag er der barnedåb i Bording kirke. Denne gang er det forvalter Hans Kiersgaard, som har en søn til dåbs. Han bliver døbt Jacob. Jomfru Waagaard fra Bording mølle bærer barnet. Som faddere er jomfru Madsen fra Nørlund, Mons. herman Bang fra Christianshede. Stud. mons. Søren Bording, som læser til præst og bor til leje på Frederiksværk teglværk. Endelig er der teglmesteren Søren Andersen fra Frederiksværk.

den 7.november 1767

I dag bliver der indgået ægteskab mellem ungkarl Mads Knudsen fra Brunbjerg og enken Karen Clemensdatter fra Hestlund.

den 22.november 1767

Niels Jensen Overgaard i Ravnholt holder barnedåb over sin datter MAREN. Pigen Kirsten Jensdatter fra Ravnholt bærer barnet. Som faddere er Anne Christensdatter, Kirsten eller Kresten Lund Niels Pedersen og Søren Jensen, alle af Ravnholt.

den 27. november 1767

Panteobligation læst og godkendt i Hj.-G. herredsret. Thomas Thomsen skyldte Christen Poulsen 350 rdl. med 1. prioritet i præstegård, nådsensår og kongetiende. Vidner er Niels Pedersen og Jens Nielsen Ravnholt.²⁹⁴

den 1.december 1767

Peder Jørgensen fra Hestlund blev i dag begravet 57 år gammel

den 30.december 1767

I dag blev Anders Hansen fra Bording by begravet , 63 år gammel.

I dag udstedte Th. Thomsen ligeledes en panteobligation til Søren Christen Nielsen tilligemed Jens Schiønning af Arreschou. ²⁹⁵

²⁹³ B8-1080 skifte efter Anne Sørensdatter i Hestlund

²⁹⁴ B78A-7

Den rette kombination af delordner skaber den rette ordentlighed

Som følge af relativt bedre kildegrundlag end for perioden fra 1670erne til 1760, har vi en mulighed for at vise hvordan dette herremandsagtige lag fandt sammen på mange forskellige måder. Det var gennem de enkelte medlemmers måde at ordne det sociale liv på gennem sine handlinger, at de skabte det herremandsagtige lag. Deres situation var samtidig forskellig fra deres forgængere da de havde en tradition at basere sig på; der var en allerede en måde at ordne tingene på. Det gav som vi så i 1759 ingen sikkerhed for at fastholde ens position, men der var en større stabilitet i den herremandsagtige ordentlighed end i de tidligere perioder. Der var større mulighed for en rekreativ praksis end tidligere. Men kunsten bestod stadig i at kombinere de rette elementer fra de forskellige delordner, en kombinationsevne som var blevet udviklet gennem de første 80-90 år. Det drejer sig om kombination af ejendomsmarked, kredit-marked, embeder, privilegier samt familie- og slægt.

I skiftesagerne ser vi en del af disse kombinationer. I skiftesagen efter degnen Josva Lund, mødes man til skifteforretning i degneboligen den 23. april 1767. Th. Thomsen mødte på provstens vegne sammen med Peder Iversen og Anders Pedersen. Kirsten Sørensdatter var mødt som Josva Lunds enke. Hendes laugværge er ikke mindre end Christen Poulsen. Dsuden var der et barn Christen Lund på 8 år. Formynder for ham er degnens broder stud. monsieur Jens Lund. Han kan desværre ikke komme, men han er ikke den eneste, som er forhindret. Enkens laugværge, Christen Poulsen, er for svagelig og sender derfor sin svigersøn, Jens Nielsen (Rønkilde).

I skiftesagen efter Else Pedersdatter i Munklinde, ser vi at det er Rasmus Nislef, tidligere forvalter på Clausholm, nu møller i Bording, som er skifteforvalter og amtmandens stedfortræder. Det foregår den 1. august 1767 Den tidligere møller Peder Jensen Lundum var Else Pedersdatter far. Han er formynder for datteren, mens den nye mand i Rønkilde, Thomas Nielsen Rønkilde er for sønnen. Enkemanden Niels Pedersen er børnenes værge. Skiftesagen fortsætter den 25. og 26. august 1767. I de samme dage er Rasmus Nislef også med som godsopkøber på auktioner over Nikolaj Busch's gods. Det er vel netop også karakteristisk for lagets medlemmer, at de hele tiden skiftes til at være lovens repræsentanter og til at være aktive handlende privatborgere.

Et par måneder efter dør Anders Christensen Moeslund's hustru Anne Sørensdatter. Det er igen Rasmus Nislef, som er skifteforvalter. Forseglingmændene i skifteforvalterens sted er "velagte" Christen Poulsen og Niels Pedersen, Ravnholt.

Når der er brug for repræsentanter for øvrigheden, så træder de lokale lagsmedlemmer ind som herredsfogedens repræsentanter. I 1762 er der syn på Nørlund i to omgange. Første gang med Sgr. Nikolaj Busch som synsmand, i anden omgang er det Niels Pedersen Munklinde og Christen Nielsen Stubkær samt herredsfogedens stedfortræder Herman Bang, Klosterlund. I retssagen mod Anders Christensen Moeslund rejst af Hans Rosborg er det ligeledes Nikolaj Busch, som fører sagen. Det var Hans Kiersgaard, som var leder af en auktion i Ravnholt i 1769 hos Jens Rønkilde. Sidstnævnte havde intet med kolonierne at gøre.

Kolonikasserer Søren Thestrup, som har sin søster Else med sig, lever ikke længe i Bording. Han dør allerede næste år i sensommeren 1763. Inden da har han på sin søsters vegne indgået en købekontrakt med Hans Andersen Brun i Vejle vedr. Bording mølle. Efter Søren Testrups død er der så retssag vedr. ejendomsforholdene m.h.t. Bording mølle og Nørlund. Testruppernes forsvarer kræver at såvel møllen som Nørlund hører ind under Søren Testrups bo. Men i dommen den 20. januar 1764 afsiges den kendelse at H.A. Bruun får møllen tilbage fra Else Testrup. Nørlund er stadig statens ejendom. Et halvt år senere udsteder provst Storm, Højen, en købekontrakt på den halve mølle til den nye koloniforvalter Hans Kiersgaard, som har bosat sig på Nørlund. Således er møllen og koloniembedsværket forbundet med hinanden økonomisk. Men de er det også socialt. Den 18. januar 1765 får således koloniforvalteren Hans Kiersgaard sin søn døbt og kaldet Wilhelm Deichmann Kiersgaard. Blandt fadderne til dåben ses Sgr. Nislef, den nye møller i Bording, Sgr. Smidt fra Klode Mølle (Chynde smidt), Søren Teglmester, Madame Laasbye og jomfru Madsen. At forholdet er nært mellem Kiersgaard og den nye Bording-møller Nislef ses af en handel de indgår i marts 1765. Her sælger Hans Kiersgaard den mølleandel, som han fik sidste år fra provst Storm. Men i denne nye aftale mellem Kiersgaard og Nislef, aftales det at Rasmus Nislef lover Hans Kiersgaard 1. tilbagekøbsret samt at så længe Hans Kiersgaard og enke bebor Nørlund, så vil møllen male korn uden at have toldkorn, men dog kun til husholdning.

Som nævnt var teglmesteren på det nye teglværk Frederiksværk herredsfogedens søn Nikolaj Busch. Han optræder i flere forskellige sammenhænge. I 1763 er han således med i en retssag mod selvejerer Anders Christensen Moselund repræsentant for herremanden Rosborg, hvis

fæstebonde Peder Jørgensen i Hestlund anklager Anders Christensen Moselund for ærekrænkelse. Busch er i dette tilfælde herremandens stedfortræder. Samme år udsteder Nikolaj Busch et gældsbevis til Morten Warrer i Viborg for en gæld på 22 rdl. og 3 mark. Som pant får han noget klæde til en klædning med dertil hørende knapper. Næste år, i 1765, køber Nikolaj Busch varer i Viborg hos Hr. Bornesmith. Samme år ser det ud til at der er kommet ny teglmester til Frederiksværk, idet den 25. august bliver Søren Teglmesters søn døbt og kaldet Anders. Nikolaj Busch er ikke med blandt fadderne, men det er hans søster Giertrud. Nikolaj Busch bor stadig på Frederiksværk som logerende i 1765, men i 1766 flytter han til Højris, idet han sammen med en kromand Søren Thygesen køber Højris inklusive dets bøndergods af krigsråd Rosborg. På denne måde overtager de to herrer så de ejendomme i Hestlund og Bodholt, som Rosborg købte i 1759 fra de lokale "herremænd". Nu er Nikolaj Busch og Søren Thygesen de dominerende blandt de lokale herremænd. Vi kan se på Nikolaj Busch at han ligesom de andre i laget, låner penge ud, kan optræde som stedfortræder for en herremand eller embedsmand, har et offentligt embede som teglmester, og på et tidspunkt bliver han herremand.

En af de herremænd, som solgte ejendomme til Rosborg i 1759 var Niels Jensen Rønkilde, som i løbet af 1740erne kom ind i det herremandsagtig lag. Han blev selvejer i 1761 og døde i 1765. Han havde en del børn, ialt, hvoraf den ene var gift med Christen Poulsens datter og dermed hans svigersøn. Det var Jens Nielsen, også kaldet Jens Rønkilde. Da hans datter Sara blev døbt var Jens Lundum med som fadder og da Thomas Rønkilde fik sin søn Niels døbt, så var den gamle Peder Jensen Lundum med til barnedåben som fadder. Vi ser her at der er mere eller mindre familiære forbindelser mellem de tre familier, Rønkilde-familien, Lundum-familien og Christen Poulsen-familien.

Vi har tidligere set hvordan Christen Poulsen lånte ud til præster og det gjaldt også pastor Ryberg. Han udstedte i 1763 en panteobligation til Christen Poulsen med pant i præstegården. Denne Christen Poulsen har været ret aktiv m.h.t. handel og forskellige økonomiske transaktioner. I 1766 er han i Odense hos handskemager Jens Kolsted. Han er sammen med Jens Hansen fra Nr. Snede og Hans Hansen fra Hage sydvest for Bording sogn. Hans Hansen var stor hudehandler. I en retssag, som Jens Hansen, Nr. Snede fører mod handskemageren i Odense har han bl.a. Christen Poulsen som vidne. Han var nemlig i Odense den 3. oktober 1766 sammen med Jens Hansen. Sidstnævnte har åbenbart penge tilgode hos handskemageren som han kræver tilbage i flere omgange.

Samme år, den 5. oktober 1766 dør pastor Ryberg og en ny præst skal findes. Det bliver en kapellan fra Ribe Thomas Thomsen, som iøvrigt er købmandssøn fra Odense.

Hans medhjælper, sognefogeden Josva Lund, har han ikke ret længe. Han dør nemlig året efter, den 24. marts 1767. At være degn i Bording sogn betyder dels at man har krav på en fast indtægt fra sognebørnene, degnekornet, og at man mere eller mindre automatisk er medlem af det herremandsagtige lag. Det er muligvis i den sammenhæng, man skal se henvendelsen fra koloniforvalteren, Hans Kiersgaard, til Ribe-bispen vedr. et forslag om at ansætte forvalterens broder, Benjamin Kiersgaard som den nye degn. Han er for tiden skoleholder i Svostrup ved Silkeborg. Men samtidig skriver provst Sadolin at man har brug for en god degn for at sætte det på bedre fod end i Josva Lunds tid. Provsten er betænkelig ved at ansætte Benjamin Kiersgaard, som han ikke kender til. Det bliver derfor Jens Clausen fra Ribe, som tidligere har været degn i Biedsted ved Vejle.

Thomas Thomsen bliver ikke bare involveret i det herremandsagtige lag gennem degne-sagen, men også gennem den for hans forgængere obligate lånekanal, Christen Poulsen i Ravnholt. Den 26. april udsteder han en panteobligation for et lån på 350 rdl. til Christen Poulsen med 1. prioritetspant i Bording præstegård, nådsens år og præstens benificerede kongetiende. Hvis værdien af dette forringes, så inddrages indbo og kapital i pantsætningen. Thomas Thomsen er således i lommen på Christen Poulsen fra første færd.

At Christen Poulsen har en betydelig position kommer også frem i skiftesagen efter Josva Lund. Enkens laugværge er nemlig Christen Poulsen. Men til et af skiftemøderne er han for svagelig og sender derfor sin svigersøn Jens Nielsen, søn af Niels Jensen Rønkilde.

Vi hørte om Nikolaj Busch, der først var teglmester og derefter logerende på Frederiksværk teglværk. Nu er der en anden logerende, nemlig Søren Bording, som er stud. teol. og samtidig enearving efter den tidligere sognepræst, pastor Ruberg. Han er pastor Rubergs søstersøn. Som arving efter Ruberg har Søren Bording således krav på et tilgodehavende på tiende fra en række bymænd i Hestlund. Den gæld kan han ikke få godvilligt, så han må stævne dem og det giver anledning til en lang række møder i retten. Han får stort set alle pengene hjem.

På den nordligste gård i Bording sogn, Munklindegård, bor Niels Pedersen sammen med Else Pedersdatter. Niels er søn af mølleren Peder Nielsen (eller sognefogeden Peder Andersen Uhr), mens Else Pedersdatter er datter af Peder Jensen Lundum, tidligere Bording-møller, nu kolonist i Julianehede. Hun dør i 1767, bare 31 år gammel, i barselssengen. Det sker den 18. juni 1767. Den 1. august 1767 indledes skifteforretningen. På amtmandens vegne kommer den nuværende møller i Bording, Rasmus Nislef. Desuden kommer Peder Jensen Lundum

som formynder for barnet Christen Nielsen på 7 år. Th. Nielsen Rønkilde er formynder for datteren Gertrud Nielsdatter på 9 år. Vi ser at møllerne og de større gårdmænd er med både som repræsentanter for den offentlige myndighed og som familiemedlemmer. Denne blanding af positionerne er karakteristisk for disse begivenheder, hvor laget folder sig ud.

En anden begivenhedstype, som er karakteristisk for laget, er auktionerne. Her tilbydes ejendom og bohavne til en billig penge og det er noget som disse ikke altid for formuende herremænd kan bruge. Til en auktion den 25. og 26. august 1767 vedr. Nikolaj Busch'es gods omfattende Højris m.m. og en del bøndergods i Bording sogn, deltager mølleren Rasmus Nislef sammen med flere andre, bl.a. major Frants de Friedenreich fra Klosterlund. Nikolaj Busch købte det i 1766 sammen med Søren Thygesen, men må nu allerede året efter sælge det igen. En del af Hestlund-ejendommene går til Rasmus Nislef og en anden del går til Friedenreich. Rasmus Nislef er således typisk med sin funktion som stedfortrædende for de offentlige myndigheder, som møller og som herremand.

I udkanten af laget har vi de små selvejere som på en vis måde er deres egen herre. Men som vi så i den foregående periode, så dukker Anders Christensen Moeslund op sammen med de andre. Det vil også vise sig senere at han er forgænger for en ny ordentlighed, som ligger latent, nemlig selvejerbonden. Den har sandsynligvis været tidligere i Bording sogn før den store adels overtagelse af al gods siden 1483. Anders Christensen har været rundt flere steder inden han ender i Hestlund. Han er i flere omgange involveret i sager, hvor der sker æreskrænkelser. Det gælder også i 1767, hvor han er på tur til Ll.Hiølund hos Christen Poulsens fæster Laus Jensen. Her er også Kirsten Christensdatter Wallerbeck fra Ravnholt tilstede. Hun anklager A.C.M. for at rejse en mod hende dumdristig, skarnagtig og ublu ondsksfuld sigtelse udi Laus Jensens hus og beskænde hende for at have ført et utugtigt og letfærdigt liv.

Alt imens denne sag kører, så dør Anders's kone, Ane Sørensdatter. Her kommer Rasmus Nislef igen som skifteforvalter. Ane Sørensdatter har en række hel- og halvsøskende i Bording-området og i København. Forseglingmændene i denne sag er Christen Poulsen og Niels Pedersen, begge fra Ravnholt. Hverken Anders eller hans kone Ane Sørensdatter har diverse lånesager, som trækkes frem i modsætning til de andre medlemmer af laget. De er både med og ikke med i laget. Det springende punkt er nemlig om de har kontrol og magt over andre mennesker og deres produkter. Det har mølleren, præsten, herremanden og embedsmanden.

I 1768 dør to centrale medlemmer af laget, nemlig bonden Christen Poulsen i Ravnholt og tidligere møller og senest kolonist Peder Jensen Lundum i Julianehede. Desværre har vi ikke skifteforretningen efter Christen Poulsen, en af de vigtigste repræsentanter for laget. Det hænger muligvis sammen med at Bodil Bredahl, hans kone, overtager hans forretninger og at der derfor ikke bliver foranstaltet nogen større skifteforretning, men at Bodil Bredahl får lov til at sidde i uskiftet bo.

Peder Jensen Lundum havde også fået giftet sine døtre bort til nogle af lagets mænd i Bording sogn. Den ene var Else Pedersdatter. En anden er Kirstine Pedersdatter gift med Thomas Nielsen Rønkilde. Hun optræder også som fadder til en anden barnedåb i laget, nemlig til teglmesteren Søren Andersens barnedåb den 1. april 1768. Barnet blev kaldet Anders og båret af Madame Lassen, købmandsenke fra Ribe og slægtning til Thomas Thomsen, sognepræsten, hvors hvem hun nu logerede. Det var således ikke degneenken Madame Lassen, enke efter Morten Funder. Udover Kirstine Pedersdatter var fadderne herr Hans Kiersgaard, mons. Bang, Herman Bang og mons. Bording, Søren Bording.

Som tidligere nævnt ser vi laget træde frem i forskellige familiemæssige sammenhænge. Det sker også, når koloniforvalter Hans Kiersgaard har barnedåb i 1767. Barnet bliver kaldet Jakob. Jomfru Waagaard fra Bording mølle bærer barnet. Hun har tilknytning til Rasmus Nislef's hushold. Som faddere er jomfru Madsen, Nørlund (forvalterboligen), Monsieur Herman Bang, kolonist fra Christianshede (tidligere skovrider i Klosterlund og Marsvinslund), stud mons. Søren Bording og endelig teglmester Søren Andersen. Vi ser tydeligt, hvordan laget er repræsenteret og klart defineret gennem monsieur-titlen.

Ekstra fornemt var det, da Kiersgaards nye søn Jakob blev døbt i 1769. Her var det justitsrådinde Steensen, Avnsbjerg, som bar barnet. Fadderne var også udensogns. Det var provstinde Windfeldt, Thorning, Mad. Frølund fra Avnsbjerg. Landsdommer Steensen, Avnsbjerg og endelig pastor Oswald, tysk præst ved kolonierne.

Lidt mindre fint var det, da Ravnholt og Rønkilde-familierne fik deres børn døbt.

Da Jens Nielsen Rønkilde i Ravnholt fik sin søn Christen døbt, så var Ane Christensdatter af Ravnholt, som bar barnet og af fadderne var der Maren Nielsdatter af Ravnholt, Niels Knudsen af Bording, Jens Bredahl af Ravnholt og Claus Nielsen af Rønkilde. Et par måneder tidligere var næsten de samme til barnedåb i Bording, hvor Niels Knudsen i Bording fik sin datter døbt. Her var Ane Christensdatter af Ravnholt, Jens Nielsen Rønkilde af Ravnholt, Jens Bredahl, Ravnholt og endelig Peder Iversen fra Bording med som faddere.

Sidst på året var der barnedåb i Rønkilde, hvor Thomas Nielsen fik sin datter Anne døbt. Madame Kiersgaard bar barnet. Fadderne var Ane Christensdatter af Ravnholt, Christen Møller af Mausing mølle, Jens Lundum og Claus Nielsen begge af Rønkilde.

En af de helt centrale personer i dette lag var sognepræsten Thomas Thomsen. I de sidste år i 1760erne begyndte antallet af panteobligationer at vokse. I forår/sommer 1768 udsteder Thomas Thomsen en panteobligation til en af sine kolleger, nemlig sognepræsten i Brøns, Mathias Wind. Som selvskyldner-kautionist står henholdsvis Ingeborg Dorthe, sal. hr. Kingo, sognepræst i Ho, og laugværge Jens Clausen, sognedegn i Bording. Det drejer sig om et lån på 400 rdl. og pantet omfatter en ejendom i Bording by, Bording kirke og 6 ejendomme i Hestlund. Vi ser her endnu en af Thomas Thomsens "kvinder". Han har foruden sin kone, Madame Listoe, Madame Kingoe og Madame Lassen fra Ribe boende hos sig eller i Bording by.

Næste år, den 26. april 1769, bliver der udstedt auktionsskøde på Bording kirke, korn- og kvægtiende m.m. til Thomas Thomsen ved auktion. Det bruger han ret hurtigt til at få et lån på 1000 rdl. fra oberstinde fru Grabow til Urup og Bratskov, født Margrethe øllegaard Rantzau mod pant med 1. prioritet i Bording kirke med dens korn og kvægtiende samt jus patronatus et vacandi. Præsten skal have det betalt til Viborg snapsting 1770 med 4 % rente. Men allerede den 9. maj må han formedelst omstændigheder udsætte betalingen af 1. rate til fru Grabow til 1. juni samme år og sikre sig en ny kautionist, som bliver hans mors fætter C. Nissen, købmand i Odense.

Men det er nu ikke kun præsten, som køber på auktion og afholder auktion. Det gør de andre også. I 1769 om sommeren, den 10. juli, bliver der under Hans Kiersgaards ledelse afholdt auktion hos Jens Nielsen Rønkilde i Ravnholt over en del varer og løsøre samt ved samme anledning blev der solgt nogle ting, som havde tilhørt enken Maren Pedersdatter i Guldforhoved. Denne gang er det ikke Rasmus Nislef, men koloniforvalteren, som optræder som amtmandens stedfortræder.

4. De ordnende kræfter ejendomme

I dette årti lykkedes det en række af de lokale medlemmer af det herremandsagtige lag at tilbagekøbe en del af de lokale ejendomme, som i 1750erne gik over til den magtfulde Hans Rosborg. De går nu den 1. maj 1766 over til Nikolaj Busch, p.t. boende på teglværket Frederiksværk, og kromanden Søren Thygesen. De køber Højris med tilhørende bøndergods. På denne måde bliver Nikolaj Busch og Søren Thygesen de dominerende jordbesiddere i Hestlund og Bodholt. Men allerede året efter bliver ejendommene solgt igen på auktion og det er så mølleren Rasmus Nislef og major Frantz de Friedenreich på Klosterlund, en gård i Kragelund sogn i nærheden af Bording sogn.

Inden mølleren hedder Rasmus Nislef, er der mellem mølleren Peder Jensen Lundums periode og Rasmus Nislef, en møller ved navn Hans Andersen Brun, nu bosiddende i Vejle. Han sælger møllen i 1763 til Else Christensdatter Thestrup, søster til Søren Thestrup. Han dør i sensommeren samme år og da boet gøres op efter ham, så bliver enden på sagen at H.A. brun får møllen tilbage, selvom søsteren siden "Mikkelsdag" 1763 har dyrket møllens jorder, holdt folk, sået jorden og repareret dæmningen. Hun får lov til at beholde Nørlund, men da hun ikke har betalt købesummen for møllen går den tilbage til Brun. Møllen bliver tilsyneladende solgt videre til en provst Storm, der igen den 22. august 1764 sælger den halve mølle videre til den nye koloniforvalter Hans Kiersgaard, som flytter ind i Nørlund. Den 2. marts 1765 sælger Hans Kiersgaard den videre til den nuværende møller Rasmus Nislef. Nislef lover Kiersgaard 1. tilbagekøbsret samt at så længe Hans Kiersgaard og frue bebor Nørlund, så vil møllen male gårdens korn uden at have toldkorn, dog alene til egen husholdning.

Mølleren i Klode Mølle, Chynde Schmidt, som kørte sager med Peder Jensen Lundum, solgte halvparten af en af sine ejendomme i Hestlund til Christen Poulsen allerede i den 8. oktober 1760. Fæsteren hedder Christen Jørgensen og hartkornet var på 2-2-2-2. Chynde Schmidt havde den fra sin forgænger og hans far Jørgen Nielsen og Niels Jørgensen. Den 21. december 1768 skøder Bodil Bredahl, Chr. Poulsens enke, Ll. Hiølund til dens fæster, Laus Jensen, som således bliver selvejer.

Den 26. april 1769 er der igen auktion på Bording kirke, korn og kvægtiende, jus patronatus og vacandi. Det var Th. Thomsen, som købte det. Det, som han køber nu er yderligere i forhold til hvad han pantsatte de to foregående til henholdsvis Christen Poulsen og Mathias Wind.

I 1761 blev Niels Jensen Rønkilde selvejer udover at være "herremand" i bl.a. Guldforhoved. Den 2. juni 1761 blev der således udstedt skøde på Rønkildegård, som var vurderet til 4-0-0-0.

Samtidig fortsætter ejensomshandlerne mellem Christen Poulsen og nu mølleren i Klode, Chynde Schmidt. Den 8.oktober 1760 sælger mølleren i Klode, Chynde Johansen Schmidt en halvpart af en gård i Hestlund, hvor Christen Jørgensen bor. Halvparten er på 2-2-2-2. Han sælger den til Chr.Poulsen, Ravnholt. Chynde Schmidt har denne gårdpart fra sin forgænger Jørgen Nielsen, som igen havde den fra sin far Niels Jørgensen.

I 1761 bliver Niels Jensen Rønkilde åbenbart selvejer udover selv at være "herremand" i bl.a. Guldforhoved. Den 2.juni 1761 blev der udstedt et skøde på Rønkilde gård, som var vurderet til 4-0-0-0.

I forbindelse med handel og overtagelse af Nørlund til kolonikasserer Søren Testrup er der den 25. juni syn på Nørlund. Sgr. Nikolaj Busch fra det ligeså nyetablerede kgl. teglværk Frederiksværk i nærheden af Nørlund, er ude og syne. Nikolaj Busch, som bliver den første teglmester, er søn af herredsfogeden Johan Busch i Hammerum herred.

Den 20.juli 1762 er der igen syn på Nørlund, da S.Testrup skal have forbeholdt sig fæsterettighederne til samme gård og det ham fæstebrev meddelt af comissærerne ved tyske kolonister efter rentecammerets ordre og resolution , (så er et lovligt syn af bygninger nødvendigt) i dag kl.10 slet. Synsmændene er Niels Pedersen Munklinde og Christen Nielsen Stubkær. Herredsfogedens stedfortræder er Herman Bang, Klosterlund, i Kragelund.

I sommeren 1763 indledes en større sag vedr. såvel Bording mølle som Nørlund. Den 27. juli 1763 bliver der udstedt en købekontrakt vedr. Bording Mølle mellem Hans Andersen Brun, Vejle og Else Christensdatter Testrup, søster til Søren Testrup, nu opholdende sig på Nørlund. På jomfru Else Christensdatters vegne indgår Søren Testrup købekontrakt med H.A. Brun med den aftale, at af købesummen 1200 rdl. skal der inden mikkelsdag 1763 betales 200 rdl. Forsikring for betaling af resten af beløbet inden snapsting 1764 med 4 .rdl rente fra mikkelsdag 1763 til snapsting 1764.

Imidlertid dør Søren Testrup i sensommeren 1763. Der rejses spørgsmål om Else Christensdatter kan opfylde forpligtelserne i forbindelse med Nørlund efter at hendes broder er død og H. A. Bruun kræver, at hun skal betale 183-3-2 for løsøre og besætning Nørlund eller Bording Mølle.

Den 12. november 1763 udgår der stævning til Christen Nielsen og Morten Nielsen, Stubkær vedr. Else Testrup, Nørlund sagen. Else Christensdatter er i mellemtiden taget til Holland.

Den 25. november 1763 er der sekvestrationsforretning vedr. Bording mølle m.m. med Hans Andersen Brun, Vejle (tidligere møller i Bording i en kort periode) og Else Christensdatter Testrup, (sal. Søren Testrups søster, nu p.t. opholdende sig på Nørlund). Albertin, skifteforvalter efter S.Testrup og dermed forsvarer for Else Chr.datter tilbageviser H.A.Bruns

krav. Albertin kræver, at det hele, dvs. både Nørlund og Bording Mølle, hører under S. Testrups bo. Søsteren har siden Mikkelsdag dyrket møllens jorder, holdt folk, sået jorden og repareret dæmning. den 26. november 1763

udgår der stævning til Jens Michelsen, Peder Sørensen og Anders Hansen, alle Bording mølle vedr. Nørlund og Else Chr.dattersagen.

Den 8.december 1763 er der auktion over Casserer Søren Testrups tilhørende møbler og effekter. Herefter afsluttes hele sagen. Den 20. januar 1764 afsiges der dom i sagen vedr. Bording Mølle. H.A. Bruun får den tilbage fra jomfru Testrup, Søren Testrups søster. Det varer imidlertid ikke mere end et halvt år før provst Storm, Højen den 22. august udsteder en købekontrakt til forvalter Hans Kiersgaard på den halve Bording mølle. Provst Storm har muligvis købt den enten af Peder Jensen Lundum eller H.A.Bruun. Men nu går den videre til den nye koloniforvalter, som flytter ind i Søren Testrups gamle bolig, Nørlund. På denne måde bliver Nørlund fortsat et af de steder, som er en del af det herremandsagtige lags tilholdssteder. Der er fortsat Ravnholt, Bording præstegård, Bording mølle, Rønkilde og nu også Nørlund og Frederiksværk. Sidstnævntes plads i lagets "steder" skyldes især Nikolaj Busch, som bl.a. handler med købmænd i Viborg. Således solgte Hr. Bornesmith den 26. april 1764 varer til Nikolaj Bush for 6-2-3.

Det ser imidlertid ud som om, at det ikke er de samme personer, som er hosebinder/hosekræmmere og så ejendomshandlere m.m. I 1759 overtog krigsråd Hans Rosborg en stor del af bondeherremændenes ejendomme, men 7 år senere, den 1.maj 1766 sælger han det meste tilbage til Nikolaj Busch og Søren Thygesen omfattende Højris med bøndergods. Her hører landsbyen Hestlund og Over og Neder Bodholt i Bording sogn til. På denne måde bliver Nikolaj Busch, hidtil logerende på teglværket Frederiksværk, og kromanden Søren Thygesen de dominerende jordbesiddere i Hestlund og Bodholt.

I Hestlund boede følgende beboere ,som havde ejendomme og afgifter på følgende beløb:

Clemen Clemensen	2-6-1-1/2	4-4
Peder Enevoldsen	2-2-2-2	4-4
Jens Madsen	1-7-1-0	3-10 2/3
Poul Olufsen	0-7-2-0	1-3-5 1/3
Christen Laursen	2-6-1-2	4-4
Jens Andersen	2-2-1-2	4-4
Mikkel Clemmensen	1-6-3-2 1/2	2 td.rug
Laus Knudsen	2-6-1-2 1/2	4-4

Anders Clemmensen	2-6-1-2 1/2	4-4
Peder Sørensen	2-6-2-2 1/2	3-2
Søren Pedersen	2-2-2-2 1/2	4
Jens Sørensen	0-2-2-2 3/4	1-5
Mads Søberg	0-7<2>-2-2 3/4	

fæstehuse:

Ole Andersen	3-2	2-2
Jens Madsen skræder	3-2	2-3
Jens Sørensen	7-2	hus og arb.p.1-4
Peder Sord	3-2	hus og arbp. 1-4
Erik Madsen skræder	4-0	2-0

uden hrdtk.:

Peder Christensen skræder	1-4
Søren Clemmensen	hus og arbp. 4 rdl.

Over Bodholt

Poul Pedersen	1-7-3-2 1/2	3 rd. 2 sk.
Lille Søren Pedersen	1-7-3-2 1/2	3 rd. 2 sk.

Neder Bodholt

Niels Pedersen	2-1-3-2 1/2	3 rd. 2 sk.
Store Søren Pedersen	2-1-3- 2 1/2	3 rd. 2 sk.

Vi har ikke kendskab til ret mange fæstebreve, udstedt af de lokale "herremænd". De førte naturligvis ikke de store fæsteprotokoller. Men fra 1768 har vi et fæstebrev udstedt af mølleren i Klode til en bonde i Ravnholt. Den 23. april 1768 udsteder mølleren i Klode, hr. Chynde Schmidt, fæstebrev til bonden Peder Nielsen i Ravnholt på en halv gård 4-5-1-0. Peder Nielsens farbroder Christen Nielsen var den sidste som påboede stedet. Betingelserne lyder som følger :

1. P.N. tiltræder stedet og fra da af betaler han alle skatter og landgilde.
2. C.N. beholder selv 2 skp. hartkorn, men svarer selv skatter m.m. af de 2 skp.
3. P.N. overtager de 2 skp. efter C.N. og hustrus død
4. de 2 skp. driver P.N. så godt som hans øvrige jord.

Man lægger mærke til at P.N. ikke skal yde arbejdsydelser til Chynde Schmidt. Han er altså relativ selvstændig under forudsætning, at han driver gården ordentlig.

I forbindelse med etablering af hedekolonierne øst for Bording Mølle i Skygge hede, flyttede den hidtidige møller, Peder Jensen Lundum, som kolonist. Vi ser også en anden prominent herre, Herman Bang fra Klosterlund, som flytter til Christianshede. Der var en del af de tyske kolonister, som hurtigt flyttede væk igen. Så flyttede lokale bønder ind og fik visse friheder, bl.a. skattefrihed i en periode mod at de forsøgte at få jorden opdyrket. Både Peder Jensen Lundum og Herman Bang fik naturligvis tjenestefolk til at gøre en stor del af arbejdet. Men i 1768 dør Peder Jensen Lundum og gennem skifteforretningen, dser indledes i maj 1768 får vi et indblik i hans store foretagsomhed. Sidst i dette begivenhedsrige år, den 21. december 1768, skøder Christen Poulsens enke, Bodil Bredahl, til Laus Jensen, Ll.Hiølund, hans eget iboende sted. Således bliver Laus Jensen selvejer.

4.b embeder- midlertidige - permanente

At Christen Poulsen har forbindelse med handels-og håndværksfolk i Odense har nok ikke haft betydning for valget af den kommende præst. Men da Chr. Fr.Ruberg kl. 11 om eftermiddagen, den 5.oktober 1766 døde, så skulle der jo findes en ny præst. Det bliver kapellanen fra Ribe, Thomas Thomsen. Han er købmandssøn fra Odense.

Kort tid efter, at Th.Thomsen har tiltrådt sit nye embede i Bording sogn, dør hans medhjælper, degnen Josva Lund. Den 23.marts 1767 skriver Thomas Thomsen til biskoppen i Ribe om mulighederne for at finde en efterfølger efter Josva Lund, som ligger for døden. Næste dag, den 24.marts 1767 om morgenen er Josva Lund død. Den 28.marts 1767 kommer der brev fra koloniforvalteren Hans Kiersgaard til Ribebispen, hvori han anbefaler bispen at antage hans bror, Benjamin Kiersgaard, til ny degn i Bording sogn. Hans bror er skoleholder i Svostrup ved Silkeborg. Man ser hvorledes man prøver at sørge for sin familie. Den 5.april 1767 kommer der brev fra provst sadolin i Haderup til biskoppen i Ribe vedr.degneembedet i Bording sogn. Det trænger til at blive sat på bedre fod end i den forgangne Josva Lunds tid. Med hensyn til forslaget om Benjamin Kiersgaard kender præsten intet til ham og er betænkelig ved denne ansættelse. Det er muligt at præsten er bange for at blive for afhængig af de andre lokale embedsmænd. Den 18.april 1767 sender Thomas Thomsen brev til bispen i Ribe vedr. den nye degn Jens Clausen fra Ribe og som tidligere har været degn i Biedsted ved Vejle.

Der var mange måder at klare sig på. En af måderne var således at have et embede med visse indtægter. Den nye præst efter pastor Ruberg, som dør i 1766 er Thomas Thomsen. Han

kommer fra Ribe, hvor han har været kapellan. Men han er egentlig købmandssøn fra Odense. Da sognedegnen Josva Lund døde den 24. marts 1767, så prøvede koloniforvalteren Hans Kiersgaard således også at få skaffet sin broder Benjamin Kiersgaard ind i degnestolen, men det lykkedes dog ikke. Hans broder var skoleholder i Svostrup ved Silkeborg. Der er en brevveksling mellem præst, provst og bisp vedr. besættelsen af degneembedet. Provst Sadolin mener, at der trænges til en ordentlig degn efter Josva Lund, som ikke var godt. Provst Sadolin kender intet til Benjamin Kiersgaard og er derfor betænkelig ved denne ansættelse. Det bliver derfor Jens Clausen fra Ribe, som tidligere har været degn i Biedsted ved Vejle.

Nikolaj Busch, som var søn af den lokale herredsfoged Johan Busch i Hammerum herred, fik også embedet som teglmester i de første år.

4. c privilegier

Da de tyske kolonister i de to kolonier i Bording sogn opgiver efter få år, så kommer der som tidligere nævnt danske kolonister. Nogle af dem tilhører det herremandsagtige lag, således at vi både har koloniembeds- mændene og nogle af kolonisterne med i laget. Hvis man var kommet ud i økonomisk uføre, var det muligt at få en billig ejendom og en række økonomiske privilegier i de første år.

4. d familie og slægt

I samme måned, den 17. oktober 1760 er der arveafkald i forbindelse med møller Peder Jensen Lundum i Bording mølle. Det drejer sig om slægtninge/stedbørn til Peder Lundum: Jens Christensen Bøgelund (20-4-1757 Bøgelund), Morten Pedersen, Guldforhoved, nu boende i Sinding ml., Niels Pedersen Møller, Munklinde (5-7-1756 på Bording mølle) (stedbarn til P.Lundum (P.L. giftede sig med NPMs moder), Adsar Pedersen Møller (18-6-1752 på Bording mølle), Christen Pedersen Møller ,Skygge(19-6-1752 på Bording mølle), søn af Peder Nielsen, som boede og døde i Bording mølle. Oldeforældre var Niels Sørensen og Inger Michelsdatter; søster er Inger Pedersdatter og Karen Christensdatter. Moderen er Bodil Christensdatter, som er gift tre gange. Undtaget i arveafkaldet for kæreste Zidsel Nielsdatter og Chr. Pedersen Møller, er halvparten af Jakob Pedersen i feste havende sted i Skygge samt Jens Hiølund eller Jens Bøgelund (?) sted. Desuden var der en fra København med arveafkald den 30-6 1760.

Den 31. oktober 1760 fortsætter oplæsningen af en række arveafkald i forhold til møller Peder Jensen Lundum i Bording Mølle. Det vil sige, at møllerfamilierne er flettet ind i hinanden via ægteskab.

Den 15. januar 1762 udgiver sognepræsten, den barnløse pastor Ruberg et testamente, hvor han udpeger sin søstersøn Søren Bording til at være enearving.

Den 18. januar 1765 får Koloniforvalter Hans Kiersgaard sin søn døbt og kaldet Wilhelm Deichmann (opkaldt efter en faderens overordnede, en af kolonikommissærerne). Af faddere var der Sgr. Nislef, Bording mølle, Sgr. Smidt fra Klode mølle, Søren Teglmester, Madame Laasbye og Jomfru Madsen. Vi ser således andre medlemmer af laget som faddere. Det er meget almindeligt, at ens venner eller familie er faddere ved ens børns dåb. Der er de to møllere fra henholdsvis Bording og Klode møller. Dernæst er Søren Teglmester fra teglværket på Frederiksværk. Derudover er Madame Laasbye og Jomfru Madsen, som muligvis er fra Højris eller andre større gårde. Hans Kiersgaard er som nævnt flyttet ind i Nørlund og samtidig besidder han den ene halvdel af Bording mølle. Enten har han købt den af H.A. Bruun eller også hører den med til Nørlund. Ihvertfald sælger Hans Kiersgaard den 2. marts 1765 halvdelen af Bording mølle til den nuværende møller Rasmus Nislef. Rasmus Nislef lover Hans Kiersgaard 1. tilbagekøbsret samt at så længe at Hans kiersgaard og enke bebor Nørlund, så vil møllen male korn uden at have toldkorn, men dog kun til husholdning. Den tidligere møller Peder Jensen Lundum er i stedet blevet kolonist i en af hedekolonierne, Julianehede, tæt ved Bording Mølle og Skygge.²⁹⁶

Næsten samtidig, den 5. marts 1765, døde Niels Jensen Rønkilde, en af de klassiske bondeherremænd og som trak Rønkilde ind som et af lagets "herresæder". Han var gift med Anna Thomasdatter. Med hende havde han 6 børn og desforuden havde han en datter med sin første hustru, nemlig Anne Nielsdatter, som er gift med Niels Rasmussen, Mauslund i Vinderslev sogn.

De seks børn sammen med Anna Thomasdatter var:

Jens Nielsen, 29 år, bonde i Ravnholt

Rasmus (Thomas) Nielsen, 26 år, bonde i Rønkilde (nabogård ?)

Niels Nielsen, 21 år, hjemme hos moderen

Claus Nielsen, 15 år, hjemme hos moderen

Anne Nielsdatter gift med Peder Jensen, Lund, Gjellerup sogn

Kirsten Nielsdatter, gift med Mauslund møller Christen Madsen i Vinderslev sogn.

²⁹⁶ se også handel mellem Rasmus Nislef og Storm den 1.8.1780.

Samme år, den 25. august 1765 fik Søren Teglmester sin søn Anders døbt. Jomfru Busch, Nikolaj Busch's søster, Gertrud, bar barnet. Mons. Høst (Uhr), Madame Hiermyn og (jomfru) Ellen eller Else fra Nørlund var faddere. Den sidstnævnte er muligvis Søren Testrups efterladte søster Else Testrup. Mons. Høst bor på Bording mølle, men hvem Madame Hiermyn er, vides ikke.

Den 25. juni 1766 er der en sag vedr. vidnesbyrd om at der i forbindelse med salg af køer kun sælges sunde og raske køer, som ikke er ramt af den raserende kvægpest. Det er Gravers Jakobsen, Remme i Ikast sogn, som kræver det af Niels Pedersen Ravnholt. Som vidner har N.P. Christen Poulsen og dennes svigersøn Jens Nielsen samt N.P.s hustru Margrethe Jensdatter og Christen Lund, alle af Ravnholt. Vi ser altså, at familien omkring Christen Poulsen og familien i Rønkilde er giftet ind i hinanden. De familiære forbindelser mellem Ravnholt, Rønkilde og den tidligere møller Peder Jensen Lundum, ses også af listen over faddere, da Jens Rønkilde

den 29.juni 1766 fik sit barn introduceret i kirken. Det var døbt Sara. Fadderne var Jens Lundum, Niels (Pedersen), Thomas Rønkildes hustru, Niels Overgaards hustru og endelig Niels Stubkær. Desværre blev Sara begravet 6 uger senere. En uge senere, den 9. juli, fik hans broder, Thomas, hjemme på gården, sit barn døbt og kaldet Niels. Fadderne var da (Peder) Lundum (den gamle møller), (Jens Lundum),()Nielsen, (Niels)Nielsen og (Peder) Lundum.

Det sker den 23.april 1767, da der er skiftesag i degneboligen efter Josva Lund. Th. Thomsen mødte på præstens vegne sammen med Peder Iversen og (Anders) Pedersen, begge af Bording by. Kirsten Sørensdatter var mødt som enke. Hendes Laugværgе var Christen Poulsen. Desuden var der et barn Christen Lund på 8 år. Formynder var degnens broder stud. mons. Jens Lund. Den 15.juni 1767 kommer der brev fra stud. mons. Jens Lund, Skarrild til provst Sadolin i Haderup, hvor han siger, at han ikke kan komme til skifte den 16.juni. Men det er ikke kun Jens Lund, som ikke kommer. Enkens laugværgе, Christen Poulsen er for svagelig og sender sin svigersøn, Jens Nielsen, Ravnholt. Hele skiftet afsluttes den 21.juli 1767

under overværelse af den afdødes bror Jens Lund fra Skarrild.

Men ved årsskiftet 1767-68 afsluttes livet for en af de mest centrale medlemmer af laget, Christen Poulsen i Ravnholt. Den 2.januar 1768 blev Christen Poulsen i Ravnholt begravet. Han blev 66 år gl. Han nåede at få gjort alle præsterne fra begyndelsen af århundredet frem til nu afhængige af sig. Denne afhængighed fortsatte også efter hans død. Hans enke, Bodil Bredahl fortsatte nemlig hans forretninger.

Det samme gjorde den nye ejer på Rønkilde, Thomas Nielsen Rønkilde. Han fik også fastholdt forbindelsen mellem Rønkilde og Ravnholt. I februar 68 fik han sin datter døbt og kaldet Gertrud Thomasdatter. Barnet blev båret af ()Nielsdatter,Peder ()af Lund ,Gellerup sogn.

Fadderne var : Anne Christensdatter ,Ravnholt;Jens Lundum af Rønkilde;Claus Nielsen af Rønkilde ;og ()Nielsen af Ravnholt.

Men selvom man tilhørte det herremandsagtige lag, var man også underlagt den høje børnedødelighed. Den 23.marts 1768 blev forvalter Hans Kiersgaards søn Jakob , kun 19 uger og 4 dage gammel begravet.

DA Th.Thomsen kom til sognet i 1766 var han ikke alene. Han havde ikke mindre end 4 kvinder med sig. Han havde sin kone Madame Listoe, sin moder () og derudover Madame Kingoe fra Hoe og Madame Lassen fra Ribe. De to sidstnævnte fik hvert sit sted at bo i Bording by.

Det er muligt at Bodil Bredahl er i familie med Jens Jørgen Bredal fra Hamergård og datter af en provst Bredahl. Hun fik også nogle børn med Christen Poulsen. Foruden datteren, som blev gift med Jens Nielsen fra Rønkilde, så nævnes blandt fadderne den 22. januar 1769, da Niels Knudsen i Bording fik en datter døbt og kaldet Birtha Maria: Anne Christensdatter af Ravnholt, Jens Nielsen ibid. **Jens Bredahl ibid**, og Peder Iversen af Bording. Han må formodes at være en søn af Christen Poulsen og Bodil Bredal. Han nævnes igen den 19. marts 1769, da Jens Nielsen Rønkilde af Ravnholt fik sin søn Christen døbt. Anne Christensdatter fra Ravnholt bar barnet. Af faddere var der Maren Nielsdatter af Ravnholt, Niels Knudsen af Bording, Jens Bredahl af Ravnholt og Claus Nielsen af Rønkilde.

At det herremandsagtige lag skilte sig ud og stadig markerede sig ved at blive kaldt for velagte, herr, Madame, jomfru og Monsieur, ses tydeligt den 1.april 1768. Denne dag var det Søren Andersen teglmester på Frederiksværk's tur til at få sin nyfødte søn døbt og opkaldt efter barnets farfar : Anders. Han blev båret af Madame Lassen, købmandsenke fra Ribe,nu bosiddende i Bording og slægtning til sognepræsten,Thomas Thomsen i Bording sogn. Det var således en ny Madame Lassen, som bar den unge Anders i forhold til Madame Lassen, som var enke efter Morten Funder og hvis ejendomme blev solgt i 1759. Af faddere var der Kirstine Pedersdatter, Th.Rønkildes hustru (datter af Peder Jensen Lundum), hr.forvalter

Hans Kiersgaard på Nørlund, Mons.Bang,dvs.Herman Bang fra Christianshede og endelig Mons. Bording ,dvs. Søren Bording,bosiddende på Frederiksværk.

Lige siden lagets første medlemmer døde og arven skulle deles, har man set at børnene spiller en speciel rolle. Det er afgørende for Chr. Nielsen Elkær og Anne Sophie Balling at sørge for en ordentlig opdragelse af deres børn. Som følge af at vi fra 1764 og fremefter har kirkebogen for Bording kirke bevaret , kan vi nu se på listerne over hvem der var faddere ved barnedåb og hvem, som bar barnet. Her ser vi en meget klar markering af hvordan laget **holder sammen**. Den 18. januar 1765 får Hans kiersgaard sin sømn døbt Wilhelm Deichmann. En af kolonikommissærerne hed Deichmann. Af faddere var der Sgr. Rasmus Nislef fra Bording mølle, Sgr. Chynde Schmidt fra Klode mølle, Søren Teglmester, Madame Laasbye og Jomfru Madsen. Det ses tydeligt at det er laget, som er med, det er møllefolk først og fremmest. Samme år får en af fadderne, Søren Teglmester, sin søn Anders døbt. Det er Jomfru Busch, Giertrud, søster til Nikolaj, som bærer barnet. Som faddere er det Monsieur Høst, Madame Hiermyn og jomfru Else fra Nørlund, Søren Thestrups søster. Monsieur Høst bor til leje i Bording mølle og Madame Hiermyn er muligvis enke efter pastor Hiermyn, som tidligere har været involveret i nogle ejendomshandler i sognet. Til Hans Kiersgaards barnedåb i 1767 med sønnen Jacob, er det den nye møllekone Madame Waagaard, gift med Rasmus Nislef, som bærer barnet. som faddere er det jomfru Madsen fra Nørlund, Monsieur Herman Bang, kolonist i Christianshede og stud.mons. Søren Bording fra Frederiksværk samt teglmesteren Søren Andersen.

Den 29. januar 1766 bliver Jens Rønkilde, søn af Niels Jensen Rønkilde og gift med Christen Poulsens datter, 's datter Sara døbt. Fadderne er Jens Lundum, Niels Pedersen, Thomas Rønkilde's hustru, Niels Overgaards hustru og Niels Stubkær. Desværre døde barnet kort tid efter og blev begravet 6 uger senere. Jens's broder, Thomas, fik sin søn, Niels, døbt en uge senere. Her var fadderne Peder Jensen Lundum, Jens Lundum, ()Nielsen, Niels Nielsen og ()Lundum. I februar 1768 fik Thomas ligeledes sin datter døbt, Gertrud Thomasdatter. Hun blev båret af Anne Nielsdatter, Thomas's halvsøster. Som faddere var der Anne Christensdatter, Ravnholt, Jens Lundum af Rønkilde, Claus Nielsen af Rønkilde og (Jens) Nielsen af Ravnholt. Da sidstnævnte Jens Nielsen gift med en datter af Christen Poulsen og Bodil Bredahl, skulle have sit barn døbt den 19. marts 1769 og kaldt Christen, (sandsynligvis efter sin morfader) så bar Anne Christensdatter fra Ravnholt barnet. Fadderne var: Maren Nielsdatter af Ravnholt, Niels Knudsen af Bording, Jens Bredahl af Ravnholt, (sandsynligvis søn af Christen Poulsen og Bodil Bredahl og fået navnet fra sin moder), og Claus Nielsen af Rønkilde. Det var således hver gang den relativ snævre familie hos Rønkilde-børnenes

barnedåb i modsætning til ved Hans Kiersgaard's og Søren Andersens barnedåb. Da Søren Andersen atter i 1768 skulle have et barn døbt, sin søn Anders, så var det Madame Lassen, købmandsenke fra Ribe, som boede som logerende hos Thomas Thomsen, som bar barnet. Fadderne var Kirstine Pedersdatter (PJL's datter og gift med Thomas N. Rønkilde), Hans Kiersgaard, Mons. Herman Bang og Mons. Søren Bording.

Vi ser igen forskellen i 1769, da Hans Kiersgaard får en ny Jacob døbt den 29. august. Justitsrådinde Steensen bar barnet ,mens fadderne var provstinde Windfeldt, Thorning, (() Frølund på Avnsbjerg, Landsdommer Steensen, Avnsbjerg og endelig pastor Oswald, den tyske præst ved kolonierne. Den 17 .december samme år, fik Thomas Nielsen Rønkilde sin datter Anne døbt. Denne gang var det Madame Kiersgaard, som bar barnet. Ellers var det igen familien, som var faddere,. Det var Anne Christensdatter, Christen Møller af M ausing mølle, Jens Lundum og Claus Nielsen, begge af Rønkilde.

Det var ikke mindst vigtigt i forbindelse med sikring af arven, at man havde nogle børn. Hvis man ikke som pastor Ruberg, så måtte man udpege en af sine slægtninge og i dette tilfælde blev det søstersønnen, studiosus Søren Bording, som boede til leje i teglværket. Men samtidig kunne det også være belejligt at give afkald på arven i tilfælde af alt for stor gæld. Det forekommer i flere tilfælde, således også i forbindelse med den gamle møller Peder Jensen Lundum. Hans forskellige slægtninge har i løbet af 1750erne givet afkald på deres andel i hans arv, som ved skifteopgørelsen viser sig at indbringe meget lidt. Der er en omfattende gæld, som udligner den relativ store formue og bohave. Det drejer sig om slægtninge og stedbørn til PJL: **Jens Christensen Bøgelund** (afkald 20-4-1757 Bøgelund), Morten Pedersen, Guldforhoved, nu i Sinding mølle, Niels Pedersen Møller, Munklinde (5-7-1757 Bording mølle), Adsar Pedersen Møller (18-6-1752 Bording mølle), Christen Pedersen Møller, Skygge (19-6-1752) som var søn af Peder Nielsen, som boede og døde i Bording mølle. Oldeforældre for Christen Pedersen er Niels Sørensen og Inger Michelsdatter. Moderen til Christen Pedersen er Bodil Christensdatter, som var gift tre gange. Undtaget i arveafkaldet for Christen Pedersen Møller og hans kæreste Zidsel Nielsdatter er halvdelen af Jsakob Pedersen i festerne havende sted i Skygge samt Jens Bøgelunds sted.

Familien og ikke mindst slægten har således stor betydning for det herremandsagtige lag. Men også husholdet, som kan omfatte slægtninge eller venner, som man sørger for og som samtidig kan hjælpe en på forskellig vis. Thomas Thomsen havde således både familie og venner med i sin husstand. Da han kom til Bording sogn i 1767 havde han ikke mindre 4

kvinder med sig. Det var hans kone, Madame Listoe, sin moder Kirstine Nisdatter, Madame Kingoe, præsteenke fra Hoe og Madame Lassen, købmandsenke fra Ribe. De to sidstnævnte fik hver deres lille sted i Bording by og bo, mens hans kone og moder boede hos ham.

Ægteskabet er således vigtigt for lagets medlemmer. Det er med til at sikre ens fortsatte position.

Den 5. marts 1765 døde en af lagets centrale medlemmer, Niels Jensen Rønkilde. Han var gift to gange, senest med Anna Thomasdatter. Med sin første hustru havde han Anne Nielsdatter, som var gift med Niels Rasmussen i Mauslund i Vinderslev sogn. De seks børn med Anna Thomasdatter var: Jens Nielsen, 29, bonde i Ravnholt, (Rasmus/Thomas) Nielsen 26 år, bonde i Rønkilde, Niels Nielsen, 21 år, hjemme hos moderen, Claus Nielsen, 15 år, hjemme hos moderen, Anne Nielsdatter, gift med Peder Jensen i Lund i Gjellerup sogn, og endelig Kirsten Nielsdatter, som ligesom sin halvsøster boede i Mauslund og gift med mølleren Christen Madsen. Med disse børn er der mulighed for at Rønkilde-familien gør sig gældende i laget. Den ældste søn, Jens, bliver således også gift med Christen Poulsens datter. Som vi har set vedr. barnedåb, så er Rønkilde-familien, møllefamilien omkring Peder Jensen Lundum og Christen Poulsen-familien forbundet med hinanden.

Det ser vi også i forbindelse med Else Pedersdatters tidlige død i 1767. Hun var gift med møllersønnen Niels Pedersen, og datter af Peder Jensen Lundum, den tidligere møller. De har to børn, Christen Nielsen på 7 år og Gertrud Nielsdatter på 9 år.

Men man kunne også overleve ved at være logerende ved et af lagsmedlemmerne. Det gælder f.eks. Søren Bording som logerede på teglværket. Han søger i 1767 at få noget mere at leve af ved at kræve en gammel tiendegæld gældende overfor beboerne i Hestlund, som følge af at han var enearving efter den tidligere præst pastor Ruberg. Denne havde i et testamente den 15. januar 1762 udpeget sin søstersøn Søren Bording til at være enearving efter sig, da han selv var barnløs. Det fører til en længere retssag i 1767, der ender med at Søren Bording får medhold på nær en enkelt og dermed kan han få nogle penge til at leve for. Det kræver sin mand at få nogle indtægter, når man både er logerende og studerende. Men der kan man i kraft af at være knyttet til laget, have mulighed for at få nogle rente-agtige indtægter.

Det gælder en række personer, som logerede hos præsten.

4. e varehandel

Om efteråret skejer Anders Christensen Moeslund sig ud igen. Den 9. november 1762 tager han sammen med nogle venner til marked i Ry. Han er sammen med Peder Jørgensen, Knud Madsen Brunbjerg, Peder Enevoldsen og Jens Sørensen, alle fra Hestlund samt Jens Pedersen fra Skygge.

På hjemvejen næste dag, stopper de 6 bønder op undervejs for at slukke tørsten. Det gør de første gang i Sepstrup, 2. gang i Tem hos Niels Løgager hvor der faldt skældsord bl.a. af Peder Iversen, Bording og endelig i Rønkilde hos Niels Jensen Rønkilde, lige inden 5 skilles fra Jens Pedersen. Under disse ophold kommer Anders C.M. op og toppes med Peder Jørgensen i en sådan grad, at Peder Jørgensen påstår at ACM har kaldt for en tyveknægt eller for en tyv. Peder Jørgensen spurgte om ACM havde været en tyveknægt. Peder Jørgensen havde i god tid inden købt en gl. hest af Knud Leenberg af Skygge. Under turen mistede P. Jørgensen en kjortel og der fandtes 3 kjortler i A. Moeslunds lejede vogn.

Juleaftensdag 1762 rejses sagen i retten af Peder Jørgensen af Hestlund (fæster under Rosborg) imod Anders Christensen Moeslund, ligeledes Hestlund. Som vidner blev indkaldt Knud Madsen Brunbjerg, Jens Pedersen Skygge, Peder Enevoldsen Hestlund og Jens Sørensen Hestlund.

Efter nytår, den 12. januar 1763, fører Nikolaj Busch på Rosborgs vegne for Peder Jørgensen mod Anders Christensen Moselund, Hestlund, men den skal ikke føres ved Tyrsting Vrads hrdsting, men ved Hj. Ginding hrdsting. Der fortsætter den fra den 21. januar. Vi ser at Nikolaj Busch er stedfortræder for krigsråd Rosborg fra Frisholt.

Den 3. oktober 1766 var Christen Poulsen fra Ravnholt på en længere rejse. Han var i Odense hos handskemager Jens Kolsted. Sammen med C.P. var Jens Hansen fra Nr. Snede og Hans Hansen Hauge. Jens Hansen og måske også de andre to havde pegne til gode hos Jens Kolsted. Det vides, at Hans Hansen Hauge var hudehandler i stor stil. den 25. juni 1767

I dag rejses en gældssag af godsejer Jens Windfeld, Øllufgård, hvis søstersøn er Anders Schytte, den kommende prokurator, mod Hans Hansen Hage. Han har sandsynligvis leveret skind til handskeproduktionen. Det har de andre to måske også gjort. Den 7. januar 1767 fører Jens Hansen, Nr. Snede sag mod handskemager Jens Kolsted i Odense. Som vidner har Jens Hansen Chr. Poulsen Ravnholt, Jens Laursen, Nr. Snede, Hans Hansen, Hage. Chr. Poulsen havde brev med fra Jens Kolsted. Christian Poulsen var i Odense den 3. oktober 66 sammen med Jens Hansen. Jens Hansen har flere gange været i Odense og krævet penge tilbage fra Jens Kolsted.

Selvom Peder Jensen Lundum er blevet hedekolonist, så lever han videre som møller. Den 26. januar 1767 sender købmand Jens Overbye af Horsens en regning til P. J. Lundum på 1 td. ansjoser til 11-5-3 og ().

Med kolonivæsenet bliver der ikke mindre behov for handel med diverse varer, tværtimod. Det ser ud til at Christianshede bliver ramme om et uformelt marked ved siden af Rønkilde, som vi tidligere har hørt om. De nærmeste markeder er ellers Lund og Ry markeder, som man rejser til. Man rejser flere sammen og turen kan vare et par dage. De kan undertiden udvikle sig dramatisk og føre til skænderier og beskyldninger, således som det skete i 1762.

Men man kan også handle med folk længere bort, således er Christen Poulsen i Odense for at forhandle med en handskemager Jens Kolsted. Han var sammen med Jens Hansen fra Nørre Snede og Hans Hansen Hauge el. Hage. Sidstnævnte var hudehandler. Det fremgår af en retssag mellem Jens Hansen og Jens Kolsted vedr. et tilgodehavende hos Jens Kolsted.

Desuden er der muligvis krohold ikke blot i Klode mølle, men også i Christianshede eller i Bording by.

De danske kolonister som Peder Jensen Lundum driver også en vis handel, både til sit get forbrug og åbenbart også lidt galanterihandel for sig selv.

Auktioner afholdes ofte ved skifteforretninger, men der kan også være auktioner i forbindelse med ikke indfriet gæld. Så holder man en auktion og får gælden ud af verden. Den 10. juli 1769 er der således auktion hos Jens Rønkilde i Ravnholt. Desuden blev der solgt nogle ting, som havde tilhørt enken Maren Pedersdatter i Guldforhoved. Man slog dermed nogle auktionsforretninger sammen. Det var koloniforvalter eller rettere koloniinspektøren Hans Kiersgaard, som var auktionsleder på herredsfogedens vegne.

4. f kredit

12. januar 1763 udsteder Pastor Ruberg en panteobligation til Chr.Poulsen, Ravnholt med pant i præstegården. Christen Poulsen har således stadig godt fast i præsten, når sidstnævnte er i pengehød.

den 23. juli 1763

I dag udsteder Morten Warr (m)er i Viborg et gældsbevis til Nikolaj Busch på Frederiksværk lydende på 22 rdl. og 3 mark. Som pant pantsætter M.W. 6 1/2 alen caffèbrun couleur klæde til en klædning samt behøvende om- () bestående af (dræt)knapper etc. Som vitterlighedsvidne har han Johan Kro(g eller s eller p) : Nikolaj Busch har åbenbart penge at låne ud af.

Men Th.Thomsen er næsten fra starten afhængig af Christen Poulsen ligesom sine forgængere. Den 26. april 1767 udsteder Th.Thomsen den næsten obligate "håndfæstning" i form af en panteobligation til Christen Poulsen, således at Th.Thomsen skylder Christen Poulsen 350 rdl. og renter.

Pantet er 1.prioritet i Bording præstegård, nådsens år og præstens benificerede kongetiende. Hvis det forringes, da bliver der taget i indbo eller kapital. Vitterlighedsvidner var Jens Nielsen og Niels Pedersen i Ravnholt. Nogle dage inden viser Christen Poulsen også sin position.

I samme måned, den 4. maj 1768, bliver der udstedt en panteobligation fra Th.Thomsen til Mathias Wind, sognepræst i Brøns. Som selvskyldner og kautionist står Ingeborg Dorthe sal. hr.Kingo, sognepræst i Ho, og laugværge J.Clausen (degn i Bording). Pantet består i :

Det skal indfries ved snapsting 1769 med 4 % p.a.

Bording by ()

Bording kirke ()

Hestlund :

navn - skat	2-6-1-2 1/2	landgilde 4-4-
Søren Jacobsen	2-2-2-2 1/2	“ 4-
Søren ()	1-7	“ 2-4
Iver Sørensen	7-2	“ ()
Jens Sørensen	7-3	“ 1-5
Niels Jensen	3-	“ 2-2

Den 25.juni 1768 bliver panteobligationen mellem Th.Thomsen og Mathias Wind, Brøns læst op på Hj.Ginding herredsret. Det drejede sig om 400 rdl. Som det vil vise sig i de følgende år, så er Th.Thomsen ligeså meget en ejendomshandler som præst og dermed et fuldgyldigt medlem af det herremandsagtige lag i sognet.

Kreditvirksomheden fortsætter og det er fortsat Christen Poulsen, som er den centrale figur. Den 12. januar 1763 udsteder pastor Ruberg en panteobligation til Chr. Poulsen med pant i præstegården.

Christen Poulsen dør i 1768, men hans kone Bodil Bredahl fortsætter. Lige siden 1729 har Christen Poulsen haft præsten som debitor. Den nye præst Thomas Thomsen, som kommer i 1767 med en række slægtninge til præstegården når inden Chr. Poulsen dør året efter, at få

lånt en del af den gode bonde i Ravnholt. Allerede den 26. april 1767 udsteder Thomas Thomsen den næsten obligate "håndfæstning" til Chr. Poulsen i form af en panteobligation, således at Th. Thomsen skylder Chr.P. 350 rdl. plus renter. Chr. Poulsen får som vanlig 1. prioritetspant i præstegården, nådsensår og præstens benificerede kongetiende. Hvis det forringes, da bliver der taget pant i indbo eller kapital.

Året efter i 1768 er Thomas Thomsen igen ude og låne penge. Denne gang er det en af hans præstekolleger, som låner ham penge. Det er sogne præsten i Brøns, Mathias Wind. Det drejer sig om et lån på 400 rdl., dvs. lidt mere end lånet fra Chr.P. sidste år på 350 rdl. Denne gang udstedes følgende i pant: en ejendom i Bording by, Bording kirke og en række ejendomme og ejendomsanparter i Hestlund. Der er tale om en udvidelse af pantsætningen af Th. Thomsens faste værdier.

Få dage efter at Th. Thomsen den 26. april 1769 har tilkøbt sig forskelligt tiende samt jus patronatus og vacandi, den 2. maj 1769, så udsteder han en ny panteobligation og det nu til oberstinde fru Grabow til Urup og Bratskov, født Margrethe Øllgaard Rantzau. Lånet er denne gang på 1000 rdl. med følgende pant: 1. prioritet i Bording kirke med dens korn og kvægtiende samt jus patronatus et vacandi, dvs. præcis det som han fik skøde på den 26. april. Præsten skal betale som sædvanligt til Viborg omslagstid 1770 med 4 % rente. Han må dog allerede den 9. maj udsætte betalingen af 1. rate. I mellemtiden har han sikret sig sin mors fætter C. Nissen, købmand i Odense, som kautionist.

Men Christen Poulsen er ikke alene om at udlåne penge. I 1763 udsteder Morten Warrer i Viborg et gældsbevis til Nikolaj Busch vedr. et lån på 22 rdl. og 3 mark og pantsætter noget "caffebun couleur klæde" og nogle knapper.

Forholdet mellem mænd og kvinder får vi et lille indblik i gennem et par sager, spc. i forbindelse med den tidligere nævnte selvejer Anders Christensen Moeslund.

Den 9. november 1762 to han sammen med nogle venner til marked i ry. Han var sammen med Peder Jørgensen, Knud Madsen Brunbjerg, Peder Enevoldsen og Jens Sørensen, alle fra Hestlund, Peder Iversen fra Bording samt Jens Pedersen fra Skygge. På hjemvejen stopper de op en tre gange. Første gang er i Sepstrup, anden gang i Tem hos Niels Løgager, hvor der faldt skældsord fra Peder Iversen fra Bording. Tredie gang de gør holdt er hos Niels Jensen Rønkilde i Rønkilde. Under disse ophold kommer Anders C.M. op og skændes med Peder Jørgensen i en sådan grad, at Peder Jørgensen påstår at ACM er en tyveknægt. Under turen mistede Peder Jørgensen en kjortel og der fandtes tre kjortler i ACM's lejede vogn. Sagen rejses som retssag den 24. december af Peder Jørgensen, som er fæster under Hans Rosborg. Det er Nikolaj Busch, som fører sagen for Hans Rosborg.

I en anden sag møder vi Anders Christensen Moeslund i en anden selskabelig sammen-hæng, hvor han når at fornærme Kirsten Christensdatter Vallerbeck fra Ravnholt. Det foregår den 18. juli hos Laus Jensen i Ll. Hiølund, Christen Poulsens fæster. Det er her at A.C.M. i festligt lag åbenbart har opført sig dumdrigt, skarnagtigt og ublu ondskabsfuldt overfor Kirsten Christensdatter og beskyldt hende for et utugtigt og letfærdigt liv. "

Nogle af kvinderne som Bodil Christensdatter lever længe og er den forbindende led mellem tre lige på hinanden følgende møllere i Bording. Derimod dør en af hendes svigerdøtre tidligt. Det er Niels Pedersens hustru Else Pedersdatter. Hun dør i barselsseng, kun 31 år gammel.

Vi har hørt om Nikolaj Busch, som var logerende på teglværket Frederiksværk i begyndelsen af 60erne. Nu i 1767 er det den tidligere sognepræst Rubergs søstersøn, studenten Søren Bording, som bor til leje på teglværket. I 1762 blev Søren Bording udset til at være enearving efter Chr.Fr. Ruberg. Det betød bl.a. at Søren Bording havde krav på evt. tilgodehavender i Rubergs bo. Det er i den anledning, at Søren Bording den 2.april 1767, skriver til en række bymænd i Hestlund og anmoder dem om venligst at betale den tiende, som de skylder ham, eftersom han har dem tilgode fra sin morbror sognepræst hr.Ruberg. De tilskrevne bymænd er Søren Pedersen, Iver, Eric Skræder, Poul Berg, Peder Enevoldsen, grydemanden, Jacob Uhre, Jens Sørensen og Peder Sørensen.

Søren Larsen, Bækkelundhus og Thomas Andersen, Frederiksværk tog til Hestlund for at melde beskeden og opkræve pengene hos de nævnte mænd. De skulle allesammen komme til Søren Bording for at betale inden 8 dage, senest den 9.april. Alle ville gerne betale undtagen Jørgen Klemmensen, som mente at Søren Bording skulle have krævet det i forbindelse med skiftet efter Ruberg og mens boet stod åbent. Men hvis det endelig skal være, vil J.Cl. gerne betale.

Sagen går i hårdknude og den 12.maj 1767 stævnes de skyldige Hestlund bymænd for tiendegælden:

Iver	5 mk - 3 sk
Erich Skræder	3 mk - 8 sk
Jørgen Clem.	1 rdl 4 mk - 5 sk
Poul Berg	5 mk - 3 sk
Peder Enevolds.	2 rdl 14 sk
grydemanden	2 rdl 3 mk 8 sk
Jakob Uhre	5 mk 3 sk
Jens Sørensen	1 rdl 1 mk 12sk

Peder Sørensen 2 rdl 3 mk 8 sk

Christen Knudsen Søbjerg ostepenge 2 mk

Gælden bliver sammenholdt med oversigt over hvad de alle i Hestlund skulle yde i tiende:

Klemen Andersen 2-3-8

Anders Klemmensen 2-5-8

Søren pedersen i østergården 1-4-5

Jens Østergård 2-0-12

Iver 0-5-3 (skyldig)

Eric skræder 0-3-8 (skyldig)

Povel Pedersen 2-0-15

Søren Jakobsen 2-0-15

Anders Moeslund 0-5-4

Jens Madsens søn 1-4-5

Christen Lauridsen 2-3-8

Poul Berg 0-5-3

Peder Enevoldsen 2-0-14

grydemanden 2-3-8

Jens Skræder 0-3-0

Niels Jensen 0-2-9

Jakob Ollufsen Uhre 0-5-3

Jens Sørensen 1-1-12

Peder Sørensen 2-3-8

Peder Christensen 0-2-10

(Jørgen Klemmmensen mgl.)

Den 5.juni 1767 skal der være retsmøde i Hjerm-Ginding herredsret vedr. sagen rejst af Søren Bording og hans tilgodehavender hos Hestlund- mændene ang. tiende fra 1766. Men Søren Bording kommer ikke til retsmødet, da han skal på en "mig magtpåliggende rejse" og derfor skriver han et brev samme dag. Heri har han kopi af sin morbrors tiendeakkordbog, hvor der står hvem der har betalt og hvem der skylder.

Sagen bliver først afsluttet efter en lang stribe retsmøder, med dom den 3.juli 1767. Søren Bording får medhold i sine krav bortset fra m.h.t. Christen Knudsen Søbjerg. De øvrige skal betale til Søren Bording inden 18.juli. Søren Bording er et tydeligt eksempel på hvordan det

herremandsagtige lag var bundet sammen gennem slægtsskab og samtidig levede af indtægter fra de "andre", fra de ordinære fæstebønder.

På en af de nordligste gårde i sognet, Munklindegård, bor en af møllersønnerne Niels Pedersen. Denne sommer mister han sin hustru Else Pedersdatter. Den 18.juni 1767 bliver Else Pedersdatter, Niels Pedersens hustru, begravet kun 31 år gammel. Hun døde på grund af barselsfeber-barnenød. Næsten samtidig skriver rådmand Dyssel i Fruerlund, at Niels Pedersen i Munklinde skylder ham 98 rdl. og at han har 1.prioritetspant i den halve Munklindegård. Man skulle tro, at rådmand Dyssel er nervøs for hvad der kan ske ved skifteforretningen over Else Pedersdatter.

Den 1.august 1767 bliver skiftet efter Else Pedersdatter i Munklinde indledt. På amtmandens vegne kom forvalter Rasmus Nislef, bosiddende på Bording Mølle. Desuden kom Peder Jensen Lundum (fhv. møller på Bording Mølle og nu hedekolonist i Julianehede) som er de efterladte børn Christen Nielsen på 7 år og Gertrud Nielsdatter på 9 års morfar og formynder for børnene. Ifølge overformynderiprotokollen er Th.Nielsen Rønkilde formynder for sønnen, mens P.J.L. er for datteren, mens faderen Niels Pedersen er værge. Han var tilstede sammen med to vurderings- og vitterligheds mænd Olle Sørensen og Niels Christensen af Nør Agerskov i Bording sogn (nabobebyggelse til Munklinde)

Der blev åbnet for seglene på kister m.m. og i den brunmalede egedragkiste med 4 skuffer og beslag blev der fundet. I den øverste skuffe: 1 sølvbæger, der vejede 7 lod og 3 qvint. det havde årstallet 1682 og navnetrækkene . Derudover blev der til sønnen givet 40 rdl. og til søsteren 26-4, mens 1 par stude blev vurderet til 10 rdl. og et andet sølvbæger til 3-4-8. den 25. og 26.august 1767 fortsætter skifteretten i Munklinde. Her bliver gældsbeviset fra rådmand Dyssel af 1.7.67 læst op i Munklinde.

I disse to dage havde Rasmus Nislef, som både var møller i Bording og forvalter på Clausholm, travlt. Han var den 25. august såvel skifteforvalter som auktionsdeltager i forbindelse med en auktion på noget af Nikolaj Busch på Højris tilhørende bøndergods. Han fik som højstbydende overdraget og tilskødet følgende gårde i Hestlund:

Henrich Lauridsen Grydemand	2-6-1-1/2	á td. (??)
Peder Enevoldsen	1-7-1-2	á td. 25-3
Jørgen Clemensen	1-7-1-0	á td. 32-
Laurs Knudsen	2-6-1-2 1/2	á td.40-3
Peder Christensen	0-3-2-0	før 21 rdl.
ialt		331-1-14 3/4

Næste dag den 26. august 1767, var der også auktion på Nikolaj Busch på Højris's tilhørende bøndergods, bl.a. i Hestlund i Bording sogn. Nu var det major Frantz de Friedenreich, Klosterlund, som var højstbydende.

Det drejede sig om følgende gårde :

Poul Olufsen	0-7-()	á td.40 rdl
Peder Sørensen	2-6-1-2 1/2	á td. 40 rdl.
Erich Madsen Skræder	0-4-0-0	

Han skulle således betale ialt 224-3-8. Nikolaj Busch havde det således ikke ret længe. Han købte det i 1766 af Hans Rosborg, men allerede et år senere overtager så Rasmus Nislef og Fr. de Friedenreich det. Bording mølleren bliver ved med at være en af de jordbesiddende.

Denne sommer var dramatisk på mange måder. Den 18. juli 1767 mødes Anders Christensen Moeslund og Kirsten Christensdatter Wallerbeck i Lille Hiølund hos fælles venner og hygger sig. Det er hos Laus Jensen, Christen Poulsens fæster. Her får man sandsynligvis noget at drikke, idet den 26. juli 1767 er der møde i Tyrsting-Vrads herred vedr. denne sammenkomst. Det er Kirsten Christensdatter Vallerbeck fra Ravnholt som rejser sagen. Hun stævner Anders Moeslund, Moeslund for A.M.'s "dumdristige, skarnagtige og ublu ondskabs (sigtelse) udi Laurids Hiølunds (Laus Jensen) i Hiølund og for at beskændet Kirsten Christensdatter for at have ført et utugtig og letfærdig liv". Sommeren igennem, gennem august og september er der møder i retten.

Den 18. september 1767 var der møde i Hj.Gindings herredsret. ACM var ikke selv mødt, men hans "frænde" Peder Pedersen fra Them var mødt for ham. P.P. kaldes for Peder Kromand af repræsentanten for Nikolaj Busch, der var Kirsten Chrdatters herre, en hr. Rasmussen. P.P. nævner ACMs kones svaghed og beder om længere udsættelse end 14 dage. 4 ugers udsættelse bevilges.

Imens sagen m. ACM og KCW ruller, bliver Anne Sørensdatter , Anders Christensen Moeslunds kone, den 14. oktober 1767, begravet. Den 27. oktober 1767 indledes skifteforretningen efter Anne Sørensdatter. Skifteforvalter er Rasmus Nislef fra Bording mølle. Arvingerne er konens helbror Niels Sørensen Bodholt, København (om han stadig er levende kunne enkemanden ikke oplyse med sikkerhed. Dernæst er der en halvbror, som boede og døde i Bodholt ved navn Anders Sørensen. Han har efterladt sig en datter Inger Andersdatter i ægteskab med Søren Jensen i Engesvang. desuden har hun efterladt en halvsøster Maren Andersdatter, som boede og døde i Bording by. Hun efterlod sig 4 børn, nemlig Anders Hansen, 60 år, bonde i Bording, Peder Hansen Bording, fyrbøder på

Cancelliet i København, 1 søster Maren Hansdatter, boende i Bording by, gift med Christen Ibsgaard, en anden søster Anne Hansdatter gift med Peder Iversen i Bording by og en ved døden afgangen søster Kirsten Hansdatter, som har efterladt sig tre børn: Hans Pedersen, tjenende i København, Maren Pedersdatter gift og boende i Hestlund og Karen Pedersdatter, ugift og opholdende sig i Hestlund. Vurderingsmændene var Knud Madsen af Brunbjerg og Jens Nielsen af Ravnholt. Forseglingmændene i skifteforvalterens sted var velagte Christen Poulsen, Ravnholt og Niels Pedersen, Ravnholt. Skifteforvalter i amtmandens fravær var Rasmus Nislef, møller og forvalter ved Palstrup. Der blev fundet 1 brunmalet skrin af liden størrelse med navnetræk A.S.D.B. 1755. Det kan betyde Anne Sørensdatter (B). Det næste var 1 brunmalet kiste med navn ACMG og ASBH og årstal 1764. Det kan være de to's bryllupskiste. Endelig var der en brunmalet dragkiste. De var alle forseglede. I overværelse af enkemanden og Søren Pedersen, Bodholt som medarving og på sine og fraværende arvingers vegne blev seglene brudt. Skiftesagen afsluttes først den 17. april 1768.

Anders Christensen Moeslund var selvejer og dermed sin egen herre. Men han havde ikke ligesom de andre i det herremandsagtige lag, nogle andre under sig, nogle krav på indtægter fra andre. Han lå i udkanten af det herremandsagtige lag.

Noget andet er med koloniforvalteren på Nørlund. Han var hurtigt blevet en del af laget. Den 30 .oktober 1767 er der barnedåb i Bording kirke. Denne gang er det forvalter Hans Kiersgaard, som har en søn til dåbs. Han bliver døbt Jacob. Jomfru Waagaard fra Bording mølle bærer barnet. Som faddere er jomfru Madsen fra Nørlund, Mons. herman Bang fra Christianshede. Stud. mons. Søren Bording, som læser til præst og bor til leje på Frederiksværk teglværk. Endelig er der teglmesteren Søren Andersen fra Frederiksværk.

livshistorier

a. Peder Jensen Lundum

Da Peder Jensen Lundum dør i 1768 bliver der naturligvis afholdt skifteforretning efter ham og den bliver ikke overstået lige umiddelbart. Den er ret omfattende og involverer efterhånden en meget stor del af det herremandsagtige lags medlemmer.

b. Christen Poulsen

Christen Poulsen blev begravet den 2. januar 1768. Han blev 66 år gammel. Desværre har vi ikke skifteforretningen efter Christen Poulsen, som kunne have været særdeles interessant at se, da man her kunne have fået et vist indblik i hvor omfattende hans lånevirkksomhed var.

c. Niels Jensen Rønkilde

Han dør i 1765.

d. Herman Bang

Herman Bang var søn af Erik Nielsen Bang, sognepræst i Nim og Underup menigheder. Han kom til Klosterlund og herfra flyttede han til kolonien Christianshede i 1768.

Laget kommer i krise

Lagets centrale aktører - resultat - tegn - konsekvens

I løbet af 1770erne og 1780erne begynder der at blive problemer for det herremandsagtige lag i Bording sogn. Det hænger naturligvis sammen med at deres grundlag for deres status ikke er meget omfattende, således at de nemt kan komme i krise i deres forsøg på at holde fast på deres position. De prøver at ordne det så godt de kan. Men tiden er ikke med dem. Deres særlige privilegerede position er ved at forsvinde. I 1760erne foldede laget sig ud og kunne nyde godt af, at de havde samfundets hoved- tendenser "med sig". De var den dominerende orden. Men ligesom på andre niveauer, så var der stadig tale om en skrøbelig stabilitet. I 1770erne og 80erne viser lagets skrøbelige karakter. Det bliver svært at holde fast i det ordentlige liv, som man havde fået styr på i 1760erne. De ordnende kræfter begynder at virke imod hinanden i stedet for at støtte hinanden. Det giver naturligvis problemer for de aktuelle mennesker, som gennem deres hindtidsige liv har skabt betingelserne for at komme ud i problemer, når samfundet på højere niveauer ikke støtter dem i deres aktiviteter.

Sammenkoblingen af familieskab, embeder, jordejendom og kreditforhold begyndte at blive problematiseret idet man begyndte at skille tingene fra hinanden. Samtidig har vi nogle aktuelle mennesker, som kommer til at føle på deres krop, at tiden er en anden. De stod i den paradoksale situation, at de havde fået "internaliseret" det herremandsagtige liv i sin personlige ordentlighed og at det samtidig var ved at være usamtidigt og vigende.

Vi har stadig de gejstlige, de større bønder, møllerne og de civile embedsmænd. Vi vil i dette afsnit tage udgangspunkt i en række enkelte personer, som var centrale i laget og hvis liv dermed illustrerer de problemer, som laget gennemlevede i disse år. Der var tale om flg. personer:

præsten Thomas Thomsen og Mariane Busch,
mølleren Rasmus Nislef og Birgitte Christine Waagaard
bondeenken Bodil Bredahl, salig Christen Poulsen

kolonist Herman Bang
koloni-inspektør Hans Kiersgaard
Nikolaj og Giertrud Busch

selvejerbonde Anders Christensen Moeslund
selvejerbonde Jens Hansen og Maren Christensdatter

Hvis vi ser på disse mennesker, har de haft meget forskellige betingelser for at agere **ordentligt** som en del af det herremandsagtige lag.

De centrale begivenheder, hvor vi ser laget komme til udfoldelse er i forbindelse med skifteforretninger og auktioner samt tilhørende retssager. Her møder lagets medlemmer i forskellige relationer, positioner og med meget forskellig materiel forudsætning.

Det som nu sker for nogle af dem er at konsekvenserne af deres tidligere handlinger begynder at vise sig, at de aktuelle handlinger i 1770er-80erne er et resultat af de tidligere handlinger.

I årene 1773–74 bliver Nikolaj og Giertrud Busch sammen med Niels Lassegård, Hans Hansen Hage involveret i en større falskmøntnersag. De prøver at lave bancosedler i stor stil og søger at få dem afsat på hestemarkeder og i sønderjylland. Men det går galt i 1775 og de bliver alle arresteret. Samme år bliver ejendommen sat på auktion på grund af at Th.Thomsen ikke kan betale det som han skylder fra auktionen i 74. Derfor køber Jens Hansen så ejendommen og flytter ind. Men et af værelserne i huset er fyldt af Buschernes bo. Men under den store skiftesag over de to Busch'ers bo ser det ud som om en del af deres bo er forsvundet og Jens Hansen er under stor mistanke for at have stjålet en god del af det. Nu kommer også fordringerne til Nikolaj Busch, bl.a. fra en af dem, som han fik solgt en hest til. Men der er også fordring fra den lokale møller Rasmus Nislef vedr. en panteobligation på 200 rdl. som han har været selvskyldner og kautionist på. Under disse begivenheder bor Søren Thygesen, som var med til en del af Nikolaj Busch's tidligere aktiviteter først i en kolonigård, Løgager, og derefter er han logerende hos præsten Thomas Thomsen som andre, bl.a. Bodil Bredahl.

Udover præsten Th.Thomsen og Christen Poulsen, nu Bodil Bredahl, så var møllerne i Bording og Klode stadig centrale led i laget. Det er nu Rasmus Nislef, tidligere forvalter på Clausholm, som er møller.

Nu har vi set på præsten, mølleren, kolonierne og Rønkilde.

Jens Hansen i Hestlund, som er søn af husekræmmeren i Agerskov Hans Pedersen blev gift i 1775. I 1780 bliver han arresteret for bl.a. ildspåsettelse og gudsbespottelse. Som tidligere nævnt har han en række transaktioner med nogle af medlemmerne af det herremandsagtige lag, som samtidig tager afstand fra ham, da han er kommet på den forkerte side af loven ligesom f.eks. Nikolaj Busch. Det betyder at han hans ejendom i 1783 bliver sat på auktion og solgt til Niels Siigaard.

Thomas Thomsen

Thomas Thomsen er vel en af de personer som indenfor det herremandsagtige lag i Bording sogn har været mest aktiv, når det gælder kredit- og lånevirkksomhed, lige siden han kom til sognet.

Den første han låner penge af er som nævnt Christen Poulsen i Ravnholt. Der sker den 26. april 1767 med udstedelse af panteobligation fra Thomas Thomsen til Christen Poulsen, således at Th.Thomsen skylder Christen Poulsen 350 rdl. og renter. Pantet er 1.prioritet i Bording præstegård, nådsens år og præstens benificerede kongetiende. Hvis det forringes, da bliver der taget i indbo eller kapital. Vitterlighedsvidner var Jens Nielsen og Niels Pedersen i Ravnholt.²⁹⁷ Den 4.maj 1768 bliver der udstedt en panteobligation fra Th.Thomsen til Mathias Wind, sognepræst i Brøns i Sønderjylland. Som selvskyldner og kautionist står Ingeborg Dorthe sal. hr.Kingo, sognepræst i Hoe og laugværge J.Clausen (degn i Bording). Pantet består i :

Det skal indfries ved snapsting 1769 med 4 % p.a.

Bording by ()

Bording kirke ()

Hestlund :

navn - skat	2-6-1-2 1/2	landgilde 4-4-
Søren Jacobsen	2-2-2-2 1/2	“ 4-
Søren ()	1-7	“ 2-4
Iver Sørensen	7-2	“ ()
Jens Sørensen	7-3	“ 1-5
Niels Jensen	3-	“ 2-2 ²⁹⁸

Nu var kirken, præstegården, nådsens år, kongetiende samt en række ejendomme i Hestlund pantsat.

Det er et spørgsmål, hvordan Thomas Thomsen har fået tilkøbt sig disse ejendomme.

Den 2.maj 1769 udsteder Th.Thomsen en panteobligation til oberstinde fru Grabow til Urup og Bratskov ellere Magrethe Øllegaard Rantzau på 1000 rdl. med pant i : 1.prioritet i Bording kirke med dens korn og kvægtiende samt jus patronatus et vacandi . Præsten skal

²⁹⁷ B78A-7 p.405b, 431a,b,432a.

²⁹⁸ B 78A-7

betale det til Viborg omslagstid 1770 med 4 % rente. Som vitterlighedsvidner er Peder Billeschou fra Nyegaard og Thøger Funder fra Lee Søgaaard.²⁹⁹

Nu har vi Christen Poulsen, Mathias Wind og fru Grabow som kreditorer for lån i tre år i træk. Bording kirke med dens korn, kvægtiende samt jus patronatus, præstegården, nådsensår, kongetiende samt 1 gård i Bording by og 6 gårdparter i Hestlund er pant. Første gang låner han 350 rdl. af Christen Poulsen. Anden gang låner han 400 rdl. hos Mathias Wind og tredje gang, i 1769, låner han 1000 rdl., det vokser hele tiden.

I 1770 får Madame Berthelsen pant i Bording kirke mod lån til præsten Thomas Thomsen på 1500 rdl.³⁰⁰ Det får kammeråd Richter også mod et lån på 700 rdl. Richter får også pant i Bording kirke, korn -og kvægtiende samt en gård i Ravnholt Søren Jakobsen 2-3-3-1 og en eng i Ikast sogn .

I 1770 låner han altså ialt 2200 rdl. Samtidig bliver Bording kirke brugt to gange som pant samt en ejendom i Ravnholt og en eng i Ikast sogn.

Vi ser en eksplosiv vækst i lånesummerne, 350, 400, 1000 og 2200. Samtidig er kreditorerne også kommet til at omfatte borgerfolk med større lånekapital.

I 1771, den 28.juli døde Thomas Thomsens hustru Cathrine Elisabeth Listo.³⁰¹

Den 17.september 1771 fandt der skifteforretning sted efter præstekonen, matrone Cathrine Elisabeths Listo's død. De to arvinger , faderen pastor Søren Listo i Vejrum og manden Thomas Thomsen blev enige om at skifte uden at blande den offentlige ret ind. De blev enige om at faderen skulle have 1100 rdl. som skulle betales til næste snapsting 1772 foruden nogle andre småting. Resten blev overladt til Thomas Thomsen.³⁰²

I 1771 bliver der desuden udstedt en panteobligation til Niels Michelsen i Hvam på 400 rdl. Det er muligvis en transport af panteobligationen til Mathias Wind fra 1768. Pantet er stadig Bording kirke.

I 1772, den 5. maj, bliver panteobligationen til kammerråd Richter fornyet med den samme lånesum som tidligere 700 rdl. men foruden det eksisterende pant bliver det udvidet med pant i tre ejendomme:

- 1.en gård i Ravnholt Niels Nielsen Stubkær
2. en gård i Hestlund med Poul Pedersen

²⁹⁹ B78A-23

³⁰⁰ B78A-7

³⁰¹ gejstlig skiftepr. Ginding hrd.

³⁰² gejstlig skiftepr. Ginding hrd.

3. en gård i Bording by med Peder Iversen

Her er der noget mystisk, idet det først i december 1772 er at gården med Peder Iversen bliver købt af Thomas Thomsen . De to andre gårde bliver tilsyneladende først den 7. januar 1773 solgt til Thomas Thomsen af Bodil Bredahl, da hun den dag sælger og skøder til Th.Thomsen 1 gård i Ravnholt (Niels Nielsen Stubkær 2-3-3-1) for 190 rdl. og 1 gård i Hestlund (Poul Pedersen 2-2-2-2 1/2) for 150 rdl. Som vitterlighedsvidner er Tønnes Rafn, Søren Andersen Bording og Jens Christensen.³⁰³ Har Thomas Thomsen pantsat ejendomme, som han i virkeligheden ikke selv ejede ??

I 1773, den 8. januar udsteder Th.Thomsen pantebrev til kammerråd Richter på (730 rdl.), dvs. 30 rdl. mere end sidste gang. Som pant sætter han :

1 gård Ravnholt 2-3-3-1 Søren Jacobsen

Birkær eng 20 læs

1 gård Bording by 2-7-3-1 Peder Iversen

Ravnholt Niels Nielsen Stubkær

Hestlund Poul Pedersen³⁰⁴

Den 18.januar 1773, 10 dage senere bliver der udstedt en panteobligation fra Thomas Thomsen til Martin Friis, hospitalsforstander i Viborg med lån på 700 rdl. og pant i :

1 gård Ravnholt 2-3-3-1 Søren Jacobsen

Birkær eng 20 læs

1 gård Bording by 2-7-3-1 Peder Iversen

Ravnholt Niels Nielsen Stubkær

Hestlund Poul Pedersen³⁰⁵

De to panteobligationer lyder på det samme. Det hænger sammen med at Martin Friis overtager Thomsens gæld til kammerråd Richter. Den 5. maj 1773 blev der udstedt en panteobligation på 730 rdl. fra Th.Thomsen til såvel M.Friis og kammerråd Richter. (se også 8-1-73)³⁰⁶

Senere på året, den 17. september 1773 fører Andreas Fischer i Tvilum sag vedr. lån og panteoblg. mod Th.Thomsen, Bording og Madame Kingo, præsteenke i Bording. A.F. fandt sig bedraget, men af undseelse for at tiltale en præstemand i så betydelig en sag lod han sig ved skrivelse fra Mad. Kingo fornøje i første omgang. Mad. Kingo lover A.F., men han får

³⁰³ B78A-7 7-1-1773

³⁰⁴ B78A-7 p.675b,676a

³⁰⁵ B78A-7 18-1-1773

³⁰⁶ B78A-7 5-5-1773

ingen og derfor anklager A.F., Tvilum tidl. Grauballegård Th.Thomsen for at have pantsat kirken til A.F. samtidig med at den i forvejen var pantsat til Grubow den 2.5.1769 for 1000 rdl. og 5. maj 1772 til kammeråd Richter for 700 rdl.³⁰⁷ Det er sandsynligvis en videreførelse, transport, af obligationen oprindelig udstedt til Mathias Wind, sognepræst i Brøns. den 28. september 1773 Panteobl. til A.Fischer udstedes i dag for et lån på 420 rdl. hvor Mad. Kingo, Ingeborg Dorothea Hoe, sal. Hr. Kingo og Th.Thomsen er udstedere.³⁰⁸ Den 22.juli 1773 ved skiftet efter oberstinde Grabow, født Rantzau overføres en panteobligation fra Thomas Thomsen til hende til arvingen grev Frederik Trampe på Urup, da oberst Grabow's søster Hedevig Grabow var gift med en Brockdorff eller havde været det.³⁰⁹

Næste år, i 1774, er der relativ ro omkring lånesager med Thomas Thomsen. Han sælger de to gårde i Ravnholt eller gør han ?? Den 14. maj 1774 sælger Th. Thomsen en gård på 2-3-3-1 til Peder Hansen Ravnholt, Vinderslevgård.³¹⁰ Den 23. november 1774 skøder eller pantsætter han en ejendom på 2-3-3-1 i Ravnholt til Martin Friis for 200 rdl.³¹¹

Det følgende år er der imidlertid en lang række sager vedr. Th.Thomsens låne-transaktioner. Den 10. februar 1775 føres der sag ml. Th.Thomsen og Bodil Bredahl vedr. noget gæld.³¹²

Den 25.marts 1775 blev der udstedt stævning mod Th.Thomsen med anklage fra grev Trappaud vedr. misligholdelse af betaling af lån til oberstinde Grabow alias grev Trappaud, som er hendes arving. Th.Thomsen bliver indkaldt til den 7.april 75.³¹³

den 7.april 1775 var der retsmøde i Hj.Ginding herredsret vedr. Th.Thomsen og hans panteoblg. med Grabow/Trappaud med en gæld på 1000 rdl. stiftet den 2. maj 1769.³¹⁴

Den 26. april 1775i I Hj.Ginding hrd. var der sag vedr. dødsboet efter Anders Christensen Moeslund, som havde penge tilgode hos Th.Thomsen. Det drejer sig om betaling af hus (ACMs hus i Hestlund) og løsøre for i alt 104 rdl. -5-15 plus et halvt års renter plus misligholdelse. Således er prisen for stedet blevet til 157 rdl. 2-15. Desuden skyldte Th.Thomsen for et gammelt lån på 90 rdl. ialt 247 rdl.³¹⁵

³⁰⁷ B78A-8 p.1b,2a,3a,b, 11a-12a,

³⁰⁸ B78A-8 p.1b,2a,3a,b, 11a-12a,

³⁰⁹ B78A-23

³¹⁰ B64-7 p.158b

³¹¹ B64-7 p.158b

³¹² B78A-8 p.118a,119b,120a,125a,b

³¹³ B78A-23

³¹⁴ B78A-8 p.119b-120a

³¹⁵ B78A-8 p.124a

den 12.maj 1775 kommer der et bønsskrift fra Thomas Thomsen til herredsfogeden i Hj.ginding herred vedr. den til grev Trappaud udestående gæld. Hvis han havde fået de penge, som han havde regnet med i denne termin, så kunne han godt have betalt, men det fik han ikke. Th.Thomsen indrømmer, at han ikke kan overholde forpligtelserne og overlader det til retten at afgøre, hvad der skal ske.

Den 13.maj 1775 kommer anlageskriftet vedr. en gældssag mellem Th.Thomsen og oberstinde Grabow til Urup vedr. et lån, som er misligholdt. Der bliver afsagt dom, der lyder på at Th.Thomsen skal betale det hele inden 15.dage (han har ikke betalt afdrag og renter siden 1773) og indtil da sker der udlæg i Bording kirke og dens korn og kvægtiende.³¹⁶

den 14. maj 1775 udsteder Th.Thomsen en panteobligation til Bodil Bredahl med pant i indbo. Som vitterlighedsvidner skriver Herman Bang Christianshede og H. Schmidt, Hestlund under.³¹⁷

Den 17.maj 1775 har Anders Schytte, prokurator i Holstebro fået herredsfogeden i Hj.Ginding herred til at indstævne Thomas Thomsen for at have undladt at betale en gæld fra en auktion i Hestlund over Anders Christensen Moeslunds dødsbo, såvel løsøre som ACMs hus. Han har ikke overholdt auktionsbetingelserne. Desuden havde ACM også lånt Th.Thomsen 90 rdl. ,som han ikke havde tilbagebetalt. Denne stævning bliver forkyndt i dag i Bording præstegård.³¹⁸

Den 26.maj 1775 er der retsmøde i Hj.ginding herredsret vedr. præstens gæld til ACM.s dødsbo i forbindelse med en auktion i Hestlund over Anders's bohøve og hus.³¹⁹

Commerceråd Hviid indleder sag mod Rasmus Nislef vedr. gæld på 120 rdl.³²⁰

Den 16.juni 1775 afsiges der dom i sagen over Thomas Thomsen, rejst af Anders Schytte på vegne af af dødsbo hos Anders Christensen Moeslund i Hestlund. Thomas Thomsen skal betale de 90 rdl. ,som han havde lånt af ACM. Endvidere skal han betale de 10 rdl. plus renter for det hus, som han købte. Endvidere skal han betale for det løsøre, som han købte på auktionen 3rdl.- 4 mark og 15 skilling. og omkostningerne. Han slipper derimod for at betale den særlige afgift, som man havde sat i auktionsbetingelserne, som retten finder i strid med lov og billighed.³²¹

³¹⁶ B78A-23

³¹⁷ B78A-8 p.125a,b

³¹⁸ B78A-23, no.307-nr.24

³¹⁹ do.

³²⁰ B78A-8 p.124b

³²¹ B78A-23, no.307-no.24 og B78a-9 p.80a-

Derudover fører Anders Schytte en sag mod såvel Thomas Thomsen og Rasmus Nislef vedr. gammel gæld.³²²

Den 16. juni afsiges der ligeledes dom i sagen over Th.Thomsen rejst af Grev Trappaud/Grabow vedr. panteoblg. af 2-5-1769 på 1000 rdl.³²³

den 23. juni 1775 fører M.Friis, Viborg sag mod Th.Thomsen.³²⁴

den 14. juli 1775 fører M.Friis, Viborg sag mod Th.Thomsen.³²⁵

den 8. august 1775 Der blev afholdt auktion over det af Bording præst tilhørende sted i Hestlund (ACMs hus) samt over Bording kirke og Bording hede. Jens Hansen købte og betalte med det samme huset i Hestlund for 74 rdl.³²⁶

Den 18. august 1775 blev der afsagt dom i sagen rejst af Maturin Friis, Viborg mod Th.Thomsen.³²⁷

den 5. september 1775

Endvidere er der noget om salget af ACMs hus og om skøde af dette hus til Jens Hansen, som købte det af Th.Thomsen, som ikke kunne betale og derfor satte det til auktion Jens Hansen købte og betalte med det samme de 74 rdl.³²⁸

den 15. november 1775

I dag fører Mad. Elisabeth, sal. Berthelsen i Haderslev sag ved Hj.Ginding hrdsret mod Th.THomsen vedr. panteobligation på 1500 rdl. Heri er indblandet sagen med oberst Grev Trappaud, som har penge tilgode. Muligvis har Th.THomsen også penge tilgode).³²⁹ Samme dag fører Chr. Eschow sag mod Th.Thomsen.³³⁰

den 17. november 1775

Sagen mellem Rasmus Nislef og Commerceråd Hviid fortsætter.Det samme gør sagen mod Th.Thomsen rejst af Madame Bertelsen.³³¹ Endvidere fører amtsforvalter Lang sag mod Th.Thomsen.³³²

den 20. november 1775

³²² B78A-8 p.125a,142a,149b og B78A-23 nr.307

³²³ B78A-8 p.119b-120a og B78A-23 nr.305, B78A-9 p.79a,b

³²⁴ B78A-8 p.125a

³²⁵ B78A-8 p.127a-

³²⁶ B78A-378 p.151b-160a

³²⁷ B78A-8 p.132b og B78A-23 nr.313 og B78A-9 p.80b-81a

³²⁸ B78A-8 p.157b,158a,b,160b,162a,171a,b,172a,b,173a,b,174a,221b,227b,228a

³²⁹ B78A-8 p.146b-147a

³³⁰ B78A-8 p.150a,152b-154a,b

³³¹ B78A-23 nr.315 og B78A-9 p.93a

³³² B78A-8, se under 25.8.75henv., B78A-23 nr.317 og B78A-9 p.93a

I dag er der auktion i Bording præstegård med bl.a. en gård i Hestlund, som købes af M.Friis for 124 rdl. Den har hrtk.2-2-2-3 1/2 og Poul Pedersen som fæstebonde.³³³

I dag blev ungkarl Jens Hansen fra Agerskov gift med pigen Maren Christensdatter fra Moeslund.

den 4. december 1775

I dag er der auktion i Bording præstegård og kirke.

den 8. december 1775

Sag vedr. panteoblig. udstedt af Th.Thomsen til Mathis Wind, Brøns med Mad.Kingo som selvskyldner. Beløbet er på 400 rdl. ³³⁴

Dernæst er der sag mod Th.Thomsen rejst af Niels Michelsen i Hvam vedr. en panteobligation udstedt i 1771 på 400 rdl. I N.M.s sted møder Rasmus Nislef Kiersholm, hvis fader er Rasmus Nislef, Bording mølle. Der afsiges dom. ³³⁵

Sandsynligvis samme dag fører kammerråd Hvid sag mod Th.Thomsen.³³⁶

den 15. december 1775

Sagen mod Th.Thomsen rejst af Niels Michelsen i Hvam vedr. en panteobligation udstedt i 1771 på 400 rdl med dom afsagt den 8. i denne måned afsluttes. ³³⁷

den 22. december 1775

Sag fortsætter vedr. panteoblig. udstedt af Th.Thomsen til Mathis Wind, Brøns med Mad.Kingo som selvskyldner. Beløbet er på 400 rdl.³³⁸ I dag fortsætter Mad. Elisabeth, sal. Berthelsen i Haderslev sag ved Hj.Ginding hrdsret mod Th.THomsen vedr. panteobligation på 1500 rdl. Heri er indblandet sagen med oberst Grev Trappaud, som har penge tilgode. Muligvis har Th.THomsen også penge tilgode)³³⁹

Det følgende år, 1776, den 1. marts afsiges der dom i sagen vedr Mathias Wind i Brøns.

Om sommeren er der en sag vedr. en handel mellem Martin Friis og Th.Thomsen i forbindelse med en auktion den 20. nov. 1775. Det er gården med Poul Pedersen som fæster i Hestlund. I 1776 er der også auktion i præstegården. Det gælder også 1777. 1778 er også et auktionsår for pastor Thomsen, men en gammel sag dukker også op i forbindelse med transaktionerne mellem Friis og Thomsen den 3.7.78. Der var bl.a. en pantsætning og senere

³³³ B78A-8 p.287b,288a

³³⁴ B78A-8 p.150a

³³⁵ B78A-8 p.152a

³³⁶ B78A-8 p.151a,b-152a,b

³³⁷ B78a-23 nr.319

³³⁸ B78A-8

³³⁹ B78A-8 p.150a,152a,153b,154a,b. og B78A-23 nr.320

salg af ejendom, der oprindeligt havde tilhørt Bodil Bredahl, enke efter Christen Poulsen. Hun rejser sagen i 1778 og den fortsætter i næste år, 1779.

Her kommer Peder Iversen, som også har haft en gård i Bording by, som han selv har ejet og iflg. Thomsen solgt til Thomsen i december 1772.

I 1779 kører sagen mellem Bodil Bredahl og Peder Iversen på den ene side og de tre gejstlige Thomas Thomsen, Martin Friis og T. Ravn med prokurator Anders Schytte som bondefolkenes mand. Den 4. februar 1780 afsiges der endelig dom i sagen og Th. Thomsen bliver frikendt for alle anklager. Samtidig med sagen bor Bodil Bredahl som logerende på præstegården, idet præstegårdsforpagteren Niels Nielsen Rønkilde er Bodil Bredahls svigersøn.

I perioden 1780-89 hører vi egentlig meget lidt til Th. Thomsen. I 1784 bliver han gift på ny med Mariane Busch.

I 1789 begynder han igen at låne penge af henholdsvis Peder Hansen i Ravnholt og Niels Jørgensen Fridtz i Hinge. Næste år er det Niels Sørensen blytækker i Sevel. den 26. marts 1790 Niels Sørensen, blytækker i Sevel fører sag mod Th. Thomsen vedr. en panteobligation, som ikke er indløst. den 16. april 1790 Niels Sørensen, blytækker i Sevel fører sag mod Th. Thomsen vedr. en panteobligation, som ikke er indløst.

Af større lån er det alene i 1791-92 at han af Thomas Nielsen Rønkilde og Niels Jørgensen i Hinge udsteder panteobligationer to gange for lån på henholdsvis 684 og 300 rdl. Da kan han åbenbart igen pantsætte præstegård, nådens år, tiende, men også en del af hans personlige bohav. I 1793 låner han 170 rdl. af Niels Pedersen i Vester Bording uden anden aftale end at Niels Pedersen skal have noget korn til gengæld hvis betalingen misligholdes.

Thomas Thomsen er et klart eksempel på det herremandsagtige lags fordele og ulemper. Han er herremand over nogle enkelte ejendomme ligesom de andre; han er gejstlig embedsmand og har dermed nogle privilegerede indtægter. Han er samtidig i forlængelse heraf forpligtet til at agere offentlig myndighed i forbindelse med skatteopkrævning og i forbindelse med skiftesager, hvor han optræder som laugværge for enker. Han er samtidig involveret i hele kreditmarkedet med panteobligationer og auktioner i tilfælde af manglende mulighed for at betale pengene. Han kan prøve at bruge sin familie og nærmeste venner som kautionister m.m., men det hjælper ikke altid. Desuden er han sårbar netop i kraft af at være præst som skal vise sine sognebørn hvordan man lever et ordentligt og retskaffent liv. Han kommer af købmandsfamilie i Odense.

Thomas Thomsen dør den 30. august 1794 og begravet den 8. september samme år som en falleret mand.

Bodil Bredahl

En af de andre fra det herremandsagtige lag, som Thomas Thomsen havde nære relationer til var Christen Poulsens enke, Bodil Bredahl. Da Christen Poulsen dør i 1768 bliver Thomas Thomsen laugværgе for Bodil Bredahl. Det betyder at han skal varetage hendes økonomiske interesser og rådgive hende m.h.t. økonomiske dispositioner.

I 1770, den 26. april 1770, sælger Bodil Bredahl, sal. Christen Poulsen Vallerbeckgården i Ravnholt til Søren Jensen Toustrup i Mejrup sogn.³⁴⁰ Den koster 220 rdl. og den har 4-7-3-2 i hartkorn og bebos af Birgitte Nielsdatter og Troels Nielsen. vidner var Niels Pedersen og Niels Stubkær, begge velagte bønder af Ravnholt by. Til vitterlighed for bodil Bredahls underskift underskrev hendes laugværgе pastor Thomas Thomsen.

Den 7. januar 1773 sælger Bodil Bredahl to ejendomme, denne gang er det til Thomas Thomsen, hendes laugværgе. Det er de to gårde, som Thomsen pantsætter senere samme år til Richter og hospitalsforstander Friis i Viborg. Det er dels en gård i Ravnholt som bebos af Niels Nielsen Stubkær med hrtk. 2-3-3-1 for 190 rdl. og en anden ejendomsgård i Hestlund med hrtk. 2-2-2-2 1/2 for 150 rdl. som bebos af Poul Pedersen. Skødet bekræftes af hendes søn Jens Christensen som laugværgе og til vitterlighed bliver det underskrevet af præstekandidat Tonies Ravn og Søren Andersen af Bording by.³⁴¹

Der var bl.a. en pantsætning og senere salg af ejendom, der oprindeligt havde tilhørt Bodil Bredahl, enke efter Christen Poulsen. Hun rejser sagen i 1778 og den fortsætter i næste år , 1779.

Her kommer Peder Iversen, som også har haft en gård i Bording by, som han selv har ejet og iflg. Thomsen solgt til Thomsen i december 1772.

I 1779 kører sagen mellem Bodil Bredahl og Peder Iversen på den ene side og de tre gejstlige Thomas Thomsen, Martin Friis og T. Ravn med prokurator Anders Schytte som bondefolkenes mand.

Bodil Bredahl skriver ved afslutningen af sagen:

Langt fra at dend sal. vlb.. Schytte havde indtrængt sig udi min eller Peder Iversens sager at føre imod hr. Thomsen eller hr. Friis, det car ham paalagt og befaled af

³⁴⁰B-78A-7 22 juni 1770

³⁴¹B78 A-7 p. 687a

øfrigheden Og er det da ikke at undre, da blev han vred og grov, fordi hand handlede Redelig mod os som enfoldige fattige Bønderfolk, der var saa skammelig bedraget vores ejendomme fra, De got folk kand derfor ikke taale at sandheden skinner dem i ojnene og kommer for dasgen især det er gejstlige folk som foretog sig dette smukke arbejde at bedaare og forurette enfoldige - Assor Friis, tilstaar selv, hand havde ikke () tryghed nok for sin caution for hr. Thomsen, det er fiin nok skreven, derfor skulle hans ven, hans svoger, hans tro commissionairie, hans vitterlighedsmand i handlene, hans partiiske vidne, drive et andet spil paa hvad maade det end kunde ske - Ja Gud forlad dem saa handlede mod os enfoldige folk... hvortil kommer som noget betydelig og sær mærkværdigt og til aller største oplysning udi sagen, at nemlig præsten hr. Thomsen gjorde spørgsmaal i baade Peder Iversens og mi sag til vidnet Søren Andersen, om han sig kunde erindre at hr. Thomsen skulle have sagt til Søren Andersen: hand kunne kun frit underskrive disse dokumenter til vitterlighed thi det var kuns noget proforma og giædte inted...

Dend tilstaaelse af præsten hr. Thomsen giver fuldkommen tilkiende hvad det var og hvorledes de godtfolk handlede med nogle enfoldige bondefolk, nemlig paa syndig og u-christelig viis som de aldrig kand forsvare thi præsten bildte mig ind - det var et dokument hand have sammenskrevet for mig om dend dispute der var om mit bøndergods og soldaterhold og skulle flux afsted til amtmanden og derfor kaldte mig ind i dagningen ved lys at underskrive, lagde sa begge sine flade hænder over skrifted til hand fik min underskrift, da jeg umulig dend tid troede ham saa ilde som min laugværge, især det skede i hans sovekammer under 4 øyne."³⁴²

En måned senere skriver sognepræsten Thomas Thomsen

"Men saasom en god ven forestillede mig, at det var dog fornøden at give i det mindste et kort replique derpaa, saa har jeg ikke ladet det forbigaa.

1. Behaged Sgr. Schytte at kalde enke Bodil Bredahl en fattig og enfoldig enke, endskønt han vidste bedre, at hun rettere kan føre navn af at være velhavende og poleret end fattig og enfoldig, men han skulle tillægge hende saadanne ephitate, dels for at sætte sminke paa sagen, dels for at bestyrke det, at han havde erhvervet ben.paup. til hende

2. er det forunderligt at Sgr. Schytte tør driste sig til at tilbyde enken tværtimod hendes egenhændige underskrift, foruden at hr. provst Ravn i særdeles saa og hørte hvor godvillig hun underskrev det hvorom vi tilforn havde gjort køb med hverandre

³⁴²LAN B78A-24 Hj.-Ginding hrd. Dokumenter til justitsprotokol sag nr.406(31) , brev af 7-9-1779 fra Bodil Bredahl til herredsfogeden

3. kommer det og mig noget besynderligt for, hvorledes Sgr. Schytte kunne inventere det at hr. provst Ravn som jeg ganske cntradicerrer havde gjort helvede hed for mig og at jeg af armod havde gjort det passerede, ds det dog var alle bekendt, at jeg den tid var en velhavende mand og ejede ikke saa lidt jordegods, men hvad og hvor meget jeg deraf ville pantsætte formener jeg stod i min egen mag, naar jeg derpaa først havde et lovlig skøde. Men derimod, da jeg efter 3 aars forløb kom i en slags foretrædelighed, et par af mine creditorer, og især en enke, nemlig madame Bertelsen anlagde sag mod mig for en kapital på 1500 rdl. som jeg var gaaet i caution til hende for paa en andens vegne, der var hende samme penge skyldig, betjente prokurator Schytte sig af samme lejlighed, saa at enken Bodil Bredahl og hand mente at de kunde sig og gøre ved mig hvad de vilde, naar de saa mig indviklet i andre fortædeligheder... Men at jeg egentlig skal komme til den rette og sandfærdige aarsag, som grunden til at enken Bodil Bredahl gav mig skøde paa de to halvgaarde her i Bording sogn, da er denne: For en del aar siden havde enken som den største jordbesidder i et læg, da hun var ejer af 3 halvgaarde, af hvilke hun endnu ejer den ene, megen bryderi ved at faa en soldat forskaffet, blev idelig truet med execution med videre, hvorpaa hun adskillige gange talte med mig derom, at hun som enke for at blvie befriet fra saadanne fortrædeligheder ville hellere sælge de 2 halvgaarde eller i det mindste den ene deraf, hvorom hun adskillige gange talte med mig, førend det kom til fuldkommenhed med skødet; dog var hverken hun eller jeg for, at det offentlig skulle bekendtgøres førend fornødenhed det udkrævede".³⁴³

Den 4. februar 1780 afsiges der endelig dom i sagen og Th. Thomsen bliver frikendt for alle anklager. Samtidig med sagen bor Bodil Bredahl som logerende på præstegården, idet præstegårdsforpagteren Niels Nielsen Rønkilde er Bodil Bredahls svigersøn.

Rønkilde- og andre bønder

Forbindelsen mellem Rønkilde og præstegården er tæt på flere måder. Dels gennem præstegårdsforpagteren Niels Nielsen Rønkilde, dels gennem pengelån mellem præsten og Rønkilde-manden Thomas Nielsen Rønkilde.

³⁴³LAN B78A-24 Hj.-Ginding hrd. Dokumenter til justitsprotokol sag nr.406(31) , brev af 7-10-1779 fra Thomas Thomsen til herredsfogeden

Men Rønkildegården er også et sted, hvor man mødes. Det indgår i flere sager, hvor folk er mødtes og spillet og drukket. Det indgår bl.a. i sagen vedr. Jens Hansen, hvor han fortæller om julen i 1779, hvor der er foregået forskellig spil og handel under bordet.

Rønkilde-folkene bliver også anerkendt og er en del af det herremandsagtige lag. Da den gamle koloniforvalterbolig, Nørlund, bliver solgt i 1784, er det de to brødre Thomas og Niels Nielsen Rønkilde, som er vidner.

Rønkilde ligger også tæt på den nye hedekoloni Christianshede og det ser ud til at Herman Bang for en kort stund opholder sig i Rønkilde hos Thomas Nielsen Rønkilde. Det er omkring 1786 inden han flytter til en anden ejendom i HvirbskovVrads sogn.

Broderen til Thomas Nielsen Rønkilde, præstegårdsforpagteren Niels, er gift med Christen Poulsen og Bodil Bredahls datter. Han har også en ejendom, bl.a. en i Bodholt. I 1785 udsteder han skøde til fæsteren Jørgen Christensen Boedholt på sit sted i Boedholt på 1-7-3-2 1/2. Jørgen Christensen låner åbenbart pengene til dette projekt af en af de logerende på præstegården, Rasmus Andersen Seerup.

I 1787 udsteder Niels Nielsen Rønkilde en panteobligation på 200 rdl. til Niels Hansen Holm med pant i 1. prioritet i Bording præstegård. Det er muligt at han ikke har kunnet overholde forpligtelserne fordi i 1788 er der udlæg hos Niels Nielsen Rønkilde i præstegården.

Den anden store selvejergård i sognet er Munklindegård. I 1770erne stod vi overfor generationsskiftet i den ene halvgård mellem Peder Andersen Uhr og Hans Pedersen. I 1786 er det så den anden halvdel af Munklindegården med Niels Pedersen Møller og Ingeborg Christensdatter på den ene side og sønnen Peder Nielsen på den anden side. Her udfærdiges så skøde og aftægtskontrakt mellem de to generationer. Samtidig låner Peder Nielsen penge af en nabo, Christen Nielsen på Stenholtgård og udsteder en panteobligation på 66 rdl. og 4 mk. til denne Christen Nielsen. Forældrene skal have bolig og har ret til at tage en del af deres bohave med fra deres gamle hjem. I den nordlige ende af sognet ligger selvejergården Munklinde. Den blev selv-ejergård i 1743. Den er delt i to halvgårde, hvor Niels Pedersen møller bor i den ene af halvgårdene og sognefoged Peder Andersen Uhr bor i den anden halvgård sammen med sin kone Olivia Hansdatter. De har fire børn: Anders, Mads, Hans og Kirsten. Sidstnævnte bor i Agerskov sammen med sin mand Christen Nielsen Sangild. Mads Pedersen flytter til Agerskov for at blive giftet med Ane Marie Hansdatter, datter af fæstebonden i Agerskov, Hans Pedersen, som også er hosekræmmer. Anders Pedersen har en gård i Karup sogn og så er der Hans Pedersen tilbage. Hans Pedersen, søn af Peder Andersen Uhr, overtager Munklindegården på visse betingelser. Han skal sørge godt for sine forældre P.A.U. og O.H. De har en række rettigheder som aftægtsfolk. Han må ikke sælge stedet uden

sine forældres samtykke. Som vitterlighedsvidner bruger han sin bror Anders Pedersen og Thomas Nielsen Rønkilde.

Nogle af de andre selvejere er Thomas Nielsen Rønkilde og Jørgen Sørensen i Guldforhoved. Den 22.juni 1775 udstedes skøde fra Jørgen Sørensen i Guldforhoved til Thomas Nielsen i Rønkilde på en halv gård i Guldforhoved. 2-2-1-2 1/2. Den 24. juni 1777 optræder handlen mellem Jørgen Sørensen i Guldforhoved og Th.Nielsen Rønkilde igen. (????) Han må skyldte nogle penge væk, da der er auktion hos ham i 1778, men dem som køber ved denne auktion køber også på kredit, så det er svært at få pengene ind.

den 31. januar 1777 skriver Commercekollegiet til Th.Nielsen Rønkilde, at han får tilladelse til at få sin gård forsikret i købstædernes brand forsikringskasse. Den 2. april 1777 bliver Rønkildegård synet mh.t. brandtaxation og forsikres i købstædernes brandforsikringskasse. Synsmændene bliver Jens Nielsen, Ravnholt og Søren Pedersen, Bodholt.

Den 18. april 1777 er der udarbejdet synsforretning over Rønkildegård med meget udførlig redegørelse for husstand og indretning.

Rasmus Nislef

Vi har set at den nye møller Rasmus Nislef ligesom sine forgængere optræder som stedfortræder for amtmænd og andre offentlige myndighedspersoner. Han er samtidig opkøber af ejendomme og dermed herremand. Han er enten selv eller gennem sin familie med i lagets familiære begivenheder som barnedåb m.m. som udtrykker lagets sociale fællesskab. Desuden er han møller og i besiddelse af et privilegium i forhold til sine sognefæller, nemlig retten til at male korn for bønderne i sognet. Alle disse positioner og privilegier gør mølleren til et klart udtryk for det herremandsagtige lags karakteristika. Den 7. juni 1770 får han endvidere retten til at brænde brændevin og dermed yderligere et privilegium, der kan støtte møllens virksomhed som kro og købmandshandel.

Udover disse forhold var der også et yderligere forhold, der er karakteristisk for laget og binder det sammen. Det er låne-transaktionerne.

Rasmus Nislef har i 1770erne låne-transaktioner med 3 personer eller personkredse. Den første er den nye ejer af Rosborg, Rudolph Linde, som han låner 362 rdl. af. Men han får åbenbart besvær med at betale den tilbage, da der dukker en retssag op vedr. denne panteobligation i 1779.

I 1776 låner Rasmus Nislef penge af en i Salling, Morten Christensen Bundgaard. Det drejer sig om 398 rdl. Morten Christensen dør og gælden forfalder. Den 13. oktober 1777 opsiger Christen Nielsen Horslund på Krarupgård i Hæm sogn obligationen på sin afdøde svigerfars vegne. C.N.H. er gift med Cathrine Mortensdatter, datter af M.C.B. Pengene skal være betalt til snapsting 1778. Det bliver de ikke og så kører sagen. Den 18. september falder der dom og Rasmus Nislef skal betale 411 rdl. plus rente og omkostninger på 10 rdl. Den 8. maj 1776 han en obligation til Morten Christensen Bundgaard i Salling på 398 rdl. Renten er 4 % p.a. Men Morten Christensen dør og så forfalder gælden. Den 13. oktober 1777 opsiger Christen Nielsen Horslund, Krarupgård i Hæm sogn obligationen med en gæld på 398 rdl., som Rasmus Nislef har til C.N.H.s hustru Catrine Mortensdatter via hendes far. Pengene skal med renter m.m. betales til snapsting 1778. Renterne er betalt til og med i år.

Rasmus Nislef betaler ikke til snapsting 1778. Derfor udtages den 21. juli 1778 stævning mod Rasmus Nislef vedr. gæld til Christen Nielsen Horslund, Krarupgaard. Sagen kører hele sommeren og den 18. september 1778 bliver der afsagt dom. Rasmus Nislef skal betale gælden plus renter, ialt 411 - 2- 8 og desuden 4 % rente indtil gælden er betalt. Med hensyn til omkostninger skal Rasmus Nislef betale 10 rigsdaler.

Den tredie långiver til Rasmus Nislef er commerceråd Laurids Hviid. I første omgang kører der en sag i 1775 frem til den 12. januar 1776 med dom og Nislef taber igen. Men i 1778 er det commercerådens døtre, som er långivere. Det er Mad. Hviid og Mad. Brøndum fra Aarhus. Rasmus Nislef låner 2500 rdl. af de to døtre og pantsætter sandsynligvis hele sin jord- og ejendomsbesiddelse omfattende 31 ejendomme i såvel Bording sogn som Kragelund sogn, Ikast sogn og Finnerup sogn.

Udover præsten Th.Thomsen og Christen Poulsen, nu Bodil Bredahl, så var møllerne i Bording og Klode stadig centrale led i laget. Det er nu Rasmus Nislef, tidligere forvalter på Clausholm, som er møller. Men Rasmus Nislef plages ligesom præst m.fl. af retssager i 70erne. Den første er en sag mellem ham og Commerceråd Laurids Hviid omkring en gæld på 120 rdl. Den starter i 1775 og afsluttes midlertidigt den 12. januar 1776 med dom.

Men Rasmus Nislef har også brug for at låne penge. Sagen med Chr.Nielsen Horslund er imidlertid en lille sag i forhold til den, som begynder den 17. juli 1778. I dag udsteder Rasmus Nislef et pantebrev til Mad. Hviid og Mad. Brøndum, Århus, begge Commerceråd Hviids døtre på 2500 rdl. Han pantsætter flg. ejendomme:

Bording 1 grd. præsten bruger 2-6

Frederiksværk Mads Pedersen

Neder Bodholt Søren Pedersen 2-1-3-2 1/2

Hestlund Henrik Lauridsen 2-6-1-1/2

Hestlund Peder Enevoldsen 1-7-1-2

Hestlund Jørgen Clemmensen 2-6-3-0

Hestlund Mads Brunbjerg 2-6-1-2 1/2

Hestlund Peder Christensens enke 3-3

Nør Agerskov Jens Christensen 1-6-2-1

Nør Agerskov Ole Sørensen 1-6-2-1

Kragelund sogn Skygge 1-5-2-1

Skygge 0-6-0-3/4

Skygge 1-5-2-1

Skygge 1-4-0-0

Skygge 5-1

Skygge 2-2-0-2 1/2

Elbek 1-3

Ikast sogn Tulstrup by 10-4-3-

Tulstrup 2-1-

Tulstrup 2-2-3-1

Tulstrup 2-3-1-

Tulstrup 2-2-1-

Tulstrup 3-4-1-1

Tulstrup 3-3

husmand

Ravnsvad 2-4-3

Ravnsvad 2-4-3-2 1/2

Ravnsvad 1-2-2-1

Ravnsvad 1-2-2-1

Ravnsvad 2-5-2

Finnerup sogn Hillerup grd.

Hillerupgrd. 1-6-2 1/2

Hillerupgrd. 1-6-2 1/2

Ialt 72 td.-3-3- ialt for 158 rdl. (kan det også passe ??) Det er muligt, at denne panteobligation er en udløber af sagen med Commerceråden i 1776.

Af denne liste fremgår samtidigt, at mølleren Rasmus Nislef har været en af de mest betydelige herremænd i sognet.

Alle tre långivere er udenfor sognet ligesom Th. Thomsens långivere. Når det bliver relativt store beløb, så bliver sognet for snævert et område til at finde långivere i.

I 1780 ser det ud til at Rasmus Nislef afklarer ejendomsforholdene vedr. møllen med en hr. Storm. Men han fortsætter også med sine lånetransaktioner. Den 20. september 1780 udsteder Nislef en vekselobligation til rådmand Giørup for et lån på 61 rdl.. Rasmus Nislef's søn Rasmus Rasmussen Nislef lover Giørup at pengene kommer indenfor 2 måneder., Men det gør de ikke. Derfor ender det med en retssag. Den 6. april næste år, dvs. 1781, afsiges der dom, hvor Rasmus Nislef bliver dømt til at betale pengene plus omkostninger. Det ser ud til at han får nogenlunde fred i et par år indtil 1784, hvor der så kommer en skatterestancesag vedr. 215 rdl., som han mangler at betale i skat. Et par år senere er der problemer vedr. forholdene i kolonierne.

Men i hans sidste leveår 1787 når han at få lavet en aftale med sin søn vedr. overtagelsen af Bording mølle inklusive ejendommene i Skygge by og det gamle koloniteglværk Frederiksværk. Det hele overdrages til sønnen for 2200 rdl. mod dog at han sørger for sin moder og hendes søster, søstrene Waagaard.

Inden han dør, når Nislef også at få en ny retssag på halsen, nemlig af prokurator Lund fra Skivehus vedr. et lån på 400 rdl. med pant i bl.a. Bording mølle. Nislef dør den 20. juli 1787. Den 3. august udstedes en panteobligation til prokurator Lund, men han fortsætter sagen mod enken, madame Birgitta Christina Waagaard. Det gør ejeren af Rosborg, Rudolph Linde, også. Han fører sag mod enken vedr. en ikke indfriet panteobligation fra 1774 på 362 rdl.

Rasmus Nislef

Den 11. august 1780 udstedes evt. skøde eller pantesag mellem Rasmus Nislef og Storm vedr. Bording mølle. Den 20. september 1780 udsteder Rasmus Nislef en vekselobligation til rådmand Giørup i Viborg mod et lån på 61 rdl. Rasmus Nislef junior, lover at betale indenfor to måneder fra dato. den 14. december 1780 Sag vedr. Rasmus Nislef's gæld til rådmand Giørup i Viborg. den 12. januar 1781 var der laudag i Hj.Ginding herredsret. Rasmus Nislef blev indkaldt af rådmand Giørup i forbindelse med en gæld på 61. rdl. ved en vekselobligation af 20 .september sidste år. Da han ikke var tilstede indkaldes han atter til den 26. januar igen. den 26. januar 1781 var der atter retsmøde vedr. Rasmus Nislef i Hj.Gindingherredsret i Holstebro. Rasmus Nislef bad om udsættelse til 23. februar i år. Den 23. februar 1781 var der igen retsmøde i Hj.Ginding herredsret ved Rasmus Nislef. Han skulle da have betalt, men det skete ikke og sagen blev optaget til doms. Den 6. april 1781 afsiges dom i Hj.Ginding herredsret over forvalter Rasmus Nislef boende i Bording mølle vedr. en indfrielse af en gæld på 61 rdl. i form af en vexeobligation udstedt den 20. september sidste år af rådmand Giørup i Viborg. Da Nislef ikke har betalt i mindelighed dømmes han til at betale gælden samt renter og 4 rdl. i omkostninger. Den 8. oktober 1784 startede en sag vedr. skatterestance imod Rasmus Nislef på 215 rdl. Den slutter med dom den 17. december 1784

den 28. juni 1786 er der retsmøde i Tyrsting- Vrads herredsret. Det gælder Rasmus Nislef og Bertel Nielsen Nørlund samt Laust Hiølund fra Isen.

Den 5. juli 1786 er der en sag vedr. Nislef, løgager contra Christianshede.

Den 11. januar 1787 indgås en aftale, en convention mellem Rasmus Nislef, Bording Mølle og Rasmus Rasmussen Nislef, Humle mølle.

R.N. overdrager R.R.N. Bording mølle i forpagtning på 6 efterfølgende år fra 1. februar 87 til 1. juni 1793. I afgift erlægges årligt 30 rdl. samt alle skatter og afgifter betales. Afgiften erlægges hvert år til 1. maj. R.R.N. får hele møllen undtagen de seks mølleagre på møllebakken næst op til Nørlund, Sønder-Nør med enderne strækker sig ned til Bording å ligesom og fri fiskeri udi Bording mølledam, Skygge og Bording å. Men min søn R.R.N. har samme jagttrettighed i Bording mølle og Skygge bys ejendomme, som jeg selv har. Desuden

har jeg krav på fri husværelse for min hustru og mig, hendes søster og vores tjenestefolk og til vores møbler og ejendele. Vi skal selv betale folkeløn til førstkommende påske, men R.R.N. har myndighed overfor folk fra 1. februar. Af kreaturer skal der være 3 køer, 1 hoppe og 21 får. Hele møllens revenue nyder R.N. indtil 1. april og R.N. betaler alle skatter til 1. april. Alle reparationer sørger forpagter/R.R.N. for, men R.N. betaler 150 rdl. til det. R.R.N. skal have R.N.s bohavet først mod betaling før nogen anden. Til udsæd skal der skaffes 8 td. rugsæd. Forpagteren må hverken sælge hør eller foder fra møllen. Der er 1/2 års opsigelse. R.N. ejer :

Bording mølle 4-6-2-0

Møllenskyld 5-2-2-0

Skygge by 9-4-2-2

Frederiksværk

det hele overlades R.R.N. for 2200 rdl.

Den 26. juni 1787 er der en sag mellem Rasmus Nislef og kreditoren , prokurator Lund, Skivehus vedr. lån til Nislef på 400 rdl.

Den 27. juli 1787 er der en sag mellem Rasmus Nislef og kreditoren , prokurator Lund, Skivehus vedr. lån til Nislef på 400 rdl.

Den 3. august 1787 er der en sag vedr. en panteobligation fra Rasmus Nislef til prokurator Lund for lån på 400 rdl. med pant i Bording ml. og flere steder.

Den 14. september 1787 fører Rudolph Linde, Rosborg sag mod enken Mad. Nislef i Bording ml. vedr. en ikke indfriet panteoblig. som R.Nislef udstedte til Linde den 10. maj 1774 på 362 rdl.

Den 11. december 1789 fører Prokurator Lund, Skivehus sag mod Birgitte Christina Waagaard, sal. Rasmus Nislef, Bording ml.

Den 8. januar 1790 fører prokurator Lund, Skivehus sag mod Birgitte Christina Waagaard, sal. Rasmus Nislef, Bording ml.

Den 29. januar 1790 fører prokurator Lund, Skivehus fører sag mod Birgitte Christina Waagaard, sal. Rasmus Nislef, Bording ml.

den 12. februar 1790

Prokurator Lund, Skivehus fører sag mod Birgitte Christina Waagaard, sal. Rasmus Nislef, Bording ml.

den 26. februar 1790

Prokurator Lund, Skivehus fører sag mod Birgitte Christina Waagaard, sal. Rasmus Nislef, Bording ml.

Koloniernes folk

Hvis vi bevæger os ned til kolonierne, så ser vi at Andreas Rasch, Herman Bangs svigersøn, er blevet kromand i Christianshede og indehaver af et kongeligt privilegeret værtshus. I 1780-81 fører han en retssag mod sin tjenestepige, Kristina Olfsdatter fra nabobyen Kolpensig. Det drejer sig om at hun kræver sine fæstepenge, men hun har åbenbart opført sig løgnagtig overfor Andreas's hustru.

Men Herman Bang er ikke blot Andreas Rasch's svigerfar, men også hans långiver. I 1783 udsteder Andreas Rasch to panteobligationer til Herman Bang på henholdsvis 153 og 98 rdl. Men han har også lånetransaktioner med en købmand i Randers, Hans Chr. Hansen. Det starter lige før jul i 1784 og fortsætter helt ind i 1786.

Men Andreas Rasch har også selv sine debitorer. Det er bl.a. Jens Skræder og Ane Rasmusdatter begge fra Christianshede. Det sker i 1786.

Herman Bang har også sine låne- og ejendomssager. I 1780-81 kører en sag mellem ham og degnen Jens Clausen vedr. en gæld til Herman Bang. Herman Bang ejer åbenbart en gård i Over Isen, som han sælger til Christian Møller i 1784.

Han har åbenbart også svært ved at få sine lån tilbage fra sin svigersøn. Ihvertfald kommer Niels Hansen fra Chr.hede i 1785 på Herman Bangs vegne og kræver penge tilbage fra Andreas Rasch. Det er muligvis samtidig, at Herman Bang flytter fra Christianshede og "mellemlander" i Rønkilde inden han drager til Hvirbskov i Vrads sogn.

Forvalter Kiersgaard dør i 1785. Hans enke er Anna Sophie Deichmann, en datter af kolonikommisær Deichmann. og hans ejendom står til salg. Den bliver købt af en Niels Bjerg fra Over Mølle i Remme sogn.

I kolonierne sker der også noget. Kolonisten Herman Bang får lejlighed til i 1778 at flytte fra Christianshede og købe en skovriderbolig i nabobyen Sepstrup ved en auktion. Året før får han bortgiftet sin datter Sophia Catharina Amalia Hamer Bang til mons. Andreas Christian Rasch af Nør mølle. Det er således også ind i en møller-familie. Hans Kiersgaard får også bortgiftet sin datter Christina Carolina Kiersgaard til herredsfogeden i Hammerum herred Hans Ditlevsen Lehrbek, som er enkemand. Det er således også standsmæssigt indenfor laget.

Det er tidligere nævnt auktionernes årti. I 1775 fører Herman Bang, Chr.hede, en sag mod forvalter Eschow, Rydhave ang. auktionspenge fra auktion den 28.juli 75. Den foregik hos S.Mathias Bruno, Grov Nygaard i Peder Espesens bo. Her har Herman Bang tilsyneladende noget tilgode.

Selvom Herman Bang blot var hedekolonist, så var han en del af det heremandsagtige lag. Det kommer bl.a. frem den 22. august 1777, da Mons. Andreas Christian Rasch af Nør Mølle lader sig vie til Jomfru Sophia Catharina Amalia Hamer Bang fra Christianshede. Hun var af datter af Herman Bang. Men han bliver heller ikke ved med at bo i Christianshede.

Den 23. december 1778 bliver der nemlig udstedt et auktionsskøde på Skovrider Sørensens gård i Sepstrup til Sgr. Herman Bang, Christianshede. Han har muligvis fået sig en billig gård og anledning til at komme væk fra kolonierne.

Andreas Rasch, Christianshede.

Den 11. oktober 1780 føres der sag mellem Andreas Christian Rasch kontra hans tjenestepige Kristina Olfsdatter fra Kolpensig. A.Chr. Rask udi det privilegerede værtshus i Christianshede fører sag mod sin tjenestepige vedr. hendes krav om fæstepenge fra mikkelsdag i år til mikkelsdag 81. Hun havde den 25. september i år kommet til Rasch og mødt hustruen, for hvem hun havde forebragt adskillige usandheder. Hunstævnes til den 11. oktober. Derudover indkaldes Sc. Christian Ludvig Rosborg, Kolpensig, som logerende, Niels Sørensen Kolpensig og hustru Johanne Olesdatter og tjenestemand Jørgen Sørensen.

Den 19. juni 1783 udsteder Andreas Rasch en panteobligation til Herman Bang i Christianshede på 153 rdl. Den 21. juni 1783 udsteder Andreas Rasch en panteobligation til Herman Bang på 98 rdl. Den 15. december 1784 anføres I Tyrsting Vrads herredsret to pantefor- skrivninger fra Andreas Rasch til Herman Bang på henh.vis 153 og 98 rdl. fra henh.vis 19. juni 1783 og 21. juni 178(1 el.3). Den 19. december 1784 udsteder Andreas Rasch, Christianshede en panteobligation til Hans Chr. Hansen, Randers på 185 rdl. og pantsætter hans indbo. Den 9. februar 1785 oplæses panteobligation udstedt af Andreas Rasch den 19. december sidste år til Hans Chr.Hansen, Randers på 185 rdl. på Tyrsting Vrads herredsret.

Den 7. september 1785 begynder sagen mellem Hans Chr.Hansen, købmand i Randers mod kromand i Christianshede Andreas Rasch vedr. en gæld på 185 rdl. og 37 mark. Den 21. september 1785 fortsætter sagen mellem Hans Chr. Hansen, Randers og Andreas Rasch fra Christianshede.(se den 7.9.85.) Den 2. november 1785 fortsætter sagen mod Andreas Rasch rejst af Hans Chr. Hansen, Randers (se den 7.9.85) Den 16. november 1785 fortsætter sagen mod Andreas Rasch rejst af H.C. Hansen, Randers. (se 7.9.85) Den 11. januar 1786 blev der afsagt dom i sagen rejst af H.Chr.Hansen, Randers mod A.Rasch, Christianshede.

Den 7. juni 1786 udstedte Andreas Rasch stævning mod to debitorer, nemlig Jens Skræder og Ane Rasmusdatter af Christianshede.

den 5. juli 1786 er der en retssag i Tyrsting Vrads herredsret rejst af Andreas Rasch i Chr.hede mod Ane Rasmusdatter også i Chr.hede vedr. en gæld.

Herman Bang

Den 6. december 1780 stævner Herman Bang Jens Clausen, sognedegn i Bording sogn. Den 20. december 1780 fortsætter Herman Bang fra Chr.hede sag mod degnen Jens Clausen vedr. pantegæld. Sagen vedr. Herman Bang kontra sognedegn Clausen, Bording fortsætter i 1781. Den 15. september 1784 udsteder Herman Bang skøde til Christian Møller på en gård i Over Isen på 2-7 og samtidig udsteder Chr.Møller en panteobligation til Junker Fredenrey i gården 198 rdl.

Den 20. juli 1785 kommer Niels Hansen fra Christianshede kommer på Herman Bangs vegne og anklager sin svigersøn Andreas Rasch ,ligeledes fra Christianshede for at skylde penge til H.B.

Anders Christensen Moeslund

En anden af de små selvejere, som både er med og ikke med i laget er Anders Christensen Moeslund i Hestlund. Han optræder flere gange sammen med nogle af lagets medlemmer. Han dør i 1774 og i den anledning kommer der en række skifteforretninger og auktioner samt ikke mindst arveafkald. Det skyldes muligvis at arvingerne dermed slipper for at bære evt. gæld. Thomas Thomsen var laugværge for enken Bodil Nielsdatter. Præsten købte også en del af bohavet samt selve ejendommen. Desuden havde han åbenbart også lånt penge af ACN en gang. Auktionen over ACMs bo finder sted i juli 1774, men der følger en retssag vedr. ACMs tilgodehavender hos Th.Thomsen efter i 1775 og der kommer også en række arveafkald i løbet af 1775. Her få vi et indblik i ACMs og anden kones familie. De har familie både i sognet, i regionen og på Sjælland.

Der var ikke ret mange selvejere i sognet. Der var i Rønkilde, Munklinde og så et hus i Hestlund, Anders Christensen Moeslunds hus. Anders dør i 1774 og den 22. eller 27. juli 1774 blev der afholdt auktion i Hestlund over Anders Christensen Moeslund's gård, besætning, løsøre og effekter. På denne auktion kom der ikke kun folk fra Hestlund, men præsten pastor Thomas Thomsen var der også. Han var enkens laugværge. Han købte bl.a. 1 egeskab, 2 uldsakse og 3 sakse, 1 gl. hægls, 1 håndqværn, 1 dito og 1 lynгле og endelig selve stedet på 7 skp. og 2 fjerdingkar.

Dette indkøb af billige ting afstedkommer også en retssag for den retsforfulgte præst. Den 26. april 1775 indledes sagen vedr. dødsboet efter Anders Christensen Moeslund, som havde penge tilgode hos Th.Thomsen. Det drejer sig om betaling af hus (ACMs hus i Hestlund) og løsøre for i alt 104 rdl. -5-15 plus et halvt års renter plus misligholdelse. Således er prisen for stedet blevet til 157 rdl. 2-15. Desuden skyldte Th.Thomsen for et gammelt lån på 90 rdl. ialt 247 rdl. Den 16. juni 1775 afsiges der dom i sagen over Thomas Thomsen, rejst af Anders Schytte på vegne af af dødsbo hos Anders Christensen Moeslund i Hestlund. Thomas Thomsen skal betale de 90 rdl. ,som han havde lånt af ACM. Endvidere skal han betale de 10 rdl. plus renter for det hus, som han købte. Endvidere skal han betale for det løsøre, som han købte på auktionen 3rdl.- 4 mark og 15 skilling. og omkostningerne. Han slipper derimod for at betale den særlige afgift, som man havde sat i auktionsbetingelserne, som retten finder i strid med lov og billighed.

Da Th.Thomsen ikke kan betale bliver der den 8. august 1775 afholdt auktion over det af Bording præstegård tilhørende sted i Hestlund (ACMs hus) samt over Bording kirke og Bording hede. Jens Hansen, søn af hosekræmmeren i Agerskov Hans Pedersen, købte og betalte med det samme kontant huset i Hestlund for 74 rdl.

Den 5. og 6. september 1775 afgives en række arveafkald i forbindelse med A.Christensen Moselund, Hestlund. Der er fra:

Anne Christensdatter g.m. Mads Jensen Busch i Gjellerup sogn af på en kapital på 7-2-13 (For Anne Christensdatter var A.C.M. farbroder)

Gregers Christensen, Hestlund på 37 rdl. (morbror arv)

Søren Madsen Tværmose, Giøstrup, Gjellerup efter moder Bodil Nielsdtr. gift med ACM.

Rasmus Christensen fra Anneberg (ACM morbror)

R.C.s broder: Christen Christensen Schouhus med arvepart på 4-14 og søstre Birthe, Anne og Inger Christensdatter.

Christen Nielsen Ringstrup, Hestlund af 6. sept. 1775 på en kapital på 2-4 (ACM var hans morbroder),

fra ACMs broder Niels Christensen Frølund, Bording by på en kapital på 37-2,

fra Niels Lassesgaard Grøde Ikast sogn kone Mette Madsdatter efter moder Bodil Nielsdatter, som døde i Fønnesbeck og som havde været gift med ACM på en kapital på 10-4-10, Niels Jensen Juulsgaard, Nørre Weyne, Rind sogn hustru Inger Madsdatter, moder Bodil Nielsdatter,

Niels Tværmose, Sunds sogn, min moder Bodil Nielsdatter,

Niels Christensen Gjellerup, ACM morbroder,

Christen Christensen Haaling, Herning sogn og farbroder ACM.

Den 3. august 1776 blev den afsluttende offentlige auktion over Anders Moeslund's dødsbo i Hestlund kundgjort ved plakat.

Buscherne

Så kommer vi til en af de markante repræsentanter for laget, nemlig Nikolaj Busch. I såvel 1769 som 1771 har han igen auktion over en del af det gods som han i 1766 købte sammen med sin svoger, kromanden Søren Thygesen. Vi møder ham igen i 1774, hvor han bor i Hestlund i den ejendom, som Anders Christensen Moeslund tidligere boede i. Han har nemlig også kontakt med en af ACM's slægtninge, Niels Lassegård i Grøde i Ikast sogn. Han bor sandsynligvis til leje hos præsten Thomas Thomsen, som er blevet gift igen og hvis anden kone hedder Ane Marie Busch, sandsynligvis en slægtning til Nikolaj og Giertrud, som er den gamle herredsfoged Johan Busch's børn.

I årene 1773–74 bliver Nikolaj og Giertrud Busch sammen med Niels Lassegård, Hans Hansen Hage involveret i en større falskmøntnersag. De prøver at lave bancosedler i stor stil og søger at få dem afsat på hestemarkeder og i sønderjylland. Men det går galt i 1775 og de bliver alle arresteret. Samme år bliver ejendommen sat på auktion på grund af at Th. Thomsen ikke kan betale det som han skylder fra auktionen i 74. Derfor køber Jens Hansen så ejendommen og flytter ind. Men et af værelserne i huset er fyldt af Buschernes bo. Men under den store skiftesag over de to Busch'ers bo ser det ud som om en del af deres bo er forsvundet og Jens Hansen er under stor mistanke for at have stjålet en god del af det. Nu kommer også fordringerne til Nikolaj Busch, bl.a. fra en af dem, som han fik solgt en hest til. Men der er også fordring fra den lokale møller Rasmus Nislef vedr. en panteobligation på 200 rdl. som han har været selvskyldner og kautionist på. Under disse begivenheder bor Søren Thygesen, som var med til en del af Nikolaj Busch's tidligere aktiviteter først i en kolonigård, Løgager, og derefter er han logerende hos præsten Thomas Thomsen som andre, bl.a. Bodil Bredahl.

Da Anders Christensen Moeslund dør i 1774, bliver hans hus ved auktionen solgt til sognepræsten Thomas Thomsen. Anders Christensen Moeslund var 2. gang gift med Bodil Nielsdatter. En af hendes døtre fra første ægteskab var Mette Madsdatter, som blev gift med en **Niels Lassegaard**, som dermed fik ACM som svigerfader. Niels Lassegaard boede i et hus ved Ikast kirke. Den lokale birkedommer, som p.t. var suspenderet, Christian Lüster for Herningsholm Birk skriver i en indberetning til kancelliet, at han i efteråret 1773 kom ind til Lassegaard og traf Lassegaards moder. Han bad hende låne papir og blæk, da han skulle skrive en besked. Konen leverede ham papir og blæk, som stod i den østrestue i vinduet. Da Lüster kom der ind fandt han tre blækhorn. Han dyppede en pen i det ene og begyndte at skrive. men blækket forekom ham da noget forunderligt, eftersom hvert bogstav blev, som

om det var trykt. Han forsøgte derpå blækket i de to andre horn og opdagede at hver blækhorn havde sin egen kulør. Han gik rundt i lokalet og fandt et åbent skab, hvori han fandt en 100 rigsdalersseddel, en 50 rigsdalerseddel og to rigsdalersedler, hvilke han straks så var falske, da der intet stempel var på dem. Endvidere laa sammesteds et stykke papir hvorpaa var ridset med blyant begyndelsen til en 10 rd. seddel, to andre papirer, hvorpaa der i hvert hjørne stod udprikket C 7 med krone over, og endelig nok et stykke papir, hvorpaa stod skrevet "Kiøbenhavns Banco", hvert bogstav adskilt fra de andre samt nogle af bankdirektøernes navne. Mens Lüster var i færd med at undersøge disse sager i Lassegaards stue, træder **Nikolaj Busch**, som vi kender fra 1760ernes lag i Bording sogn, ind i stuen. Det skal huskes, at det er herredsfogedens søn. Lüster tager papirerne og sedlerne med for at vise dem til sin vært, Peder Ringstrup, degnen Linderod og skriverkarlen Opitius. Nogle dage senere kommer Nikolaj Busch og Niels Lassegaard på besøg hos Peder Ringstrup og kræver sedlerne tilbage. Lüster ville ikke udlevere dem, men efter at de havde drukket Lüster fuld, så havde de taget sedlerne og brændt dem. Det var i 1773. I maj 1774 blev Niels Lassegaard arresteret af amtmanden, men da der ikke var nogle tydelige beviser blev de nødt til at løslade Lassegaard igen i august 1774.

I mellemtiden var Niels Lassegaards svigerfader Anders Christensen Moeslund død i Hestlund og hans hus stod tomt. Det blev solgt til sognepræsten Thomas Thomsen. Det er sandsynligt at Nikolaj Busch har fået lov af Thomas Thomsen til at bo i hans hus.

I december 1774 bliver en ny mand knyttet til falsk-møntner projektet, nemlig Hans Peter Schmidt, da han bliver afskediget fra en stilling hos en sagfører Gierulf. Han fik logi som så mange andre hos kromand **Søren Thygesen**, som var gift med **Giertrud Busch**, Nikolaj's søster. Vi har også tidligere hørt om Søren Thygesen, da han købte jordegods i 1760erne sammen med Nikolaj Busch. Ved juletid får Nikolaj kontakt med Schmidt og fik ham overtalt til at gå med til at lave falske pengesedler, så gode at de ikke kunne skelnes fra ægte. Han mente at Schmidt havde en god fast hånd, der var nødvendig til at få dem til at ligne de ægte sedler. De fornødne stempler havde Nikolaj Busch hjemme i Hestlund. Schmidt flyttede derfor til Hestlund og bosatte sig hos Nikolaj Busch. Lassegård kom til Hestlund og instruerede Schmidt, som gik i gang med at producere sedler. Stemplerne lå hos Gertrud Busch og dermed hos Søren Thygesen. Schmidt og Busch overvejede at dele overskuddet udenom Lassegaard. Lassegaard kom dog og tog stemplerne. Så måtte Busch og Schmidt søge nye veje. Busch tager derfor til **Hans Hansen Hage** i Hammer sogn. Ham har vi også hørt om før i forbindelse med en tur til Odense i 1762 sammen med Christen Poulsen fra Ravnholt hos en handskemager Jens kolsted. Hans Hansen Hage var hudehandel i stor

international skala og kunne sagtens bruge nogle flere pengesedler og omsætte dem rundt i landet. Han fik fat i sin nabo Peder Børgesen, hvis broder var gørtler og kunne lave stempler. I april-maj 1775 var stemplerne færdige. Så gik produktionen i gang for alvor. Men Busch ville åbenbart stadig snyde sine kammerater. Derfor fortsatte Schmidt og Hansen med seddelproduktionen og afsatte dem rundt i Jylland i sommeren 1775. Peder Børgesen blev inddraget i projektet. I juni og juli havde de meget god handel med de falske sedler.

Men i september 1775 blev de forskellige deltagere i projektet arresteret.

1770erne ser ud til at have været auktionernes og retssagernes årti. Allerede den 25. september 1771 blev der afholdt auktion over Nikolaj Busch over gården Højris og denne gårds bøndergods, herunder landsbyen Hestlund. Han fik som bekendt i løbet af 60erne opkøbt en del af bøndergodset i Bording sogn og i de omliggende sogne. Højris ligger i nabosognet Ikast .

I 1775 er han åbenbart flyttet til Hestlund. Det fremgår af en regning fra 19. juli 1775, idet Hr. Bornesmith i Viborg leverer varer til Nikolaj Busch i Hestlund. Det drejer sig om 5 1/2 alen rød (sweinerbays)(milton) á2 mk.-12 sk.), 20 alen (snor) a 3 sk., 1 1/2 alen ubleget lærret a 12 sk. og 1/2 alen bred ().

Året efter må han åbenbart mangle penge, da han den 12. januar 1776 har udstedt en patenobligation på 200 rdl. med Rasmus Nislef som kautionist og selvskyldner. Han har således allieret sig med mølleren, som selv er i vanskeligheder i løbet af 70erne. Men samtidig enten i 75 eller i 76 bliver han imidlertid anholdt. Igennem en meget lang retssag varende frem til 1777 kommer det frem, at Nikolaj Busch har forsøgt sig med særdeles utraditionelle måder at skaffe sig penge. Han har sammen med sin søster Giertrud Catharina Busch, Hans Pedersen Smidt, Peder Børgesen og Niels Lassegaard (en af ACM's slægtninge), Hans Hansen Hage (den tidligere nævnte hudehandler) samt broderen til Peder B., nemlig Hendrich Børgesen forsøgt at fremstille falske pengesedler.

Der blev også i den anledning skrevet en skillingsvisen om dem, der blev kaldt for "Samtale og overlæg imellem de fra Jydland til Kiøbenhavn indbragte delinquenter, som for falske banko-seddelers forfærdigelse er tildømt. En af dem blev frikendt, nemlig Hendrich Børgesen. Visen synges som : Nu har vi opholdt os så længe. Den er trykt i 1777 og kostede 2 skilling. Hendrich Børgesens tale og ligvers i slutningen af skillingsvisen lyder : "Ach ! Jammer og ynkelig klage !

Forbandede konst-skriverie !

Som bragte tre venner af dage;

og een jomfru i slaverie

på livstid hun spinder og sukker
 og tvende ! (det gyser i mig)
 man hånden jo gladevæk afhugger
 hver vogt sig for sligt skriverie”

Efter retssag og dom skal boet efter de to søskende, de to herredsfoged- børn, gøres op. Den 17.juli 1778 begynder skifteforretningen i Hestlund efter Nikolaj Busch og Giertrud Busch, de to søskende, som blev straffet for deres medvirken i falskmøntneri. De havde boet i det hus, som Jens Hansen nu boede i. Det vil sige, at det også var det hus, som Anders Christensen Moeslund havde boet i. De to har så muligvis boet i det i perioden mellem Anders C.M.s død og Jens Hansens overtagelse. De to falksmøntneres tøj lå i et kammer, som var forsegleet og ubrækket, da skifterettens mænd kom. Det var den kendte prokurator Anders Schytte, som forestod skifteforretningen på amtmandens vegne. De to vitterlighedsvidner var Christen Laursen og Peder Nielsen, begge fra Hestlund by.

Den 10. august 1778 fortsatte skifteforretningen vedr. Gertrud Busch og Nikolaj Busch i Jens Hansens hus i Hestlund. På amtets vegne mødte Jørgen Tranberg på sin principal procurator Schyttes vegne i følge den fra amternes øvrighed tillagte ordre, " for at åbne en endnu i kammeret staaende kiste, og registrere hvad der udi måtte forefindes”. Som vitterlighedsvidner havde Tranberg Søren Jacobsen og Christen Laursen fra Hestlund. Døren blev fundet ubrudt, men der var ingen nøgle til kisten. Smeden blev sat til at åbne kisten. Der var ikke noget udover nogle papirer, som skifteforvalteren puttede i en pose og derefter forseglede han kisten. I dragkisten var der også kun papirer. Forvalter Kiersgaard fortalte, at i forbindelse med forseglingsforretningen i 1775, da Buscherne blev anholdt, da indleverede stedets beboer, Jens Hansen, et stykke af en sølvske. Det var justitsråd Bloch, som foretog denne forretning. Han opholdt sig på Nørlund, forvalter Kiersgaards bolig. Dette stykke var stadig i Kiersgaards forvaring og blev vurderet til 3 mark og 4 skilling. Desuden fandtes et (n)aalehus med en filernaal til 8 sk. Desuden et stk. messingtråd til 2 sk. og 1 stk (leer) til 1 sk. Præsten på stedet , Thomas Thomsen, anmeldte at han havde to sengesteder. Det ene var stadigvæk i huset, men det andet havde han selv fået i 1775. Men hvilket sengested det var af dem i boet stående kunne han ikke huske, men han ville meget gerne have det anvist. Han mente også at der var noget gammelt omhæng til sengestedet. Hvis det skulle auktioneres, så ville han også gerne have godtgjort det gamle omhæng. Han beder ydmygt og ærbødigt om dette.

Desuden blev nogle køer fra 75-forretningen registreret og vurderet. Den ene ko var 1 gråhiemlet ko, som var hos Jens Hansen. Koen var død af ælde i januar 76. Den var 2 rdl. og 2 mark værd. Den anden ko var en sorthiemlet ko, der var i foder hos Christen Andersen.

Jens Hansen kunne ikke sige mere. Men man manglede endnu at få åbnet den kiste, som tilhørte Mad. Nørlem. Den opbevarede af Jens Hansen. Ved auktionen idag den 10. august 1778 blev der en indtægt på 52. rdl. og 0 mark og 4 sk.

Den 20. august 1778 anmoder anklageren Anders Schytte sognefogeden Peder Andersen Uhr om at forholde Jens Hansen det forhold, at en del af Buschernes bo er forsvundet. Jens Hansen bliver bedt om at tilvejebringe, det som måtte være stjålet eller angive hvem som evt. har stjålet det. Desuden skal han som følge af, at hans eget bo ikke er blevet stjålet og ikke har sat vagt ved Buschernes bo, tilvejebringe det stjalne bo. Det forsvandt nemlig dagen før auktionen. Det er forkyndt af Peder Andersen Uhr (sognefoged) og Niels Pedersen Møller (begge fra Munklinde) for Jens Hansen.

Den 12. september 1778 er skifteretten over Buscherne og Niels Lassesgaard i Grøde flyttet fra Hestlund til Giellerup tingstue i Hammerum herredsret. Den startede kl.10. Som vitterlighedsvidner blev indkaldt Lars Jensen og Søren Jensen, begge fra Gjelleruplund. Jørgen Tranberg mødte på Procurator Schyttes vegne. Noget tyder på at skifteforretningen alligevel er flyttet til Hestlund i løbet af dagen.

Indtægterne fra auktionen den 10. august blev opgjort til til 52. rdl.0 mark og 4 sk. Men så kom forholdet frem om det bortkomne gods fra Buschernes bo. Jens Hansen trådte frem og erklærede, at der ofte var stjålet fra hans eget bo og desuden kunne han ikke sige noget om hvem der var gerningsmændene. Følgelig kunne han heller ikke være ansvarlig for tyveri af Buschernes tøj. Men alligevel mente skifteretten at Jens Hansen var ansvarlig og bad ham om inden 14 dage at gøre rede for hvordan det sorsvundne tøj var forsvundet. Dernæst blev boets gæld gjort op. Der var tilgodehavender fra amtstuen på ekstraskat på 2 rdl. Dervar en regning fra hr. Borneschmith i Viborg på 9 rdl.4 mk. og 11 sk. Det gjaldt varer fra 26. april 1764 og fra 19.juli 1775.

Derpå fulgte en fordring fra Rasmus Nislef, Bording Mølle vedr. en obligation, som Nicolai Busch havde udstedt i 1767. Den var på 200 rdl. og Nislef havde været selvskyldner og kautionist på denne obligation. Nislef kritiserede at Buschernes bo ikke var blevet sequestreret i løbet af de 3 år, der var gået siden at de var blevet arresteret. Det skulle ske efter kgl. forordning, men det var bare ikke sket. Desuden mente han også, at man skulle opdage de tyve, som havde stjålet fra et bo, som havde været i en mands varetægt. Obligationen er fra 1767, dengang Nicolai Busch sad som ejer af Højris i Ikast sogn med

bøndergods i Bording sogn, ikke mindst i Hestlund. Han havde også fået den af daværende forvalter på Palstrup (Clausholm), ejer af Bording Mølle og af Skygge by, mølleren Rasmus Nislef.

Der var også regning fra Jens Madsen Munck af Fogelmossegård i Vinderslev sogn, der i året 1775 solgte en hest til Nikolaj Busch for 4 rdl. Han fik straks 1 rdl. men har 3 rdl. til gode. Det skete lige før Nikolaj Busch blev taget til fange. Det er Søren Jakobsen og Mads Knudsen, som bevidner, at det er sandt.

Jens Hansen bliver indkaldt til næst gang for at forklare om de stjalne ting og de slagtede gæs. Desuden bliver Søren Thygesen indkaldt vedr. to køer, som skulle tilhøre ham. Desuden mangler der at blive åbnet to kister, hvoraf den ene er hos Christen Laursen og har tilhørt mad. Nørlem.

Den 25. september 1778 fortsætter skiftesagen vedr. Buscherne i Hestlund. I dag åbnes den koffert, som står hos Christen Laursen og som tidligere har tilhørt Mad. Nørlem. I den står :

1 hørgarnslagen med slet søm 3 mark 1 siertzens skiorte 4 mark

1 sirtyns adriæne med tilhørende tøj

1 dreils dug med navn J.B.m.

1 hørgarns lagen 4 mark 1 skiorte 3 mark 1 broget forklæde 1 mk. 8 sk.

nogle sorte perler med en () sølv forgyldt.

Christen Laursen afleverede også 5 sølvskeer, som var afleveret af krigsråd Bloch og som skal have tilhørt Mad. Nørlem.

I den røde kiste, som stod hos Jens Hansen, var der følgende :

nogle papirer, der skal ses nærmere efter

1 gl. rødtribet dyne med fyld

1 halmkurv

trækurs

små ()

()

1 gl. pudevaar

1 ridset saks

1 bundt svinehaar

1 siertzes skiorte

1 øltræ

5 gl. potter

noget gammelt hør og blaar

Derefter blev både kuffert og kiste overleveret til Christen Laursens forvaring efter at de var blevet forseglet.

Man er altså usikker på at lade dem stå i Jens Hansens forvaring. Som vitterlighedsvidner var Søren Jakobsen og Mads Knudsen begge fra Hestlund.

Den 26. september 1778.

Efter at skifteforretningen over Buscherne i går foregik i Hestlund, så fortsatte de i dag i Gjellerup tingstue. Søren og Lars Jensen fra byen er vitterlighedsvidner og Jørgen tranberg er stadig den styrende i retsforretningen.

Forpagter Søren Thygesen fra Løgager krævede de to køer i Hestlund hos Jens Hansen, udleveret, da de tilhørte ham og det var brændt på køernes horn, at de tilhørte ham. Jomfru Busch havde også tilstået lige før hun blev pågrebet, at køerne tilhørte ham. Men retten v. Tranberg kunne ikke godtage dette udsagn som retsgyldige og måtte kræve lovgyldig attest som bevis for ejendomsforholdet vedr. de to køer. Thygesen bad retten udsat 14. dage til at skaffe beviser.

Deusden fremlagde Thygesen en skrivelse fra Mad. Nørlem, Birgitta Maria Sal. Nørlems, broder Jens Lassen i Viborg med en liste over de ting, som var hende tilhørende og som lå i Jomfru Busches bo. Grunden til at de lå der, var at hun, Mad. Nørlem, ønskede at opholde sig hos Jomfru Busch m.fl.:

1 kuffert med noget lintøj udi og andre klæder

5 sølvskeer

6 dito små theskeer

sukkertang mk J-P-N (evt. Nørlem)

Desuden i jomfru Busches dragkiste :

1 hørgarnslagen med flad søm runden om, og navn derpå

1 par hørgarnslagen

pudevaar med navn

3 par blaa () lagen

6 stykker tørklæde

1 fin drejls damaskes dug

7 stk. hørgarns servietter

3 kniplingsstrimler

3 blågarns duge

3 hvide forklæder
 7 blå og hvide dito
 1 gul ziertes kiortel
 1 fiolet siertzes skiorte
 7 7 stk. fruentimmer særker,
 1 rød vatteret graditours hue med en sølvtakke om
 1 blomed camedugs tørklæde
 1 par (Ageschanter)
 9 stk natknapper med korsklæde
 1 hollandsk lærrets mandsskiorte
 med JPN
 1 rød beslagen kiste
 2 par messinglysestager
 og sax
 en kobbortekedel
 3 store tinfade
 6 tallerkener
 1 morter
 1 strygejern
 3 messingkedler
 1 kobber fyrfad
 1 stor kakkelovnsfad
 4 kornsække
 1 lyngle
 1 høle
 1 gravspade
 1 caffequern
 1 rød og hvid smørkande

med nogle tallerkener og theskåle samt nogle glas. Alt dette bad Jens Pedersen Lassen, Mad. Nørlems broder, at se og få leveret til Viborg. Retten sagde at de ikke kunne udlevere det før der var beviser og det måtte komme om 14 dage den 10. oktober i år. Niels Smed i Sudderbeck i Ikast sogn krævede også 7 rdl. fra Buschernes bo. Han skulle også komme om 14 dage med bevis.

Den 21. november 1778 genoptages skifteretten efter Buscherne. Den var blevet udsat siden september på grund af sygdom. Det er vist Mons. Schytte, som har været syg. Jens Pedersen Lassen, Podemester fra Viborg og bror til Mad. Nørlem kom og sagde, at han ikke kunne bevise, at hans søster havde mere end hvad der blev omtalt i en kiste og en kuffert. Men retten sagde, at han kunne gå til Jens Hansen og spørge om det andet. Der var forsvundet en del af boet og Jens P.L. havde ret til regres hos Jens Hansen.

Derefter kom Rasmus Nislef og håbede meget på at indtægterne fra auktionen kunne dække hans fordring vedr. obligationen. Desuden genfremsatte han kravet om at man iværksatte en undersøgelse af omstændighederne omkring det forsvundne tøj.

Søren Thygesen fra Løgager i Them sogn stod ligeledes frem igen og fremlagde attest fra to bønder i Hestlund, Christian Serislef og Christen Larsen om at det var hans køer, som Nikolaj Busch fik i foder. Dengang boede Søren Thygesen i Viborg. Søren Thygesen er Nikolaj Busch's svoger. Han skulle fodre dem for vinteren før han næste sommer blev arresteret. Det var altså vinteren 74-75. Jens Hansen havde fodret dem siden. Men den ene ko var død i foråret 76. Den anden havde han stadig i foder, men han var nu ikke sikker på om det var Søren Thygesens ko.

Derefter kom Jens Hansen med en regning på foder:

jeg fattige mand har fodret gæs som jeg havde i 5 uger og de fortærede 2 skp. rug og 4 skp. boghvede. som den tid kostede 2 rdl. Så blev vurderet for en mark stykket ialt 1 rdl. Det bevidner Søren Jakobsen og Christen Christensen. Den døde ko foret fra 11. oktober 1775 til 18. januar 1776 kostede mig 8 sk. daglig, da hun ikke gav noget mælk. Den anden fra 11. oktober 1775 til den 17. marts 1776(?) i lige måde 8 sk. daglig på grund af forets pris og kornet var meget dyr. er i alt 189 dage og er 15 rdl., 4 mark og 8 sk.

“hvad hendes mælk har kundet beløbe sig til, det har ikke kundet betale for 1779, så og for 1778 i al den tid jeg har foret hende så der bliver intet til opvartning og hyrdeløn, dette tilstår jeg i alle måder 1777 da tyve voldelig gjorde indbrud som skete ved Mortensdagstider, gav jeg for en (brev) til Ringkøbing 5 mark 1778, da forvalter Kiersgaards skriverkarl brød seylene og gik gennem døren imod min 3 gange gjorde forbud som mig og min hustru kan med højeste salligheds ed bekræfte, gav jeg for en brev til Nørlund 4 sk. nu siden da jeg fant at huset var (brut) (leiede) jeg atter en brev til Bording for 2 sk. til husleje af tvende (u) værelser i det allernøjeste for 3 år = 12 rdl. sammen, summa 29 rdl. 3 mark og 14 sk. den 24. sept. 1778. Jens Hansen Agerskow.

Retten kunne ikke tilkende Søren Thygesen den ene ko, som var i foder hos Christen Andersen i Hestlund. Men han må afgøre det med Jens Hansen. Men den ene ko skal Jens

Hansen aflevere enten til Søren Thygesen til retten, som kan lade den auktionere. De to køer har Christian Serrislef afhentet hos Søren Thygesen i Viborg til Nikolaj Busch i Hestlund.

Jens Munck i Fogelmosegård i Vinderslev sogn kunne ikke få penge for en hest. Hesten var der nemlig ikke. Derimod kunne Rasmus Nislef og forstander Bornesmith få sine penge. Heinrich Larsen i Hestlund kunne også få 1 rdl. for gravede tørv. Da Jens Hansen har fået tørvene kunne Heinrich Larsen få pengene af Jens Hansen. Nu var det blevet aften og så kunne Rasmus Nislef ikke få at vide hvormeget han kunne få af sine fordring i forhold til boets indtægter.

Næste år, den 6. marts 1779, møder prokurator Peder Dorschæus fra Holstebro i prok. A.Schyttes sted. for at fortsætte skifteforretningen efter Nikolaj Busch m.fl.s bo. Det fortsætter den 20.marts 1779 med henblik på at få afsluttet skiftet. Men da Anders Schytte er nødt til at være til stede for at slutte skiftet må det udsættes på grund af hans sygdom. Derfor kan Tranberg ikke fastsætte nogen ny dato. Det må være så snart helbredet tillader det.

Ligesom ved andre auktioner er det svært at få indkrævet alle penge. Den 24. april 1779 bliver der efter anmodning fra incassator Anders Schytte, Holstebro udtaget stævning mod en del skyldnere i forbindelse med en auktion i Hestlund sidste år, den 10. august, vedr. boet efter Buscherne . De indstævnedede er Mads Hojtt ved Ikast kirke, Lars Holm i Badser med kautionist Knud Madsen i Brunbjerg, Jørgen Sørensen i Rimme, Niels Christensen i Stubkær, Jens Thyresen af Ravnholt, Søren Busk i Leervadskiær, Peder Nielsen I Ravnholt (streget over), forpagter Søren Thygesen fra Løgager, degnen Sr.Møller i Ikast, Peder Knudsen i Brunbjerg Sergent Ellerup ved Ikst kirke med cautionist degnen Sr.Møller sammesteds. De skal allesammen møde den 21. maj i Hj.Ginding herredsret.

I dag, den 14. maj 1779 er der møde i Hj.Ginding herredsret vedr. auktionsgæld efter auktion den 10. august 1778 i Hestlund efter Buscherne.

Men apro pos auktion er der den 7. september 1779 auktion i Bording præstegård over logerende Søren Thygesens bohøve. Her kan det andet auktionskrav gøre krav gældende.

Den 27. oktober 1779 udsteder den nye kommitteret for amtmanden prok. Tranberg en plakat vedr. skifteforretningen af Buscherne's bo og indkalder det til den 13. november i år. Da fortsætter det fra marts s.å. fortsatte skifte efter Buscherne's bo. Det var nu efter at prokurator Schytte var død, blevet Jørgen Tranberg, som var blevet amtmandens repræsentant. Søren Jensen og Laurids Jensen fra Gjelleruplund var vitterlighedsvidner. Det foregik igen i tingstuen i Hammerum.

Denne gang blev der fremlagt yderligere papirer fra Buschernes bo. Det var 3 tegnebøger uden noget interessant indhold. Desuden var der et bevis fra Morten Warrer i Viborg af 23.juli 1763.

Desuden blev der fremlagt et stort tingsvidne fra flere herredsting mellem Gertrud Catrine Busch og Anders Dørup.

Dernæst var der 2 bundte gamle (muler)papirer og breve fra adskillige til Nikolaj Busch - ubrugelige.

Endelig fandtes der 2 bundte fattigligninger og regninger Mad.Nørlems afdøde mand tilhørende.

Herefter blev indtægter og udgifter gjort op. Af boets indtægter var der :

auktion 52-0-4

ko auktioneret 18.maj 79, 3-0-0

Morten Warres bevis 22-3-0

ialt 77-3-4.

Derimod var gælden på 251-0-9.

Boet var således fallit. Skifteforretningsudgifterne var endda ikke gjort op endnu. Det blev nødvendigt først at betale de skyldige skatter . Det var ekstraskatter på 2 rdl. Derefter blev fremlagt en auktionsregning eller rettere et tilgodehavende på 9-3-12.

For selve skifteforretningen krævedes 31-5-6.

Af de visse indtægter på 8-3-2 og det uvisse ved Jens Hansens ko på 3-0-0 og Morten Warrers på 22-3-0, ialt 34-0-2 blev tilkendt til Rasmus Nislef for sit krav om betaling af gæld vedr. panteobligation.

Det betyder, at resten af fordringerne ikke kan indfris ved hjælp af indtægterne. Derfor reserveres enhvers ret til manden Jens Hansen i Hestlund, hos hvem Nicolai Busch og søsters tøj har været indsat til bevaring, og deraf i den tid anselig bleven borte, om bemeldte kreditorer såvel som Jens Hansen selv for sin egen fordring, kunne faa nogen oplysning om det bortblevne af foranmeldte løsøre.

Jens Hansen fremkom og angav, at der var endnu var en egekiste Nikolai Busch tilhørende, som ikke var auktioneret. Jens Hansen havde forlængst oplyst det for afd. prokurator Schytte. Han anmodede om at få noget for al sin ulejlighed, bl.a. med rejser frem og tilbage til Gjellerup. Retten mente ikke, at at han skulle have noget særligt, selvom de tilstod, at han havde haft ulejlighed. De tilstod ham kisten, som var 1 -3-0 værd, men en ny auktion ville blive alt for dyr i forhold til udbyttet.

Således sluttede det store eventyrlige liv for Nikolaj Busch og hans venner. Men derimod var det kun lige begyndt for Jens Hansens vedkommende.

Ud af denne sag kan man se at flere af hovedaktørerne indtil de startede på projektet var agtværdige medlemmer af det herremandsagtige lag.

Jens Hansen og Maren Christensdatter

Jens Hansen blev født i 1746 på en fæstegård i Agerskov i den nordlige del af Bording sogn og er således en af sognets egne børn. Han blev som andre gårdmandsbørn hjemme indtil han var en 18-20 år. Han kom i tjeneste hos Madame Kingoe i Bording o.1766, da Mad. Kingoe netop var kommet til Bording. Efter et kort ophold flyttede han til Moeslund, ligeledes i Bording sogn og lejede sig et værelse hos fæstebonden Christen Ostensen. Alt dette ved vi på grund af den retssag, som i 1780 blev rejst imod ham. Da det er anklageren i denne retssag, som har bidraget med oplysningerne om Jens Hansens livsløb skal man naturligvis være noget skeptisk overfor hvor rigtige og korrekte i detaljen, de angivne oplysninger er. Når vi således får at vide : " hvad han egentlig i denne tid ernærede sig af kan jeg just icke sige, naar man undtager kortspil, hvortil han stedse har været hengiven".³⁴⁴ Det er sandsynligvis ikke hele sandheden om hans eksistensgrundlag. Fra det senere skifte over hans bo kan man se at han havde en del snedkerværktøj, så han har kunnet fremstille nogle trævarer og solgt dem på markeder rundt på egnen. Efter at de to søskende Nikolaj og Giertrud Busch var blevet arresteret , så flyttede den nye ejer af huset, Jens Hansen ind i det. Han købte det **den 8. august 1775** Den dag blev der afholdt auktion over det af Bording præstegård tilhørende sted i Hestlund (ACMs hus) samt over Bording kirke og Bording hede. Jens Hansen købte og betalte med det samme huset i Hestlund for 74 rdl. ³⁴⁵ Han blev den 2. december samme år gift med Maren Christensdatter fra Moeslund, datter af den førnævnte Christen Ostensen. Marens foældre var imod ægteskabet, mens Jens truede med alskens ulykker, hvis han ikke blev gift med hende. Han kunne dog ikke råde over hele huset, da et af værelserne var forseglet og indeholdt Buschernes bo. Det blev ikke åbnet og opgjort før i 1778, efter at der var afsagt dom over falskmøntnerne.

I januar 1777 fik Maren og Jens en datter Ingeborg, som imidlertid døde kort efter fødslen. Et år senere i januar fik de drengen Hans. I september 1780 fik de deres anden dreng, Chresten. Denne dreng kom Jens imidlertid ikke til at se ret meget til, da han efter et landsbygilde den 2. oktober og en ildebrand natten mellem den 3. og 4. oktober blev anklaget for modrbrand og mange andre

³⁴⁴LAN B78A-24 Hjerm-Ginding Dokumenter til justitsprotokol nr.429 Caspar Møllers anklageskrift mod Jens Hansen 21-12-1781

³⁴⁵ B78A-378 p.151b-160a

lovbrud. Fra den 18. oktober til 1. november 1780 sad han i husarrest, da han ikke kunne skaffe kaution. Derefter blev han ført videre til Ringkøbing arresthus, hvor han sad i 2 1/2 år for til sidst at få højesterets dom på livstidsarbejde på Københavns fæstning. Han blev den 5. maj 1783 slave nr. 592. Den 16. oktober 1790, 10 år efter at sagen startede mod ham, begik han selvmord ved at drukne sig.³⁴⁶

Jens Hansen nåede således kun at være sin egen herre, at være selvejerbonde i 5 år. Udover at dyrke sin egen jord, grave sine tørv, har han som sagt sikkert snedkereret og handlet på markeder i Horsens, Lund, Ry og andre steder i Midtjylland. Hans bolig var indrettet som de fleste fæstebønder og husmænds hjem med møbler af fyr, nogle enkelte egeskabe og lidt messing, tin- og jerntøj. Af besætning havde han 2 stude, 1 ko og 2 får, lige til at klare sig. Det er opgivelser fra skiftet i 1783. Ud fra skiftet i 1783 kan vi se at Jens Hansen kone Maren Christensdatter har solgt lidt ud for at få kød og lidt penge. Fra Jens blev pågrebet den 3. oktober 1780 til den 14. maj 1783 blev der ført regnskab for Marens køb og salg:

Indtægter

1780 29 oktober solgte jeg til Jens Pedersen i Ravnholt 5 lammeskind

1. november slagtede jeg 2 faar til husholdningen, ulden brugte jeg selv til mig og børnene, men skindene solgte jeg til Peder Brunbjerg...

Udgifter

1781 1. september for 3 dages tærsken til sæd

4. september købte jeg i Lund marked løg og timian med flere smaa ting til husholdning³⁴⁷

Den 28. oktober 1780 er der sekvestrationsforretning hos Jens Hansen i Hestlund Den 6. juni 1781 er der afhøring i Tyrsting- Vrads herredsret vedr. Jens Hansen sagen. Det er Christen Bodholt, Thomas Nielsen, Rønkilde og Niels Nielsen Rønkilde, som bliver afhørt om kortspil i julen ,vistnok 79, drikkelag og tevandsgilde. Det var Thomas Nielsen, som blev afhørt om det. Nielse Nielsen blev afhørt om hvorvidt han havde handlet med Jens Hansen og bl.a. omfattende lysestager, sølvskeer, kobberkedler, som han købte som gammel kobber. Desuden blev Jens Knudsen Søbjerg afhørt vedr. overfald i 1779 af Jens Hansen og Hans Pedersen Bodholt.

Den 14. maj 1783 blev der afholdt auktion over et sted og dets indbo i Hestlund, hvor Jens Hansen havde boet. Huset blev solgt for 190 rdl. Det var på 0-7-2-0. Det blev solgt til Niels Siigaard i Hestlund. den 5. september 1784 blev der udstedt skøde på et sted i Hestlund 0-7-2-0, tidligere beboet af Jens Hansen. Det blev købt af Niels Siigaard af Hestlund. Jens Hansen

³⁴⁶LAS, Københavns Stokhus Slaveprotokol 1774-1791 nr.592

³⁴⁷LAN B-1083 Lundenæs-Bøvling amt amtmandsskifter Jens Hansen 1783 p.268a,b

blev sin egen herre i sit hus i Hestlund, men samtidig ønskede han også at være herre over hele landsbyen.

(anklager spørger Mads Knudsen, Hestlund: "Om delinquenten ikke adskillige gange har sagt at han var herre over de Hestlundbyemænd og en enevoldsherre i Hestlund, samt havde adskillig slags øgenavne til hans sognepræst og øvrige sognemænd ?)

Vidnet svarede hand havde hørt Jens Hansen sige hand var herre i Hestlund")³⁴⁸

Om han er blevet inspireret og forlæst sig på Ludvig Holbergs Niels Klim ved vi ikke, men vi ved at han havde lånt den (vistnok af præsten) og muligvis læst den. Han accepterede ikke nogen magt end sig selv. Af herreskab følger, at man må tugte dem man er herre over, dvs. at Jens måtte tugte sine naboer i landsbyen, ifølge sin egen forståelse af sin position. Jens Hansens måde at tugte sine ulydige "undersåtter" er meget voldsom og blodig. I sine talemåder, når han truer er han meget korporlig.

"dog erindrede deponenterne (vidnerne), at sidste torsdag aften ongefær kl.(et) da han kom fra Bording, gik han, nemlig Jens Hansen, og sang paa en vise, hvorledes de skulle faa saadant, at de skulle vrie dem om ders navler, og saavidt deponenterne erindrede blev Søren Jakobsen her af byen hans navn nævnt"³⁴⁹

Søren Jakbosen var fæstebonde i Hestlund og havde dels irettesat Jens Hansen om foråret, da Jens begyndte at pløje et sted, hvor landsbyen havde besluttet at der skulle være fælled til græsning, dels havde Søren været i slagsmål med Jens under videgildet den 2. oktober. Derfor var Søren en af Jens's ulydige undersåtter.

Men man må huske at at Jens Hansens opfattelse af herskab og tugtelse ikke var usædvanlig i 1700-tallet, snarere tværtimod. Det var hvad man mente var ordentlig herskab og tugtelse.

Jens Hansens anklager formulerede strafudmålingen for Jens selv:

"at arrestanten Jens Hansen for hans i mange maader og saa høj en grad, udøvede aabenbare bespottelse og foragt mod Guds hellige ord og lærdomme, maa blive dømt efter lovens 6te bogs 1.cap.7. art. til at lade tungen levende af hans mund udskiære, dernæst hans hoved afhugges og tillige med tungen at sættes paa een stage og den paa Peder Sørensens huus begangne mordbrand, hans krop at brændes, alt i følge berørte bogs 19.de cap. 4 atrt. have sin hovedlod forbrudt og jord til kongen om han nogen ejer"³⁵⁰

³⁴⁸LAN B78Ajpr.17-3-1781 p.404a

³⁴⁹LAN B78-24 interimforhør 17-10-80 p.26

³⁵⁰LAN B78A-24 sag nr.429 Jens Hansen, brev af Caspar Møller til herredsfoged 21-12-1781

Selvom man kan sige at det er en speciel sag, så kan man prøve at se denne sag i forhold til hele historien om det herremandsagtige lag. Det som Jens Hansen på en måde er "offer" for eller rettere et tegn på er den bevægelse fra et samfund med herremandsskab som det centrale og med et herremandsagtigt lag som det styrende sociale lag, så er der ved at komme et lag af bønder, som vil bestemme selv. Mens Jens Hansen står midt imellem og prøver på sin vis at holde på det gamle herremandsagtige princip. Men han har hverken materielle ressourcer eller den historiske omstændighed, tiden, med sig. Han har stort set ikke andet end sine fysiske kræfter og dog. Jens Hansen gik også i kirke hver dag, men han sad eller rettere stod ikke stille og lyttede andægtigt til præstens prædiken og messen, men naar præsten stod paa prædikestolen, haver rakt tunge ud af halsen, visket til de andre omkringstaaende med latter og flere gebærder vendt ryggen til præsten og smaasnakked til dem som stod bag ham³⁵¹

³⁵¹LAN B78-24 interimforhør 16-10-80

Herremandsskabet i opløsning - selveje og bureaukrati på vej

Opløsning af laget

I de sidste årtier af det 18. århundrede går den herremandsagtige ordentlighed i opløsning. Den var et resultat af det enevældige samfund og et tegn på det enevældige samfund. Da det begynder at gå i opløsning, så begynder dets tilhørende ordentligheder også at gå i opløsning. Hovedtendensen i denne proces er at de forskellige ordningsprincipper og forskellige delordner, som tilsammen har skabt den herremandsagtige ordentlighed, begynder at blive skilt fra hinanden og bliver selvstændige systemer.

Her kan der peges på en selvstændig selvejerbondestand, en voksende selvstændig embedsmandsstand, en selvstændig præstestand, et selvstændigt kreditvæsen etc. Familie- og slægtsskab betyder naturligvis stadig en del i forbindelse med ejendomme og arv m.m., men når det ikke sammenkobles med de øvrige forhold forsvinder grundlaget for det særlige lag, som blev etableret i 1670erne. Dengang var der grundlag for den nævnte sammenkobling.

Det herremandsagtige lag blev først og fremmest båret af større bønder, præster og møllere samt civile embedsmænd. De relationer, som de havde med hinanden og som skabte grundlaget for laget, begynder som sagt at forsvinde. Denne udvikling sker gradvist. Gennem analyse på det individuelle og lokale plan har vi mulighed for at følge disse gradvise forandringer.

Det altafgørende i det herremandsagtige lag var **herremandskabet**. Hvis ikke i det mindste hovedparten af laget var i besiddelse af herremandskab, så var der naturligvis ingen grund til at tale om et herremandsagt lag.

Herremandskabet betød nemlig for det første at man havde mulighed for at handle med eller pantsætte anden ejendom end den man selv boede på. Det betød også at man havde en vis retslig myndighed over nogle andre mennesker, specielt skattebetaling. At man havde denne position betød også, at man havde mulighed for at blive udpeget til at være stedfortræder for højere offentlig myndighed, herredsfoged eller amtmand f.eks. og til at være værge i forbindelse med skiftesager. For præsters, degnes, mølleres og civile embedsmænds vedkommende betød det, at man havde en magtposition, som i forhold til nogle mennesker, spc. ens fæstebønder, gik på tværs af deres personlige interesse og deres samfundsmæssige opgave. Denne magtposition blev også i mange tilfælde knyttet til familie- og slægtsskab, spc. i forbindelse med fordeling af arv af ejendom og anden formue eller gæld. For bøndernes vedkommende kunne det manglende embedsprivilegium erstattes med den magt, som man kunne have gennem sin kredit- og lånevirkosomhed, således som det var tilfældet med Christen Poulsen.

Fra herremandskab til selvejerskab

Det afgørende nye i 1780erne er det begyndende salg af ejendom til fuldt selveje, således at bonden har fuld råderet over såvel ejendom, jord og herligheder som jagt o.lign. og samtidig skal betale hvad han sætter sig i gæld for. Det vil sige at det er anderledes end det tidligere selveje, hvor man godt selv kunne eje noget af bygningerne eller jorden, men alligevel skulle levere landgilde til herremanden. Men disse moderne selvejekøb begyndte generelt tidligt i Vestjylland, som Sigurd Jensen har vist³⁵². Selvejekøbene betød, at fæstesket og dermed også herremandsskabet begynder at forsvinde som det dominerende fænomen, ihvertfald i Jylland. Hver bonde overtog sin egen ejendom for at dyrke den. Selvom mange bønder var nødt til at låne penge for at kunne købe deres egen ejendom, så kunne de blot pantsætte deres egen bolig ejendom i den forbindelse. Så blev de naturligvis afhængige af nye "herremænd", men nu ikke med den altomfattende indflydelse som før.

Det betyder, at mens selvejerne har udgjort en lille andel af bønderne i Bording sogn lige siden enevældens indførelse, så kommer de til i løbet af 1780erne og 90erne at dominere hele sognet og blive et nyt selvstændigt socialt lag og dermed begyndelsen til en ny ordentlighed. Det har i og for sig været i gang længe, idet vi kan se Anders Christensen Moeslund og Jens Hansen som nogle af forløberne for den store bevægelse i slutningen af århundredet.

Men det sker ligesom andre steder i Vestjylland i nogle tilfælde via mellemmand. Det starter i 1781 med en sådan mellemmand ved navn Peder Nørchow fra Remme. Det foregår den 26. november. Der er auktion over dødsbo efter sognepræsten Matthias Wind fra Brøns. Han fik tidligere en række ejendomme i pant på lån fra 1768. Der er tale om 5 steder i Hestlund. I 1783 sælger han det ene sted med Christen Nielsen Ringstrup og Jakob Pedersen som beboere videre til Niels Madsen Siigaard, der dermed får et ekstra hus udover sin egen lille ejendom efter Jens Hansen.

Næste år, i 1784 bliver Nørlund solgt. Den er færdig som koloniforvalterbolig og går nu over til at være almindelig selvejergård igen. Det er Niels Bjerg fra Over mølle i Remme sogn, som køber den af Kiersgaards efterladte familie. Han er håndværker, tømmermester.

I 1785 er der to lokaliteter i sognet, som bliver selvejerområder. Det er Moeslund og Bodholt. I Boedholt er det en ejendom, som hidtil har hørt under Niels Nielsen Rønkilde,

³⁵²Sigurd Jensen: Fra pattrarkalisme til bondeøkonomi, Kbh. 1950

præstegårdsforpagter, og nu bliver den solgt til Jørgen Christensen, som er beboeren og hidtidig fæster af stedet. Køberen udsteder i den forbindelse en panteobligation til Rasmus Seerup.

I Moeslund er sælgeren Bertel Willumsen fra Hinge, samme sted som Peder Jensen Lundum kom fra. Han sælger de to halvgårde til brødrene Niels og Søren Christensen. De to købere udsteder panteobligationer til Bertel Willumsen selv.

I 1786 gælder det først generationsskifte i Munklinde. Her er det Niels Pedersen og Ingeborg Christensdatter, som overdrager deres halve Munklindegård til sønnen Peder Nielsen. I Guldforhoved sælger Thomas Nielsen Rønkilde sin ejendom i Guldforhoved til den hidtidige fæster Christen Jepsen og får til gengæld en panteobligation.

I 1787 sker der noget flere steder. Rasmus Nislef overdrager møllen samt skygge by og Frederiksværk til sin søn Rasmus Rasmussen Nislef. I Hestlund overgår et af de steder, som Peder Nørchow købte i 81 til stedets beboer og fæster, Søren Sørensen. Han udsteder ikke sin panteobligation til Peder Nørchow, men til Knud Jensen Sangild i Thorning sogn. Dernæst er der auktion over en ejendom i Hestlund, hvor fæsten Morten Poulsen får sin ejendom (???)

I Stubkær er det Holger Sehested, ejer af Rydhauge m.m., som sælger ud og overdrager to af de fire steder til deres beboere og fæstere Jens Nielsen og Niels Mortensen.

I 1789 er det så Wallerbeckgård i Ravnholt, som Søren Jensen i Mejrup sogn sælger til fæsteren og beboeren Niels Nielsen Wallerbeck i Ravnholt.

I løbet af 1780'erne ser vi at flere og flere bliver selvejere og at det er meget få, som køber ejendomme, som de ikke selv bebor. Det gælder ikke mindst i Hestlund, hvor næsten alle ved århundredeskiftet er selvejere. Det er især Holger Sehested og Hald-herremanden som sælger ud. Der begynder også at komme de første 2.gangs selvejere i forbindelse med selvejerskifte og dertil knyttede auktioner. Der bliver også lavet forskellige transaktioner, således at de ældre får mulighed for at få et lille sted at blive boende ved. Men stort set alle skøder er fuldgyldige skøder uden indskrænkninger i rådighed over visse herligheder. Nørlund bliver som tidligere nævnt solgt videre i 1790 til Mads Pedersen fra Nørlund.

Bording mølle bliver også solgt videre i 1796, hvor en Poul Østergård overtager den ved auktion. Frederiksværk bliver ligeledes solgt til Caspar Møller i 98. I Ravnholt er der også to hidtidige fæstere som bliver selvejere. Den 13. oktober 1780 er der evt. skøde på Munklinde til Hans Pedersen, søn af Peder Andersen Uhr.. (se også 12-2-1778 og 18-3-1774).

Man ser tillige, at de nye selvejerejendomme bliver vurderet til brandforsikring og at dermed så også kommer årlig eftersyn af brandredskaberne i netop de lokaliteter, som er overgået til selvejendom. Det er nu de offentlige brandforsikringer, som skal dække tabene og ikke en herremand. Selvejerne skal også til at betale til det offentlige og fra 1791 er det sognefogeden, som er den lokale repræsentant for de offentlige myndigheder. Flere af de funktioner, som medlemmerne af det herremandsagtige lag varetog er nu selvstændiggjort og flyttet over på andre personer og lagt ind i større offentlige systemer. De nye selvejere skal også betale skat direkte til amtstuen. Retssagerne begynder at blive det offentlige imod de enkelte selvejerbønder.

Præsterne bliver gejstlige embedsmænd

Mens vi har en række præster, spc. Thomas Thomsen, som var en særdeles aktiv person i det herremandsagtige lag, kommer der en endnu efter Thomas Thomsen, Elias von Haven, som bliver involveret i en sag vedr. nogle ødegårdsjorder, som har tilhørt præsten og som nu efter den lokale herredsfogeds mening tilhører ham.

Den nye præst ser ikke ud til at have det bedre. Det bliver Elias von Haven, der kommer fra København, selvom han ikke er fra København. Han bliver kaldet til embedet den 12. december 1794. I brev af 13. december skriver han at de mange år som han har været "nødsaget" til at opholde sig i København og dermed fået "derangeret" sin økonomiske forfatning. Han beder derfor om at blive i hovedstaden 4-6 uger for at få bragt sagerne i orden. Den 10. januar er han stadig i hovedstaden omend "det er ikke lyst til dette kostbare levested, men den blotte nødvendighed, der binder mig hertil".

Men stadigvæk i begyndelsen af februar 95 er han ikke kommet endnu. Den 18. februar skriver provst Frisenberg til biskop Middelboe i Ribe. Embedet er yderst liggende i herredet. Måske er det den haarde vintgers skyld at han ikke har kunne komme over men ikke mindst i den kommende fastetid med 2 ugentlige prædikener må det være påkrævet at finde en substitut. Den 19. marts 95 skriver provsten igen til bispem om den manglende præst og beskriver Bording som "saa langt afsides i en krog og udørken situert at den nærmeste herredspræst bor 4 mile derfra og de øvrige herredspræster 6 a 7 mile derfra. I kast-præsten i det andet herred bor kun 1 mil derfra og har stået for ministerialbogen, men vil gerne antages som substitut og bliver ordentlig anerkendt som substitut. En af de tidligere nævnte enker, som boede i tilknytning til præsten, mad. Lassen har brug for præstens attest for at få sin pension. Så nu skal han snart komme. Han kommer i løbet af sommeren 95. Den nye præst støder ret hurtigt ind i nogle ikke-gejstlige problemer, nemlig nogle ødegårdsjorder, som er svære at udvise og som han skal finde i forbindelse med en auktion og salg af Bording kirke

og desuden nogle ødegårdsjorder. Disse jorder bliver genstand for en længere strid mellem pastor von Haven og køberen, herredsfoged og landvæsenskommissær Caspar Møller på Højris i 1796. Det resulterede i en længere brev-krig, som er publiceret og som bliver et filosofisk opgør på denne ejendomsmæssige basis. I 1798 forlader Elias von Haven igen Bording sogn og der kommer så en ny præst ved navn Johannes Volfgang Hansen. Han blev til gengæld længe i sognet, helt til 1838, dvs. i 40 år. Thomas Thomsen var det "kun" i 28 år

møllerne bliver møllere

Det gælder f.eks. efterkommerne af Rasmus Nislef, enken Mad. Waagaard og sønnen Rasmus Rasmussen Nislef. I 1790 kører der to sager videre vedr. gæld af henholdsvis prokurator Lund fra Skivehus og forvalteren af Friedenreichs bo. (april) 1790 Prokurator Lund, Skivehus amtstue fører sag mod møller Nislef. den 7. maj 1790 Sag rejst af Sal. Friedenreichs bo m.fl. mod Rasmus Nislef. Samtidig begynder enkefruen at låne penge hos herredsfogeden Caspar Møller. Hun udsteder en panteobligation på 538 rdl. til ham. I 1791 kommer der et par gældssager fra amtsforvalter Lütken og Willats Mehl. Desuden kommer en anden sag vedr. anklage for fusk i fæsteprotokollen i forbindelse med at Rasmus Nislef har været godsforvalter tidligere. Men nu begynder Rasmus Nislef junior også at rejse sager imod sine egne debitorer, bl.a. Niels Seerup, som har været logerende i præstegården et stykke tid. Det har lidt at gøre med en anden sag imod en Christian Schiønning, som bor som logerende på Frederiksværk, dvs. på Nislefs egen ejendom. Den rejses i 1792. Den drejer sig både om gæld om om Schiønning's brug af Frederiksværk som logi. Samme år udstedes en panteobligation fra Mads Nielsen Tværmoes, tidligere Bodholt, nu Guldforhoved, til Chr. Schiønning med 1. prioritetspant i en gård i Guldforhoved. Selvskyldnerkautionist er Mads Pedersen Nørlund, den nye ejer af Nørlund efter Niels Bjerg og vidner er Thomas Thomsen og Niels Seerup. 3 år, i 1795, efter foretages en transport af denne panteobligation til en fæstebonde i Bording by ved navn Peder Christensen Juulsgaard. Sidstnævnte har nemlig betalt noget af Christian Schiønning's gæld til Rasmus Nislef. Alligevel kommer der udlæg i Schiønning's bo i 1795.

Tilbage i 92 er der auktion over møllen, Skygge by og Frederiksværk. Nislef skylder penge. Han låner penge hos fru Linde, Rosborg og udsteder en panteobligation på 2300 rdl. I 94 har Nislef ikke betalt endnu ohg han prøver at få pastor Blicher i Spentrup til at garantere, men det tager fru Linde ikke imod. Men senere samme år låner Nislef 2800 rdl. af Blicher. Men Nislef har også for nogle år tilbage lånt 400 rdl. af en yndling Christian Post Naudrup med Caspar Møller som kautionist. I 94 bliver der også gjort udlæg i Bording mølle for denne

lånetransaktion. Fra den 23. april 1813 og den 14. maj 1815 har vi en syns- og taxationsforretning over Bording Mølle.

Det offentlige bliver adskilt fra det personlige

Herremandskab betød at offentlig myndighed ofte var bundet sammen med personlig myndighed. Det blev gennem fjernelsen af herremandsskabet i væsentlig grad skilt fra hinanden.

Et udskiftet samfund

I begyndelsen af 1800-tallet bliver jorderne i Bording sogn efterhånden udskiftet og gården bliver flyttet ud og man får de selvstændige bondebrug. Der kommer nogle nye ordentligheder, som følge af brydninger. I 1810 bliver der udarbejdet Udskiftningskort over Hestlund og Ravnholt. I 1815 bliver der foretaget udskiftning af jordene i henholdsvis Bording og Ravnholt.

Gennem 1780erne og 90erne bliver der flere og flere selvejere i Bording sogn. Mange af disse selvejere er tidligere "rene" fæstebønder, som først og fremmest dyrker jorden. De er ikke specielt interesseret i at eje andres gårde eller foretage pengetransaktioner med obligationer m.m.. De er den kommende tids selvejerbønder med et familiebrug. Man får en klarere adskillelse mellem arbejdet, således at præsten alene fungerer som præst og ikke også som herremand, pensionatsvært, ejendomshandler og bank og på lignende måde med mølleren, herredsfogeden, bonden etc.

Historiske livsstudier

Når jeg kalder dette projekt for et historisk livsstudium, så hentydes der dels til at det centrale i projektet er en gruppe konkrete menneskers historiske liv, dels til at det er et historievitenskabeligt projekt. Det store problem i dette projekt har været at holde fast i menneskers handlinger som det primære i historien og så at sige ikke falde i at alene at beskæftige sig med forholdene og med menneskers værker. Der er både brug for dramatik og systematik i historieforskningen. Men en væsentlig forudsætning for at holde fast i menneskenes handlinger som det primære i historien er at man har en teori og et begrebsapparat om historisk liv, som gør det muligt at analysere og fremstille historien, således at analyse og fremstilling bliver centreret omkring menneskers handlinger og forholdet mellem menneskers handlinger og deres omgivelser.

Dernæst håber jeg, at dette arbejde har bidraget til en forståelse af at historievitenskaben ikke nødvendigvis alene konstituerer sig ved kildekritik, men at den også teoretisk-metodisk kan udvikle almene teorier og begreber til gavn for den konkrete empiriske analyse og bidrage til en tværfaglig teori- og metodediskussion blandt humanistiske og samfundsvidenskabelige fag. Jeg tror ikke at historievitenskaben mister noget af sin egenart og sin anerkendelse af det historiske unikke ved at søge at udvikle sin egne almene teorier og begreber, snarere tværtimod.

Jeg håber, at dette arbejde kan inspirere andre historikere til at gå i gang med at undersøge det konkrete og mangfoldige menneskeliv i andre egne af Danmark eller andre steder i verden gennem tiderne.

En herremandsagtigt ordentlighed - en blandt flere ordentligheder

Den herremandsagtige ordentlighed var mulig i det danske samfund, så længe dens måder at ordne livet på var i overensstemmelse med det dominerende lag i samfundet.

Men som vi har set var disse mennesker i Bording sogn også præster, møllere, bønder, landsbyfolk, mænd og kvinder, gamle folk og børn. Det er præcis det som gør bestemmelsen af en historisk livsform vanskelig, hvis man ikke skal reducere for kraftigt og gøre vold på det konkrete livs kompleksitet. Det er derfor, at jeg vil foretrække at karakterisere den herremandsagtige ordentlighed for en blandt flere ordentligheder, men vel og mærke en væsentlig ordentlighed, som var udtryk for det enevældige samfund, som også havde brug for den.

Den herremandsagtige ordentlighed blev skabt gennem de praktiske handlinger udført af lagets medlemmer.

En meget relevant kritik imod den foreliggende analyse kan bestå i at den alene omfatter en snæver gruppe af det lokale samfund, ovenikøbet eliten, og ikke f.eks. de mange almindelige fæstebønder og husmænd. Det hænger til dels sammen med at eliten træder tydeligere frem i kilderne end de andre grupper, især i Bording sogn, da vi har et meget mangelfuldt kilde-materiale vedr. fæstebønders forhold generelt.

Det enevældige samfund - et overgangssamfund

Jeg har søgt at fortælle en del af det enevældige samfunds historie gennem fortællingen om det herremandsagtige lag i Bording sogn.

Etableringen, udviklingen og opløsningen af det herremandsagtige lag hænger for mig at se nøje sammen med de almene tendenser og udviklingstræk i det enevældige samfund.

I 1970'erne var der en ret voldsom debat blandt marxistiske historikere omkring overgangen fra feudalisme til kapitalisme. Her indtog det enevældige samfund en rolle som overgangssamfund. Netop fastholdelsen af det herremandsmæssige princip, patrimonialismen kombineret med en voksende statsmagt, som var sin rolle meget bevidst om at gå ind og sætte gang i samfundsudviklingen i form af en lang række statslige projekter, f.eks. de jyske hedekolonier.

Man kan formulere det enevældige samfunds rolle i overgangen fra feudalisme til kapitalisme ved at den enevældige stat langsomt overtog herremandsskabet for fra slutningen af 1700-tallet og fremefter langsomt at overdrage det til bønder og borgere.

Kilder**Rigsarkivet (RA):**

Matrikuleringen ,
Fr. IIIs matrikel 1664

Matrikelekstrakt 1680-81

Chr. Vs matrikel, forarbejder markbøger 1683
matrikel 1688

Landsarkivet for Sjælland (LAS)

Stokhuset, slaveprotokol 1780

Landsarkivet for Nørrejylland (LAN)

B8 Lundenæs og Bøvling amter
Skiftevæsen 1713-1801

B24 Viborg Landsting
Skøde- og panteprotokoller 1660-1800

B 78 A Hjerm-Ginding herredsting
tingbøger 1690-1800
dokumenter til tingbøger 1754-1800

B79 Hammerum herredsting
tingbøger 1688-1740 og 1760-1800

B63 B Vrads herred
tingbøger 1660-80

B64 Tyrsting-Vrads herred
tingbøger 1706-1800

Ribe bisp
Ginding herredsbog 1690

Ginding provstearkiv
korrespondance 1720-70

Litteratur

Allwood, C.M. og J. Bärmark

Forskares problemgenerering

i: Vest : tidskrift för vetenskabsstudier, 1994, nr. 2

Analyse - syntese komparasjon : foredrag ved Nordisk fagkonferanse for historisk metodelære på Godøysund 10.-14. mai 1970

Bergen: Universitetsforlaget

Andersen, Valdemar

Den jyske hedekolonisation

(Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie; 24)

Århus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1970

Andersen, Valdemar

Teglværket Frederiksværk og gården Nørlund

i: Hardsyssels Årbog, 1967, anden række, bd. 1

Ariès, Philippe

Mentalitetshistorie

i: Kultur & Klasse, nr. 48

Aron, Raymond

Introduction à la philosophie de l'histoire : essai sur les limites de l'objectivité historique

Paris: Gallimard, 1938

Backlund, Janne

Rusthållarne i Fellingsbro 1684-1748 : indelningsverket och den sociala differentieringen av det svenska agrarsamhället

Uppsala, 1993

Bagge, Povl

Historien og de andre samfundsvidenskaber

i: Historisk tidsskrift, 12. række, bind III, hæfte 3

Kbh., 1969

Bauer, R.W.

Calender for aarene fra 601 til 2200 efter Christi fødsel

Kbh.: Thieles Bogtrykkeri, 1868; Dansk historisk Fællesforening, 1968

Beckett, J.V.

The pattern of landownership in England and Wales, 1660-1880

i: The Economic History Review, second series, vol. XXXVII, no. 1, February 1994

Bédarida, Francois

L'historien et l'ambition de totalité

Paris, 1964

Berr, Henri

La synthèse en histoire : essai critique et théorique

Paris: Librairie Félix Alcan, 1911

Berr, Henri

La synthèse en histoire : son rapport avec la synthèse générale

(L'évolution de l'humanité)

Paris: Éditions Albin Michel, 1953

Bjørn, Claus

Bonde herremand konge : bonden i 1700-tallets Danmark

Kbh.: Gyldendal, 1981

Bois, Paul

Paysans de l'ouest : des structures économiques et sociales aux options politiques depuis

l'époque révolutionnaire dans la Sarthe

Paris: Flammarion

Braudel, Fernand

Écrits sur l'histoire

Paris: Flammarion, 1969

Braudel, Fernand

Histoire et sciences sociales : la longue durée

i: Annales E.S.C., nr. 4, octobre-décembre 1958

Bull, Edvard

Arbeidermiljø : under det industrielle gjennombrudd : tre norske industristrøk

Oslo: Universitetsforlaget, 1972

Burke, Peter

The French historical revolution : the Annales school, 1929-89

Cambridge: Polity Press, 1990

Busck, Steen

En landsby i reformtiden : Sundby Mors 1750-1800

Manus

Callinicos, Alex

Making history : agency, structure and change in social theory

Cambridge: Polity Press, 1987

Callinicos, Alex

Theories and narratives : reflections on the philosophy of history

Cambridge: Polity Press, 1995

Certau, Michel de

Spor af historien

Kbh., 1975

Christensen, John og Henrik Stevnsborg

Historikerfejde

i: Fortid og Nutid, oktober 1993

Christensen, Peter

Historie og økologi : historisk essay

i: Historie : Jyske Samlinger, ny række 19:3, 1992

Christensen, Villads

De jydsk falskmøntnere

i: Samlinger til jydsk historie og topografi, 4. række, IV. binds 1. hæfte, 1922

Christensson, Jakob

Clifford Geertz - en antropolog för historiker?

i: Häften för kritiska studier, 1991:3

Christiansen, Carl

Bidrag til dansk statshusholdnings historie under de to første enevoldskonger

1. del: Fra enevældens indførelse til den skaanske krig (1661-1675)

Kbh.: Nordiske Forfatteres Forlag, 1908

Christiansen, Carl

Formuesforhold i Danmark : under de første enevoldskonger : 1660-1700

Kbh.: Gad, 1941

Christiansen, Palle Ove

Fornuft og fornemmelse : feudale bønders liv og den etnologiske beskrivelse

i: Dugnad, 1992:1, vol. 18

Christiansen, Palle Ove

Historie + antropologi = historisk antropologi? : et etnologisk argument

i: Fortid og Nutid, bind XXX, hefte 1, 1983

Christiansen, Palle Ove

Konstruktion og konsumtion af fortiden

i: Fortid og Nutid, bind XXXIV, hefte 4, 1987

Clausen, H.P.

Hvad er historie?

Kbh.: Berlingske Forlag, 1963

Clausen, H.P.

Nogle synspunkter på teori og praksis i historien : en oversigt

i: Jyske Samlinger : tidsskrift for Danmarks historie, ny række, IV. bind, 2.-3. hæfte
Århus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1958

Contau-Bégarie, Hervé

Le phénomène nouvelle histoire : grandeur et décadence de l'école des Annales

Paris: Economica, 1989

Dahl, Ottar

Grunntrekk i historieforskningens metodelære

Oslo: Universitetsforlaget, 1967

Dahl, Ottar

Om årsaksproblemer i historisk forskning : forsøk på en vitenskapsteoretisk analyse

Oslo: Universitetsforlaget, 1956

Damsholt, Nanna

Birgitte Possing: Viljens styrke (anmeldelse)

i: Historisk tidsskrift, 1992:2

Dansk socialhistorie

Bind 3: Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700 / E. Ladewig Petersen

Kbh.: Gyldendal, 1980

Dansk socialhistorie

Bind 4: En samfundsorganisation i opbrud : 1700-1870

Kbh.: Gyldendal, 1979

Det danske landbrugs historie / red. Claus Bjørn under medvirken af Troels Dahlerup ... (et al.)

Bind 2: 1536-1810

Odense: Landbohistorisk Selskab, 1988

Davidoff, Leonore og Catherine Hall

Family fortunes : men and women of the English middle class, 1780-1850

London: Hutchinson, 1987

Débats et combats : de la théorie à la pratique de l'histoire

i: Annales, 8e année, juillet-septembre 1953

Degn, Hans Jørgen og Lisbeth Emsholm

Egekrat i Ringkjøbing amt

Ringkjøbing: Ringkjøbing Amtsråd, Amtsfredningsinspektoret, 1983

Degn, Ole

Rig og fattig i Ribe : økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660

Bind 1-2

Århus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1981

de la Blache, Vidal

Les genres de vie dans la géographie humaine

i: Annales de géographie, 1911, vol. 20, 15. mai og 15. juillet

Derouet, Bernard

Le partage des frères : héritage masculin et reproduction sociale en Franche-Comté aux XVIIIe et XIXe siècles

i: Annales E.S.C., 48e année, no. 2, mars-avril 1993

Duby, Georges

L'économie rurale et la vie des campagnes : dans l'occident médiéval : (France, Angleterre, Empire, IXe-XVe siècles) : essai de synthèse et perspectives de recherches

Bind 1-2

Paris: Flammarion

Eco, Umberto

L'oeuvre ouverte

Paris: Éditions du Seuil

Ellehøj, Svend

Faglige kriterier for vurdering af historiske forskningsresultater

i: Problemvurdering og prioritering i historie

(Studier i historisk metode; 5)
Odense: Andelsbogtrykkeriet, 1970

Erben, Michael
The problem of other lives : social perspectives on written biography
i: Sociology : the journal of the British Sociological Association, vol. 27, no. 1, February
1993

Erslev, Kr.
Historisk teknik : den historiske undersøgelse fremstillet i sine grundlinier
Kbh.: Gyldendal, 1968

Erslev, Kr. og Povl Bagge
Om historieskrivning og historieforskning : afhandlinger af Kr. Erslev og Povl Bagge
Kbh.: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, 1978

Erzählforschung : ein Symposion
Stuttgart: Metzler, 1982

Familie, hushold og produktion : punktundersøgelser i 5 danske lokalsamfund / red. Orvar
Löfgren
Kbh.: IEF, Institut for europæisk folkelivsforskning, 1974

Febvre, Lucien
Combats pour l'histoire
(Économies - sociétés - civilisations)
Paris: Librairie Armand Colin, 1992

Febvre, Lucien
La terre et l'évolution humaine : introduction géographique à l'histoire
(L'évolution de l'humanité)
Paris: Éditions Albin Michel, 1970

Fenger, Ole og E. Ladewig Petersen
Adel forpligter : studier over den danske adels gældsstiftelse i 16. og 17. århundrede
(Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofiske meddelelser, 51:1)
Kbh.: Munksgaard, 1983

Findes historien - virkelig?
Den jyske historiker nr. 50, 1990. Temanummer

Floto, Inga
Erik Arup og hans kritikere
i: Historisk tidsskrift, række 13, bd. 5, hæfte 2

Floto, Inga

Historie : nyere og nyeste tid
(Videnskabernes historie i det 20. århundrede)
Kbh.: Gyldendal, 1985

Floto, Inga

Teori og metode : problematiseringen af objektiviteten : historieskrivningen og den dokumentariske roman
i: Historisk tidsskrift

Fontaine, Laurence

Droit et stratégies : la reproduction des systèmes familiaux dans le Haut-Dauphiné (XVIIe-XVIIIe siècles)
i: Annales E.S.C., 47e année, no. 6, novembre-décembre 1992

Fortid og Nutid, 1992, hefte 1

heri: Debat om Thorkild Kjærgaard: Den danske revolution 1500-1800

Foucault, Michel

History, discourse and discontinuity
i: Salmagundi no. 20, 1972

Foucault, Michel

The order of things : an archaeology of the human sciences
Tavistock publications

Frandsen, Steen Bo

Regionen i historien
i: Regionen i historien, Den jyske historiker, no. 68, 1994

Frontlinjer i historiefaget : moderne historieskrivning i internasjonalt perspektiv / red. Nils Johan Ringdal

Oslo: Universitetsforlaget, 1983

Furdal, Kim

Fjeldstedgården : anvendelse af teori
i: 1066, 1985

Fussing, Hans H.

Herremand og fæstebonde : studier i dansk landbrugshistorie omkring 1600
Kbh.: Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, 1942

Gammelgaard, Arne

Nye strømninger i dansk lokalhistorie (anmeldelse)
i: Fortid og Nutid, bind XXX, hefte 1, 1983

Geertz, Clifford
Tjock beskrivning : för en tolkande kulturteori
i: Häften för kritiska studier, 1991:3

Gissel, Jon A.P.
Johannes Steenstrup og kulturhistorien : historisk essay
i: Historie, 1995:1

Gissel, Jon A.P.
Johannes Steenstrup som folkevis- og stednavneforsker
i: Fortid og Nutid, oktober 1993

Glamann, Kristof
Historie, økonomi og statistik
i: Linier i dansk historieskrivning i nyere tid : (ca. 1890-1950)
Den danske historiske Forening, 1976

Goubert, Pierre
Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730 : contribution à l'histoire sociale de lan France du
XVIIe
Paris, 1960

Greimas, Algirdas Julien
Sur l'histoire événementelle et l'histoire fondamentale
i: Geschichte : Ereignis und Erzählung
(Poetik und Hermeneutik : Arbeitsergebnisse einer Forschungsgruppe; V)
München: Wilhelm Fink Verlag, 1973

Grenier, Jean-Yves og Bernard Lepetit
L'expérience historique : à propos de C.-E. Labrousse
i: Annales E.S.C., 44e année, no. 6, novembre-décembre 1989

Gunder Hansen, Nils
Symbolsk udveksling og historisk antropologi
i: Kultur & Klasse, nr. 48

Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie
Bind 6: De fire stænder : 1400-1500 / Troels Dahlerup
Kbh.: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag & Politikens Forlag, 1989

Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie
Bind 8: Ved afgrundens rand : 1600-1700 / Benito Scocozza

Kbh.: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag & Politikens Forlag, 1989

Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie

Bind 9: Den lange fred : 1700-1800 / Ole Feldbæk

Kbh.: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag & Politikens Forlag, 1990

Habermas, Jürgen

Über das subjekt der Geschichte: kurze Bemerkung zu falsch gestellten Alternative

Geschichte: Ereignis und Erzählung

Poetik und Hermeneutik: Arbeitsergebnisse einer Forschungsgruppe; V München 1973,

Wilhelm Fink Verlag

Hagelskjær Lauridsen, L.

Munklindebogen: 1495-1945 : en slægtshistorie med stamtavler over Munklinde- og Overby-
slægterne 1700-1945,

Kbh. 1945

Hagelskjær Lauridsen, L.

Munklindebogen: en egn- og slægtshistorie bind 2: 1670-1770

Kbh. 1963

Hagelskjær Lauridsen, L.

Munklindebogen: bind 3: Fæstebonden i Skygge: en kulturhistorisk skildring af livet i 1600-
årene

Kbh. 1979

Hagen, Rune

Annales-skolans historia: Del III

i Bokbox, no. 87, 1985

Hagen, Rune

Annales-skolans historia DEL V

i Bokbox nr. 90. December 1986

Hagen, Rune

Montaillou

i Bokbox nr.84

Hansen, H.P.

Skovlovringer: folkeminder fra Silkeborgs Vesteregn: efter optegnelser af sognefoged

J.Jensen og andre

Kbh. 1936

Hansen, Svend Aage
Adelsvældens grundlag
Studier fra Københavns Universitets økonomiske Institut; 6
GAD Kbh. 1964

Hansen, Viggo
Fra hedesamfund til industriby
i: Bygd 1972, nr.3

Hansen, Viggo
Landskab og bebyggelse i Vendsyssel: Studier over landbebyggelsens udvikling indtil slutningen af 1600-tallet
Kulturgeografiske skrifter; bd.7
Kbh.C.A. Reitzels forlag 1964

Hansen, Viggo
Økologiske vilkår i en vestjysk landbrugsegn belyst gennem 1688-matriklen
i: Fortid og Nutid, bd. XXXII, hft. 4, 1985

Hanssen, Börje
Österlen: Allmoge, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-tallet i sydöstra Skåne
Gidlunds 1977

Hastrup, Kirsten
Entropisk elegi: Kristendommen og den sociale uorden på Island efter år 1000
i: Stofskifte: tidsskrift for antropologi, nr.12 1985

Hastrup, Kirsten
Nature and Policy in Iceland 1400-1800: an anthropological analysis of history and mentality
Oxford Clarendon Press 1990

Heller, Agnes
Everyday life
London, Routledge and Kegan Paul, London 1984

Henningsen, Lars N.
Hvad skal vi med sognehistorie ? eller om det generelle og det specielle i historien med udgangspunkt i Ensted sogn

Sønderjysk månedsskrift 1987:8

Henningsen, Lars N.

Provinsmatadorer fra 1700-årene : reder- købmands- og fabrikant familien Otte i Ekernförde i økonomi og politik 1700-1770

Kbh.1985, Rosenkilde og Bagger

Herlitz, Lars

Jordegendom och ränta: omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden

Meddelanden från Ekonomisk-historiska Institutionen vid Göteborgs Universitet; 31, Lund 1974

Histoire et sciences sociales: un tournant critique ?

i: Annales E.S.C. 43 e année no.2 mars avril 1988

Historical sociology

International social science journal, no. 133, August 1992

Historien og historikerne i Norden efter 1965

Studier i historisk metode; 21

Århus 1985

History of events and the revival of narrative

New perspectives on historical Writing/ ed. Peter Burke

Cambridge 1991

Holm, Poul

Kystfolk: kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550-1914

Esbjerg 1991

Holmsen, Andreas

Før bonden ble forretningsmann

Oslo 1982

Holtse, Lisbet

En fynsk hjulmagers dagbog : 1813-1833: analyse og tekst

Landbohistorisk selskab 1989

Hvidtfeldt, Johan (red.)

Håndbog for danske lokalhistorikere

DHF 1952-56

Højrup, Ole
Hedens udnyttelse
i Danmarks Natur bd.7: HEde, overdrev og eng
Kbh. Poliitikens forlag 1970

Højrup, Thomas
Det glemte folk: livsformer og centraldirigering
Kbh.IEF og SBI 1983

Højrup, Thomas
Omkring livsformsanalysens udvikling
Stats- og livsformer; 1
Kbh.1965
Museum Tusculanums forlag

Isacson, Maths
Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680-1860: Bondeklassen : By socken,
Kopparsbergs län
Uppsala Almquist og Wiksell 1979

Jacob, Francois
Mulighedernes spil: om det levendes mangfoldighed
Hekla 1985

James, M.E.
The concept of order and the Northern rising 1569
i Past and Present no. 60, 1972

Jensen, Bernard Eric
Kulturhistorie - et nyt og bedre helhedsbegreb?
i: Historisk tidsskrift, bd. 90, hæfte 1

Jensen, Sigurd
Fra patriarkalisme til pengeøkonomi : studier over dansk bondeøkonomi i tiden mellem
midten af det 18. og midten af det 19. aarhundrede
Kbh.: Gyldendal, 1950

Jørgensen, Johan
Rentemester Henrik Müller : en studie over enevældens etablering i Danmark
Kbh., 1966

Kjærgaard, Thorkild
Den danske revolution 1500-1800 : en økohistorisk tolkning
Kbh.: Gyldendal, 1991

Ladewig Petersen, E.
 Fra domænestat til skattestat : syntese og fortolkning
 (Skrifter fra Institut for Historie og Samfundsvidenskab, Odense Universitet)
 Odense, 1974

Ladewig Petersen, E.
 Jordværdi og kreditmarked i Danmark 1630-1730
 i: Historisk tidsskrift, bind 90, hæfte 2

Ladewig Petersen, E.
 Omkring Erik Arup : struktur og grænser i moderne dansk historieforskning (ca. 1885-1955)
 i: Historisk tidsskrift

Lassen, Aksel og Ole Karup Pedersen
 Slægtens spor
 Kbh.: Gyldendal, 1963

Lauridsen, John T.
 Marselis-konsortiet : en studie over forholdet mellem handelskapital og kongemagt i 1600-
 tallets Danmark
 Århus: jysk Selskab for Historie, 1987

Lefebvre, Henri
 Critique de la vie quotidienne
 Vol. 1: Introduction
 Paris: l'Arche Editeur, 1958

Lefebvre, Henri
 Critique de la vie quotidienne
 Vol. 2: Fondements d'une sociologie de la quotidienneté
 Paris: l'Arche Editeur, 1961

Lefebvre, Henri
 Dialectical materialism
 London: Jonathan Cape, 1968

Lefebvre, Henri
 Marx' sociologi
 Kbh.: Hans Reitzel, 1972

Lefebvre, Henri
 Le proclamation de la Commune : 26 mars 1871
 Paris: Gallimard, 1965

Lefebvre, Henri

La vallée de Campan : étude de sociologie rurale
(Bibliothèque de sociologie contemporaine)
Paris: Presses Universitaires de France, 1963

Le Roy Ladurie, Emmanuel

Montaillou : village occitain de 1294 à 1324
Paris: Gallimard, 1975

Le Roy Ladurie, Emmanuel

Les paysans de Languedoc
Paris, 1966

Le Roy Ladurie, Emmanuel

Le territoire de l'historien
Paris: Gallimard, 1973

Levi, Giovanni

On microhistory

i: New perspectives on historical writing / ed. Peter Burke
Cambridge: Polity Press, 1991

Lund, Niels Windfeld

Annales-skolen og dansk lokalhistorie
i: Nye strømninger i dansk lokalhistorie
Århus: Forlaget Historia, 1981

Lund, Niels Windfeld

Bonden og præsten : om den sociale orden i Bording sogn 1750-1800
i: Lovens lange arm : normer, normbrud og kriminalisering i Danmark i det 18. og 19.
århundrede, Den jyske historiker nr. 25

Lund, Niels Windfeld

De jyske hedekolonier 1750-1800 : en analyse af landøkonomisk teori og praksis :
specialeopgave ved Historisk Institut, Aarhus Universitet
Århus, 1974

Lund, Niels Windfeld

Om den lokalhistoriske tradition
i: Den jyske historiker nr. 17, 1980: Lokalhistorie

Løgstrup, Birgit

Bundet til jorden : stavnsbåndet i praksis 1733-1788
Landbohistorisk Selskab, 1987

Løgstrup, Birgit

Dommer og administrator : herredsfogden 1790-1868

(Administrationshistoriske studier)

Kbh.: Rigsarkivet, Gad, 1982

Løgstrup, Birgit

Jorddrot og offentlig administrator : godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede

(Administrationshistoriske studier; 7)

Kbh.: Rigsarkivet, Gad, 1983

Løgstrup, K.E.

Ophav og omgivelse : betragtninger over historie og natur

(Metafysik; 3)

Kbh.: Gyldendal, 1984

Macfarlane, Alan

Reconstructing historical communities

Cambridge, Cambridge University Press

Manniche, Jens Chr.

Historievidenskab og fortælling

i: Kultur & Klasse, nr. 76, 1994:2

Manniche, Jens Chr.

Den radikale historikertradition : studier i dansk historievidenskabs forudsætninger og normer (Skrifter udg. af Jysk Selskab for Historie; 38)

Århus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1981

Manniche, Jens Chr.

Teori og metode : tysk-kritisk skole og fransk-kritisk skole : et bidrag til studiet af historieteoretiske synspunkter i Danmark

i: Historisk tidsskrift, række 13, bd. 2

Matthiessen, Hugo

Hærvejen : en tusindaarig vej fra Viborg til Danevirke : en historisk-topografisk studie

Kbh.: Gyldendal, 1981

Matthiessen, Hugo

Snapstinget : jydsk termin, marked og mennesker

Kbh.: Gyldendalske Boghandel, 1946

Matthiessen, Hugo

Den sorte jøde : tværsnit af hedens kulturhistorie

Kbh.: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1939

Mogensen, Margit

Fæstebønderne i Odsherred : studier over sociale og økonomiske forhold ca. 1750-1800
(Skrifter udgivet af lokalhistorisk afdeling: 4)

Kbh.: 1979

Munck, Thomas

The peasantry and the early absolute monarchy in Denmark 1660-1708

Kbh.: Landbohistorisk Selskab, 1979

Munk, Holger

Rytterbonden : en landbrugs- og kulturhistorisk studie fra Vordingborg rytterdistrikt 1718-1768

Bind 1: Gaard, jord og besætning

Kbh.: Det danske forlag, 1955

Mørkegaard, Ole

Søen, slægten og hjemstavnen : en undersøgelse af livsformer på åbenråegnen 1700-1900

Kbh.: Museum Tusculanums Forlag, 1993

Nicolas, Jean

La Savoie au 18e siècle : noblesse et bourgeoisie

Tome I: Situations : au temps de Victor-Amédée II

Paris: Maloine s.a. éditeur, 1978

Nielsen, Lisbeth og Poul Porskær Poulsen

En gienstridig character : om tolkning af kilder fra et historisk lokalsamfund

i: Stofskift : tidsskrift for antropologi, 1990, nr. 20

Nielsen, Lisbeth og Poul Porskær Poulsen

Kæltringer og skikkelige folk i Gødvad sogn : et midtjysk sogn og dets mennesker, belyst gennem Herredsretten 1858-1890

Landbohistorisk Selskab, 1991

Nielsen, Lisbeth og Poul Porskær Poulsen

Tekst - teater - diskurs : historisk antropologi eller jagten på subjektet i historien

Fortid og Nutid. Særtryk

Nielsen, Thøger

Studier over ældre dansk formueretspraksis : et bidrag til dansk privatrets historie i tiden efter Chr. d. V's Danske Lov

Kbh.: Gad, 1951

Næss, Arne

Historie - pluralisme og historiske synteser

i: Analyse - syntese komparasjon : foredrag ved Nordisk fagkonferanse for historisk metodelære på Godøysund 10.-14. mai 1970
(Studier i historisk metode; VI)
Bergen: Universitetsforlaget, 1972

Olsen, Albert
Danmark-Norge : i det 18. aarhundrede
Kbh.: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1936

Ougaard, Morten
Den videnskabelige proces : marxistisk set
Akademisk Forlag, 1988

Overgangen fra feudalisme til kapitalisme : det historie-teoretiske problem / red. Kristof K. Kristiansen under medvirken af Niels Finn Christiansen ... (et al.)
Kbh.: 1976

Possing, Birgitte
Arbejderkvinder og kvindearbejde i København ca. 1870-1906
(Serie om kvindeforskning; 2)
Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, 1980

Possing, Birgitte
Den historiske biografi og historievitenskapen
i: Historisk tidsskrift, 1992:2

Possing, Birgitte
Viljens styrke : Nathalie Zahle : en biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed
Bind 1
Kbh.: Gyldendal, 1992

Poulsen, Bjørn
Bondens penge : studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650
Landbohistorisk Selskab, 1990

Das Problem der Ordnung : sechster deutscher Kongress für Philosophie, München 1960
Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain, 1962

Problemvurdering og prioritering i historie : foredrag ved Den nordiske fagkonference for historisk Metodelære på Hindsgavl 22.-26. juni 1969
(Studier i historisk metode; 5)
Odense: Andelsbogtrykkeriet, 1970

Les réseaux de crédit en Europe, XVIe-XVIIIe siècles
i: Annales : histoires, sciences sociales, 49e année no. 6, novembre-décembre 1994

Ricoeur, Paul
Temps et récit
Bd. 1-3
Paris, 1983-85

Rüdiger, Mogens
Povl Bagges historiebegreb
(Skrifter udgivet af Det historiske Institut ved Københavns Universitet; bind XV)
Kbh.: Den danske historiske Forening, 1984

Sabean, David Warren
Power in the blood : popular culture and village discours in early modern Germany
Cambridge: Cambridge University Press, 1984

Sahlins, Marshall
Islands of history
Chicago: The University of Chicago Press, 1985

Saint Jacob, P. de
Les paysans de la Bourgogne du Nord : au dernier siècle de l'ancien regime
(Publications de l'Université de Dijon; XXI)
Paris: Société Les Belles Lettres, 1960

Salvesen, Helge
Hvad er kilder? : forskersamfunnsmentalitet ...
i: Usynlig historie : foredrag fra den 17. Nordiske fagkonferansen for historisk metodelære i
Tranum Klit 19.-23. mai 1981
(Studier i historisk metode; XVII)
Oslo: Universitetsforlaget

Skrubbeltrang, Fridlev
Det danske landbosamfund 1500-1800
Den danske historiske Forening, 1978

Skrubbeltrang, Fridlev
Husmand og inderste : studier over sjællandske landboforhold i perioden 1660-1800
Kbh.: Einar Munksgaard, 1940

Social orders and social classes in Europe since 1500 : studies in social stratification / ed.
M.L.Bush
London: Longman, 1992

Staten og civilisationen : mentalitetshistoriske essays om Danmark i 1700-tallet
(Den jyske historikers skriferække; 1)
Århus: Den jyske historiker, 1984

Steenstrup, Johs.
Historieskrivningen : dens udvikling gennem tiderne, dens væsen og formål
1915

Steenstrup, Johs.
Historieskrivningen i Danmark i det 19.de århundrede
1889

Steenstrup, Johs.
Historieskrivningen i det 19. århundrede
1921

Steensgaard, Niels
Universallhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme
i: Historisk tidsskrift, bind 80, hæfte 1, 1980

Stig Jørgensen, Birte
Hedens opdyrkning og beplantning
i: Danmarks natur
Bd. 7: Hede, overdrev og eng
Kbh.: Politikens Forlag, 1970

Stoklund, Bjarne
Economy, work and social roles : continuity and change in the Danish island community of
Læsø, c. 1200-1900
Ethnologia Europaea XV, 1985

Syntese i historieskrivningen
innspill fra et seminar
/red Liv Marthinsen og Harald Winge
Oslo 1992

Süssmuth, Hans (hrsg)
Historische Anthropologie: der Mensch in der Geschichte
Göttingen 1984
Vandenhoeck und Ruprecht

Thomsen, Niels
Historien om frk. Zahle er det historie ?
i: Historisk tidsskrift 1992: 2

Thomsen, Niels

Historiens Janushoved: om vor skjulte skavank: relevansblindhed
i Historisk tidsskrift, bd. 94, hft.1, 1994

Tradition, opbrud og formidling: diskussion om historisk metode og teori på Historisk Institut
1973-78, Den jyske historiker, særtryk nr.1, Århus 1978

Venø, Grethe

Annales-skolens historieteori i relation til den analytiske (speciale)
Skrifter fra Institut for Historie og Samfundsvidenskab, Odense Universitet
Odense 1974

Vilar, Pierre

Histoire sociale et philosophie de l'histoire
i L'histoire et l'historien: recherches et débats du centre catholique des intellectuels français
Paris, Fayard 1964

Vilar, Pierre

Une histoire en construction:
approche marxiste et problématiques conjoncturelles
Paris Seuil 1982

Vilar, Pierre

Histoire du droit, histoire totale
Communication au colloque international d'histoire du droit, Université de Grenade, 1973

Wagner, Michael F.

Tværfagligheden som problem: hvor er historievitenskabets faglige frontlinier i dag
i: Den jyske historiker, ekstranummer, december 1994

Weber, Max

Economy and society: an outline og interpretive sociology
New York 1968

Winberg, Christer

Familj och jord i tre vestgöta-socknar: generationsskiften bland självägande bönder ca. 1810-
1870
Historisk tidsskrift, 1981:3

Winberg, Christer

Grenverket: stuiet rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier
Stockholm 1985

Worsøe, Hans H.

Landsarkiv for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse: en oversigt første bind
Viborg 1980

Wåhlin, Vagn

Om teoriens elendighed

i: Det kulturhistoriske opbrud. Den jyske historiker, december 1991. Ekstranummer

Zerlang, Martin:

Problemer og perspektiver i fransk mentalitetshistorie

i: KULTUR & klasse, nr.48

Ågren, Maria

Jord och gäld: social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca. 1650-1850

Uppsala 1992

Ågren, Maria

Land and Debt: on the process of social differentiation in rural Sweden, circa 1750-1850

i Rural History, vol.5: 1 april 1994

Aalbæk-Nielsen, Kai

Historie: struktur og eksistens

Kbh.1970